DOI https: //doi.org/10.36486/np
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57)

SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO!

Нехай благо народу буде найвищим законом!
Цицерон

НАУКА І ПРАВООХОРОНА № 3(57), 2022

Засновано 2007 року

Видається 4 рази на рік
(лист Міністерства юстиції України
від 02.06.2009
№ 7446-0-33-09-32)

Відповідно до наказу МОН України
від 15.10.2019 № 1301
журнал "Наука і правоохорона" включено до Переліку наукових фахових видань України відповідно до списку згідно з додатком 8 (категорія "Б")

Зареєстровано Міністерством юстиції України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ № 13082-1966Р від 21.08.2007

Науковий журнал "Наука і правоохорона" внесено до переліку міжнародної наукометричної бази **Index Copernicus International Journals Master List**

Рекомендовано до друку
Вченою радою Державного науково-дослідного інституту МВС України
(протокол
від 21.10.2022 № 7)

Адреса
01011, м. Київ,
пров. Євгена Гуцала, 4-а
Телефон: (044) 254-95-21
Факс: (044) 280-01-84
E-mail: dndi@mvs.gov.ua
http://
naukaipravoohorona.com/

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор
ВЕРБЕНСЬКИЙ М.Г., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

Заступник головного редактора
МУЗИКА А.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

Відповідальний секретар
ПЛУГАТАР Т.А., к.ю.н., с.н.с. (ДНДІ)

АЛЄКСЄЄНКО І.В., д.політ.н., проф. (Дніпр. держ. ун-т внутр. справ)
БАРКО В.І., д.псх.н., проф. (ДНДІ)
БЕРЛАЧ Н.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
БІЛОУС В.Т., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
БОНДАРЕНКО В.Д., д.ф.н., проф. (ДНДІ)
БРІЄДЕ ЯУТРІТЕ, д.ю.н., проф. (Латвійський ун-т, Латвійська Республіка)
БУХАНЕВИЧ О.М., д.ю.н., доцент (ХУУП)
ГЕЄЦЬ В.М., д.е.н., проф. (Ін-т економ. прогноз. НАН України)
ГУЛІЄВ Аріф Джаміль огли, д.ю.н., проф. (НАУ)
ДОЛЖЕНКОВ О.Ф., д.ю.н., проф. (Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського)
ЗАРОСИЛО В.О., д.ю.н., проф. (МАУП)
КОПИЛЕНКО О.Л., д.ю.н., проф. (Ін-т законодавства Верховної Ради України)
КОПОТУН І.М., д.ю.н., проф. (Academy HUSPOL, Czech Republik; EIDV, Slovakia)
КОРИСТІН О.Є., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
КРИВОЛАПЧУК В.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
КУЛИК О.Г., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
МИСЛИВИЙ В.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
MILAN HEJDIS, Paed. Dr., Ph.D. (Academy HUSPOL, Czech Republik)
НАВРОЦЬКИЙ В.О., д.ю.н., проф. (Львів. держ. ун-т внутр. справ)
ПОПОВИЧ В.М., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ПРОЦЕНКО Т.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
RALF HEDEL, Dr. PD (Fraunhofer Institute for Transportation and Infrastructure Systems IVI, Dresden, Germany)
РЯДІНСЬКА В.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
СВИРИДЮК Н.П., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ФЕДОТОВА Г.В., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ШОПІНА І.М., д.ю.н., проф. (ВІКНУ ім. Т. Шевченка)
ЯРМИШ О.Н., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ОПРИШКО І.В., к.ю.н., с.н.с., доцент (ДНДІ)

Засновник і видавець

© Державний науково-дослідний інститут МВС України

Науковий журнал посів І місце в конкурсі на краще наукове періодичне видання в системі МВС України у 2010 році, ІІ місце у 2011 і 2012 роках та ІІІ місце у 2014 році.

За точність викладеного матеріалу відповідальність несуть автори статей та їх рецензенти.

Київ 2022

DOI https: //doi.org/10.36486/np
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57)

SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO!
Let the welfare of the people be the supreme law
Cicero

NAUKA I PRAVOOKHORONA № 3(57) 2022

Founded in 2007
Issued four times a year
(Letter of the Ministry of Justice of Ukraine dated 02.06.2009 No. 7446–0–33-09-32)

By order
No.1301, dated 15.10.2019 included into the Ukrainian sciences special edition List according to annex 8 (category "B")

Registered
by Ministry of Justice of Ukraine
State registration certificate series KB No. 13082–1966P dated 21.08.2007

Scientific journal "Nauka i Pravookhorona" included in the list of international database **Index Copernicus International Journals Master List**

Recommended
by State Research Institute's Scientific Council (Record No. 7 dated 21.10.2022)

Adress
4a Ye.Gutsalo Lane, UA–01011 Kyiv, Ukraine
tel.: +38 044 254 95 21
fax: +38 044 280 01 84
E-mail: dndi@mvs.gov.ua
http://naukaipravoohorona.com/

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief
VERBENSKYI M.H., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
Deputy Editor-in-Chief
MUZYKA A.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
Executive Secretary
PLUHATAR T.A., Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Associate (State Research Institute MIA Ukraine)
ALIEKSIEIENKO I.V., Doctor of Political Sciences, Full Professor (Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs)
BARKO V.I., Doctor of Psychological Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
BERLACH N.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
BILOUS V.T., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
BONDARENKO V.D., Doctor of Philosophical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
BRIEDE JAUTRITE, Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (University of Latvia, Latvian Republic)
BUKHANEVYCH O.M., Doctor of Juridical Sciences, Docent (Khmelnytsky University of Management and Law)
HEIETS V.M., Doctor of Economic Sciences, Full Professor (Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine)
HULIIEV ARIF DZHAMIL OHLY, Doctor of Juridical Sciences, Professor (National Aviation University)
DOLZHENKOV O.F., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (South Ukrainian K.D. Ushynsky NPU)
ZAROSYLO V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (IAPM)
KOPYLENKO O.L., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine)
KOPOTUN I.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Academy HUSPOL, Czech Republik; EIDV, Slovakia)
KORYSTIN O.Ye., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
KRYVOLAPCHUK V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
KULYK O.H., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
MYSLYVYI V.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
MILAN HEJDIS, Paed. Dr., Ph.D. (Academy HUSPOL, Czech Republic)
NAVROTSKYI V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Lviv State University of Internal Affairs)
POPOVYCH V.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
PROTSENKO T.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
RALF HEDEL, Dr. PD (Fraunhofer Institute for Transportation and Infrastructure Systems IVI, Dresden, Germany)
RIADINSKA V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
SVYRYDIUK N.P., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
FEDOTOVA H.V., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
SHOPINA I.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv)
YARMYSH O.N., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
OPRYSHKO I.V., Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Associate, Docent (State Research Institute MIA Ukraine)

Founder

© State Research Institute MIA Ukraine

The scientific journal won 1st place in the competition for the best scientific periodical in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in 2010, the second place in 2011 and 2012, the third place in 2014.

For the accuracy of the posted material, the authors and reviewers are responsible.

Kyiv 2022

З М І С Т

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Ірха Ю.Б. Поняття та сутність ґендерно зумовленого насильства 7

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Колесник В.А. Правові механізми реагування на надзвичайні ситуації в умовах воєнного стану в Україні 19

Подойніцин В.М., Подойніцин М.В., Теслицький А.А. Правові процедури та інші питання щодо діяльності Американського національного інституту стандартів 28

Смерницький Д.В. Правові основи науково-організаційного та інформаційного забезпечення сфери проведення експертиз 36

Хальота А.І. Правові проблеми реалізації принципу політичної нейтральності в діяльності поліцейських 43

Царук А.В. Євроінтеграційний розвиток ризик-орієнтованого підходу у діяльності Державної прикордонної служби України 52

Циганов О.Г., Рибінська А.П. Особливості організації діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану 60

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Вербенський М.Г., Свірін М.О. Проблемні питання вдосконалення протидії та запобігання незаконному обігу вогнепальної зброї та боєприпасів в умовах воєнного стану в Україні (питання законодавчого забезпечення) 67

Близнюк І.Л. Характеристика типових способів вчинення кіберзлочинів в умовах воєнного стану 82

Бойко І.В. Запобігання кримінальним правопорушенням як одне із головних завдань діяльності Національної поліції України 95

Бурангулов В.А. Інституційна генеза кримінального аналізу 107

Кулик О.Г., Наумова І.В., Скоробогатова А.Ю. Аналіз практики призначення покарань за найбільш поширені кримінальні правопорушення, пов'язані з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами 114

Лубенець І.Г. Досвід Франції у сфері захисту дитини в цифровому середовищі 125

Рямзіна А.Ю. Іноземний досвід запобігання насильству щодо жінок за ознакою статі у зонах збройних конфліктів 133

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Ангеленюк А.-М.Ю., Мацько В.А. Проблеми доказування отримання неправомірної вигоди (огляд судової практики) 140

Мовчан А.В., Веселовська Т.С. Особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-технічних заходів із застосуванням технічних засобів оперативними підрозділами Національної поліції України 148

Мовчан А.В., Жуковський І.В. Особливості взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції України з іншими підрозділами правоохоронних органів у сфері протидії торгівлі людьми 160

Пономаренко А.В. Збирання стороною обвинувачення електронних доказів у кримінальному процесі України: проблеми сьогодення 172

Сахарова О.Б. Сутність та зміст процедури розслідування кіберінцидентів відповідно до міжнародних стандартів ISO та NIST 181

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Алєксєєва О.В., Чисніков В.М., Лелет С.М., Кожухар О.В., Якубчик Т.В. Діти як особлива група цивільного населення під час збройних конфліктів 193

Орел Л.В., Буличев А.О., Орєхов О.І. Земля як особливий об'єкт цивільних відносин ... 206

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Барко В.І., Остапович В.П. Результати стандартизації адаптованих зарубіжних психодіагностичних опитувальників 213

Пампура І.І., П'янківська Л.В. Психологічні особливості мотивації професійної діяльності поліцейських 223

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Рекомендації за результатами роботи науково-практичного круглого столу "Актуальні питання забезпечення діяльності органів і підрозділів системи МВС України в умовах воєнного стану" (м. Київ, 27 липня 2022 року) 233

CONTENTS

THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW. COMPARATIVE SCIENCE OF LAW. HISTORY OF LAW AND THE STATE

Irkha Yurii. The Concept and Essence of Gender-Based Violence 7

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE. FINANCE LAW

Kolesnyk Victoriia. Legal Mechanisms for Response to Emergency Situations under the Conditions of Marital State in Ukraine 19

Podoinitsyn Valerii, Podoinitsyn Mykhailo, Teslytskyi Artem. Legal Procedures and Some Other Issues in the Activities of the American National Standards Institute 28

Smernytskyi Demian. Legal Basis of Scientific-Organizational and Information Support of the Sphere of Examinations 36

Khaliota Andrii. Legal Problems of Implementing the Principle of Political Neutrality in the Activities of the Police 43

Tsaruk Andrii. European-Integration Development of Risk-Oriented Approach in the Activities of the State Border Service of Ukraine 52

Tsyhanov Oleh, Rybinska Anna. Features of the Organization of the Activities of the National Police of Ukraine under Martial Law 60

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW

Verbenskyi Mykhailo, Svirin Mykola. Problematic Issues of Improving Counteraction and Prevention of Illegal Circulation of Firearms and Ammunition under Martial Law in Ukraine (Issues of Legislative Support) 67

Blyzniuk Ihor. Characteristics of Typical Methods of Committing Cibercrime under Martial Law 82

Boiko Ivan. Prevention of Criminal Offenses as One of the Main Tasks of the Activity of the National Police of Ukraine 95

Buranhulov Vladyslav. The Institutional Genesis of the Crime Analysis 107

Kulyk Oleksandr, Naumova Iryna, Skorobohatova Alina. Analysis of Sentence Practices for the Most Common Criminal Offenses Related to Narcotics, Psychotropic Substances or Their Analogues 114

Lubenets Iryna. France's Experience of Protecting Children in the Digital Environment 125

Riamzina Alina. Foreign Experience of Preventing Gender-Based Violence Against Women in Areas of Armed Conflict 133

CRIMINAL PROCESS AND FORENSICS. FORENSIC EXPERTISE. OPERATIONAL AND SEARCH ACTIVITIES

Anheleniuk Anna-Mariia, Matsko Vita. Problems of Proving Wrongful Benefit (Review of Court Practice) 140

Movchan Anatolii, Veselovska Tetiana. Features of the Conduct of Covert Investigative (Search) Actions and Operational and Technical Measures with the Application of Technical Means by the Operative Units of the National Police 148

Movchan Anatolii, Zhukovskyi Ihor. Features of the Interaction of the Operative Units of the National Police with Other Units of the Law Enforcement Bodies in the Field of Country Trafficking in Human Beings 160

Ponomarenko Alla. Collection of Electronic Evidence by the Prosecution Side in the Criminal Process of Ukraine: Problems of Today 172

Sakharova Olena. Essence and Content of the Cyber Incident Investigation Procedure in Accordance with ISO and Nist International Standards 181

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE. FAMILY LAW. INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Alieksieieva Olha, Chysnikov Volodymyr, Lelet Serhii, Kozhukhar Oksana, Yakubchyk Tetiana. Children during Hostilities and Armed Conflicts as a Separate Category of Subjects of International Humanitarian Law 193

Orel Liliia, Bulychev Andrii, Oriekhov Oleksandr. Land as a Special Object of Civil Relations 206

LEGAL PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY. PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr. Results of the Standardization of Adapted Foreign Psychodiagnostic Questionnaires 213

Pampura Ihor, Piankivska Ludmyla. Psychological Features of the Motivation of Professional Activity of Police Officers 223

SCIENTIFIC LIFE

Recommendations based on the results of the work of the scientific and practical round table "Actual issues of ensuring the activities of bodies and units of the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the conditions of martial law" (Kyiv, July 27, 2022) 233

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

УДК 340.12

Ірха Юрій Богданович,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України,
начальник відділу ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-6442-0974

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ҐЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА

У статті висвітлюються напрацювання закордонних та вітчизняних учених, експертів щодо розуміння поняття та сутності ґендерно зумовленого насильства. Наголошується, що прояви ґендерно зумовленого насильства посилюють нерівність у суспільстві, перешкоджають утвердженню та розвитку демократії, верховенству права, прав і свобод людини, а також розбудові громадянського суспільства. Протидія усім формам ґендерно зумовленого насильства в Україні не може бути забезпечена лише шляхом нормотворення та притягненням кривдників до юридичної відповідальності. У нашій державі мають також існувати політичні, духовні та соціальні бар'єри, які максимально засуджуватимуть таку насильницьку поведінку та сприятимуть соціальному порозумінню і злагоді.

Ключові слова: *ґендер, насильство, ґендерно зумовлене насильство, ґендерна рівність, дискримінація.*

У XXI ст. науково-технічний прогрес сприяв швидким та якісним трансформаціям суспільних відносин. Комп'ютер, автоматизовані та роботизовані системи, Інтернет, смартфон, електромобіль, квадрокоптер, система "розумний дім", цифровий банкінг, штучний інтелект – це лише незначний перелік технологічних благ сучасної цивілізації, якими можуть користуватися багато людей для задоволення своїх життєвих потреб. Попри технологічні досягнення та глобальне визнання необхідності утвердження і розвитку демократії, верховенства права, прав і свобод людини, у всьому світі актуальними залишаються питання незаконного застосування до індивідів різноманітних форм насильства, що посягають на їхню людську гідність та загрожують життю і здоров'ю.

Т. Гогузева аргументовано наголошує, що насильство має свою соціальну ціну, воно впливає як на тіло людини, так і на її душу, а його метою є, як правило, створення керованого індивіда. Досліджуючи проблему насильства, можна зробити висновок про стан соціального здоров'я нації. У разі, якщо насильство стає невід'ємним елементом суспільних відносин та політичного життя, то можна з упевненістю констатувати стагнацію або те, що називають надломом цивілізації.

© Irkha Yurii, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).1

Науковець дійшла висновку, що у сучасному суспільстві відбулася трансформація раніше відомих форм насильства – вони набули ірраціонального та стихійного характеру, перетворилися на самоціль, не будучи спрямованими на досягнення будь-яких чітко сформульованих цілей. Крім того, з'явилися нові форми насильства, які не завжди усвідомлюються людьми, але досить різко їм нав'язуються. Створена та поширюється особлива соціальна технологія, яка поєднує у єдине ціле насильство та задоволення від нього – людину примушують отримувати задоволення від дій, що мають руйнівний характер для її соціального здоров'я [1, с. 128, 129, 130].

Одним із найпоширеніших проявів насильства у суспільстві є ґендерно зумовлене насильство (далі – ҐЗН), тобто насильство, спрямоване проти людини у зв'язку з її належністю до певної статі. Від цього насильства не застрахована жодна людина. Кривдниками та їх жертвами можуть стати як жінки, так і чоловіки з різних соціальних груп: державних службовців, військовослужбовців, науковців, пенсіонерів, молоді, безробітних тощо. При цьому, в різних цивілізаціях існує відмінне ставлення до ҐЗН, кривдників та їх жертв. Зокрема, те, що недопустимо у відносинах між людьми однієї чи протилежної статі у західній цивілізації, є допустимою формою взаємовідносин у мусульманській, китайській чи індійській цивілізаціях.

ҐЗН – досить складне явище, яке є предметом вивчення у культурології, психології, соціології, філософії, юриспруденції тощо. В Україні проблемами ґендерної рівності та протидії різноманітним проявам ҐЗН займалися такі науковці, як Н.В. Аніщук, М.Д. Бойко, Ю.Ю. Боброва, І.В. Ващенко, Н.В. Галіцина, І.О. Грицай, Н.А. Голярдик, Л.В. Гонюкова, Ю.В. Івченко, З.Р. Кісіль, К.Б. Левченко, Л.Р. Наливайко, Н.М. Оніщенко, О.Л. Остапчук, О.С. Перунова та інші.

Зазначені вчені одностайно підтримують необхідність максимального забезпечення рівних прав, свобод і можливостей для жінок і чоловіків, а також засуджують усі прояви ҐЗН. Оскільки ҐЗН має міждисциплінарний характер, то з метою удосконалення вітчизняних правових механізмів протидії його проявам важливо, на наш погляд, поглибити теоретичні знання щодо понятійного апарату з цієї проблематики.

Метою статті є висвітлення теоретичних розробок закордонних та вітчизняних вчених, експертів щодо розуміння поняття та сутності ҐЗН.

У різні епохи розвитку людства матріархальні та патріархальні основи побудови суспільства формували та підтримували стереотипи щодо ґендерних ролей жінок і чоловіків, визначаючи таким чином особливості їх взаємовідносин, міру дозволеної та забороненої поведінки, зміст і обсяг прав і свобод. Незважаючи на прогресивну еволюцію суспільних відносин, у багатьох державах все ще продовжує існувати поляризація людей не тільки за статевою належністю (чоловік/жінка), але й за їх ґендерною ідентичністю.

О.Ю. Водянніков наголошує, що ґендер передусім охоплює соціально сконструйовані характеристики жінок/чоловіків, дівчат/хлопців. Ґендер включає норми, патерни поведінки та ролі, що складають соціальне уявлення та стандарти щодо жіночості (бути жінкою/дівчинкою), маскулінності (бути чоловіком/хлопчиком), а також стосунки між ними. Як соціальний конструкт, ґендер відрізняється від

© Irkha Yurii, 2022

суспільства до суспільства і може змінюватися з часом. Категорія ґендеру дозволяє ідентифікувати, визначити і виокремити різні вісі нерівності в суспільстві, ілюстрацією яких є різні ознаки забороненої дискримінації в конституційному праві й міжнародному праві про права людини [2, с. 167, 169].

Радикальна політична, соціальна, економічна та правова диференціація людей за статевою ознакою, істотний дисбаланс владних відносин між жінками та чоловіками, а також структурна ґендерна нерівність є одними із факторів появи та поширення ҐЗН, яке має досить латентний характер і часто посилюється культурою заперечення і замовчування.

Н. Руссо та А. Пірло аргументовано стверджують, що ґендер по-різному формує значення насильницьких дій для жінок і чоловіків, і це значення сильно варіюється залежно від ситуації та культурного контексту. Повне розуміння ҐЗН вимагає вийти за межі зосередження на статевих відмінностях при оцінці конкретних дій. Доцільно вивчати як різні аспекти ґендеру формують прогнози, динаміку та результати насильства як для жінок, так і для чоловіків [3, с. 179, 180].

За твердженнями К.А. Чернова, ҐЗН є глобальною проблемою сучасного нестабільного світу, яка не має кордонів, не залежить від віку, класу, соціального стану, етнічної приналежності, країни проживання тощо. Нечутливість суспільства до проблеми ҐЗН пов'язана з тим, що, по-перше, сучасна культура розглядає це насильство лише як психологічну проблему, ігноруючи ґендерну проблематику; по-друге, державна соціальна політика практично не займається вирішенням цієї проблеми [4, с. 53]. Серйозність вказаної проблеми підтверджує Л. Келлі, яка вважає, що ҐЗН – структурна проблема, глибоко вкорінена в нерівному співвідношенні сил між чоловіком і жінкою. Таке насильство посилюється шкідливими соціальними і культурними очікуваннями та уявленнями про ґендерні ролі, які зазвичай вважаються властивими жінці чи чоловікові, дівчинці або хлопчикові. Таким чином, на практиці втілюється і зберігається ґендерна нерівність [5, с. 5].

На переконання М.А. Лактіонової, ҐЗН – це соціальний феномен, складний, багатоаспектний за своєю структурою, що сформувався задовго до цивілізованого суспільства. У масовій свідомості ґендерне насильство найчастіше зводиться до стереотипу як суто фізичної наруги чоловіка над жінкою, але це вузький, односторонній підхід. Вчена вважає, що це насильство у будь-якому суспільстві та за будь-якого державного устрою – категорія соціокультурна, насамперед за своїми спонукальними мотивами та наслідками. Маючи універсальний характер, воно існує у різноманітних формах практично у всіх сферах життя: політичній, економічній, духовній та сімейно-побутовій [6, с. 148]. Особливостями ҐЗН, за твердженнями Т.О. Марценюк, є те, що воно може пояснюватись та підтримуватись "культурою". Ця проблема властива усім країнам світу; вона перейшла із приватної сфери у площину публічності, тобто особисте стало політичним; потрібні спільні зусилля активістів, поліції, центрів соціальної допомоги, державних інституцій, щоб подолати цю проблему [7, с. 120].

Науковці виокремлюють три підходи до розуміння, що таке ҐЗН. Перший підхід ґрунтується на визначенні, закріпленому у Декларації про викорінювання насилля щодо жінок, відповідно до якого насильство стосовно жінок означає будь-який акт насильства, здійснений на підставі статевої ознаки, який заподіює

© Irkha Yurii, 2022

або може заподіяти фізичний, статевий чи психологічний збиток або страждання жінкам, а також загрози скоєння таких актів, примус або довільне позбавлення волі, будь-то в суспільному чи особистому житті. Другий підхід відображений у теорії маскулінності та передбачає насилля над жінками, деякими чоловіками та сексуальне насильство над дітьми. Під цю теорію підпадають гомофобне насильство, сексуальне насильство та зловживання дітьми. Третій підхід – засновано на насиллі за ознакою статі та соціальній ролі чоловіка або жінки [8, с. 304]. Ми переконані, що ҐЗН необхідно розглядати як насильство, де кривдником і жертвою може бути як чоловік, так і жінка. З огляду на це, у дослідженні буде висвітлено теоретичні напрацювання вчених та практиків, які розвивають зазначену позицію.

На думку Л.В. Гонюкової, термін ҐЗН використовується для відмінності звичайного насильства від насильства, що спрямоване на приватних осіб чи на групи осіб на підставі статі (ґендерної ознаки). Поняття ҐЗН охоплює дії, що завдають фізичної, психологічної, сексуальної шкоди чи страждання, погрозу таких дій, примус та інші обмеження свобод всупереч принципу ґендерної рівності. По суті, ҐЗН – це різновид агресивної поведінки, використання сили на основі ознаки статі – від словесних образ і погроз до фізичних побоїв та примусу [9, с. 33, 34]. За твердженнями Н.В. Аніщук, ҐЗН значно більше, аніж сексуальний напад і зґвалтування, воно в основному коріниться у нерівних правових відносинах, що сприяють поляризації відмінностей між статями. Хоча ҐЗН може відбуватися в публічній обстановці, воно значною мірою коріниться в позиції припустимості до насильства в сім'ї, в суспільстві та в державі, призводячи до ґендерного дисбалансу та дискримінації за статевою ознакою [10, с. 19]. Саме тому варто погодитися з позицією М.О. Качинської про наявність двох головних напрямів ҐЗН:

1) "публічного" або "загального" – насильство відбувається у громадському житті, на роботі, навчанні, у будь-якій установі, підприємстві, організації; у такому випадку агресор не пов'язаний із потерпілою особою будь-якими сімейними чи родинними зв'язками;

2) "приватного" або "родинного" чи "сімейного" – насильство, що трапляється із потерпілим в особистісному, приватному житті, при спілкуванні зі своїми близькими, родичами, членами сім'ї тощо [11, с. 15].

У доповіді "Насильство та його вплив на право на здоров'я", підготовленій спеціальним доповідачем ООН щодо права кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я, наголошено, що ҐЗН можна визначити як шкідливі дії, спрямовані проти людей за ознакою їхнього ґендера, під яким розуміють уявлення, що склалися в суспільстві про особистість, характеристики та роль жінок і чоловіків, а також соціально-культурну інтерпретацію суспільством цих біологічних відмінностей. Це насильство може включати фізичне та психологічне насильство, погрози, примус, економічні чи освітні поневіряння як у суспільному, так і приватному житті. ҐЗН корениться у нерівних владних відносинах у межах бінарного підходу до ґендеру, який відображений у наявних у суспільстві нормах та очікуваннях, а також у ситуативних випадках дисбалансу влади, які допускаються патріархатом [12, с. 9–10].

Представництвом Управління Верховного комісара ООН у справах біженців під ҐЗН розуміється будь-яка дія, що здійснюється проти волі людини, заснована

© Irkha Yurii, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).1

на ґендерних нормах і нерівних владних відносинах. Це насильство охоплює погрози застосування насильства і примус та за своєю природою може бути фізичним, емоційним, психологічним або сексуальним і виявлятися навіть у формі відмови у доступі до ресурсів або послуг [13].

Бюро з питань демократичних інститутів та прав людини Організації з безпеки та співробітництва в Європі зазначає, що ҐЗН – це крайня форма дискримінації і серйозне порушення прав людини, яке може негативно вплинути на численні права людини, включаючи право на життя, свободу та особисту недоторканність, а також право на свободу від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [14, с. 12].

У Керівництві з інтеграції заходів щодо протидії ґендерно-обумовленому насильству до гуманітарної діяльності, розробленому Міжвідомчим постійним комітетом ООН, вказано, що ҐЗН є загальним терміном, який застосовується для будь-якого акту завдання шкоди, що вчиняється проти волі особи і пояснюється соціальними (ґендерними) відмінностями між чоловіками і жінками. ҐЗН викликає серйозну та наростаючу стурбованість в умовах надзвичайних гуманітарних ситуацій. Зокрема, це дії, що заподіюють фізичну, сексуальну або моральну шкоду чи страждання, погроза вчинення таких дій, примус та інші форми позбавлення волі, які можуть вчинятись як публічно, так і в приватному порядку [15, с. 5].

У Стратегії США щодо попередження та реагування на ґендерно обумовлене насильство ҐЗН визначається як загальний термін для позначення будь-якого насильства чи погрози насильства, яке спрямоване на особу або групу осіб на основі фактичної чи сприйнятої біологічної статі, ґендерної ідентичності та/або ґендерного самовираження, сексуальної орієнтації та/або недотримання різних соціальних норм щодо маскулінності та фемінності. Це поняття пов'язане зі структурною ґендерною нерівністю, патріархатом та дисбалансом влади. Для ҐЗН характерні погроза або вчинення фізичного, психологічного, сексуального, економічного, правового, політичного, соціального та інших форм контролю та/або насильства [16].

Іноземні вчені Дж. Бенжамін та Л. Марчісон, інтерпретують ҐЗН як насильство, яке застосовується проти жінок, дівчат, чоловіків та хлопців з метою утвердження та відтворення ґендерних ролей та норм. Відповідно до цього розуміння ҐЗН може проявлятися однаково щодо людини будь-якої статі та використовуватися для посилення відповідності ґендерних ролей, воно охоплює насильство щодо жінок та дівчат, сексуальне насильство над людьми та насильство, яке спрямоване на дівчат, оскільки вони є дівчатами, та хлопців, оскільки вони є хлопцями [17, с. 7]. Подібний підхід застосовує й С. Гамільтон, який розуміє ҐЗН як насильство, яке спрямоване проти чоловіка або жінки на основі його/її конкретної ролі у суспільстві та застосовується до жінок, дівчат, чоловіків і хлопців задля утвердження і відтворення усталених ґендерних ролей і норм. Він наголошує, що жертвами ҐЗН можуть бути особи обох статей. Насильство щодо них використовується для посилення відповідності наявним ґендерним ролям. ҐЗН у цій інтерпретації включає насильство щодо жінок та дівчат, сексуальне насильство щодо чоловіків і насильство щодо дівчат та хлопців на основі їх статі, наприклад вербування хлопців як бойовиків до збройних угруповань [18].

© Irkha Yurii, 2022

В Україні як демократичній, правовій державі проблема ҐЗН не замовчується, а постійно перебуває у публічному політичному, науковому та експертному дискурсі. Практики та науковці намагаються удосконалювати наявні механізми профілактики та реагування та різноманітні прояви ҐЗН, які мають тенденцію до збільшення з огляду на економічні та соціальні негаразди, які люди відчули спочатку внаслідок поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, а згодом через повномасштабне вторгнення російських військ до нашої держави 24.02.2022.

У дослідженні "Сучасне розуміння маскулінності: ставлення чоловіків до ґендерних стереотипів і насильства" експерти тлумачать ҐЗН як насильство, яке стосується чоловіків і жінок, але жертвами якого переважно є жінки. Експерти вважають, що ҐЗН виникає як наслідок нерівних владних стосунків між жінками і чоловіками та стосується (але не обмежується) фізичної, сексуальної та психологічної шкоди включно із залякуванням, стражданнями, примусом та/або позбавленням свободи в сім'ї чи в суспільстві загалом [19, с. 79].

М.Д. Бойко звертає увагу на те, що ҐЗН доцільно розглядати у контексті дискримінації за статевою ознакою і використовувати з метою розрізнення звичайного насильства від насильства, що спрямоване на приватних осіб чи на групи осіб на підставі статі (ґендерної ознаки). ҐЗН охоплює більше коло суспільних відносин, ніж сексуальний напад та зґвалтування. Цей вид насильства, як правило, походить від нерівних правових відносин, що сприяють поляризації відмінностей між статями [20, с. 9].

В.І. Попіль під ҐЗН розуміє суспільно небезпечну поведінку особи (насильника) як чоловіка, так і жінки стосовно протилежної статі (жертви), яка проявляється у спричиненні фізичних, сексуальних, морально-психологічних та інших страждань або у погрозах їх застосування [21]. Т.М. Мельник та Л.С. Кобелянська наголошують, що ґендерним є як насильство чоловіків стосовно жінок, так і насильство чоловіків стосовно інших чоловіків, яке також має медичні, соціальні й економічні негативні наслідки [22, с. 139]. М.С. Маєрчик розглядає ҐЗН як форму насильницьких дій, що мають чітко виражену ґендерну групу, на яку спрямоване насильство або яка чинить насильство [23, с. 153].

В.М. Руфанова вважає, що у широкому значенні ҐЗН – це суспільно негативне діяння (дія чи бездіяльність) особи/групи осіб, викликане статевою приналежністю особи/групи осіб, яке полягає у заподіянні фізичної, психічної, сексуальної, економічної шкоди чи погрози їх застосування та може вчинятися у приватній і публічній сферах. Учена виокремлює найбільш суттєві ознаки ҐЗН, які відрізняють його від інших видів насильства:

1) вчиняється у формі дій чи бездіяльності;

2) стосується різних категорій населення через їх стать (жінки, чоловіки, люди, які змінили стать, особи, які мають різну сексуальну орієнтацію);

3) є порушенням прав, свобод, можливостей особи та їх гарантій;

4) призводить до обмежень у визнанні, реалізації або користуванні правами свободами та можливостями;

5) пов'язане з фізичним, психічним, сексуальним, економічним насильством або погрозою його застосування, що спричиняє шкоду здоров'ю;

7) випливає з нерівних владних відносин між чоловіками та жінками;

© Irkha Yurii, 2022

8) ґрунтується на застарілих уявленнях та стереотипах щодо соціальних ролей та функцій особи;

9) вчиняється у приватній та публічній сферах;

10) спричиняє погіршення становища особи у суспільстві;

11) підриває гідність особи;

12) у загальнодержавному та світовому масштабі підриває авторитет, безпеку, економічну та соціальну стабільність нації [24, с. 228].

О.С. Перунова пропонує ҐЗН розглядати як негативні діяння однієї особи/групи осіб, викликані статевою приналежністю іншої особи/групи осіб та спрямовані на порушення прав, свобод і можливостей у приватній та/або публічній сферах діяльності жінки/чоловіка через психологічні, фізичні, сексуальні та інші методи впливу. Дослідниця виокремлює такі загальносоціальні та правові ознаки ҐЗН:

1) негативний вплив на права та свободи жінки/чоловіка іншою особою/групою осіб;

2) спрямованість на порушення прав жінок та чоловіків через їх статеву приналежність, що виражається у різних формах (психологічне, фізичне, сексуальне тощо) та сферах суспільства (соціальній, економічній, політичній, культурній та ін.);

3) походження насильства з нерівних владних відносин між чоловіками та жінками як у публічній, так і у приватній сферах;

4) може бути реалізоване як через дію, так і через бездіяльність [25, с. 219].

Ми підтримуємо погляди І.О. Грицай на поняття та сутність ҐЗН, під яким дослідниця пропонує розуміти дії або бездіяльність однієї особи (групи осіб) щодо іншої (групи осіб), спрямовані на відтворення ґендерних ролей у соціумі через погіршення становища чоловіка/жінки в усіх сферах життєдіяльності та призводять до порушення прав людини, підриваючи як здоров'я та гідність індивіда, так і безпеку, економічну, соціальну стабільність нації [8, с. 318].

Опрацювання доктринальних розробок закордонних та вітчизняних вчених, позицій експертів, документів міжнародних організацій щодо поняття та сутності ҐЗН дає нам підстави стверджувати про відсутність кардинальних розбіжностей у розумінні цього насильства. Зазначений вид насильства охоплює як активні, так і пасивні дії агресора, а його мотиви, як правило, обумовлені ґендерними ролями чи ґендерними стереотипами, які склалися внаслідок історичних, культурних, національних чи політичних обставин. ҐЗН є різновидом дискримінаційних практик, які завдають жертвам значної моральної, фізичної, психологічної та економічної шкоди. Прояви ҐЗН посилюють нерівність у суспільстві, перешкоджають розвитку демократії, прав і свобод людини, верховенству права, а також розбудові громадянського суспільства. Неналежне та невчасне реагування держави на ці прояви може призвести до радикалізації громадян та дестабілізувати суспільство.

При дослідженні поняття та сутності ҐЗН вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що протидія усім формам ҐЗН (як стосовно жінок, так і чоловіків) не може бути забезпечена лише шляхом нормотворення та притягненням кривдників до юридичної відповідальності. М. Етьєн аргументовано наголошує, що наявність значної кількості чи якості законів не вирішує усіх соціальних проблем.

© Irkha Yurii, 2022

Регулювання – це відповідь на зловживання, право – відповідь на нерівність, а процедура – відповідь на несправедливість. Хоча правова система держави має захищати усіх своїх громадян від дискримінації, однак закон не є найефективнішим та найдоступнішим засобом зміни усталених соціальних норм. Ґендерні стереотипи не можуть бути змінені лише нормою права, особливо коли вона розробляється, інтерпретується і застосовується у межах ієрархічних конструкцій ґендерного підпорядкування.

На переконання М. Етьєн, у всьому світі боротьба з ґендерними упередженнями має відбуватися на всіх фронтах: на вулицях, у школах, в органах публічної влади, сім'ях, на робочих місцях, а також у головах жінок і чоловіків. Вчена стверджує, що освіта є найбільш важливим елементом у протидії ҐЗН. Чоловіки мають почати розуміти, які патріархат дає переваги і наскільки він є фізично і психологічно руйнівним для жінок. Водночас жінки також мають розуміти і перечити свою співучасть у власному підпорядкуванні. Чоловіки і жінки повинні розвивати бачення рівності, яке має сенс у контексті їхнього життя, культури і спільноти [26, с. 159, 161, 170].

Українські вчені Т.М Мельник та Л.С Кобелянська теж вважають за доцільне не обмежуватися юридичними засобами для протидії ҐЗН. На їх переконання, запобігання й ліквідація насильства у суспільстві вимагає прийняття цілого комплексу заходів – виправних і превентивних, термінових і довгострокових задля зміни свідомості людей, впливу на систему кримінального правосуддя та формування державної політики [22, с. 139].

Володіння достатніми знаннями про поняття та сутність ҐЗН, на нашу думку, сприятиме вітчизняним органам державної влади, органам місцевого самоврядування, інститутам громадянського суспільства у налагодженні комунікації з громадянами з різних соціальних груп, виявленню та задоволенню нагальних соціальних потреб жінок і чоловіків, дівчат і хлопців, формуванню дієвих програм з корекції агресивної поведінки кривдників та надання правової, фінансової, матеріальної, соціальної і психологічної допомоги постраждалим особам.

Хоча ҐЗН існувало, існує та буде існувати у будь-якому суспільстві незалежно від його історичного, духовного, культурного, економічного чи політичного розвитку, однак в Україні як демократичній, правовій державі мають діяти не тільки законодавчі механізми протидії йому, а й політичні, духовні та соціальні бар'єри, які максимально засуджуватимуть таку насильницьку поведінку та сприятимуть соціальному порозумінню і злагоді. Наявні ґендерні стереотипи, проблеми та конфлікти необхідно максимально формалізувати – вивести у публічну площину і зробити предметом відкритих дискусій та обговорень у парламенті, органах місцевого самоврядування, органах системи правосуддя, закладах освіти, засобах масової інформації, трудових колективах, серед громадян тощо.

Ми переконані, що зазначені заходи у поєднанні з удосконаленням вітчизняного законодавства, розробкою освітніх та просвітницьких програм зменшать кількість проявів ҐЗН, підвищать ефективність забезпечення рівності та недискримінації в нашій державі і прискорять набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

© Irkha Yurii, 2022

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Гогузева Т.С.* Эволюция форм социального насилия: гендерный аспект. *Вестник Башкирского университета*. 2007. № 12 (3) С. 128–130.

2. *Водянніков О.* Ґендерна рівність. Теорія і практика в порівняльному конституційному праві. 2021. ОБСЄ. 245 с.

3. *Russo N.F., Pirlott A.* Gender-Based Violence: Concepts, Methods, and Findings. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 2006. № 1087(1). P. 178–205.

4. *Чернов К.А.* Принцип равенства как общеправовой принцип российского права: дис. ... канд. юрид. наук. Самара, 2003. 230 с.

5. *Kelly L.* How violence is constitutive of women's inequality and the implications for equalities work. London: Metropolitan University. 2005. 25 p.

6. *Лактионова М.А.* Гендерное насилие как социокультурный феномен: к постановке проблемы. *Вестник Майкопского государственного технологического университета*. 2010. № 4. С. 142–150.

7. *Марценюк Т.* Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ: Основи, 2017. 256 с.

8. *Грицай І.О.* Принцип гендерної рівності та механізм його забезпечення: теоретико-правовий аспект: дис. ... д-ра юрид. наук. Дніпро, 2018. 543 с.

9. *Гонюкова Л.В.* Ґендерна політика в Україні: проблеми та перспективи. *Ґендерна політика міст: історія і сучасність*: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. м. Харків, 23–25 жовтня 2013 р. Харків, 2013. Вип. 2. С. 33–38.

10. *Аніщук Н.В.* Виникнення та сутність феномена ґендерного насильства: історико-правовий екскурс. *Форум права*. 2008. № 1. С. 18–22.

11. *Качинська М.О.* Ґендерно-обумовлене насильство. *Право і суспільство*. 2017. № 2. Ч. 2. С. 14–17.

12. Насилие и его влияние на право на здоровье. Доклад Специального докладчика по вопросу о праве каждого человека на наивысший достижимый уровень физического и психического здоровья Тлаленг Мофокенг. Совет по правам человека ООН. 2022. A/HRC/50/28. 25 с. URL: https://www.undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FHRC%2F50%2F28&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False (дата звернення: 15.09.2022).

13. United Nations High Commissioner for Refugees. Sexual and Gender Based Violence. URL: https://www.unhcr.org/eg/what-we-do/main-activities/protection/sgbv (дата звернення: 10.09.2022).

14. Preventing and Addressing Sexual and Gender-Based Violence in Places of Deprivation of Liberty. Standards, Approaches and Examples from the OSCE Region. OSCE. Warsaw, Poland. 2019. 170 p. URL: https://www.osce.org/odihr/427448? download=true (дата звернення: 10.09.2022).

15. Guidelines for Integrating Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Action Reducing risk, promoting resilience and aiding recovery. Global Protection Cluster, Inter-Agency Standing Committee. 2015. 342 p. URL: https://gbvguidelines.org/wp/wp-content/uploads/2015/09/2015-IASC-Gender-based-Violence-Guidelines_lo-res.pdf (дата звернення: 05.04.2022).

16. United States Strategy to Prevent and Respond to Gender-Based Violence Globally. USAID. 2016 Update. URL: https://www.state.gov/documents/ organization/258703.pdf (дата звернення: 11.09.2022).

17. *Benjamin J., Murchison L.* Gender-Based Violence: Care and Protection of Children in Emergencies. A Field Guide. Save the Children, 2004. 68 p.

18. *Read-Hamilton S.* Gender-based violence: a confused and contested term. *Humanitarian exchange. Special feature Gender-based violence in emergencies*. № 60, February 2014. URL: https://odihpn.org/wp-content/uploads/2014/02/HE_60_web_1.pdf (дата звернення 22.06.2022).

19. Сучасне розуміння маскулінності: ставлення чоловіків до гендерних стереотипів і насильства щодо жінок. Київ, 2018. 128 с.

20. *Бойко М.Д.* Порівняльне трудове право: навч. посіб. Київ: Атіка, 2007. 384 с.

21. *Попіль В.І.* Гендерне насильство: кримінально-правові та кримінологічні аспекти. URL: http://vuzlib.com/content/view/127/60/ (дата звернення: 15.04.2022).

22. *Мельник Т.М., Кобелянська Л.С.* 50/50 Сучасне ґендерне мислення: словник. Київ: К.І.С., 2005. 280 с.

23. Гендер для медій: підручник із гендер. теорії для журналістики та інших соціогуманітар. спец. / М. Маєрчик, Л. Малес, Т. Марценюк та ін.; за ред. М. Маєрчик (голова редкол.) та ін.;

© Irkha Yurii, 2022

Ін-т народознавства НАН України; Центр культур.-антропол. студій; Представництво Фонду імені Гайнріха Бьолля в Україні. Київ: Критика, 2013. 216 с.

24. *Руфанова В.М.* Поняття та ознаки гендерно обумовленого насильства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2020. № 4. С. 224–230.

25. *Перунова О.С.* Гендерно обумовлене насильство: поняття та ознаки. *Правове життя сучасної України*: Міжнар. наук.-практ. конф.: у 3 т. Одеса. (15 трав. 2020 р.). Гельветика. Одеса. 2020. Т. 1. С. 216–220.

26. *Etienne M.* Addressing Gender-based violence in an international context *Harvard Women's Law Journal.* 1995. Vol. 18. P. 139–170.

REFERENCES

1. *Goguzieva T.S.* (2007). Evoliutsiia form sotsialnogo nasiliia: giendiernyi aspekt. "Evolution of forms of social violence: gender aspect". Herald of Bashkir University. No 12 (3) P. 128–130. [In Russian].

2. *Vodiannikov O.* (2021). Henderna rivnist Teoriia i praktyka v porivnialnomu konstytutsiinomu pravi. "Gender equality. Theory and practice in comparative constitutional law". OSCE. 245 p. [In Ukrainian].

3. *Russo N.F., Pirlott A.* (2006). Gender-Based Violence: Concepts, Methods, and Findings. Annals of the New York Academy of Sciences. 1087(1), P. 178–205. [In English].

4. *Chernov K.A.* (2003). Printsyp ravienstva kak obschiepravovoi printsyp rossiiskogo prava. "The principle of equality as a general legal principle of Russian law: dissertation. Samara. 230 p. [In Russian].

5. *Kelly L.* (2005). How violence is constitutive of women's inequality and the implications for equalities work. London: Metropolitan University. 25 p. [In English].

6. *Laktionova M.A.* (2010). Gendernoie nasilie kak sotsiokulturnyi fienomien: k postanovkie problemy. "Gender-based violence as a sociocultural phenomenon: problem formulation". Bulletin of the Maikop State Technological University. No 4. P. 142–150. [In Russian].

7. *Martseniuk T.* (2017). Hender dlia vsikh. Vyklyk stereotypam. "Gender for all. A challenge to stereotypes". Kyiv: Osnovy. 256 p. [In Ukrainian].

8. *Hrytsai I.O.* (2018). Pryntsyp hendernoi rivnosti ta mekhanizm yoho zabezpechennia: teoretyko-pravovyi aspekt. "The principle of gender equality and the mechanism for ensuring it: theoretical and legal aspect: diss". 543 p. [In Ukrainian].

9. *Honiukova L.V.* (2013). Genderna polityka v Ukraini: problemy ta perspektyvy. "Gender policy in Ukraine: problems and prospects. Gender policy of cities: history and modernity: mater". II International science and practice conf. Kharkiv, October 23-25, 2013. Kharkiv. Issue 2. P. 33–38. [In Ukrainian].

10. *Anishchuk N.V.* (2008). Vynyknennia ta sutnist fenomena gendernoho nasylstva: istoryko-pravovyi ekskurs. "The emergence and essence of the phenomenon of gender violence: a historical and legal excursion". Law forum. No 1. P. 18–22 [In Ukrainian].

11. *Kachynska M.O.* (2017). Genderno-obumovlene nasylstvo. "Gender-based violence". Law and society. No 2. Part 2. P. 14–17. [In Ukrainian].

12. Nasilie i ego vliianie na pravo na zdorovie. "Violence and its influence on the right to health". Report of the Special Rapporteur on the right of every person to the highest attainable standard of physical and mental health Tlaleng Mofokeng. UN Human Rights Council. 2022. A/HRC/50/28. 25 p. URL: https://www.undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FHRC%2F50%2F28&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False (Date of Application: 15.09.2022). [In Russian].

13. United Nations High Commissioner for Refugees. Sexual and Gender Based Violence. URL: https://www.unhcr.org/eg/what-we-do/main-activities/protection/sgbv (Date of Application: 10.09.2022) [In English].

14. Preventing and Addressing Sexual and Gender-Based Violence in Places of Deprivation of Liberty. Standards, Approaches and Examples from the OSCE Region. OSCE. Warsaw, Poland. 2019. 170 p. URL: https://www.osce.org/odihr/427448? download=true (Date of Application: 10.09.2022) [In English].

15. Guidelines for Integrating Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Action Reducing risk, promoting resilience and aiding recovery. Global Protection Cluster, Inter-Agency

© Irkha Yurii, 2022

Standing Committee. 2015. 342 p. URL: https://gbvguidelines.org/wp/wp-content/uploads/2015/09/2015-IASC-Gender-based-Violence-Guidelines_lo-res.pdf (Date of Application: 05.04.2022) [In English].

16. United States Strategy to Prevent and Respond to Gender-Based Violence Globally. USAID. 2016 Update. URL: https://www.state.gov/documents/ organization/258703.pdf (Date of Application: 11.09.2022) [In English]

17. *Benjamin J., Murchison L.* (2004). Gender-Based Violence: Care and Protection of Children in Emergencies. A Field Guide. Save the Children. 68 p. [In English].

18. *Read-Hamilton S.* (2014). Gender-based violence: a confused and contested term. Humanitarian exchange. Special feature Gender-based violence in emergencies. No 60, February 2014. URL: https://odihpn.org/wp-content/uploads/2014/02/HE_60_web_1.pdf (Date of Application: 22.06.2022) [In English].

19. Suchasne rozuminnia maskulinnosti: stavlennia cholovikiv do hendernykh stereotypiv i nasylstva shchodo zhinok. "Modern understanding of masculinity: men's attitude to gender stereotypes and violence against women". Kyiv, 2018. 128 p. [In Ukrainian].

20. *Boiko M.D.* (2007). Porivnialne trudove pravo. "Comparative labor law: ed. manual". Kyiv: Atika. 384 p. [In Ukrainian].

21. *Popil V.I.* Henderne nasylstvo: kryminalno-pravovi ta kryminolohichni aspekty. "Gender-based violence: criminal law and criminological aspects". URL: http://vuzlib.com/content/view/127/60/ (Date of Application: 15.04.2022). [In Ukrainian].

22. *Melnyk T.M., Kobelianska L.S.* (2005). 50/50 Suchasne genderne myslennia. "50/50 Modern gender thinking: a dictionary". Kyiv: K.I.S. 280 p. [In Ukrainian].

23. Hender dlia medii. "Gender for the media: a textbook on gender theories for journalism and other socio-humanities special" / M. Maierchyk, L. Males, T. Marceniuk, etc.; under the editorship M. Maierchyk (chief editor) and others; Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine; Cultural and Anthropological Center studios; Representation of the Heinrich Bцll Foundation in Ukraine. Kyiv: Krytyka, 2013. 216 p. [In Ukrainian].

24. *Rufanova V.M.* (2020). Poniattia ta oznaky henderno obumovlenoho nasylstva. "Concept and signs of gender-based violence". Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. No 4. P. 224–230. [In Ukrainian].

25. *Perunova O.S.* (2020). Henderno obumovlene nasylstvo: poniattia ta oznaky. "Gender-based violence: concepts and signs". Legal life of modern Ukraine: International science and practice conf.: in 3 volumes. Odesa. (May 15, 2020). Helvetica. Odesa. Vol. 1. P. 216–220. [In Ukrainian].

26. *Etienne M.* (1995). Addressing Gender-based violence in an international context Harvard Women's Law Journal. Vol. 18. P. 139–170. [In English].

UDC 340.12

Irkha Yurii,
Candidate of Juridical Sciences, Honored Lawyer of Ukraine,
Head of the Research Department, State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6442-0974

THE CONCEPT AND ESSENCE OF GENDER-BASED VIOLENCE

The article highlights the work of foreign and domestic scientists and experts in understanding the concept and essence of gender-based violence. The author emphasizes that, despite technological achievements and global recognition of the need to establish and build democracy, the rule of law, human rights and freedoms, there are numerous cases of illegal use of various forms of violence against individuals, which encroach on their human dignity and threaten their lives and health.

© Irkha Yurii, 2022

One of the most common manifestations of violence in society is gender-based violence. This violence is directed against a person in connection with his belonging to a certain gender. No person is immune from this violence. Persons from different social groups can become perpetrators and their victims: men, women, children, pensioners, youth, unemployed, marginalized, etc.

In different eras of human development, the matriarchal and patriarchal foundations of society formed and supported stereotypes regarding the gender roles of women and men, thereby determining the features of their relationships, the extent of permitted and prohibited behavior, the content and scope of rights and freedoms. At the same time, different civilizations have different attitudes towards gender-based violence and its victims. In particular, what is unacceptable in Western civilization is a permissible form of human coexistence in Muslim, Chinese or Indian civilizations.

In the opinion of the author, gender-based violence covers both active and passive actions of the offender, and his motives, as a rule, are determined by gender roles or gender stereotypes that have developed as a result of historical, cultural, national or political circumstances. Gender-based violence is a type of discriminatory practices that cause significant moral, physical, psychological and economic harm to victims. Manifestations of gender-based violence increase inequality in society, hinder the development of democracy, human rights and freedoms, the rule of law, and the development of civil society.

The author believes that in Ukraine, as a democratic, legal state, there should be not only legislative mechanisms to combat gender-based violence, but also political, religious and social barriers that would maximally condemn such violent behavior and promote social understanding and harmony.

Keywords: gender, violence, gender-based violence, gender equality, discrimination.

Отримано 03.10.2022

© Irkha Yurii, 2022

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 340.13:355.58

Колесник Вікторія Анатоліївна,
науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-1860-7866

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕАГУВАННЯ НА НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ[1]

У статті проаналізовано роль держави у забезпеченні захисту населення та територій у мирний час і в умовах воєнного стану. Акцентовано на створенні єдиної державної системи цивільного захисту, за допомогою якої реалізовується державна політика у сфері цивільного захисту та здійснюється управління силами і засобами територіальних і функціональних підсистем. Приділено увагу процесу планування заходів цивільного захисту та оперативного реагування на надзвичайні ситуації. Виокремлено особливості надзвичайних ситуацій, які виникають у мирний час та в умовах воєнного стану. Запропоновано розширення кваліфікацій та ознак надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: *надзвичайні ситуації, воєнний стан, планування в системі цивільного захисту.*

В Україні захист населення та території від внутрішніх та зовнішніх загроз різної ґенези є однією із конституційних функцій держави, яка реалізується органами державної влади, органами місцевого самоврядування на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Держава, як слушно зазначають О. Лещенко та В. Михайлов, має забезпечувати такий рівень безпеки громадян, який максимально відповідає їхнім потребам та суспільному запиту. Цивільний захист населення є однією із найважливіших безпекових сфер, оскільки, забезпечуючи повсякденність та повсякчасність заходів реагування на надзвичайні ситуації, загрози техногенного, природного чи воєнного характеру, держава таким чином демонструє здатність забезпечувати гідні умови для життєдіяльності своїх громадян [1; с. 37].

Правовідносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій (далі – НС), реагуванням на них, компетенцію та повноваження усіх суб'єктів забезпечення цивільного захисту, окрім Конституції України, регулюються Кодексом цивільного захисту України (далі – Кодекс), іншими законами України, ратифікованими

[1] Закінчення. Початок у попередньому номері.

© Kolesnyk Victoriia, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).2

міжнародними договорами України, а також актами Президента України та Кабінету Міністрів України.

Поняття "цивільний захист" та "надзвичайна ситуація" розкриті у положеннях статей 2, 4 Кодексу, відповідно до яких:

1) цивільний захист – комплекс заходів, які реалізуються на території України в мирний час та в особливий період і спрямовані на захист населення, територій, навколишнього природного середовища, майна, матеріальних і культурних цінностей від надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій, запобігання виникненню таких ситуацій та подій, ліквідацію їх наслідків, надання допомоги постраждалим, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної та техногенної безпеки;

2) надзвичайна ситуація – обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності [2].

Із метою вчасного та ефективного реагування на НС, їх попередження та ліквідації наслідків, забезпечення цивільного захисту в Україні створено єдину державну систему цивільного захисту (далі – ЄДСЦЗ) – сукупність органів управління, сил і засобів центральних та місцевих органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, виконавчих органів рад, підприємств, установ та організацій, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері цивільного захисту [3].

В. Маслей аргументовано стверджує, що за допомогою ЄДСЦЗ з'явилася можливість, з одного боку, зробити ефективнішим захист від природних і техногенних НС, а з іншого – чітко координувати сили цивільного захисту, що беруть участь у ліквідації НС; оперативно інформувати людей за допомогою спеціально створених дієвих механізмів [4; с. 38].

Після повномасштабної військової агресії російської федерації проти України (24.02.2022) перед ЄДСЦЗ як складовою системи забезпечення національної безпеки нашої держави постала необхідність у швидкій трансформації підходів до здійснення заходів цивільного захисту в умовах воєнного стану.

Загальне керівництво ЄДСЦЗ здійснюється Кабінетом Міністрів України, а безпосереднє – покладено на Державну службу України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС), яка є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності [5].

© Kolesnyk Victoriia, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).2

Оскільки до складу сил ЄДСЦЗ належить значна кількість суб'єктів забезпечення цивільного захисту, які мають різні функції та повноваження, то з метою забезпечення ефективності їх діяльності під час виконання завдань цивільного захисту та формування єдності поглядів на кінцевий результат складаються загальнодержавні, регіональні та місцеві регламенти їх функціонування та взаємодії при виникненні різних НС.

Ефективність функціонування ЄДСЦЗ знаходиться у прямій залежності від якісного планування. Планування заходів цивільного захисту, а також навчання посадових і службових осіб суб'єктів забезпечення цивільного захисту, складових функціональних і територіальних підсистем ЄДСЦЗ та їх ланок, є однією з базових функцій системи управління, що створює умови для якісного використання наявних у них можливостей та ресурсів.

Досліджуючи сферу цивільного захисту, О. Гудович, О. Ковальов, В. Мазуренко дійшли висновку, що постановка та формування завдань центральним і місцевим органам виконавчої влади є важливим етапом у здійсненні державної політики щодо планування та подальшої реалізації заходів цивільного захисту, та має відпрацьовуватись на засадах наукового, економічного підґрунтя та принципів стратегічного планування [6].

За твердженням П. Гамана, якість плануючих документів залежить від уміння керівників усіх рівнів прогнозувати ризики, враховувати багатоваріантність наслідків та особливості НС, чітко планувати заходи щодо запобігання НС та ліквідації їх наслідків. У цьому напрямку діяльності важлива роль належить стратегічному плануванню превентивних заходів, завдання яких полягає у зменшенні ризиків загрози виникнення НС, а у разі їх виникнення – у пом'якшенні наслідків. На жаль, у практиці організації планування заходів у сфері цивільного захисту є випадки ігнорування результатів прогнозу, недооцінки рівня загроз виникнення НС і, як наслідок, несвоєчасного реагування, запобігання і ліквідації наслідків НС [7; с. 25–26]. Особливо це стало відчутним в умовах воєнного стану.

Ми вважаємо, що така ситуація стала наслідком загальних підходів до процесу планування, які, певною мірою, відповідали вимогам мирного часу. Адже в державі існувала передбачуваність виникнення та поширення НС, тому акцент робився на визначенні загальної організації та порядку виконання заходів цивільного захисту для запобігання або зменшення можливих втрат від виробничих аварій, стихійних лих, а також ведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт при їх виникненні. Такі підходи до планування показали свою не доцільність і певні прогалини на стратегічному і на тактичному рівнях. На наше переконання, на зазначених рівнях не здійснювався аналіз безпекового середовища в його широкому контексті у вигляді виявлення (прогнозування) довготривалих тенденцій, а також у підготовці до непрогнозованих НС каскадного типу.

На думку М. Кулєшова та В. Росохи, державні програми з питань цивільного захисту, існуючі на момент запровадження в Україні воєнного стану, не завжди забезпечувалися достатнім фінансуванням, унаслідок чого вони не виконувалися у повному обсязі. Багато задекларованих цілей і завдань у сфері цивільного захисту не мали чітких і зрозумілих механізмів їх реалізації. Наразі актуальність питань із підвищення готовності системи цивільного захисту підтверджується

© Kolesnyk Victoriia, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).2

досвідом воєнних конфліктів останнього часу, що характеризуються широким застосуванням високоточної зброї, спрямованої на ураження особливо важливих об'єктів економіки, інфраструктури і життєзабезпечення, психологічним впливом на населення і, як наслідок, необхідністю своєчасного оповіщення населення і відновлення систем життєзабезпечення людей, надання допомоги біженцям [8; с. 168].

Ми підтримуємо позицію О. Хитрої про недостатній рівень організаційно-правового забезпечення ДСНС в період воєнного стану. Учена вважає, що в цих умовах діяльність ДСНС має бути більш регламентованою та наближеною до сучасних реалій протидії зовнішнім та внутрішнім викликам, із застосуванням позитивної багатолітньої військової практики на Сході України і спиратися на міжнародний та національний досвід застосування дій силами оперативно-рятувальних служб цивільного захисту [9].

НС, які виникають у мирний час та в умовах воєнного стану, мають певні відмінності. Наприклад, під час НС природного, техногенного та соціального характеру, які виникають в умовах воєнного стану, зростає рівень невизначеності та непередбачуваності, що перешкоджає достовірному визначенню безпечності перебування в зоні цих НС та прогнозу їх розвитку. Крім того, в умовах воєнного стану можливі порушення або ускладнення систем комунікації між суб'єктами забезпечення цивільного захисту, що може призвести до несвоєчасного реагування та надання необхідної допомоги постраждалим.

Дослідження НС, джерелом виникнення яких є збройні конфлікти або воєнні (бойові) дії, дає нам підстави стверджувати, що вони характеризуються імпульсивністю та непередбачуваністю, а також здатні призвести до людських втрат; заподіяти значної шкоди майну; порушити функціонування соціальних і економічних систем; погіршити стан довкілля. Крім того, такі НС можуть містити у собі латентні загрози для виникнення інших НС.

В Україні для організаційної взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій під час вирішення питань, пов'язаних із НС, ліквідацією їх наслідків та веденням державної статистики впроваджено класифікацію НС.

Класифікація НС здійснюється відповідно до вимог Кодексу, а також постанови Кабінету Міністрів України від 24.03.2004 № 368 "Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями" [10]; наказів Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики (Держспоживстандарт) № 457 від 11.10.2010 "Про введення у дію Національного класифікатору України. Класифікатор надзвичайних ситуацій ДК 019:2010" (далі – Класифікатор) [11] та МВС України № 658 від 06.08.2018 "Про затвердження Класифікаційних ознак надзвичайних ситуацій" (далі – наказ МВС № 658-2018) [12].

Зазначена класифікація передбачає зарахування певної події за її пороговим значенням до відповідної надзвичайної ситуації, що у подальшому дозволяє розподіляти НС за характером походження (*техногенні, природні, соціальні, воєнні*); за ступенем територіального поширення (*загальнодержавні; регіональні; місцеві, об'єктові*); за характером небезпечних чинників *(фізичний, хімічний, біологічний*

© Kolesnyk Victoriia, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).2

чи інший вплив (дія)), а також за розміром людських втрат і розміром матеріальних збитків.

У розділі 6 "Класифікація надзвичайних ситуацій" Класифікатору визначено розширений перелік НС із присвоєнням їм відповідного цифрового коду, що використовується для збирання адміністративних даних та організації взаємодії органів центральної виконавчої влади, відомств, організацій, підприємств під час вирішування питань, пов'язаних із НС. Такий перелік застосовується до НС лише природного, техногенного і соціального характеру. Водночас НС воєнного характеру не деталізовані та позначаються загальним кодом "4000". На наше переконання, Класифікатор як один із основоположних документів у сфері цивільного захисту має містити також розгорнутий перелік НС воєнного характеру та їх коди. Це покращить планування заходів щодо попередження та реагування на вказані НС.

Окремо звертаємо увагу на те, що у Класифікаторі не враховано можливість виникнення НС природного, техногенного і соціального характеру в умовах воєнного стану. Оскільки ведення активних військових (бойових) дій на території держави суттєво впливає на порядок реагування на вказані НС, то у Класифікаторі доцільно про це зазначити.

У зв'язку з цим, пропонуємо розділ 6 "Класифікація надзвичайних ситуацій" Класифікатора доповнити такими кодовими позиціями:

1) у разі, коли джерелом виникнення НС техногенного характеру є збройний конфлікт, воєнні (бойові) дії, то у графі під назвою "Код" наступну після цифри "1" (на другій цифровій позиції) цифру "0" замінити на цифру "2". В інших випадках, коли після цифри "1" – стояла цифра "1", то необхідно її змінити на цифру "3". Наступні порядкові цифри на третій-п'ятій цифровій позиції залишаються без змін;

2) у разі, коли джерелом виникнення НС природного характеру є збройний конфлікт, воєнні (бойові) дії, то у графі під назвою "Код" наступну після цифри "2" (на другій цифровій позиції) цифру "0" замінити на цифру "1". Наступні порядкові цифри на третій–п'ятій цифровій позиції залишаються без змін;

На нашу думку, необхідно також розширити затверджений перелік класифікаційних ознак надзвичайних ситуацій, затверджених наказом МВС № 658-2018 [12], доповнивши ознаки відповідних НС характеристиками, властивими їм в умовах збройного конфлікту та ведення бойових (військових) дій.

Впровадження запропонованих ініціатив покращить, на наш погляд, здійснення заходів цивільного захисту в умовах воєнного стану, зокрема:

1) матиме правові підстави для обліку (даних) наслідків певної НС, джерелом виникнення якої є збройний конфлікт та бойові (військові) дії;

2) дасть можливість у кодованому вигляді оперативно передавати інформацію різними каналами зв'язку без надання їй грифу обмеження доступу;

3) зменшить кількість додаткових уточнень і непорозумінь при оброблені даних "ситуаційними аналітиками" та пришвидшить підготовку позиційних довідок та направлення черговими доповідей про участь у ліквідації НС;

4) допоможе в режимі онлайн здійснювати ситуаційне управління силами і засобами суб'єктів забезпечення цивільного захисту;

© Kolesnyk Victoriia, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).2

5) підвищить готовності до реагування на НС під час нестабільної оперативної обстановки;

6) буде містити у собі необхідну, зрозумілу повноту інформації;

7) буде підґрунтям для розширення переліку регламентів дій при НС, джерелом виникнення яких є збройний конфлікт, бойові (військові) дії.

На наше переконання, удосконалення правових механізмів реагування на надзвичайні ситуації в умовах воєнного стану в Україні мають включати положення щодо покращення процесів планування заходів цивільного захисту на стратегічному та тактичному рівнях.

Під час планування зазначених заходів варто враховувати диференційований підхід до захисту населення, територій, навколишнього природного середовища, майна, матеріальних і культурних цінностей від надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій, запобігання виникненню таких ситуацій та подій, ліквідацію їх наслідків, надання допомоги постраждалим, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної та техногенної безпеки: за видами і ступенями небезпеки на конкретних територіях, беручи до уваги насиченість цих територій об'єктами промислового призначення, гідроспорудами і системами інфраструктури, населенням; можливості і розміщення потенційно небезпечних об'єктів; наявність захисних споруд, особливості розселення жителів; кліматичні та інші місцеві фактори на стратегічному та тактичному рівнях.

Зміна підходів до зазначених процесів планування допоможе сформувати нові моделі ефективного управління та взаємодії між суб'єктами забезпечення цивільного захисту, що покращить захист населення та територій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний захист у забезпеченні національної безпеки України (основи становлення, сучасний стан, напрямки розвитку): монографія / О.Я. Лещенко, В.М. Михайлов, М.В. Андрієнко, П.І. Гаман, О.А. Долгий. Київ, 2021. 348 с.

2. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012. № 5403-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text (дата звернення: 02.04.2022).

3. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту: постанова Кабінету Міністрів України від 09.01.2014 № 11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF#Text (дата звернення: 05.07.2022).

4. *Маслей В.М.* Управління процесами попередження надзвичайних ситуацій та мінімізації їх наслідків: дис. ... д-ра філос. наук: спец. 073 "Менеджмент", галузь знань 07 – управління та адміністрування. Західноукраїнський національний університет. Тернопіль, 2021. 232 с.

5. Про затвердження Положення про Державну службу з надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 № 1052. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text (дата звернення: 11.09.2022).

6. *Гудович О., Ковальов О., Мазуренко В.* Наукове обґрунтування основних завдань органів виконавчої влади у сфері цивільного захисту. Науковий вісник: Державне управління № 4(6)2020. С. 46–67. URL: https://shly.link/B21X4 (дата звернення: 07.10.2022).

7. *Гаман П.І.* Роль державного управління у системі забезпечення цивільного захисту в Україні. Науковий вісник: Державне управління, 2018. № 1. URL: https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/article/view/8/4 (дата звернення: 05.10.2022).

8. *Кулєшов М.М., Росоха В.О.* Сучасні виклики для державної політики у сфері цивільного захисту в Україні. С. 167–175. URL: https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol2/24.pdf (дата звернення: 05.10.2022).

9. *Хитра О.Л.* Особливості діяльності державної служби з надзвичайних ситуацій щодо реалізації державної політики у сфері цивільного захисту населення. Наукові записки Львівського

© Kolesnyk Victoriia, 2022

університету бізнесу та права. Вип. 32/2022. С. 212–219. URL: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/542/501 (дата звернення: 27.08.2022).

10. Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями: постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2004 № 368. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368-2004-%D0%BF#Text (дата звернення: 17.08.2022).

11. Про введення у дію Національного класифікатора України. Класифікатор надзвичайних ситуацій ДК 019:2010: наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики (Держспоживстандарт) від 11.10.2010 № 457. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va457609-10#Text (дата звернення: 11.01.2022).

12. Про затвердження Класифікаційних ознак надзвичайних ситуацій: наказ МВС України від 06.08.2018 № 658. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0969-18#Text (дата звернення: 11.01.2022).

REFERENCES

1. Tsyvilnyi zakhyst u zabezpechenni natsionalnoi bezpeky Ukrainy (osnovy stanovlennia, suchasnyi stan, napriamky rozvytku). “Civil defense in ensuring the national security of Ukraine (foundations of formation, current state, directions of development): monograph” /O.Ya. Leshchenko, V.M. Mykhailov, M.V. Andriienko, P.I. Haman, O.A. Dolhyi. K. 2021. 348 p. [In Ukrainian].

2. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. “Civil Protection Code of Ukraine: Law of Ukraine No 5403-VI from 02.10.2012”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text (Date of Application: 02.04.2022) [In Ukrainian].

3. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro yedynu derzhavnu systemu tsyvilnoho zakhystu. “On the approval of the Regulation on the unified state system of civil protection: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 09.01.2014 No 11”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF#Text. (Date of Application: 05.04.2022) [In Ukrainian].

4. *Maslei V.M.* (2021). Upravlinnia protsesamy poperedzhennia nadzvychaynykh sytuatsii ta minimizatsii yikh naslidkiv. “Management of emergency prevention processes and minimization of their consequences: diss.: specialty 073 “Management”, field of knowledge 07 – management and administration. Western Ukrainian National University. Ternopil. 232 p. [In Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu z nadzvychainykh sytuatsii. “On the approval of the Regulations on the State Service for Emergency Situations: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 16.12.2015 No 1052”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text (Date of Application: 11.09.2022) [In Ukrainian].

6. *Hudovych O., Kovalov O., Mazurenko V.* Naukove obhruntuvannia osnovnykh zavdan orhaniv vykonavchoi vlady u sferi tsyvilnoho zakhystu. “Scientific substantiation of the main tasks of executive authorities in the field of civil protection”. Scientific Bulletin: State Administration No 4(6)2020. P. 46–67. URL: https://shly.link/B21X4 (data of application: 07.10.2022) [In Ukrainian].

7. *Haman P.I.* (2018). Rol derzhavnoho upravlinnia u systemi zabezpechennia tsyvilnoho zakhystu v Ukraini. “The role of state administration in the system of providing civil protection in Ukraine”. Scientific Bulletin: State Administration, No 1. URL: https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/article/view/8/4 (Date of Application: 05.10.2022) [In Ukrainian].

8. *Kulieshov M.M., Rosokha V.O.* Suchasni vyklyky dlia derzhavnoi polityky u sferi tsyvilnoho zakhystu v Ukraini. “Modern challenges for state policy in the field of civil defense in Ukraine”. P. 167–175. URL: https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol2/24.pdf (Date of Application: 05.10.2022) [In Ukrainian].

9. *Khytra O.L.* Osoblyvosti diialnosti derzhavnoi sluzhby z nadzvychainykh sytuatsii shchodo realizatsii derzhavnoi polityky u sferi tsyvilnoho zakhystu naselennia. “Peculiarities of the activity of the state service for emergency situations regarding the implementation of state policy in the field of civil protection of the population”. Scientific notes of the Lviv University of Business and Law. Edition 32/2022. P. 212–219. URL: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/542/501 (Date of Application: 27.08.2022) [In Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Poriadku klasyfikatsii nadzvychaynykh sytuatsii za yikh rivniamy. “On the approval of the Procedure for the classification of emergency situations by their levels: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 24.03.2004 No 368”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368-2004-%D0%BF#Text (Date of Application: 17.08.2022) [In Ukrainian].

© Kolesnyk Victoriia, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).2

11. Pro vvedennia u diyu Natsionalnoho klasyfikatoru Ukrainy. "About the implementation of the National Classifier of Ukraine. Classifier of emergency situations ДК 019:2010: Order of the State Committee of Ukraine on Technical Regulation and Consumer Policy (Consumer Standard) from 11.10.2010 No 457". URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va457609-10#Text (Date of Application: 11.01.2022) [In Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Klasyfikatsiynykh oznak nadzvychaynykh sytuatsii. "On the approval of Classification Signs of Emergency Situations: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine from 06.08.2018 No 658". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0969-18#Text (Date of Application: 11.01.2022) [In Ukrainian].

UDC 340.13:355.58

Kolesnyk Victoriia,
Researcher, State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-1860-7866

LEGAL MECHANISMS FOR RESPONSE TO EMERGENCY SITUATIONS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE IN UKRAINE

The article examines the role of the state in protecting the population and territory from internal and external threats of various genesis. One of the instruments by which the state fulfills its obligations is civil protection, which is based on the legal principles regulated by the Constitution of Ukraine, the Code of Civil Protection of Ukraine, other laws of Ukraine, international treaties of Ukraine in force, consent to the bindingness of which has been given by the Verkhovna Rada of Ukraine, as well as acts of the President of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine. The state, realizing its function in the field of Civil Protection, created a single state system of Civil Protection. The indicated system, within the limits of its powers, determines the order of interaction of subjects of civil protection during the operation of the system in a certain mode; distributes volumes and responsibility for the implementation of measures according to the territorial and production principle; is responsible for carrying out measures for alerting, informing and evacuating the population; the functioning of the system of population shelters in protective structures of civil protection; engineering protection of territories; radiation and chemical protection; medical, biological and psychological protection; sanitary and epidemic well-being of the population; training the population to act in emergency situations. Implementation of the tasks set before the unified state system of civil protection is achieved through systematic, comprehensive measures to ensure civil protection; the activity of functional and territorial subsystems, which, within their competence, can take measures independently in the form of developing internal regulatory documents regarding activities in their system and planning, training the forces of their system, as well as directly in emergency situations. It was noted that the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine led to a change in the functioning of the unified state system of civil protection and the procedure for responding to emergency situations. The features of emergency situations in peacetime and in the conditions of martial law are indicated. The role of planning civil protection measures

© Kolesnyk Victoriia, 2022

and identifying shortcomings in this process in wartime conditions is shown. Planning of events and training of the forces of the unified state system of civil protection is carried out by ministries, departments, enterprises, institutions and organizations, regardless of their forms of ownership. Attention is drawn to the nature and differences of emergency situations that arise in peacetime and in the conditions of a state of war. It is proposed to supplement the existing normative acts with signs and characteristics characteristic of emergency situations that arise in the conditions of armed conflict and the conduct of combat (military) operations. However, in the field of civil protection, there are still issues not outlined in this article that require legislative improvement.

Keywords: emergency situations, martial law, planning in the civil defense system.

Отримано 12.10.2022

© Kolesnyk Victoriia, 2022

УДК 340.13:006.034

Подойніцин Валерій Михайлович,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-8874-1222
Подойніцин Михайло Валерійович,
студент Міжрегіональної академії управління персоналом,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-4126-4830
Теслицький Артем Анатолійович,
студент Університету державної фіскальної служби України,
м. Ірпінь, Україна
ORCID ID 0000-0003-2789-8810

ПРАВОВІ ПРОЦЕДУРИ ТА ІНШІ ПИТАННЯ ЩОДО ДІЯЛЬНОСТІ АМЕРИКАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ СТАНДАРТІВ

У статті проведено дослідження належних правових процедур та інших питань щодо діяльності Американського національного інституту стандартів ANSI. Також наведено інформацію про деякі закони та законопроєкти, що стосуються стандартизації у Сполучених Штатах Америки. Зазначено, що ANSI є головним органом, який координує діяльність промислових, приватних і державних організацій, які розробляють стандарти США, і має виключне право акредитувати інші організації зі стандартизації США.

Ключові слова: *правові процедури, ANSI, американські стандарти, асоціація розробників стандартів, приватні стандарти.*

У статті ми проаналізуємо належні правові процедури, а також деякі інші питання щодо діяльності Американського національного інституту стандартів (англ. American National Standards Institute, ANSI) (далі – ANSI).

Але спочатку пропонуємо розглянути загальну структуру ANSI. Це приватна некомерційна організація, яка є головним органом США, що координує роботу промислових, приватних і державних установ, які розробляють національні стандарти США. Також ANSI – єдина організація, яка має право акредитувати інші організації зі стандартизації США. Але маємо зазначити, що ANSI сам не розробляє стандарти. Офіс ANSI розташовано в Нью-Йорку, також ANSI має штаб-квартиру у Вашингтоні, округ Колумбія.

ANSI засновано у 1918 році коаліцією з п'яти інженерних товариств і трьох державних установ, створена установа отримала назву "Американський комітет з інженерних стандартів". Нинішня назва – Американський національний інститут стандартів – прийнята у 1969 році.

© Podoinitsyn Valerii, Podoinitsyn Mykhailo, Teslytskyi Artem, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).3

ANSI фінансується членами цієї організації, це майже 1000 представників приватного та державного сектору, включаючи окремі компанії, організації, урядові установи та міжнародні організації. Загалом ANSI представляє інтереси понад 270 000 компаній та організацій і 30 мільйонів фахівців по всьому світу [1].

Основне завдання ANSI полягає в підвищенні конкурентоспроможності американського бізнесу та якості життя американців шляхом забезпечення належної координації та просування системи добровільної стандартизації США. Також ANSI стежить за тим, щоб американські підприємства та галузі підтримували адекватний рівень продукції, послуг і процесів.

ANSI тісно співпрацює з урядовими організаціями, а також координує свою роботу з Національним інститутом стандартів і технологій (англ. National Institute of Standards and Technology, NIST) (далі – NIST), який входить у сферу діяльності Міністерства торгівлі США [2].

Ключовим напрямом діяльності ANSI є оцінка відповідності. Через процес акредитації ANSI контролює виробників, а саме використання добровільних стандартів в процесі роботи. ANSI має право присвоювати позначення Американського національного стандарту – ANS тим стандартам, що розроблені організаціями, які відповідають основним принципам належної процедури, відкритості, збалансованості та консенсусу у встановленні та дотриманні добровільних стандартів організації.

ANSI є американською філією Міжнародної організації зі стандартизації (ISO), засновником та одним із п'яти постійних членів керівної ради ISO. ANSI також є членом Міжнародного форуму з акредитації (IAF) і Міжнародного електротехнічного комітету (IEC). Крім того, ANSI виступає за впровадження американських стандартів на міжнародній арені та, коли це доречно, пропонує використовувати міжнародні стандарти в Сполучених Штатах Америки.

За визначенням українського науковця Михайленка В.В., "належна правова процедура" – це сформована англосаксонською правовою традицією форма здійснення правосуддя, яку утворюють сукупність гарантій прав людини процесуального характеру, спрямовані на досягнення процедурної справедливості правосуддя [3].

Проаналізуємо основні вимоги до належної правової процедури. Вони застосовуються до діяльності, пов'язаної з виробленням консенсусу з метою затвердження, перегляду, підтвердження та скасування Американських національних стандартів (ANS).

У розумінні американських фахівців з права "належні правові процедури" означають, що будь-яка сторона (організація, компанія, державна установа, фізична особа тощо), яка має пряму матеріальну зацікавленість, також має право на участь шляхом: а) вираження позиції та її обґрунтування; б) розгляду цієї позиції та с) права оскарження. Належна правова процедура забезпечує справедливість та чесну діяльність. Нижче наведено мінімальні окремі елементи належних правових процедур для досягнення консенсусу.

Відкритість. Участь у діяльності ANSI відкрита всім сторонам, безпосередньо і матеріально зацікавленим у діяльності установи. Не має бути неправомірних фінансових бар'єрів для участі. Членство з правом голосу в органі консенсусу не

© Podoinitsyn Valerii, Podoinitsyn Mykhailo, Teslytskyi Artem, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).3

повинно залежати від членства в будь-якій організації та не має бути необґрунтовано обмежене на підставі технічної кваліфікації. У процесі розроблення стандартів не може домінувати будь-яка окрема категорія інтересів, особа чи організація. Домінування означає становище чи здійснення панівної влади, лідерства чи впливу з причини високих важелів, сили чи представництва, крім справедливого і неупередженого розгляду інших точок зору.

Баланс. У процесі розроблення стандартів має бути баланс інтересів. Учасники розроблення стандарту повинні мати за мету досягнення балансу. Якщо розробники не дійшли до балансу, і жодне конкретне альтернативне формулювання балансу не було схвалено Виконавчою радою зі стандартів, ANSI має розпочати роз'яснювальну роботу для досягнення балансу.

Координація та гармонізація. ANSI повинен вести свою діяльність таким чином, щоб не виникали потенційні конфлікти між чинними американськими національними стандартами та проєктами американських національних стандартів.

Повідомлення про розробку стандартів. Своєчасне та належне повідомлення про розробку стандартів має бути оголошено у засобах масової інформації, щоб продемонструвати реальну можливість для участі та обговорення всіх безпосередньо та матеріально зацікавлених сторін на справедливій та рівноправній основі.

Розгляд пропозицій та зауваг. Письмові пропозиції та зауваги всіх учасників, включаючи тих, хто коментує оголошення PINS (англ. Project Initiation Notifications, Повідомлення про початок проєкту), або список коментарів громадськості у Standards Action *(видання ANSI, що висвітлює діяльність з розроблення стандартів у США та за кордоном)*, мають бути негайно розглянуті.

Консенсусне голосування. Докази консенсусу (згоди) відповідно до цих вимог та акредитованих процедур розробника стандартів мають бути задокументовані.

Апеляції. Письмові процедури розробника стандартів, акредитованого ANSI (ASD), мають містити ідентифікований, реалістичний і доступний механізм апеляції для неупередженого розгляду процедурних апеляцій щодо будь-якої дії або бездіяльності. Процедурні апеляції включають питання про те, чи був належний процес з технічного питання.

Письмові процедури. Письмові процедури мають регулювати методи, що використовуються для розробки стандартів, і повинні бути доступні для будь-якої безпосередньо та матеріально зацікавленої сторони.

Відповідність нормативним політикам та адміністративним процедурам американських національних стандартів. Усі розробники стандартів, акредитовані ANSI (ASD), зобов'язані дотримуватись нормативної політики та адміністративних процедур, встановлених Виконавчою Радою зі стандартизації ANSI [4].

Діяльність ANSI забезпечується законами Сполучених Штатів Америки та нормативними документами. Нижче ми розглянемо деякі закони США і циркуляри стосовно стандартизації та надамо коментарі до цих документів. Проте важливо зазначити, що закони США щодо ANSI не повинні впливати безпосередньо на стандарти.

"Закон про розвиток організацій із розробки стандартів" від 2004 р.) (англ. H.R.1086 – Standards Development Organization Advancement Act of 2003108th Congress (2003–2004) вносить поправки до Закону "Про національні спільні

© Podoinitsyn Valerii, Podoinitsyn Mykhailo, Teslytskyi Artem, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).3

дослідження та виробництво" від 1993 ріку, які передбачають, що поведінка організації з розроблення стандартів має відповідати вимогам антимонопольного законодавства США, також Закон обмежує суму збитків та гонорарів адвокатів, які підлягають відшкодуванню щодо діяльності з розробки стандартів тощо.

Крім того, цей Закон визначає "діяльність з розробки стандартів" як дію, спрямовану на розробку, оприлюднення, перегляд, інтерпретацію (тлумачення) чи підтримання добровільного узгодженого стандарту або використання такого стандарту в діяльності з оцінки відповідності, включаючи дії, пов'язані з політикою SDO (англ. Organizations Developing Standards) – організацій, що розробляють стандарти – щодо інтелектуальної власності. Закон також виключає таку діяльність:

– обмін інформацією між конкурентами, що стосується вартості, продажу, прибутковості, цін, маркетингу або розповсюдження будь-якого продукту, процесу або послуги, які не потрібні для розробки;

– вступ до будь-якої угоди або будь-яка інша поведінка, яка розділить ринок з конкурентом;

– вступ до будь-якої угоди чи змови, які можуть встановити або обмежити ціни на будь-який товар чи послугу [5].

Закон про лідерство в глобальних технічних стандартах" від 2021 року (англ. Leadership in Global Tech Standards Act of 2021). Цей законопроєкт вимагає від SBA (англ. Small Business Administration, Адміністрація малого бізнесу*) створення програми, яка підтримує участь малих підприємств США в зборах та засіданнях організацій з розроблення добровільних технічних стандартів.

* *Примітка.* Це Агентство Федерального уряду США, яке створене з метою фінансової підтримки і співучасті в управлінні підприємствами, які не мають на ринках капіталу, якими користуються більш великі та кредитоспроможні корпорації, підтримують фонд для надання кредитів з метою відновлення після природної катастрофи [6].

Для реалізації цієї програми SBA має надавати малим підприємствам гранти на покриття розумних витрат на участь в організаціях із розроблення стандартів.

Ці гранти можуть бути надані лише малим підприємствам, які: 1) демонструють технічні знання в галузі ключових нових технологій та технічних стандартів (наприклад, штучний інтелект); 2) залучають персонал з відповідним досвідом до регулярної участі в органах, відповідальних за розроблення стандартів для цих технологій; 3) погоджуються на координацію між державним та приватним секторами для забезпечення захисту інтересів національної безпеки при прийнятті національних стандартів [7].

Розглянемо дуже цікавий і об'ємний Закон H.R.4609 National Institute of Standards and Technology for the Future Act of 2021 – Закон про Національний інститут стандартів і технологій майбутнього від 2021 р.

Цей Закон надає повноваження для відповідної діяльності Національного інституту стандартів і технологій (NIST) до 2026 року і встановлює відповідні програми та заходи.

Закон також визначає вимоги до:

підтримки фундаментальних наукових і технологічних досліджень щодо інженерної біології, біовиробництва та біометрології;

розробки стандартів для вимірювання викидів парникових газів;

© Podoinitsyn Valerii, Podoinitsyn Mykhailo, Teslytskyi Artem, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).3

проведення досліджень з управління ідентифікації, кібербезпеки, біометричної ідентифікації та вимірювання комунікацій;

оцінки виявлених уразливостей за допомогою програмного забезпечення з відкритим кодом;

управління національною передовою мережею тестування повного діапазону зв'язку;

стратегічного плану щодо Центру нейтронних досліджень;

створення в NIST організації для сприяння розвитку стандартів судово-медичної експертизи;

діяльності щодо підтримки зеленої та стійкої хімії (тобто чисті, безпечні та економічні альтернативи, технології та методології традиційним хімічним продуктам і процесам);

обміну інформації та координації між федеральними агентствами та приватним сектором щодо забезпечення федеральної участі в розробці та використанні міжнародних технічних стандартів;

створення п'ятирічної пілотної програми для надання грантів на підтримку розширення участі представників малого бізнесу та науковців у міжнародних організаціях зі стандартизації [8].

Розглянемо наступний Закон Technology Standards Task Force Act of 2021) – Закон про робочу групу з технологічних стандартів від 2021 року.

Цей Закон наказує Управлінню науково-технічної політики створити робочу групу зі встановлення нових технологічних стандартів, яка буде відома як Робоча група з встановлення нових технологічних стандартів.

Цільова група має розробити довгостроковий стратегічний план для США, щоб керувати процесами встановлення нових технологічних стандартів [9].

7 березня 1996 року було підписано "Національний закон про передачу та розвиток технологій 1995 року". Цей Закон про внесення змін до Закону Стівенсона-Відлера "Про технологічні інновації 1980 року" щодо винаходів, розроблених згідно з угодами про спільні дослідження та розробки, а також для інших цілей. Закон має:

сприяти економічному, екологічному та соціальному благополуччю, виводячи на ринок технології та промислові інновації;

допомагати бізнесу США прискорити розробку нових продуктів та процесів, надавши федеральні лабораторії приватному сектору;

сприяти комерціалізації технологій та промислових інновацій, полегшуючи компаніям отримання виняткових ліцензій на винаходи, що є результатом спільних досліджень з федеральним урядом.

Загалом в Законі стверджується, що федеральні агенції та відомства мають:

використовувати технічні стандарти, розроблені або прийняті добровільними органами зі стандартизації, якщо їх дотримання не суперечить чинному законодавству;

консультуватися з добровільними організаціями приватного сектору, органами за погодженням стандартів та, коли така участь відповідає громадським інтересам та сумісна із завданнями, повноваженнями, пріоритетами та бюджетними ресурсами агентства і відомства, брати участь у розробці технічних стандартів [10].

© Podoinitsyn Valerii, Podoinitsyn Mykhailo, Teslytskyi Artem, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).3

Додаткові політичні вказівки щодо реалізації цього Закону містяться в Циркулярі А-119, опублікованому на вебсайті EPA 27 січня 2016 р. Політика Циркуляра А-119 спрямована на заохочення федеральних агентств до використання досвіду приватного сектора, заохочення участі федеральних агенцій в органах зі стандартизації для підтримки створення стандартів, які можуть використовуватися федеральними агентствами [11].

Таким чином, слід зазначити, що роботи зі стандартизації захищають суспільні інтереси, оскільки розробники стандартів, акредитовані ANSI, і розроблені ними стандарти мають відповідати вимогам Інституту щодо відкритості, збалансованості, консенсусу та належної правової процедури, а також розробники стандартів повинні дотримуватися нейтральної позиції, гарантуючи, що всі мають можливість брати участь у розробці стандарту.

СПИСОК ВИКОРИСТОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. American National Standards. Institute. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/American_National_Standards_Institute (дата звернення: 04.09.2022).

2. National Institute of Standards and Technology. URL: https://www-nist-gov.translate.goog/about-nist?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (дата звернення: 03.09.2022).

3. *Михайленко В.В.* Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". 2020. № 1(21). URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20mvvzkp.pdf (дата звернення: 02.09.2022).

4. ANSI Essential Requirements 2022. URL: https://ansi-org.translate.goog/american-national-standards/ans-introduction/essential-requirements?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (дата звернення: 02.09.2022).

5. Standards Development Organization Advancement Act of 2003. URL: https://www-congress-gov.translate.goog/bill/108th-congress/house-bill/1086?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=op,sc (дата звернення: 02.09.2022).

6. Small Business Administration. URL: https://en-m-wikipedia-org.translate.goog/wiki/Small_Business_Administration?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (дата звернення: 02.09.2022).

7. H.R.4956 Leadership in Global Tech Standards Act of 2021. URL: https://www-congress-gov.translate.goog/bill/117th-congress/house-bill/4956?s=1&r=84&_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (дата звернення: 02.09.2022).

8. H.R.4609 – Закон про Національний інститут стандартів і технологій майбутнього від 2021 р. URL: https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/4609?q=%7B%22search%22%3A%5B%22standards%22%2C%22standards%22%5D%7D&s=1&r=7 (дата звернення: 04.09.2022).

9. S.1498 – Technology Standards Task Force Act of 2021. URL: https://www.congress.gov/bill/117th-congress/senate-bill/1498?q=%7B%22search%22%3A%5B%22standards%22%2C%22standards%22%5D%7D&s=1&r=9 (дата звернення: 04.09.2022).

10. National Technology Transfer and Advancement Act of 1995. URL: https://www-nist-gov.translate.goog/standardsgov/national-technology-transfer-and-advancement-act-1995?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=op,sc (дата звернення: 02.09.2022).

11. Circular No A-119 – Federal Register (Federal Participation in the Development and Use of Voluntary Consensus Standards and in Conformity Assessment Activities). URL: https://obamawhitehouse-archives-gov.translate.goog/omb/circulars_a119_a119fr?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (дата звернення: 02.09.2022).

REFERENCES

1. American National Standards. Institute. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/American_National_Standards_Institute (Date of Application: 04.09.2022) [In English].

2. National Institute of Standards and Technology. URL: https://www-nist-gov.translate.goog/about-nist?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (Date of Application: 03.09.2022) [In English].

© Podoinitsyn Valerii, Podoinitsyn Mykhailo, Teslytskyi Artem, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).3

3. *Mykhailenko V.V.* (2020). Chasopys Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". "Journal of the National University "Ostroh Academy". "Law" series. No 1(21). URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20mvvzkp.pdf (Date of Application: 02.09.2022) [In Ukrainian].

4. ANSI Essential Requirements 2022. URL: https://ansi-org.translate.goog/american-national-standards/ans-introduction/essential-requirements?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (Date of Application: 02.09.2022) [In English].

5. Standards Development Organization Advancement Act of 2003. URL: https://www-congress-gov.translate.goog/bill/108th-congress/house-bill/1086?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=op,sc (Date of Application: 02.09.2022) [In English].

6. Small Business Administration. URL: https://en-m-wikipedia-org.translate.goog/wiki/Small_Business_Administration?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (Date of Application: 02.09.2022) [In English].

7. H.R.4956 – Leadership in Global Tech Standards Act of 2021. URL: https://www-congress-gov.translate.goog/bill/117th-congress/house-bill/4956?s=1&r=84&_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (Date of Application: 02.09.2022) [In English].

8. H.R.4609 – Zakon pro Natsionalnyi instytut standartiv i tekhnolohii maibutnoho vid 2021 r. "H.R.4609 – National Institute of Standards and Future Technologies Act of 2021". URL: https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/4609?q=%7B%22search%22%3A%5B%22standards%22%2C%22standards%22%5D%7D&s=1&r=7 (Date of Application: 04.09.2022) [In Ukrainian].

9. S.1498 – Technology Standards Task Force Act of 2021. URL: https://www.congress.gov/bill/117th-congress/senate-bill/1498?q=%7B%22search%22%3A%5B%22standards%22%2C%22standards%22%5D%7D&s=1&r=9 (Date of Application: 04.09.2022) [In English].

10. National Technology Transfer and Advancement Act of 1995. URL: https://www.nist.gov/standardsgov/national-technology-transfer-and-advancement-act-1995 (Date of Application: 02.09.2022) [In English].

11. Circular No A-119 – Federal Register (Federal Participation in the Development and Use of Voluntary Consensus Standards and in Conformity Assessment Activities). URL: https://obamawhitehouse-archives-gov.translate.goog/omb/circulars_a119_a119fr?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (Date of Application: 02.09.2022) [In English].

UDC 340.13:006.034

Podoinitsyn Valerii,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Associate,
Senior Researcher, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-8874-1222
Podoinitsyn Mykhailo,
2nd year master's student at the National Academy of Public Administration
under the President of Ukraine Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-4126-4830
Teslytskyi Artem,
4th year bachelor's student, State Fiscal Service University of Ukraine,
Irpin, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2789-8810

LEGAL PROCEDURES AND SOME OTHER ISSUES IN THE ACTIVITIES OF THE AMERICAN NATIONAL STANDARDS INSTITUTE

In this article, we will discuss the proper legal procedures, as well as some other issues related to the activities of the American National Standards Institute (ANSI).

© Podoinitsyn Valerii, Podoinitsyn Mykhailo, Teslytskyi Artem, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).3

Consider the general structure of ANSI. It should also be noted that this institute is the main body of the USA that coordinates the work of industrial, private and government institutions that develop national standards of the USA. It also emphasizes that ANSI is the only organization authorized to accredit other US standards organizations.

A brief historical background on the founding of ANSI is provided, as well as information on the sources of funding for the institute's activities.

Considered the main tasks of ANSI, which are to improve the competitiveness of American business and the quality of life of Americans by ensuring the proper coordination and promotion of the system of voluntary standardization of the United States. Also, ANSI ensures that American businesses and industries maintain adequate levels of products, services and processes.

We will analyze the main requirements for due legal procedure. These requirements apply to consensus-building activities for the approval, revision, confirmation, and withdrawal of American National Standards (ANS).

It is emphasized that ANSI's main task is to improve the competitiveness of American business and the quality of life of Americans by ensuring the proper coordination and promotion of the US voluntary standardization system. Also, ANSI ensures that American businesses and industries maintain adequate levels of products, services and processes.

We can note the due process under which the Institute operates and protects the public interest, as ANSI-accredited standards developers and the standards they develop must meet ANSI's requirements for openness, balance, consensus, and due process.

Keywords: legal procedures, ANSI, American standards, association of standards developers, private standards.

Отримано 07.10.2022

© Podoinitsyn Valerii, Podoinitsyn Mykhailo, Teslytskyi Artem, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).3

УДК 340.13:001

Смерницький Дем'ян Вікторович,
доктор юридичних наук, професор,
заступник директора ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-6066-0324

ПРАВОВІ ОСНОВИ НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СФЕРИ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ

У статті розглянуті правові основи науково-організаційного та інформаційного забезпечення сфери проведення експертиз. Зазначено, що під методичною складовою науково-організаційної діяльності у сфері проведення експертиз необхідно розуміти створення програм та методик експертних досліджень. Запропоновано видову класифікацію інформації, яка застосовується при проведенні експертиз, зокрема: вхідна – інформація, яка подається до проведення експертизи; інформація, задіяна при проведенні експертизи; вихідна – щодо обґрунтованих висновків стосовно об'єкта експертизи, а також рекомендації з прийняття рішень щодо об'єкта експертизи.

Ключові слова: *науково-організаційна діяльність, інформаційне забезпечення, експертна діяльність, наукова і науково-технічна експертиза, вхідна інформація, вихідна інформація.*

Розглядаючи діяльність людини у будь-якій сфері суспільного життя, необхідно зазначити, що організаційна діяльність відіграє ключову роль у досягненні певної поставленої мети.

Так, науково-організаційна діяльність відповідно до ст. 1 Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність" – це діяльність, спрямована на методичне, організаційне забезпечення та координацію наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності [1].

На наше переконання, науково-організаційна діяльність є однією зі складових елементів наукової та науково-технічної діяльності.

Отже, науково-організаційна діяльність – це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у сферах науково-методичного, науково-організаційного забезпечення та наукової координації наукової (науково-технічної, науково-педагогічної) діяльності [2, с. 158].

Спрямуємо наше дослідження на вивчення співвідношення науково-організаційної діяльності та проведення експертиз, тобто експертної діяльності.

Наукова і науково-технічна експертиза, відповідно до ст. 1 Закону України "Про наукову і науково-технічну експертизу", – це діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка науково-технічного рівня об'єктів експертизи і підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо таких об'єктів [3].

© Smernytskyi Demian, 2022

Оскільки наукова і науково-технічна експертиза є діяльність, метою якої є дослідження, то, мабуть, можна прийти до висновку, що зазначені експертизи є елементом більш широкого поняття, такого як наукова, науково-технічна та науково-педагогічна діяльність.

Адже, згідно із Законом України "Про наукову і науково-технічну діяльність", наукова, науково-технічна та науково-педагогічна діяльність визначені як:

наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження;

науково-технічна діяльність – наукова діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань для розв'язання технологічних, інженерних, економічних, соціальних та гуманітарних проблем, основними видами якої є прикладні наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки;

науково-педагогічна діяльність – педагогічна діяльність в університетах, академіях, інститутах та закладах післядипломної освіти, що пов'язана з науковою та (або) науково-технічною діяльністю [1].

Основними завданнями наукової і науково-технічної експертизи є: об'єктивне, комплексне дослідження об'єктів експертизи; перевірка відповідності об'єктів експертизи вимогам і нормам чинного законодавства; оцінка відповідності об'єктів експертизи сучасному рівню наукових і технічних знань, тенденціям науково-технічного прогресу, принципам державної науково-технічної політики, вимогам екологічної безпеки, економічної доцільності; аналіз рівня використання науково-технічного потенціалу, оцінка результативності науково-дослідних робіт і дослідно-конструкторських розробок; прогнозування науково-технічних, соціально-економічних і екологічних наслідків реалізації чи діяльності об'єкта експертизи; підготовка науково обґрунтованих експертних висновків [3].

Як ми бачимо, Законом України "Про наукову і науково-технічну експертизу" визначено і супутні види експертиз, такі як: екологічна експертиза; фінансова експертизи; правова експертиза; оцінка відповідності; соціально-економічна експертиза; проведення експертизи в сфері інтелектуальної власності тощо, за результатами яких теж готуються науково обґрунтовані експертні висновки. Тобто, супутні експертизи та експертиза в цілому ґрунтується на науковому аналізі та наукових знаннях фахівця, який проводить дослідження, та може бути визначена в цілому як елемент наукової діяльності.

Отже, можна стверджувати, що науково-організаційна діяльність у сфері проведення експертиз – це діяльність, спрямована на методичне, організаційне забезпечення та координацію експертної діяльності у різних сферах суспільного життя.

Розглянемо організаційну та координаційну складову науково-організаційної діяльності у сфері проведення експертиз.

Так, відповідно до ст. 28 Законом України "Про наукову і науково-технічну експертизу", до повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері науки, належать: визначення порядку проведення державної акредитації фізичних і юридичних осіб на право проведення наукової і науково-технічної експертизи, форми свідоцтва на право проведення

© Smernytskyi Demian, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).4

наукової і науково-технічної експертизи та переліку документів державного зразка, що дають фізичним особам право на провадження експертної діяльності і надання експертних послуг без отримання свідоцтва; визначення спільно з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної бюджетної політики, порядку фінансування наукової і науково-технічної експертизи, що проводиться за рахунок коштів державного бюджету; здійснення інших повноважень у сфері наукової і науково-технічної експертизи відповідно до законів.

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері наукової, науково-технічної діяльності, належать: участь у проведенні державної наукової і науково-технічної експертизи проектів міждержавних, державних цільових програм, інноваційних проектів, проектів технологічних парків та завдань (проектів) інформатизації; проведення державної акредитації фізичних і юридичних осіб на право проведення наукової і науково-технічної експертизи, видача свідоцтв на право проведення наукової і науково-технічної експертизи; здійснення інших повноважень відповідно до законів.

Місцеві державні адміністрації, виконавчі органи сільських, селищних, міських рад згідно зі ст. 29 Закону: організовують проведення наукової і науково-технічної експертизи на підставі рішень, прийнятих відповідними місцевими радами або місцевими референдумами; ініціюють проведення наукової і науково-технічної експертизи з питань, щодо яких вони приймають рішення, з визначенням обсягів витрат на проведення експертизи та джерел фінансування; здійснюють інші повноваження відповідно до законів [3].

Крім того, суб'єктами організаційної діяльності у сфері експертизи відповідно до ст. 4 Закону є фізичні та юридичні особи, які на підставі доручення або договору із замовниками організовують та проводять експертизу і подають експертні висновки.

Організатор наукової та науково-технічної експертизи має право здійснювати всі необхідні заходи з метою організації та проведення експертизи на підставі доручень або договорів згідно з чинним законодавством [3].

Стосовно методичної складової науково-організаційної діяльності у сфері проведення експертиз, то під цією складовою необхідно розуміти створення програм та методик експертних досліджень. У програмах та методиках установлюються правила, послідовність та необхідні параметри досліджень відповідного об'єкта.

Так, наприклад, при проведенні науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, відповідно до національного стандарту України ДСТУ 3973-2000 "Система розроблення та постановлення продукції на виробництво. Правила виконання науково-дослідних робіт. Загальні вимоги" [4] та національного стандарту України ДСТУ 3974-2000 "Система розроблення та постановлення продукції на виробництво. Правила виконання дослідно-конструкторських робіт. Загальні вимоги" [5], програми і методики розробляються при проведенні різних видів випробувань технічної продукції, а також при оцінці відповідності технічним регламентам або сертифікації відповідно до національних стандартів.

Підводячи підсумки, можна зазначити, що експертиза – це дослідження, які є складовою наукової та науково-технічної діяльності. Науково-організаційна діяльність у сфері проведення експертиз – це діяльність, спрямована на методичне,

© Smernytskyi Demian, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).4

організаційне забезпечення та координацію експертної діяльності у різних сферах суспільного життя.

Розглядаючи питання інформаційного забезпечення сфери проведення експертиз, зазначимо, що інформаційне забезпечення – це те, на чому ґрунтуються усі сфери суспільного життя.

У перекладі з латинської "інформація" (information) – це роз'яснення, уявлення [6, с. 717], тобто йдеться про відомості (або їх сукупність), про предмети, явища й процеси навколишнього середовища. Низка авторів у дослідженнях використовують ті визначення інформації, які наведені в енциклопедичному словнику: "інформація – це відомості, що передаються людьми усним, письмовим або іншим способом [7, с. 498]. Аналізуючи визначення інформації, наведені в енциклопедичному словнику, слід відзначити, що, на нашу думку, інформація не є лише дією, як визначено – "це відомості, які передаються людьми різними способами". Інформація може бути і рухомим (динамічним), і статичним явищем, – відомості, які за певних умов стають інформацією, але ці відомості можуть дійсно передаватися різними способами [8, с. 24].

На нашу думку, інформація – це відомості про всесвіт. Іншими словами, всесвіт і є інформацією. А будь-які відомості стають інформацією, якщо є суб'єкт, який їх сприймає у вигляді певних даних.

Отже, у кінцевому варіанті, на нашу думку, визначення інформації можна сформулювати у такому вигляді: "інформація – це відомості про всесвіт, які сприймаються певним суб'єктом" [2, с. 177–178].

Основоположним нормативно-правовим документом, що стосується інформації, є Закон України "Про інформацію" [9]. Відповідно до ст. 1 Закону України "Про інформацію", інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

Суб'єктами інформаційних відносин є: фізичні особи; юридичні особи; об'єднання громадян; суб'єкти владних повноважень.

Інформація за змістом поділяється на такі види: інформація про фізичну особу; інформація довідково-енциклопедичного характеру; інформація про стан довкілля (екологічна інформація); інформація про товар (роботу, послугу); науково-технічна інформація; податкова інформація; правова інформація; статистична інформація; соціологічна інформація; інші види інформації [9].

Науково-технічна інформація визначена Законом України "Про науково-технічну інформацію" [10] як будь-які відомості та/або дані про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані в ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

Крім того, згідно зі ст. 3 Закону [10], суб'єктами відносин у сфері науково-технічної інформації є державні органи, органи місцевого і регіонального самоврядування, юридичні особи та громадяни України, міжнародні організації, іноземні юридичні особи і громадяни та особи без громадянства.

Фізичні та юридичні особи виступають як творці і накопичувачі науково-технічної інформації, власники, виробники, зберігачі і споживачі інформаційної

© Smernytskyi Demian, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).4

продукції та послуг, а також як посередники у сфері науково-інформаційної діяльності [10].

Яка ж інформація використовується при проведенні будь-якої експертизи?

На жаль, Закон України "Про наукову і науково-технічну експертизу" [3] визначає поняття тільки наукової і науково-технічної експертизи та не надає визначення експертизи у широкому сенсі. На нашу думку, під поняттям "експертиза" можна розуміти оцінку (під оцінкою розуміємо – дослідження, перевірку, аналіз) об'єкта експертизи та підготовку обґрунтованих експертних висновків.

Експертна діяльність має великий спектр проведення відповідних експертиз у різних сферах суспільного життя. Але у загальному експертиза виконується за стандартною схемою: замовлення від ініціатора експертиз до установи (експерта), яка проводить такий вид експертиз, проведення самої експертизи об'єкта експертною установою (експертом) та надання відповідного висновку за результатам експертизи про об'єкт експертизи, а також, у разі потреби, рекомендацій щодо подальших дій із об'єктом експертизи. Отже, встановивши стандартизовану схему проведення будь-якої експертизи, варто дійти висновку, що інформаційне забезпечення проведення експертиз теж має стандартизований вигляд.

Спробуємо надати видову класифікацію інформації, яка застосовується при проведенні експертиз. Так, на нашу думку, інформацію при проведенні експертизи можна класифікувати на:

Вхідну – інформація, яка подається до проведення експертизи (може бути як науковою (науково-технічною) так й інформацією загального призначення). Вхідну інформацію також можна поділити на інформацію, яку подає замовник експертизи про об'єкт експертизи та інформацію, яку "несе" сам про себе об'єкт експертизи. До вхідної інформації варто також віднести інформацію про експертну установу (державна чи ні, скільки років займається експертною діяльністю, які експертизи проводить тощо) та експерта (фаховий рівень, стаж роботи, які експертизи проводить тощо).

Інформація, задіяна при проведенні експертизи. Таку інформацію можна поділити на інформацію, яка використовується з відповідних джерел (література, електронні ресурси, методики, програми проведення експертизи тощо), інформація на базі професійних знань самого експерта, а також професійна інформація (знання) інших фахівців, залучених до проведення експертизи. Таку інформацію ми відносимо до наукової (науково-технічної) інформації.

Вихідна – інформація щодо обґрунтованих висновків стосовно об'єкта експертизи, а також рекомендації стосовно прийняття рішень щодо об'єкта експертизи. Зазначена інформація створюється виключно експертом, який проводив експертні дослідження об'єкта. Така інформація може бути віднесена до наукової (науково-технічної) адже проведення експертизи базується на наукових дослідженнях.

Зазначені види інформації притаманні проведенню будь-якої експертизи, вони не суперечать поділу інформації за змістом, який визначено законами України "Про інформацію" [9] та "Про науково-технічну інформацію" [10]. Класифікація інформації при проведенні експертиз на цей час не визначена законодавчо, слід врахувати і той факт, що законодавством взагалі не визначено загальне поняття "експертизи" та "експертної діяльності". Тому ми пропонуємо, у разі розробки

© Smernytskyi Demian, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).4

нормативно-правових актів щодо експертної діяльності, окремим розділом визначити інформаційне забезпечення проведення експертиз із зазначенням відповідної класифікації такої інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26 листопада 2015 року № 848-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2016. № 3. Ст. 25.

2. *Смерницький Д.В.* Адміністративно-правове регулювання науково-технічної діяльності в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 636 с.

3. Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон України від 10 лютого 1995 року № 51/95-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1995. № 9. Ст. 56.

4. Система розроблення та постановлення продукції на виробництво. Правила виконання науково-дослідних робіт. Загальні вимоги: Національний стандарт України ДСТУ 3973-2000. ДЕРЖСТАНДАРТ України. 2001.

5. Система розроблення та постановлення продукції на виробництво. Правила виконання дослідно-конструкторських робіт. Загальні вимоги: Національний стандарт України ДСТУ 3974-2000. ДЕРЖСТАНДАРТ України. 2001.

6. Юридична енциклопедія. К., 1998. Т. 2. 744 с.

7. Советский энциклопедический словарь. М., 1983.

8. *Смерницький Д.В.* Інформаційне забезпечення науково-технічної діяльності. Криміналістичний вісник. 2015. № 1 (23). С. 24–38.

9. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 48. Ст. 650.

10. Про науково-технічну інформацію: Закон України від 25 червня 1993 року № 3322-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. № 33. Ст. 345.

REFERENCES

1. Pro naukovu ta naukovo-tekhnichnu diyalnist. “On scientific and scientific-technical activity: Law of Ukraine of November 26, 2015 No 848-VIII”. Information of the Verkhovna Rada (VVR), 2016, No 3, 25 p. [In Ukrainian].

2. *Smernytskyi D.V.* (2020). Administratyvno-pravove rehuliuvannia naukovo tekhnichnoi diialnosti v Ukraini. “Administrative and legal regulation of scientific and technical activities in Ukraine”: dis. ... Doc. Jurid. Sciences: 12.00.07. K. 636 p. [In Ukrainian].

3. Pro naukovu ta naukovo-tekhnichnu ekspertyzu. “On scientific and scientific-technical expertise”: Law of Ukraine of February 10, 1995 No 51/95-VR. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 1995, No 9, Art. 56. [In Ukrainian].

4. Systema rozroblennia ta postanovlennia produktsii na vyrobnytstvo. “The system of product development and production. Rules for performing research work”. General requirements: National standard of Ukraine DSTU 3973-2000. GOST OF UKRAINE. 2001. [In Ukrainian].

5. Systema rozroblennia ta postanovlennia produktsii na vyrobnytstvo. “The system of product development and production. Rules for performing research and development work”. General requirements: National standard of Ukraine DSTU 3974-2000. GOST OF UKRAINE. 2001. [In Ukrainian].

6. Jurudychna entsyklopediia. “Legal encyclopedia”. K., 1998. T. 2. 744 p. [In Ukrainian].

7. Sovietskyi entseklopiedichieskii slovar. “Soviet encyclopedic dictionary”. M., 1983. [In Russian].

8. *Smernytskyi D.V.* (2015). Information support of scientific and technical activity. Forensic Bulletin. No 1 (23). P. 24–38. [In Ukrainian].

9. Pro informatsiiu. “On information”: Law of Ukraine of October 2, 1992 No 2657-XII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 1992, No 48, Art.650. [In Ukrainian].

10. Pro naukovo-tekhnichnu informatsiiu. “On scientific and technical information”: Law of Ukraine of June 25, 1993 No 3322-XII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 1993, No 33, Art.345. [In Ukrainian].

© Smernytskyi Demian, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).4

UDC 340.13:001

Smernytskyi Demian,
Doctor of Juridical Sciences, Full Professor,
Co-Director of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-6066-0324

LEGAL BASIS OF SCIENTIFIC-ORGANIZATIONAL AND INFORMATION SUPPORT OF THE SPHERE OF EXAMINATIONS

The legal bases of scientific-organizational and information support of the sphere of examinations are considered in the article. It is established that scientific and organizational activities in the field of examinations are activities aimed at methodological, organizational support and coordination of expert activities in various spheres of public life. The organizational and coordination component of scientific and organizational activity in the field of examinations is considered. It is noted that the methodological component of scientific and organizational activities in the field of examinations should be understood as the creation of programs and methods of expert research. The species classification of information during the examination is proposed. Thus, the information during the examination is divided into: input – information submitted for examination and general purpose information. Input information can also be divided into information provided by the customer of the examination of the object of examination and information that "carries" about itself the object of examination. Input information also includes information about the expert institution and the expert. The information involved in the examination is divided into information used from relevant sources, information based on the professional knowledge of the expert, as well as professional information of other specialists involved in the examination. It is noted that the source information is information on reasonable conclusions about the object of examination, as well as recommendations for decision-making on the object of examination. This information is created exclusively by an expert who conducted expert research of the object.

Keywords: scientific and organizational activity, information support, expert activity, scientific and scientific and technical expertise, input information, output information.

Отримано 03.10.2022

© Smernytskyi Demian, 2022

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57) Issue 3(57) 2022

УДК 351.74: 340.13

Хальота Андрій Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-8505-0055

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПОЛІТИЧНОЇ НЕЙТРАЛЬНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

У статті досліджено проблемні питання політичної нейтральності поліцейських. Проаналізовано чинне законодавство України щодо регулювання заборони використання службових повноважень поліцейськими в інтересах політичних партій чи їх осередків або окремих політиків. У результаті проведеного дослідження запропоновано шляхи удосконалення регламентації та реалізації цієї антикорупційної заборони в Україні.

Ключові слова: *поліцейські, заборона використання службових повноважень, політичний нейтралітет, політичні партії чи їх осередки, політики.*

Питання політичної нейтральності поліцейських актуальне в сучасному заполітизованому суспільстві. Під впливом сучасних перетворень у суспільному житті політичний нейтралітет поліції потребує змін через призму правового статусу поліцейських, компонентів їх етичної поведінки, змісту професійного навчання поліцейських, а також механізму реалізації принципу політичної нейтральності в діяльності Національній поліції України.

Дослідженням проблем політичної нейтральності державних службовців, у тому числі і поліцейських, займались багато науковців, зокрема: В. Авер'янов, Ю. Битяк, С. Ківалов, І. Коліушко, В. Мельниченко, Т. Мотренко, Н. Нижник, А. Панасевич, О. Рацюк, С. Федчишин тощо.

Нейтральність поліцейських у сенсі політичної незаангажованості є необхідною передумовою для гарантування того, що громадяни, незалежно від їх політичних поглядів, отримають поліцейські послуги на засадах справедливості, рівності, неупередженості. На практиці це досягається шляхом посилення уваги до професіоналізму та підвищення компетентності поліцейських. Такі цінності мають важливе значення, оскільки здатні забезпечити справедливість та стабільність правоохоронної системи, що є одним із найбільш вагомих чинників рівня довіри громадян до поліції. Головним орієнтиром діяльності поліцейських повинні бути суспільні інтереси; поліцейські не можуть брати участі у політичній діяльності при виконанні ними службових обов'язків; зобов'язані бути нейтральними до політичної боротьби різних партій і рухів. Усе, що пов'язує поліцейського з політикою, є його приватною справою, яка несумісна зі службовою діяльністю. Поліцейський повинен діяти відповідно до чинного законодавства, згідно з яким йому заборонено використовувати службові повноваження в інтересах тієї чи іншої політичної партії або політика.

© Khaliota Andrii, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).5

Теоретично доповненням до принципу політичної нейтральності є принцип лояльності поліцейських до легітимно обраної державної чи муніципальної влади. Наприклад, у § 53 Федерального закону Німеччини про статус чиновників передбачено: "Чиновник при здійсненні політичної діяльності повинен дотримуватись тієї поміркованості і стриманості, які випливають з його положення по відношенню до суспільства із урахуванням обов'язків його посади" [1]. У Додатку до Рекомендацій № R (2000) 10 Комітету Міністрів Ради Європи – державам-членам щодо Кодексів поведінки для публічних службовців, підготовленому на 106-ій сесії 11 травня 2000 р., передбачено: "Публічний службовець повинен діяти в політично нейтральній манері і не повинен намагатися перешкоджати законній політиці, рішенням чи діям публічної влади" [2]. Але принцип лояльності поліцейських до легітимно обраної державної чи муніципальної влади не знайшов свого відображення в законодавстві України, тому цю прогалину потрібно усунути.

Політична та адміністративна сфери в Україні хоч і відокремлені одна від одної, але при цьому й пов'язані між собою. Так, вони можуть перетинатися, розмежовуватися, часто межі між ними не є зрозумілими. Як результат, іноді діяльність керівників центральних органів виконавчої влади (державних секретарів міністерств, голів державних служб, агентств, інспекцій тощо) як державних службовців може вступати в конфлікт із діяльністю міністрів, які займають політичні посади і здебільшого є політиками, у результаті чого виникають труднощі та невизначеності цієї взаємодії як у міністерствах, так між міністерствами і підконтрольними центральними органами виконавчої влади. Отже, з метою ефективної діяльності органів державної влади необхідно провести чітке розмежування між публічною службою та політикою, і відповідно службовими та політичними посадами. Перші повинні забезпечувати якісне та професійне виконання завдань, покладених на органи виконавчої влади, їх стабільність і безперервність функціонування, а діяльність і перебування тих чи інших осіб на певних державних посадах не має залежати від жодних політичних метаморфоз, інші ж – мають забезпечувати формування та впровадження державної політики, відповідно їх перебування на політичних посадах об'єктивно зумовлюється політичною кон'юнктурою. Тож більшість країн, включаючи і Україну, підтримують принцип і практику розмежування політичної та адміністративної діяльності, зокрема і в системі Національної поліції України, оскільки їх службова діяльність має забезпечувати стабільне управління та може відігравати визначену роль у стабілізації соціально-політичного життя, розв'язанні політичних конфліктів, урівноваженні дій різних політичних сил.

При цьому слід звернути увагу на те, що й у чинному законодавстві, і в юридичній науці використовуються такі схожі поняття: "безпартійність", "політична нейтральність", "політична неупередженість" [3]. Аналіз їхнього змістовного навантаження дозволяє зазначити, що найбільш суворим і жорстким за змістом, безперечно, є поняття "безпартійність", яке висуває таку однозначну вимогу, як "не бути членом політичноп партіп чи політичного руху". Саме ця вимога висувається до поліцейських. Поняття "політична нейтральність" і "політична неупередженість" є певною мірою м'якшими, оскільки не забороняють членство в політичних партіях і політичних рухах, а висувають вимоги щодо утримання від демон-

© Khaliota Andrii, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).5

страції політичних поглядів, політичних уподобань, особливого ставлення до політичних партій під час виконання своїх службових обов'язків [4, с. 155]. Таким чином, і політична нейтральність, і політична неупередженість дозволяють особі бути членом політичної партії, але не дозволяють проявляти свою політичну приналежність під час виконання службових обов'язків [5, с. 12].

Отже, принцип політичного нейтралітету поліції означає, з одного боку – заборону добору кадрів для поліції за їх політичними поглядами, а з іншого – обов'язок поліції при виконанні службових повноважень залишатися політично нейтральними і не надавати будь-які переваги та виявляти прихильність до окремих політичних партій чи їхніх представників.

Відповідно до статті 36 Конституції України, політичні партії в Україні сприяють формуванню і виявленню політичної волі громадян, беруть участь у виборах. Членами політичних партій можуть бути лише громадяни України. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно цією Конституцією і законами України. Заборона створення і діяльності організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях закріплено у частині третій статті 37 Конституції України [6]. А в статті 6 Закону України "Про політичні партії в Україні" чітко встановлено, що членами політичних партій не можуть бути поліцейські [7]. Аналогічне положення міститься у статті 61 Закону України "Про Національну поліцію", в якій, серед обмежень, пов'язаних зі службою в поліції, міститься заборона бути членом політичної партії [8]. Отже, правовий статус поліцейських обмежується забороною суміщення службової поліцейської діяльності з членством у політичних партіях, що викликано необхідністю зосередження поліцейських саме на їх службовій діяльності та недопущення здійснення дій чи бездіяльності в інтересах політичних партій чи їх осередків або окремих політиків.

Отже, у статті 40 Закону України "Про запобігання корупції" зазначено, що особи, зазначені у пункті 1, підпункті "а" пункту 2 частини першої статті 3 цього Закону (серед яких зазначено і поліцейських), зобов'язані при виконанні своїх службових повноважень дотримуватися політичної нейтральності, уникати демонстрації у будь-якому вигляді власних політичних переконань або поглядів, не використовувати службові повноваження в інтересах політичних партій чи їх осередків або окремих політиків [9]. Відповідно це положення антикорупційного законодавства України закріплює чітку заборону використання службових повноважень поліцейськими в інтересах політичних партій чи їх осередків або окремих політиків.

Відповідно до положень статті 10 Закону України "Про Національну поліцію", політична нейтральність є принципом діяльності поліції, відповідно до якого поліція забезпечує захист прав та свобод людини незалежно від політичних переконань та партійної належності, а у своїй діяльності є незалежною від рішень, заяв чи позицій політичних партій та громадських об'єднань [8]. Отже, поліцейські повинні чітко виконувати свої службові обов'язки на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України, а також бути незалежними від впливу будь-яких політичних партій чи їх осередків або окремих політиків.

© Khaliota Andrii, 2022

Критерієм для розуміння понять правомірності та неправомірності використання службових повноважень чи свого становища поліцейськими є відповідність їх дій вимогам законів та інших нормативно-правових актів, посадових інструкцій, положень про структурні підрозділи тощо.

Під службовими повноваженнями поліцейських слід розуміти офіційно закріплені права та обов'язки поліцейських під час службової діяльності, спрямовані на реалізацію визначених завдань, що стоять перед Національною поліцією України. Вони регламентовані Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цим та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами. Поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, визначені Конституцією та законами України.

Відповідно до частини другої статті 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. І кожна людина, у тому числі й поліцейський, відповідно до статті 68 Конституції України, зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей [6]. Тож поліцейський як представник органу державної влади повинен дотримуватись принципу законності, змістом якого є формула: дозволено лише те, що прямо передбачено законом.

Конкретизація цього положення відбулася у змісті статті 62 Закону України "Про Національну поліцію", яка закріплює, що ніхто не має права покласти на поліцейського виконання обов'язків, не визначених законом. Ніхто, крім безпосереднього і прямого керівника (за винятком випадків, прямо передбачених законом), не може надавати будь-які письмові чи усні вказівки, вимоги, доручення поліцейському або в інший спосіб втручатися в законну діяльність поліцейського, у тому числі діяльність, пов'язану з кримінальним провадженням або провадженням у справах про адміністративні правопорушення [8]. Також Правилами етичної поведінки поліцейських визначено, що під час виконання службових обов'язків поліцейському заборонено: допускати будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, а також використовувати службові повноваження в політичних або особистих цілях [10]. Отже, усі дії поліцейських мають бути вмотивовані тільки законом, а не диктуватися політичними партіями, їх осередками чи окремими політиками.

Враховуючи ці положення законодавства, політична нейтральність поліції полягає в тому, що поліцейський під час виконання службових обов'язків має об'єктивно і неупереджено виконувати законні накази (розпорядження) осіб, яким він підпорядкований, а також, незважаючи на свої особисті політичні переконання, не може демонструвати свої політичні погляди або вчиняти дії, що будь-яким способом можуть засвідчувати його особливе ставлення до певних політичних партій чи блоків, або до окремих політиків. Поліцейські не мають

© Khaliota Andrii, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).5

право не тільки утворювати політичні партії, блоки, але бути їх членами. Вони не можуть брати участь у страйках, демонстраціях, мітингах, акціях громадської непокори та інших масових заходах у якості мітигувальника чи страйкаря. Крім того, поліцейському забороняється брати участь у передвиборній агітації у якості агітатора чи представника від певної політичної сили чи кандидата, крім випадків його реєстрації у якості кандидата на виборну посаду в органи державної влади чи місцевого самоврядування [11]. Відповідно до цього, у Законі України "Про Національну поліцію" необхідно закріпити положення про те, що у разі участі у виборах до органу державної влади чи місцевого самоврядування у якості кандидата поліцейський має поінформувати про це керівника відповідного органу чи підрозділу поліції, в якому він працює, протягом десяти календарних днів з моменту реєстрації його у якості кандидата та подати рапорт щодо відсторонення його від виконання службових обов'язків та щодо надання відпустки без збереження заробітної плати на період виборчого процесу.

Як слушно зазначає Д. Денисюк, враховуючи особливості реалізації принципу політичної нейтральності, доречним вбачається більш деталізувати цей принцип, тому що неякісне його застосування призведе до погіршення загальної ефективності службової діяльності поліції. Потрібно розробити систему менеджменту та механізми виконавчого контролю (розмежування компетенції, усунення дублювання повноважень), які зведуть до мінімуму можливість прийняття керівництвом рішень безпосередньо під впливом політичних сил або ж під впливом власних політичних уподобань [12]. Доцільно було б передбачити дієву систему контролю за додержанням принципу політичної нейтральності в професійній діяльності працівників поліції.

Зі свого боку, втручання органів державної влади і посадових осіб у діяльність політичних партій, як і втручання політичних партій у діяльність органів державної влади та їх посадових осіб, неприпустиме, за виключенням випадків, передбачених законом. Разом з тим, поліція у своїй діяльності в межах чинного законодавства взаємодіє з політичними партіями чи їх осередками або окремими політиками, використовуючи різні форми, зокрема: а) розроблення та обговорення проєктів нормативно-правових актів, у тому числі щодо діяльності поліції; б) надання поліцією соціальних послуг політичним партіям як суб'єктам громадянського суспільства (попередження та розслідування злочинів та інших правопорушень щодо політичних партій, їх членів, охорона об'єктів їх інфраструктури та окремих політиків на основі укладених договорів про надання послуг з охорони фізичних та юридичних осіб та їх об'єктів, охорона публічного порядку під час проведення загальнодержавних та місцевих виборів до органів державної влади та місцевого самоврядування, в яких беруть участь політичні партії та їх представники у якості кандидатів на відповідну посаду, представників кандидатів, членів виборчої комісії, спостерігачів тощо); в) проведення спільних нарад з представниками політичних партій з метою ефективного забезпечення поліцією охорони публічного порядку та громадської безпеки під час проведення політичними партіями або їх осередками масових заходів (мітингів, походів, демонстрацій, передвиборчої агітації); г) проведення поліцією моніторингу і аналізу громадської думки, в тому числі і політичних партій, щодо ефективності діяльності поліції щодо виконання

© Khaliota Andrii, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).5

своїх службових повноважень, а також забезпечення своєчасного публічного реагування на ці пропозиції та зауваження тощо.

Власне, заборонених форм використання службових повноважень Закон України "Про запобігання корупції" не містить. Водночас у результаті аналізу положень Кримінального кодексу України і спеціальних законів можна визначити, в яких саме формах використання службових повноважень поліцейськими в інтересах політичних партій чи їх осередків або окремих політиків не припустиме, а за всі такі дії поліцейського передбачена юридична відповідальність. Усі ці можливі зловживання поліцейськими своїм службовим становищем або вчинення ними дій, що виходять за межі їх повноважень і в інтересах будь-яких політичних партій чи їх осередків або окремих політиків, посягають на встановлений порядок службової діяльності поліцейських, а також на нормальне функціонування та авторитет Національної поліції України та апарату держави в цілому, представниками якого вони є. Такими незаконними діями вони можуть завдавати не тільки матеріальної, а й нематеріальної шкоди не тільки державі, а й посягати на права, свободи та законні інтереси інших фізичних та юридичних осіб. Суспільна небезпечність зловживання або перевищення поліцейськими своїми службовими повноваженнями на користь окремих суб'єктів політики може бути надзвичайно високою, а тому встановлення різних видів юридичної відповідальності за такі діяння є обов'язковою умовою існування правового суспільства та боротьби з корупцією.

Наслідками порушення вимог щодо заборони використання службових повноважень поліцейськими в інтересах політичних партій чи їх осередків або окремих політиків можуть стати: а) скасування або визнання незаконними нормативно-правових актів, рішень, виданих (прийнятих) з порушенням вимог законодавства; б) визнання недійсними правочинів, укладених внаслідок порушення вимог закону; в) відшкодування збитків, шкоди, завданих державі, фізичним та юридичним особам внаслідок використання службових повноважень в інтересах політичних партій чи їх осередків або окремих політиків; г) вилучення незаконно одержаного майна. Крім того, статтею 65 Закону України "Про запобігання корупції" встановлено, що за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень поліцейські притягаються до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку [9].

У результаті проведеного дослідження можна зробити висновок про те, що поліцейські як представники органу державної виконавчої влади зобов'язані виконувати свої службові повноваження, чітко дотримуючись норм Конституції і законів України, не враховуючи інтереси будь-яких політичних партій, блоків чи їх осередків або окремих політиків, у тому числі й тих, що на законних підставах прийшли до влади на загальнодержавному та муніципальному рівнях. З метою запобігання зловживань та підвищення соціальної захищеності поліцейських необхідно створити законодавчий механізм жорстокого контролю обов'язкової політичної нейтральності поліції, який буде засобом захисту поліцейських від прямого політичного втручання в їх службову діяльність, а також унеможливить усунення з посад досвідчених, здібних і перспективних поліцейських за дискредитаційних підстав. Також у Законі України "Про Національну поліцію" необхідно закріпити положення про те, що у разі участі у виборах до органу державної влади чи

© Khaliota Andrii, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).5

місцевого самоврядування у якості кандидата поліцейський має поінформувати про це керівника відповідного органу чи підрозділу поліції, в якому він працює, протягом десяти календарних днів із моменту реєстрації його у якості кандидата, та подати рапорт щодо відсторонення його від виконання службових обов'язків та щодо надання відпустки без збереження заробітної плати на період виборчого процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bundesbeamtengesetz (BBG). URL: www.juris.de. (дата звернення: 10.09.2022).

2. Рекомендація № R (2000) 10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців від 11 травня 2000 р. URL: u.dp.ua/cpk/Lib/7_Zapobigannya%20ta%20protydiya%20proyavam%20korup/Legislation/Legislature/Rekomend_poved_DS.pdf. (дата звернення: 10.09.2022).

3. *Григорчук Н.В.* Поняття політичної нейтральності державної служби. Розмежування політичних та адміністративних посад. URL: http://kds.org.ua. (дата звернення: 10.09.2022).

4. *Свірін М.* Принципи обмеження політичної активності державних службовців у офіційному політичному дискурсі сучасної украпнської держави. *Державна служба*. 2014. С. 153–156.

5. *Ківалов С.В.* Принципи державної служби у новому Законі "Про державну службу". *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), В.М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін [та ін.]; МОНмолодьспорт України, НУ "ОЮА". Одеса: Юрид. л-ра, 2012. Вип. 68. С. 7–16.

6. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

7. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 № 2365-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 23. Ст. 118.

8. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

9. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18. (дата звернення: 10.09.2022).

10. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ МВС України від 09.11.2016 № 1179. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text. (дата звернення: 10.09.2022).

11. *Черней В.В., Лошицький М.В., Білик В.М.* та ін. Про Національну поліцію: наук.-практ. коментар станом на 1 січня 2016 р.: наук.-практ. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 400 с.

12. *Денисюк Д.С.* Принципи діяльності Національної поліції України: теорія та практика реалізації. *Митна справа*. 2015. № 5(101). С. 63–68.

REFERENCES

1. Bundesbeamtengesetz (BBG). URL: www.juris.de. (Date of Application: 10.09.2022) [In English].

2. Recommendation No R (2000) 10 of the Committee of Ministers to the member states of the Council of Europe regarding the codes of conduct of civil servants dated May 11, 2000. URL: u.dp.ua/cpk/Lib/7_Zapobigannya%20ta%20protydiya%20proyavam%20korup/Legislation /Legislature/Rekomend_poved_DS.pdf. (Date of Application: 10.09.2022) [In Ukrainian].

3. *Hryhorchyk H.B.* Poniattia politychnoi neitralnosti derzhavnoi slyzhby. "The concept of political, national, and religious worship. Consolidation of political and administrative duties". URL: http://kds.org.ua. (Date of Application: 10.09.2022) [In Ukrainian].

4. *Svirin M.* (2014). Pryntsypy obmezhennia politychnoi aktyvnosti derzhavnykh slyzhbovtsiv u ofitsiinomy politychnomy dyskupsi sychasnoi ukrainskoi derzhavy. "Principle of bridging the political activity of state officials in the official political discoups of the present Ukrainian state". State service. P. 153–156. [In Ukrainian].

© Khaliota Andrii, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).5

5. *Kivalov S.V.* (2012). Pryntsypy derzhavnoi sluzhby u novomu Zakoni "Pro derzhavnu sluzhbu". "Principles of civil service in the new Law "On civil service". Actual problems of the state and law: coll. of science publisher / ed.: S.V. Kivaliov (chief editor), V.M. Driomin (deputy chief editor), Yu.P. Alienin [and others]; Ministry of Youth Sports of Ukraine, National University "OYUA". Odesa: Jurid. l ra. Iss. 68. P. 7–16. [In Ukrainian].

6. Constitution of Ukraine: Basic Law of Ukraine dated 28.06.1996 No 254k/96-BP. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. No 30. Art. 141. [In Ukrainian].

7. On political parties in Ukraine: Law of Ukraine dated April 5, 2001 No 2365-III. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2001. No 23. Article 118. [In Ukrainian].

8. Pro Natsionalny politsiu. "On the National Police: Law of Ukraine dated July 2, 2015 No 580-VIII". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. No 40-41. Art. 379. [In Ukrainian].

9. On Prevention of Corruption: Law of Ukraine dated 14.10.2014 No 1700-VII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/snow/1700-18. (Date of Application: 10.09.2022) [In Ukrainian].

10. On approval of the Rules of Ethical Behavior of Police Officers: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated November 9, 2016 No 1179. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text. (Date of Application: 10.09.2022) [In Ukrainian].

11. About the National Police: scientific and practical. comment as of January 1, 2016: science-pract. manual [Chernei V.V., Loshytskyi M.V., Bilyk V.M. and others]. Kyiv: Center for Educational Literature, 2016. 400 p. [In Ukrainian].

12. *Denusiuk D.S.* (2015). Pruntsypy diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy. "Principles of the National Police of Ukraine: theory and practice of implementation". Customs business. No 5(101). P. 63–68. [In Ukrainian].

UDC 351.74: 340.13

Khaliota Andrii,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Leading Researcher, State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-8505-0055

LEGAL PROBLEMS OF IMPLEMENTING THE PRINCIPLE OF POLITICAL NEUTRALITY IN THE ACTIVITIES OF THE POLICE

This article explores the problems associated with the political neutrality of public servants, including police officers. In particular, it notes that the neutrality of police officers in the sense of political impartiality is essential to guarantee that citizens, regardless of their political views, receive police services on the basis of fairness, equality, impartiality, achieved by increasing the focus on professionalism and competence of police officers. These values are important because they can ensure fairness and stability in law enforcement, which is one of the most important factors in citizens' level of trust in the police. Having important values, these values can ensure fairness and stability of the law enforcement system, which is one of the most significant factors in the level of citizens' trust in the police. It is argued that the main reference point for the activities of police officers should be the public interest; police officers may not participate in political activities in the performance of their duties; they must be neutral to the political struggles of various parties and movements. In addition, the current Ukrainian legislation on regulation of prohibition of use of official powers by police officers in the interests of political parties or their cells or

© Khaliota Andrii, 2022

individual politicians was analyzed, and ways to improve the regulation and implementation of this anti-corruption prohibition in Ukraine were proposed. Thus, according to the results of the research, police officers as representatives of the state executive power must fulfill their official duties in strict compliance with the Constitution and laws of Ukraine, without regard to the interests of any political parties, blocks or their cells or individual politicians, including those who came to power legally at the national and municipal levels. In order of preventing abuses and increasing the social protection of police officers, it is necessary to create a legislative mechanism of strict control over the mandatory political neutrality of the police, which will be a means of protecting police officers from direct political interference in their official activities and will also make it impossible to remove experienced, capable and promising police officers from office because of discreditable grounds. Moreover, in the Law of Ukraine "On the National Police" there should be fixed provision that in case of participation in the elections to the state or local government as a candidate, a police officer must inform the head of the relevant body or police unit, in which he works, within ten calendar days from the date of his registration as a candidate, and submit a report on his suspension from duty and leave without pay for the period of the electoral process.

Keywords: police officers, ban on the use of official powers, political neutrality, political parties or their cells, politicians.

Отримано 10.10.2022

© Khaliota Andrii, 2022

УДК 342.9

Царук Андрій В'ячеславович,
доктор філософії в галузі права, помічник старшого блокпоста "Дружківка"
11 прикордонного загону, викладач Національної академії Державної
прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна
ORCID ID 0000-0002-7871-0323

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ У ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті зосереджується увага на об'єктивно існуючих у системі суспільного розвитку загалом, а також правових й організаційних зокрема засадах упровадження європейського досвіду управління ризиками в діяльності Держприкордонслужби України. Методологічно наголошується на усвідомленні феномену ризику. Акцентовано увагу на питаннях, які формують чітку уяву щодо основних напрямів правового та організаційного забезпечення в діяльності Держприкордонслужби України. Проаналізовано низку документів щодо впровадження ризик-орієнтованого підходу та зроблено висновки стосовно повноти правового регулювання в Україні.

Ключові слова: *безпека, загроза, вразливість, ризик, оцінювання ризиків, управління ризиками, ризик-орієнтований підхід.*

Ризик-орієнтований підхід у системі національної безпеки набуває все більшого суспільного значення, оскільки ризик є однією із системоутворюючих складових суспільного розвитку. Сучасна парадигма суспільного розвитку формується на основі сприйняття так званого "суспільства ризику". Розуміючи, що ризик існує об'єктивно, незалежно від волі людини, завжди, вочевидь, для зменшення втрат необхідно спиратися не лише на власний досвід, а намагатися стандартизувати алгоритм дій на випадок прояву того чи іншого ризику [1]. Водночас породжувані загрозами ризики характеризуються не лише локальними ознаками, а й глобальними.

Активізація загроз та викликів національній безпеці України (поширення міжнародного тероризму, торгівлі людьми, незаконного переміщення через кордон осіб, наркотрафіку, незаконного обігу зброї, боєприпасів, вибухових речовин, розповсюдження зброї масового ураження, екологічно небезпечних речовин тощо) зумовлюють посилення правоохоронної діяльності у прикордонній сфері [2]. Зазначене потребує запровадження саме інноваційного розвитку на основі запровадження прогностичних методик, зокрема ризик-орієнтованого підходу у сфері прикордонної безпеки.

Запровадження системи аналізу ризиків у Держприкордонслужбі України розпочалося 3 травня 2006 року в тісній співпраці з іноземними партнерами – Прикордонною вартою Польщі, МОМ, Державним Департаментом США, ОБСЕ,

© Tsaruk Andrii, 2022

Місією ЄК тощо. За результатами вивчення польського досвіду запровадження аналізу ризиків було розроблено та 21 лютого 2007 р. прийнято Програму із запровадження системи управління ризиками у Державній прикордонній службі України. Під час реалізації цієї програми було здійснено [3]:

правове регулювання інформаційних відносин по вертикалі та горизонталі управління;

удосконалення інформаційного обміну з прикордонними службами суміжних країн та FRONTEX;

автоматизацію процесів збирання та оброблення інформації;

організацію підготовки персоналу інформаційно-аналітичних підрозділів;

реформування структури аналітичних підрозділів по всій вертикалі управління;

технічне і програмне переоснащення аналітичних підрозділів.

Імплементація системи аналізу ризиків в інтегроване управління кордонами в Україні здійснюється відповідно до Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, затвердженого Указом Президента України від 22.04.2011 № 494, Концепції інтегрованого управління кордонами та Плану заходів щодо її реалізації, зокрема в межах співпраці з Європейським Агентством FRONTEX, місіями EUAM, EUBAM, MOM та ОБСЄ [3].

На сьогодні запроваджено і функціонують основні елементи системи аналізу ризиків, яка відповідає як концепції розвитку ДПСУ, так і європейським стандартам, зокрема: Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року [4]; положенням Шенгенського кодексу, затвердженого розпорядженням Європарламенту і Ради ЄС від 15.03.06 № 562, та Спільної інтегрованої моделі аналізу ризиків CIRAM, рекомендованій до запровадження у FRONTEX і країнах ЄС [3].

У Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року задекларовано, що “аналіз ризиків полягає у забезпеченні інформаційно-аналітичної підтримки прийняття управлінських рішень щодо визначення наявних (потенційно можливих) ризиків та превентивного реагування на прояви транскордонної протиправної діяльності на державному кордоні, зокрема шляхом профілювання ризиків в умовах обмежених ресурсів і можливостей” [4].

У межах нормативно-правового регулювання діяльності аналітичних підрозділів наказами Голови Державної прикордонної служби України визначено:

завдання на близьку, середню та далеку перспективу;

порядок збирання, систематизації та оцінки інформації;

механізм її руху по вертикалі та горизонталі управління;

порядок обміну інформацією як на національному, так і міжнародному рівнях;

повноваження керівного складу та аналітичних підрозділів;

затверджено:

програму спеціалізованих курсів підготовки аналітиків;

врегульовано:

всі правила і процедури у сфері аналізу ризиків та профілювання ризиків, що дозволило здійснити низку кроків щодо переходу від аналізу ризиків до управління ризиками [3].

© Tsaruk Andrii, 2022

Для проведення аналізу ризиків у Держприкордонслужбі застосовуються методи аналізу ризиків, які використовуються в оновленій Спільній інтегрованій моделі аналізу ризиків держав – членів ЄС CIRAM 2.0. Вибір належного методу проведення аналізу ризиків (або поєднання методів) залежить від конкретного ризику.

Слід зауважити, що для підвищення ефективності стратегічного та оперативного аналізу ризиків у Держприкордонслужбі запроваджено нові форми співпраці з прикордонними відомствами суміжних країн: спільний аналіз ризиків у сфері безпеки державного кордону, обмін інформацією про виявлені підроблені документи та нові виявлені способи протиправної діяльності, а також обмін профілями ризиків щодо протиправної діяльності на державному кордоні.

Організація та здійснення аналізу ризиків у Держприкордонслужбі регламентується наказом Міністерства внутрішніх справ "Про затвердження Інструкції з проведення аналізу ризиків у Державній прикордонній службі України" від 11 грудня 2017 № 1007. Відповідно до зазначеного наказу "аналіз ризиків – сукупність процедур і методів обробки інформації з метою визначення наявних та потенційно можливих ризиків у сфері безпеки державного кордону. Аналіз ризиків є невід'ємною складовою інтегрованого управління кордонами" [5]. Метою аналізу ризиків є отримання інформації, що дозволяє приймати управлінські рішення для зниження та мінімізації ризиків у сфері безпеки державного кордону в умовах обмежених ресурсів і можливостей.

Так, відповідно до Інструкції з проведення аналізу ризиків у Державній прикордонній службі України аналіз ризиків здійснюється на підставі:

визначення зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на загрозу,

ідентифікації та оцінки загрози в контексті її масштабу та ймовірності реалізації,

оцінки уразливості системи охорони державного кордону,

оцінки впливу загрози, тобто наслідків її дії [5].

Аналіз ризиків проводиться структурними підрозділами Адміністрації Держприкордонслужби, регіональних управлінь, органів охорони державного кордону, загонів морської охорони та посадовими особами підрозділів охорони державного кордону, до компетенції яких належать питання, що є предметом аналізу.

Загальне керівництво з проведення аналізу ризиків у Держприкордонслужбі покладається на першого заступника Голови Державної прикордонної служби України. У регіональних управліннях, органах охорони державного кордону, загонах морської охорони керівництво з проведення аналізу ризиків відповідно покладається на перших заступників начальників регіональних управлінь, органів охорони державного кордону, командирів загонів морської охорони – начальників штабів, у підрозділах охорони державного кордону – начальників цих підрозділів.

Координація з проведення аналізу ризиків здійснюється в:

Адміністрації Держприкордонслужби – структурним підрозділом Адміністрації Держприкордонслужби, що відповідає за організацію проведення аналізу ризиків;

регіональних управліннях та органах охорони державного кордону – інформаційно-аналітичними підрозділами штабів;

© Tsaruk Andrii, 2022

загонах морської охорони – визначеними посадовими особами штабів;

підрозділах охорони державного кордону – одним із заступників начальників цих підрозділів.

Згідно з Інструкцією ризик – це можливість настання загрози щодо її впливу на сферу безпеки державного кордону, аналіз ризиків – це сукупність процедур і методів обробки інформації з метою визначення наявних та потенційно можливих ризиків у сфері безпеки державного кордону. Аналіз ризиків є невід'ємною складовою інтегрованого управління кордонами. Він поділяється за рівнем проведення: на стратегічний, оперативний та тактичний.

Стратегічний аналіз здійснюється для прийняття рішень загальнодержавного значення, формулювання довготермінових цілей та стратегічного планування розвитку Держприкордонслужби, організації оперативно-службової діяльності, підготовки міжвідомчих і міжнародних прикордонних операцій та спільних оперативно-профілактичних заходів тощо; оперативний – для організації оперативно-службової діяльності, підготовки оперативно-профілактичних заходів та виявлення ризиків в межах повноважень регіонального управління, органу охорони державного кордону та загону морської охорони; тактичний – для планування охорони державного кордону та аналізу окремих правопорушень в межах повноважень підрозділу охорони державного кордону.

Оперативний аналіз ризиків здійснюється для організації оперативно-службової діяльності, підготовки оперативно-профілактичних заходів та виявлення ризиків в межах повноважень регіонального управління, органу охорони державного кордону та загону морської охорони;

Тактичний аналіз ризиків здійснюється для планування охорони державного кордону та аналізу окремих правопорушень у межах повноважень підрозділу охорони державного кордону;

За метою проведення аналіз ризиків буває періодичний (щотижневий, щомісячний, щоквартальний), тематичний (аналіз більш стійких взаємозв'язків та тенденцій щодо однієї загрози або ризику) і ситуативний – аналіз конкретних ситуацій, подій або вчинених правопорушень, які пов'язані між собою та мають характерні спільні ознаки.

Результати періодичного аналізу ризиків оформлюються: аналітичним зведенням (щокварталу), інформаційним зведенням (щомісяця) і щотижня – інформаційно-аналітичною довідкою.

Тематичний аналіз ризиків проводиться за рішенням відповідних керівників органів Держприкордонслужби та їх перших заступників або на підставі запиту керівників структурних підрозділів органу Держприкордонслужби.

Результати проведеного тематичного та ситуативного аналізу ризиків оформлюються аналітичною довідкою або інформаційним повідомленням.

За методом проведення аналіз ризиків поділяється на кількісний та якісний.

Аналіз ризиків проводиться у такій послідовності:

1) проведення оцінки загроз;
2) проведення оцінки уразливості;
3) проведення оцінки впливу;
4) визначення рівня ризиків;

© Tsaruk Andrii, 2022

5) прогнозування ризиків.

У разі наявності достатніх відомостей для прогнозування ризиків визначаються базовий, оптимістичний та песимістичний сценарії розвитку обстановки на державному кордоні.

Джерелами інформації щодо проведення аналізу ризиків є відомості, отримані Адміністрацією Держприкордонслужби, регіональними управліннями та органами Держприкордонслужби під час оперативно-службової діяльності, та від міжнародних організацій, прикордонних та інших уповноважених органів іноземних держав, відповідно до міжнародних угод, засобів масової інформації, зокрема мережі Інтернет, та з інших джерел, а також результати стратегічного кримінального аналізу та власні аналітичні напрацювання.

За потреби використання під час проведення аналізу ризиків інформації (даних) розвідувального, оперативно-розшукового характеру аналіз ризиків проводиться із залученням відповідних службових осіб структурного підрозділу органу Держприкордонслужби.

Про відсутність або неотримання інформації, потрібної для проведення аналізу ризиків, або недостатність повноважень для цього доповідається посадовій особі, що здійснює керівництво проведенням аналізу ризиків, для прийняття відповідного рішення.

Під час проведення заходів з посилення охорони державного кордону за рішенням Адміністрації Держприкордонслужби додаткові форми контролю можуть застосовуватися у разі виявлення прикордонними нарядами мінімальної сукупності індикаторів ризику. Для профілювання ризиків за визначеними профілями ризиків може використовуватися спеціальне програмне забезпечення.

На підставі результатів кількісної та якісної характеристик визначаються такі рівні загрози, уразливості та впливу – незначний, помірний, високий.

Залежно від результатів проведення аналізу ризиків встановлюються такі рівні ризиків:

низький – за незначних рівнів загрози, уразливості та впливу;

помірний – за незначного або помірного рівня впливу, коли рівень загрози переважає рівень уразливості;

допустимий – за низького або помірного рівня впливу, коли рівень уразливості відповідає рівню загрози;

високий – за помірного або високого рівня впливу, коли рівень уразливості переважає рівень загрози;

критичний – за високих рівнів загрози, уразливості та впливу.

Таким чином, поняття ризику розглядається комплексно як функція дії загрози, уразливості та впливу.

Водночас сучасний стан системи аналізу ризиків у Державній прикордонній службі України потребує її подальшого розвитку та вдосконалення, основні напрями якого визначено Стратегією розвитку Державної прикордонної служби України та Концепцією інтегрованого управління кордонами, зокрема щодо впровадження європейських процесів обробки та механізмів обміну інформацією, розширення формату інформаційного співробітництва, співпраці з іншими правоохоронними органами щодо розвитку системи аналізу ризиків.

© Tsaruk Andrii, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).6

Питання удосконалення системи аналізу ризиків стосуються і безпосередньо процедури. Зокрема, методика проведення аналізу ризиків України (Наказ ДПСУ від 11 грудня 2017 № 1007) не зазначає про методологію застосування наведених вище якісних та кількісних хактеристик з оцінювання загроз. А щодо оцінювання уразливості та впливу взагалі не зазначається конкретно, на підставі яких характеристик вони оцінюються та які дані об'єктивно свідчать про прийняття рішення при оцінюванні незначного, помірного чи високого рівнів. На нашу думку, це ключова проблему існуючої системи, оскільки відсутність системного підходу, неурегульованість методології якісно-кількісного оцінювання загроз, уразливості та впливу призводить до певної суб'єктивності аналітиків та працівників ДПСУ і неякісного прогнозування.

Державна політика буде неефективною, якщо базується на неякісному прогнозуванні, або за відсутності такого взагалі [6]. І навіть якщо керівники системи ДПСУ, що приймають управлінські рішення, прагнуть об'єктивно спрогнозувати майбутні умови та наслідки реалізації своїх повноважень, за браком методології, унормування аналітичних процесів, бази знань і системи для вирішення задач ризик-менеджменту такі прогнози та й самі рішення будуть необґрунтованими та хибними.

Занадто часто керівники надміру покладаються на власні висновки замість того, щоб брати до уваги поточну оцінку проблем. Сильні лідери можуть бути на 100 % продуктивними в індивідуальному плані, але програвати, коли йдеться про стратегічне мислення.

Розвиток системи аналізу ризиків у Державній прикордонній службі України забезпечить досягнення ефективності охорони державного кордону на основі аналізу ризиків та прогнозування загроз на державному кордоні України відповідно до індикаторів, що визначені Стратегією розвитку Державної прикордонної служби України.

Основним завданням системи аналізу ризиків у ДПСУ є забезпечення інформаційно-аналітичної підтримки підготовки управлінських рішень на всіх рівнях та організація профілювання ризиків. Ризик розглядається комплексно як похідна від функції загрози, уразливості та впливу. Поєднуючи завдання та заходи регіонального й територіального рівнів, аналіз ризиків на практиці достатньо ефективно реалізується шляхом профілювання ризиків, що суттєво підвищує рівень прикордонної безпеки. Нині профілі ризиків розробляються із урахуванням та на основі класифікації пріоритетності індикаторів ризиків, і залежно від поточної інформації щодо загрози визначаються превентивні, потенційні, безсумнівні індикатори ризиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Користін О.Є., Свиридюк Н.П.* Формування безпекознавчих компетентностей у правоохоронній діяльності. Наука і правоохоронна. 2021. № 1(51). С. 191–198.

2. 15 років службі боротьби з організованою злочинністю. Альбом. Київ, 2006. 144 с.

3. Розвиток системи аналізу ризиків у Держприкордонслужбі. URL: https://dpsu.gov.ua/ua/rozvitok-sistemi-analizu-rizikiv-derzhprikordonsluzhbi-/ (дата звернення: 04.09.2022).

4. Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року: розпорядження КМУ від 24.07.2019 № 687-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80 (дата звернення: 05.09.2022).

© Tsaruk Andrii, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).6

5. Про затвердження Інструкції з проведення аналізу ризиків у Державній прикордонній службі України: наказ МВС від 11.12.2017 № 1007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0091-18 (дата звернення: 04.09.2022).

6. Організаційно-правове забезпечення аналітичної роботи в системі МВС України (правоохоронний та безпековий аспекти): монографія. / О.Є. Користін, І.В. Парубочий, Л.М. Доля, Н.П. Свиридюк та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М.Г. Вербенського. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2019. 328 с.

REFERENCES

1. *Korystin O.Ye., Svyrydiuk N.P.* (2021). Formuvannia bezpekoznavchykh kompetentnostei u pravookhoronnii diialnosti. "Formation of security competences in law enforcement activities". Nauka i pravookhorona. No 1(51). P. 191–198 [In Ukrainian].

2. 15 rokiv sluzhbi borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu. "15 years of service to combat organized crime". Album. Kyiv, 2006. 144 p. [In Ukrainian].

3. Rozvytok systemy analizu ryzykiv v Derzhprykordonsluzhbi: internet resurs. "Development of the risk analysis system in the State Border Service". URL: https://dpsu.gov.ua/ua/rozvitok-sistemi-analizu-rizikiv-derzhprikordonsluzhbi-/ (Date of Application: 04.09.2022) [In Ukrainian].

4. Pro skhvalennia Stratehii intehrovanoho upravlinnia kordonamy na period do 2025 roku. "On the approval of the Integrated Border Management Strategy for the period until 2025: Decree of the CMU of July 24, 2019 No 687". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80 (Date of Application: 05.09.2022) [In Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Instruktsii z provedennia analizu rizikiv u Derzhavnii prikordonnii sluzhbi Ukrainy. "On the approval of the Instructions for conducting risk analysis in the State Border Service of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs dated 11.12.2017 No 1007". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0091-18#Text (Date of Application: 04.09.2022) [In Ukrainian].

6. Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia analitichnoi roboti v sistemi MVS Ukrainy (pravookhoronnyi ta bezpekovyi aspekt). "Organizational and legal support of analytical work in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (law enforcement and security aspects): monograph". O.Ye. Korystin, I.V. Parubochyi, L.M. Dolia, N.P. Svyridiuk et al.; in gen. ed. Doctor of Juridical Sciences, Prof. M.H. VerbenskyI. Kherson: Helvetica Publishing House, 2019. 328 p. [In Ukrainian].

UDC 342.9

Tsaruk Andrii,
Doctor of Philosophy, Assistant of the Senior Checkpoint "Druzhkivka"
11 border detachment, Lecturer, Bohdan Khmelnytskyi National Academy
of the State Border Guard Service of Ukraine,
Khmelnytskyi, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7871-0323

EUROPEAN-INTEGRATION DEVELOPMENT OF RISK-ORIENTED APPROACH IN THE ACTIVITIES OF THE STATE BORDER SERVICE OF UKRAINE

The opinion on the problems of risk, the awareness of the phenomenon of risk, which is a constant attribute of human life, with a wide range of manifestations and scales related to the socio-historical development of society, and is in a certain way a reflection of its intensity, is revealed and substantiated. Attention is focused on the fact that for modern perception it is important to understand that in the information society due to the spread of infogenic risks, the social risks characteristic of the industrial stage of social development increase.

© Tsaruk Andrii, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).6

The article analyzes a number of documents of the State Border Service of Ukraine, which form a clear idea of the directions and methods of legal and organizational support for risk management in the sphere of border security of our state. Based on the analysis, it was concluded that at the current stage of society's development, grounds have been formed for the establishment of a stable perception of the problem of risk as one of the forming factors of modern and especially future society, which is also gaining more and more general social significance in the national security system.

The article focuses on objectively existing in the system of social development, in general, as well as legal and organizational principles, in particular, on the introduction of European experience of risk management in the activities of the State Border Service of Ukraine. Attention is focused on issues that form a clear idea of the main directions of legal and organizational support in the activities of the State Border Service of Ukraine. A number of documents regarding the implementation of the risk-oriented approach were analyzed and conclusions were drawn regarding the completeness of legal regulation in Ukraine.

Keywords: security, threat, vulnerability, risk, risk assessment, risk management, risk-oriented approach.

Отримано 06.10.2022

© Tsaruk Andrii, 2022

УДК 351.741:351.86

Циганов Олег Григорович,
доктор юридичних наук, доцент, головний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-8924-1139
Рибінська Анна Петрівна,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-9521-7688

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено особливості організації діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану. Встановлено законодавчі акти України, які визначають зазначену проблематику. Окреслено додаткові повноваження поліцейських на період воєнного стану, які повинні сприяти ефективній діяльності Національної поліції України та виконанню нею завдань у складних умовах війни. Наголошується, що дії поліції в умовах війни повинні бути юридично грамотними та сприйматись громадянами як справедливі і законні.

Ключові слова: *збройна агресія РФ, воєнний стан, Національна поліція України, особливості організації діяльності поліції, додаткові повноваження поліцейських на період воєнного стану.*

Російсько-українська війна розпочалася у лютому-березні 2014 року з анексії українського півострова Крим і в подальшому окупації агресором окремих районів Донецької та Луганської областей. Вона являє собою пряме й опосередковане застосування збройної сили Російською Федерацією проти суверенітету і територіальної цілісності України. 24 лютого 2022 року відбулося повномасштабне вторгнення російських військ на територію української держави. Внаслідок цього "холодна" фаза гібридної війни Росії проти України переросла в "гарячу", у неприховану військову агресію.

У зв'язку з актом повномасштабної збройної агресії Росії й на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України "Про правовий режим воєнного стану" цього ж дня з 5 години 30 хвилин Указом Президента України № 64/2022 введено воєнний стан в Україні. Військовому командуванню разом із Міністерством внутрішніх справ України, іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування встановлено запроваджувати та здійснювати передбачені Законом України "Про правовий режим воєнного стану" заходи і повноваження, необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави [1].

© Tsyhanov Oleh, Rybinska Anna, 2022

Закон України "Про правовий режим воєнного стану" визначає воєнний стан як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [2]. Органи та підрозділи Національної поліції України (далі – поліція) у системі органів держави, що працюють в умовах уведення воєнного стану, займають особливе місце, від ефективності їх роботи вирішальною мірою залежить безпосереднє забезпечення внутрішньої безпеки нашої країни. Адже під час війни порушується ритм життя держави, суттєво ускладняється робота органів публічної влади, функціонування комунікацій та іншої інфраструктури, з'являється безпосередня загроза життю та здоров'ю людей, завдається значна матеріальна шкода, загострюється соціальна напруга, збільшується злочинність та інші правопорушення.

Відповідно до ч. 2 ст. 24 Закону України "Про Національну поліцію" від 2 липня 2015 р. № 580-VIII, у разі виникнення загрози державному суверенітету України та її територіальної цілісності, а також у ході відсічі збройної агресії проти України органи та підрозділи, що входять до системи Національної поліції, відповідно до законодавства України, беруть участь у виконанні завдань територіальної оборони, забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану у разі його оголошення на всій території України або в окремій місцевості. При цьому, відповідно до ч. 4 ст. 8 цього Закону, в умовах воєнного стану поліція діє згідно із призначенням та специфікою діяльності з урахуванням тих обмежень прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, що визначаються відповідно до Конституції України та Закону України "Про правовий режим воєнного стану [3].

Зважаючи на це, у воєнний час поліцейські виконують свою службову діяльність у посиленому режимі: окрім звичайного для них підтримання публічної безпеки і порядку вони також забезпечують діяльність блокпостів, проводять евакуацію населення із зони бойових дій, перевірку, опитування та затримання підозрілих осіб, перевіряють транспортні засоби, проводять знешкодження терористів, виявляють та ліквідують диверсійно-розвідувальні групи, протидіють мародерству, а також документують та розслідують військові злочини агресора й злочинну діяльність зрадників і колабораціоністів [4; 5].

З урахуванням оперативної обстановки, військової ситуації, наявних інформації, сил та засобів, економічних та соціальних умов, географічного положення інших обставин розробляються спеціальні плани, відповідно до яких здійснюється розстановка особового складу та матеріально-технічне забезпечення поліції. Для того, щоб типові плани охорони громадського порядку відповідали своєму призначенню, їх готують під конкретні цілі (наприклад, на випадок захоплення заложників

© Tsyhanov Oleh, Rybinska Anna, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).7

або захоплення особливо важливого об'єкта; з метою розшуку і затримання озброєних, особливо небезпечних злочинців, що можуть з'явитися на території обслуговування) [6, с. 339].

Поєднувати різні завдання в одному типовому плані недоцільно. Можуть бути й інші цільові плани. У таких планах визначаються наявні сили та засоби, склад зведеного загону, додаткові сили та засоби, резерви, варіанти посиленого несення служби, підвищена готовність особового складу, бойова готовність, схеми зв'язку, конкретні виконавці та їх обов'язки, календарний графік виконання заходів на той чи інший варіант розвитку особливих подій. До плану додаються оперативні карти, схеми збору особового складу за тривогою, основні та запасні місця дислокації, порядок взаємодії з іншими правоохоронними органами. У плані вказуються також підстави і порядок введення його в дію. Заздалегідь розроблені планові заходи, відпрацьовані на практичних заняттях з особовим складом, максимально наближені до реальної оперативної обстановки, є запорукою ефективної діяльності поліції в умовах воєнного стану.

Особливості організації діяльності поліції щодо підтримання публічної безпеки і порядку, протидії злочинності в умовах воєнного стану визначено чинним законодавством, насамперед зазначеним вище Законом України "Про правовий режим воєнного стану" від 12 травня 2015 р. № 389-VIII, законами України "Про основи національного спротиву" від 16 липня 2021 р. № 1702-IX та "Про внесення змін до законів України "Про Національну поліцію" та "Про Дисциплінарний статут Національної поліції України" з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану" від 15 березня 2022 р. № 2123-IX, і залежать від завдань, що покладаються на поліцію, й стану оперативної обстановки на території обслуговування.

Так, відповідно до останнього із наведених законодавчих актів, ухваленого парламентом України 15 березня цього року, передбачено розширення повноважень поліцейських на період воєнного стану та 60 днів після його припинення або скасування, що повинно забезпечити ефективну діяльність поліції та виконання нею завдань у складних умовах війни. Серед додаткових повноважень поліцейських під час дії воєнного стану слід указати такі:

– за письмовим запитом в установленому законом порядку безоплатно одержує від державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб державної форми власності інформацію, необхідну для виконання завдань та повноважень поліції, у тому числі стосовно військовополонених, у вигляді та у формі, що зазначені в такому запиті;

– здійснює прийом екстрених викликів за скороченим телефонним номером 102;

– здійснює конвоювання осіб, затриманих за підозрою в учиненні кримінального правопорушення, узятих під варту, обвинувачених або засуджених до позбавлення волі, а також охороняє їх у залі суду;

– у випадках, передбачених законом, утримує в ізоляторах тимчасового тримання осіб, затриманих за вчинення кримінальних або адміністративних правопорушень, осіб, стосовно яких як запобіжний захід застосовано тримання під вартою, осіб, підданих адміністративному арешту, а також обвинувачених і засуджених;

© Tsyhanov Oleh, Rybinska Anna, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).7

– у межах визначеної законодавством компетенції здійснює розмінування, що має оперативний характер, у частині виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів, щодо яких є підстави вважати, що вони є предметами, знаряддями чи засобами вчинення адміністративних або кримінальних правопорушень;

– здійснює техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події, в тому числі пов'язаної з пожежами, та спеціальні вибухотехнічні роботи за фактами скоєння вибухів, надходження повідомлень про виявлення підозрілих вибухонебезпечних предметів, загрозу вибуху;

– у разі необхідності відбиття нападу, що загрожує життю чи здоров'ю поліцейського або іншої особи, а також усунення небезпеки у стані крайньої необхідності або при затриманні особи, яка вчинила правопорушення та/або чинить опір поліцейському, поліцейський має право використати як заходи примусу, так і підручні засоби;

– має право застосовувати заходи примусу до осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України, без урахування окремих обмежень та заборон, визначених законом (зокрема, дозволяється застосування заходів примусу без попередження, нанесення ударів спеціальними засобами без обмежень щодо локації їх нанесення, а також застосування вогнепальної зброї). У разі застосування поліцейським такого заходу примусу стосовно осіб, які здійснюють агресію проти України, та завдання зазначеним особам тілесних ушкоджень, каліцтва, застосування вогнепальної зброї, за наявності можливості, з урахуванням подій на відповідній території, поліцейський усно або за допомогою засобів комунікаційного зв'язку повідомляє свого безпосереднього керівника, який у разі необхідності за можливості повідомляє центральний орган управління поліції та відповідного прокурора [7].

Також під час здійснення повноважень поліції в період воєнного стану або коли наявність спеціального жетона перешкоджає проведенню оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій, виконанню завдань в умовах режиму секретності, або здійсненню заходів із забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також спеціальних заходів із забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів та їх близьких родичів, поліцейському, який виконує службові обов'язки в цивільному одязі, дозволено діяти за відсутністю жетона.

Окрім того, Закон України від 15 березня 2022 р. № 2123-IX передбачає, що під час дії воєнного стану атестування поліцейських не проводиться. Громадський контроль за діяльністю поліції також не здійснюється.

Водночас законодавцем було доповнено Дисциплінарний статут Національної поліції України, затверджений Законом "Про Дисциплінарний статут Національної поліції України", новим розділом, яким регламентовано порядок здійснення службового розслідування в період дії воєнного часу [8].

Таким чином, навіть у період дії воєнного часу, в разі порушення поліцейським службової дисципліни, за наказом керівника поліції може бути проведене службове розслідування щодо такої особи. Підставою для призначення службового розслідування є звернення громадян, посадових осіб, інших поліцейських, засобів

© Tsyhanov Oleh, Rybinska Anna, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).7

масової інформації або безпосереднє виявлення посадовою особою поліції дисциплінарного проступку.

Отже, слід пам'ятати, що введення воєнного стану є лише підставою для можливості посилення заходів публічної безпеки. Разом з тим, це не свідчить про відміну визначених законом процедур та відсутності з боку поліцейських обов'язку виконувати вимоги закону.

Поліцейські, які виконують обов'язки щодо охорони громадського порядку в умовах воєнного стану, мають знати організацію і тактику службової діяльності в таких умовах, завдання, функції, форми і методи діяльності поліції, рішення місцевих органів влади з питань охорони громадського порядку, чинне законодавство, зокрема те, яке регламентує діяльність поліції та інших правоохоронних структур в умовах військової агресії. Тобто надзвичайна складність забезпечення громадського порядку в умовах воєнного стану вимагає високої професійної підготовки поліцейських. Дії поліції в умовах війни повинні бути юридично грамотними, сприйматись громадянами, чиї права та свободи обмежуються, як справедливі і законні.

Поліція здійснює багатофункціональну діяльність від імені держави, місце і роль якої в механізмі забезпечення режиму воєнного стану полягає в реалізації національних інтересів (забезпечення конституційних прав і свобод громадян, участь у забезпеченні соціальної стабільності суспільства, екологічної безпеки, захисті суспільства від тероризму тощо) з протидії воєнним загрозам. Ефективність форм і методів забезпечення режиму воєнного стану чимало залежить від гнучкості та динамічності використання сил і засобів поліції. При цьому важливе значення має поліпшення форм і методів взаємодії поліції та громадськості у справі забезпечення режиму воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення: 15.07.2022).

2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 15.07.2022).

3. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 15.07.2022).

4. 8 ночей без сну: як працює поліція під час війни. *OBOZREVATEL*, 10 березня 2022 р. URL: https://war.obozrevatel.com/ukr/8-nochej-bez-snu-yak-pratsyue-politsiya-pid-chas-vijni.htm (дата звернення: 15.07.2022).

5. "Ми втратили багато сімей поліцейських". Як правоохоронці працюють у зонах боїв і документують звірства РФ – інтерв'ю з головою Нацполіції. *Новинний сайт NV.UA*, 4 липня 2022 р. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/events/yak-nacpoliciya-pracyuye-pid-chas-viyni-interv-yu-z-igorem-klimenkom-novini-ukrajini-50252143.html (дата звернення: 15.07.2022).

6. *Ковалів М.В., Кісіль З.Р., Калаянов Д.П.* та ін. Адміністративна діяльність: навч. посіб. Київ: Правова єдність, 2009. 432 с.

7. Про внесення змін до законів України "Про Національну поліцію" та "Про Дисциплінарний статут Національної поліції України" з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. № 2123-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#n6 (дата звернення: 15.07.2022).

8. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15 березня 2018 р. № 2337-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19/print (дата звернення: 15.07.2022).

© Tsyhanov Oleh, Rybinska Anna, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).7

REFERENCES

1. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini. "On the introduction of martial law in Ukraine": Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 No 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64-/2022#Text (Date of Application: 15.07.2022) [In Ukrainian].
2. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu. "On the legal regime of martial law": Law of Ukraine dated May 12, 2015 No 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (Date of Application: 15.07.2022) [In Ukrainian].
3. Pro Natsionalnu politsiiu. "On the National Police": Law of Ukraine dated July 2, 2015 No 580-VIII. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (Date of Application: 15.07.2022) [In Ukrainian].
4. 8 nochei bez snu: yak pratsiuie politsiia pid chas viiny. "8 sleepless nights: how the police work during war". OBOZREVATEL, March 10, 2022. URL: https://war.obozrevatel.com/ukr/8-nochej-bez-snu-yak-pratsyue-politsiya-pid-chas-vijni.htm (Date of Application: 15.07.2022) [In Ukrainian].
5. "My vtratyly bahato simei politseiskykh". Yak pravookhorontsi pratsiuiut u zonakh boiv i dokumentuiut zvirstva RF – interviu z holovoiu Natspolitsii. "We lost a lot of police families". How law enforcement officers work in combat zones and document the atrocities of the Russian Federation – an interview with the head of the National Police". NV.UA news site, July 4, 2022. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/events/yak-nacpoliciya-pracyuye-pid-chas-viyni-interv-yu-z-igorem-klimenkom-novini-ukrajini-50252143.html (Date of Application: 15.07.2022) [In Ukrainian].
6. *Kovaliv M.V., Kisil Z.R., Kalaianov D.P.* (2009). Administratyvna diialnist. "Administrative activity": education. manual Kyiv: Pravova yednist. 432 p. [In Ukrainian].
7. Pro vnesennia zmin do zakoniv Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiiu" ta "Pro Dystsyplinarnyi statut Natsionalnoi politsii Ukrainy" z metoiu optymizatsii diialnosti politsii, u tomu chysli pid chas dii voiennoho stanu. "On making changes to the laws of Ukraine "On the National Police" and "On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine" in order to optimize police activities, including during martial law": Law of Ukraine dated March 15, 2022 No 2123-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#n6 (Date of Application: 15.07.2022) [In Ukrainian].
8. Pro Dystsyplinarnyi statut Natsionalnoi politsii Ukrainy. "On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine": Law of Ukraine dated March 15, 2018 No 2337-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19/print (Date of Application: 15.07.2022) [In Ukrainian].

UDC 351.741:351.86

Tsyhanov Oleh,
Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor, Chief Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-8924-1139
Rybinska Anna,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Staff Scientist of the Academic Council
of the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9521-7688

FEATURES OF THE ORGANIZATION OF THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

The article examines the peculiarities of the organization of the National Police of Ukraine in the conditions of martial law introduced by the leadership of Ukraine in connection with the act of full-scale armed aggression by Russia. It is emphasized that the bodies and units of the National Police of Ukraine occupy a special place in the system of state bodies operating under the conditions of martial law, the direct

© Tsyhanov Oleh, Rybinska Anna, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).7

provision of the internal security of our country depends on the efficiency of their work.

The current legislation of Ukraine is outlined, which defines the peculiarities of the organization of police activities in maintaining public safety and order, countering crime in the conditions of military aggression by the Russian Federation. Additional powers of policemen for the period of martial law have been defined, which should contribute to the effective operation of the National Police of Ukraine and its performance of tasks in the difficult conditions of war. It is emphasized that the introduction of martial law is only a basis for the possibility of strengthening public security measures.

According to the authors, the extreme complexity of maintaining public order under martial law requires a high level of professional training of police officers. The actions of the police in the conditions of war must be legally competent, perceived by citizens whose rights and freedoms are limited, as fair and legal. The effectiveness of the forms and methods of ensuring martial law largely depends on the flexibility and dynamics of the use of police forces and means. At the same time, it is important to improve the forms and methods of interaction between the police and the public in the matter of ensuring the martial law regime.

Keywords: armed aggression of the Russian Federation, martial law, the National Police of Ukraine, peculiarities of the organization of police activities, additional powers of police officers during the period of martial law.

Отримано 12.10.2022

© Tsyhanov Oleh, Rybinska Anna, 2022

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.344:355.01

Вербенський Михайло Георгійович,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
директор ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-6870-5427
Свірін Микола Олександрович,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-9443-7566

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОТИДІЇ ТА ЗАПОБІГАННЯ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ТА БОЄПРИПАСІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ (ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ)

У статті розглянуто напрями вдосконалення протидії та запобігання незаконному обігу вогнепальної зброї та боєприпасів в Україні, здійснено аналіз вітчизняного законодавства й міжнародного досвіду з цих питань, визначено шляхи оптимізації законодавчого і нормативно-правового забезпечення з питань обігу вогнепальної зброї в умовах воєнного стану, а також використання з цією метою відповідного позитивного вітчизняного та міжнародного досвіду.

***Ключові слова*:** *протидія та запобігання злочинам, незаконний обіг вогнепальної зброї, законодавче забезпечення, міжнародний досвід.*

Обраний Україною та підтриманий українським суспільством європейський шлях подальшого розвитку потребує здійснення державою послідовних і цілеспрямованих кроків у напрямі створення законодавчої бази, що дозволить ефективно протидіяти й запобігати злочинності. Водночас вагомою загрозою поступальному розвитку суспільних відносин в Україні є інтенсивність та небезпечність протиправних посягань кримінального характеру, у тому числі й у сфері обігу вогнепальної зброї. Передусім підвищену суспільну небезпеку несуть злочини, які вчиняються із застосуванням вогнепальної зброї та боєприпасів і відповідно створюють високу суспільну напругу. Наслідками вчинення таких протиправних діянь нерідко є нанесення непоправної шкоди життю та здоров'ю громадян, отримання ними тілесних ушкоджень та каліцтва, масової загибелі людей тощо.

Статистичні дані свідчать, що протягом 2017–2021 рр. в Україні було зареєстровано 36 672 злочини, пов'язані із незаконним обігом вогнепальної зброї (ст. ст. 262, 263, 263[1] 264, 410 Кримінального кодексу України (далі – КК України)).

© Verbenskyi Mykhailo, Svirin Mykola, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).8

При цьому із застосуванням вогнепальної зброї та боєприпасів за вказаний період вчинено 2 174 злочини [1]. За перше півріччя 2022 року органами Національної поліції України, на тлі зниження на 31 % (у порівнянні з аналогічним періодом 2021 року) загальної кількості виявлених кримінальних правопорушень та практично такої ж кількості злочинів, пов'язаних з незаконним обігом зброї (2 505), зареєстровано на 80 % більше злочинів, вчинених із використанням вогнепальної зброї (275). За цей же період 2022 року, за даними Національної поліції, з незаконного обігу вилучено 352 пістолети, 44 карабіни та гвинтівки, 103 автомати, 6 гранатометів, 30 обрізів, 68 одиниць саморобної зброї, 64,3 тис. набоїв, 1 053 гранати.

Проте запобігання кримінальним правопорушенням залишається малоефективним, правоохоронним органам, на жаль, не вдається приборкати неконтрольоване розповсюдження вогнепальної зброї та боєприпасів (надалі в цій роботі – вогнепальної зброї). Так, аналіз статистичних даних свідчить, що за досліджуваний період у середньому розкривалося лише 40 % виявлених кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом вогнепальної зброї (справи, у яких особам повідомлено про підозру у вчиненні злочину), на стадії готування та замаху попереджено усього близько 0,5 % зареєстрованих злочинів. Зокрема, у 2021 році залишились нерозкритими: 75 % злочинів, вчинених за ст. 262 КК України (у 2020 – 88 %); 11 % – ст. 263 КК (у 2020 – 24 %); майже 91 % – за ст. 410 КК (у 2020 –83 %); 20 % злочинів, вчинених із використанням вогнепальної зброї (у 2020 – 19 %); 35% – з використанням вибухових речовин (у 2020 – 30 %) [1]. Зазначене, безперечно, свідчить про те, що правоохоронна система в Україні має істотні труднощі із розкриттям таких злочинів, що, зокрема, пов'язано з: архаїчністю чинного законодавчого та нормативно-правового регулювання обігу вогнепальної зброї; недоліками кримінально-правового характеру; прорахунками в організації й тактиці запобігання злочинам цієї категорії, а також у забезпеченні своєчасного виявлення та вилучення вогнепальної зброї, боєприпасів із незаконного обігу; відсутністю сучасного науково-методичного забезпечення для виявлення, запобігання та ефективного досудового розслідування таких злочинів тощо.

Слід зазначити, що суттєві корективи до проблеми, яка розглядається, вносить і війна, у стані якої на сьогодні знаходиться Україна внаслідок збройної агресії Росії, адже вогнепальна зброя – це засіб (інструмент) війни, за допомогою якого реалізуються цілі тих чи інших воєнних дій (оборона, наступ, охорона тощо). Так, велика кількість вогнепальної зброї роздана населенню державними органами на початку повномасштабної війни. Це був вимушений захід, який, як офіційно стверджують правоохоронці, відіграв свою роль в обороні Києва та інших міст України [2, 3]. Крім того, на руках у населення знаходиться значна частина вогнепальної зброї, у тому числі й та, що полишена окупантами під час відступу з тимчасово захоплених територій. Хтось із громадян відкладає цю зброю на "чорний день", хтось передає її злочинцям.

Тому наведені статистичні дані за 2022 рік здебільшого відображають показники діяльності Національної поліції у поточному році, а не реальний стан протидії та запобігання незаконному обігу вогнепальної зброї в Україні.

© Verbenskyi Mykhailo, Svirin Mykola, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).8

Такий стан справ не дає надії на швидке вирішення цієї проблеми, а незаконний обіг вогнепальної зброї становить реальну загрозу національній безпеці України.

Зважаючи на викладене, *метою* нашого дослідження є визначення шляхів та напрямів удосконалення протидії та запобігання в Україні незаконному обігу вогнепальної зброї в сучасних умовах.

Проблемам протидії та запобігання злочинам у сфері обігу вогнепальної зброї присвячено праці таких відомих учених, як Ю.М. Антонян, О.М. Бандурка, В.В. Голіна, М.С. Грінберг, І.М. Даньшин, В.П. Ємельянов, П.С. Матишевський, В.О. Навроцький, А.В. Савченко та ін. Водночас сучасна криміногенна ситуація в Україні, що погіршується за рахунок стрімкого поширення в умовах війни незаконного обігу вогнепальної зброї, недосконалість законодавчого регулювання у цій сфері та необхідність удосконалення протидії та запобігання таким злочинам потребують пошуку подальших шляхів розв'язання цих проблем.

Проведене дослідження відповідного міжнародного досвіду та досвіду окремих зарубіжних країн свідчить, що ефективна протидія та запобігання незаконному обігу вогнепальної зброї на сьогодні можливі лише за умов належного законодавчого забезпечення у сфері обігу вогнепальної зброї та міжнародної співпраці з цих питань. Зазначимо, що виходячи з цього, у межах виконання Угоди про асоціацію, Україна взяла на себе зобов'язання співпрацювати у сфері боротьби з організованою злочинністю, зокрема, запобігати незаконному обігу вогнепальної зброї.

Питання щодо регулювання обігу вогнепальної зброї, здійснення контролю за цим процесом є актуальними для усіх держав сучасного світу. Значної уваги приділено цим проблемам і на міжнародному рівні, зокрема у *Протоколі Організації Об'єднаних Націй проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї,* затвердженому Резолюцією 55/255 Генеральної Асамблеї ООН від 31.05.2001 (далі – Протокол ООН A/Res/55/255), який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року [4]. Протокол ООН A/Res/55/255, до якого Україна приєдналась 2 квітня 2013 року [5], покликаний сприяти створенню на міжнародному рівні комплексної системи контролю за виготовленням та переміщенням вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів та боєприпасів до неї, а також спрямований на зміцнення співробітництва між державами у цій сфері; визначає комплекс правових, організаційних та інших заходів глобального, регіонального й національного рівнів.

Проведений аналіз досвіду зарубіжних країн у цій сфері доводить, що у більшості країн світу обіг вогнепальної зброї регулюється спеціальними законами, якими, серед інших, регламентуються і відносини щодо обігу цивільної вогнепальної зброї, зокрема придбання її громадянами, носіння, використання тощо.

Натомість Україна на сьогодні фактично залишається єдиною державою в Європі та однією з небагатьох у світі, де відсутній спеціальний закон щодо регулювання обігу вогнепальної зброї. Порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної та холодної зброї визначений відповідною Інструкцією, затвердженою МВС України ще у 1998 році [6], Інструкцією про порядок приймання, зберігання, обліку, знищення

© Verbenskyi Mykhailo, Svirin Mykola, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).8

чи реалізації вилученої, добровільно зданої, знайденої зброї та боєприпасів до неї, затвердженою наказом МВС України від 31.05.1993 № 314 та зареєстрованим Міністерством юстиції України від 12.08.1993 за № 106 [7], Положенням про функціональну підсистему "Єдиний реєстр зброї" єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ, затвердженим наказом МВС України від 10.01.2022 № 2 [8] та деякими іншими нормативно-правовими актами МВС України у зазначеній сфері.

Доцільно зауважити, що вказана нормативно-правова база недостатньо регламентує актуальні питання обігу зброї і не відповідає принципу правової визначеності. Зокрема, це: відсутність узгодженої термінології, що призводить до вільного трактування низки понять та корупційних ризиків; невизначеність правових підстав діяльності стрілецьких спортивних організацій тощо. Що ж стосується функціонування єдиного реєстру зброї, то за відсутності базового закону про зброю в МВС України все ж планують запустити його "в промислову експлуатацію з тим набором сервісів, які готові та можливі на цей час. Тобто він може повноцінно працювати вже наприкінці жовтня, і громадяни можуть бачити в ньому інформацію про себе, розуміти актуальність строків щодо документів, отримувати нові сервіси тощо" [9].

Небезпека неконтрольованого обігу вогнепальної зброї в Україні є очевидною, відповідно очевидною є й потреба у законодавчому врегулюванні організації та контролю за її обігом.

Слід зазначити, що полеміка з питань необхідності законодавчого врегулювання обігу вогнепальної зброї точиться в політичних колах і громадянському суспільстві України, серед працівників правоохоронних органів, правозахисників та інших фахівців упродовж 30 років незалежності нашої держави (особливо після початку спровокованого та підтриманого РФ збройного конфлікту в Донецькій та Луганській областях у 2014 році). Про важливість прийняття такого закону, зокрема для вироблення кримінально-правової політики у сфері протидії злочинам у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів до неї, неодноразово зазначалося і науковцями [10]. При цьому серед учасників дискусії з означеного питання фактично однозначним є підхід до головного аспекту проблеми – обіг зброї в державі має бути врегульованим саме на законодавчому рівні, з метою усунення низки законодавчих протиріч, зокрема:

• Конституція України гарантує, що *правовий режим власності визначається виключно законами України* (пункт 7 статті 92), а зброя вочевидь належить до власності;

• статтею 263 КК України передбачена відповідальність за носіння, зберігання, придбання, передачу чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу. Водночас, на думку багатьох фахівців, за відсутності закону про зброю таке кримінальне правопорушення в принципі неможливе [11].

Попри відсутність в Україні закону про обіг зброї, у власності наших громадян вже знаходиться значна кількість вогнепальної зброї. У Міністерстві внутрішніх справ України (далі – МВС України) зазначають, що станом на 01.10.2021 в особистому користуванні громадян України зареєстровано 790 055 одиниць мисливсь-

© Verbenskyi Mykhailo, Svirin Mykola, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).8

кої гладкоствольної та 170 195 одиниць мисливської нарізної і комбінованої зброї. Крім того, у власності громадян перебуває також майже 220 000 одиниць травматичних пістолетів і револьверів, а загальна кількість зареєстрованої вогнепальної зброї становить 1 225 353 одиниці [12]. Це, на нашу думку, ще раз підкреслює необхідність законодавчого врегулювання обігу вогнепальної зброї в державі.

Характерно, що за роки незалежності в нашій країні було розроблено достатньо значну кількість законопроєктів, що мали за мету законодавче врегулювання питань у цій сфері суспільних відносин, частина з яких навіть вносилась у порядок денний Верховної Ради України. Проте жоден із них не став законом.

Враховуючи політичну та суспільну потреби, єдність думок урядовців та науковців щодо необхідності прийняття такого законодавчого акта, виникає очевидне запитання щодо причин, які гальмують цей процес.

Їх можливо розділити на декілька груп, але головною з них є одна – закон повинен визначити обсяг та межі права громадян на володіння та користування вогнепальною зброєю. Гострота цього питання й викликає широку дискусію у суспільстві, під час якої вибудувалися дві основні позиції: *перша* – надати громадянам право володіти та користуватися короткоствольною вогнепальною зброєю для захисту життя, здоров'я і власності у стані необхідної оборони або крайньої необхідності; *друга* – наше суспільство ще не дозріло до такого кроку держави. Доречно зазначити, що у межах першої позиції розглядається також варіант, за якого громадянам надається право володіти вогнепальною зброєю, але без права її носіння у громадських місцях.

Фахівцями (експертами) з цих питань та науковцями неодноразово зазначалося, що у ході розробки та прийняття такого законопроєкту мають бути проаналізовані та враховані усі можливі ризики для громадської (публічної) безпеки, особистої безпеки громадян, національних інтересів тощо. Проте, підходи до вирішення питання щодо надання громадянам права на володіння короткоствольною вогнепальною зброєю різняться як у науковців, так і серед представників різних політичних сил, що не дозволяє знайти консенсус для затвердження такого закону. Не є винятком і останній з таких законопроєктів – проєкт Закону про право на цивільну вогнепальну зброю (реєстраційний № 5708 від 25.06.2021), прийнятий 23.02.2022 за основу зі скороченням строку підготовки (знаходиться у стадії підготовки до другого читання) [13].

На нашу думку, загальним ризиком запровадження у вільний обіг короткоствольної вогнепальної зброї (пістолети, револьвери) є підвищена небезпека для життя та здоров'я людей, яку несе така зброя як джерело підвищеної небезпеки. Зарубіжний досвід свідчить, що наявність вогнепальної зброї полегшує вчинення вбивств, самогубств, підвищує ймовірність нещасних випадків. Так, у період 1999–2016 рр. у США від вогнепальної зброї загинуло 572 537 осіб (1,3 % усіх смертей); скоєно 336 579 самогубств (51,8 % усіх самогубств), 213 175 вбивств (67,7 % усіх вбивств), 11 428 ненавмисних смертей (0,5 % усіх ненавмисних смертей) [14]. За результатами дослідження, проведеного у США, вогнепальна зброя була другою за частотою причиною смертей серед дітей (15 % всіх дитячих смертей) [15].

© Verbenskyi Mykhailo, Svirin Mykola, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).8

Слід погодитися з думкою про те, що *сама зброя не вбиває, вбивають люди*. Залежно від того, в чиїх руках знаходиться зброя (офіційно зареєстрована), доцільно звернути увагу на дві групи взаємопов'язаних факторів:

а) зброєю володіють *особи з різними видами залежності (наркотики, алкоголь), психічними розладами або схильні до вчинення правопорушень насильницького характеру* тощо. Навіть у спеціальному виписаному законі на сьогодні в Україні неможливо встановити абсолютно надійні та ефективні запобіжники для недопущення до зброї неадекватних осіб [16]. Такі озброєні особи однозначно наражатимуть інших громадян на небезпеку, зокрема під час:

– застосування насилля у родинах, п'яних сварок із сусідами, знайомими;

– з'ясування стосунків у громадських місцях (у т. ч. в ресторанах, кафе), транспорті, під час управління транспортним засобом тощо.

Крім того, такі особи (з неурівноваженою психікою) можуть залучатися екстремістськими елементами до участі у протиправних діях. Короткоствольна зброя такими особами може бути використана і для самогубства;

б) *особи, які недостатньою мірою володіють навичками у поводженні зі зброєю* (не проходили військову службу та не працювали в правоохоронних органах тощо), *невідповідально ставляться до збереження зброї.*

Фахівці справедливо зазначають, що *людина повинна бути морально готова використовувати зброю, мати певні навички та добре знати закон про порядок застосування вогнепальної зброї* [16]. Загрози володіння непідготовленими особами вогнепальною зброєю пов'язані з тим, що зброєю мало володіти, нею ще треба вміти скористатись та забезпечити її надійне зберігання. В іншому випадку:

– *зброя може опинитися в руках злочинців або осіб, які не мають права на володіння нею* (включаючи членів сім'ї власника), і бути використана з протиправною метою.

Судово-слідчій практиці відомі непоодинокі випадки, коли:

– були перевищені межі необхідної оборони або крайньої необхідності у ході захисту життя, здоров'я і власності;

– кримінально налаштовані особи використовували викрадену зброю зі злочинною метою, щоб уникнути відповідальності та ввести в оману слідчі органи тощо;

– неповнолітні брали зброю без дозволу у батьків чи інших членів родини і вчиняли правопорушення різної тяжкості, у т. ч. із багатьма потерпілими (жертвами).

Таким чином, очевидно, що легалізація короткоствольної вогнепальної зброї в Україні для населення є досить небезпечною ідеєю. Найбільш вигідною офіційна реалізація та розповсюдження такої зброї буде для виробників і поширювачів зброї, а також злочинного середовища.

Справедливою, на наш погляд, є думка про те, що дискусія про короткоствольну вогнепальну зброю, яку громадяни нібито повинні мати для захисту своїх інтересів на вулицях, є вкрай шкідливою по відношенню до українського народу. Такий обіг підвищує небезпеку для усіх мешканців України бути вбитими або пораненими за рахунок того, що хтось буде використовувати таку зброю. Якщо є

© Verbenskyi Mykhailo, Svirin Mykola, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).8

потреба і бажання захистити домівку, зазначають фахівці, можна купити мисливську рушницю чи карабін [16].

Разом із цією проблемою нагальним видається питання щодо вдосконалення системи спеціальної перевірки осіб для видачі їм дозволів на право володіння вогнепальною зброєю, зокрема тим, які вчиняли правопорушення насильницького характеру, вели асоціальний спосіб життя тощо. Необхідно унеможливити факти корупції при отриманні довідок про психічний стан особи та її захворювання. Вбачається вкрай актуальним запровадження електронного реєстру медичних довідок про відсутність психічних, алкогольних, наркотичних захворювань. Це буде запобіжником від зловживань при видачі довідок людям, які мають відповідні захворювання.

Воєнний стан в Україні та наявні бойові дії на території країни значною мірою актуалізували зазначені вище ризики. Так, стрімке поширення серед цивільного населення необлікованої вогнепальної зброї, напружений емоційний стан громадян, стресові ситуації тощо створюють додаткові загрози громадському порядку у суспільстві, які будуть актуальними довгий час і після закінчення війни. Тому вважаємо, що на сучасному етапі в Україні легалізація короткоствольної вогнепальної зброї для громадян є передчасною та такою, що призведе до стрімкого погіршення кримінальної ситуації в країні.

У зв'язку з цим найбільш прийнятною, на нашу думку, є принципова позиція керівництва Національної поліції України про те, що спочатку необхідно провести облік зброї на руках у громадян, а вже потім вести мову про її легалізацію. Так, очільник Національної поліції Ігор Клименко зазначає: "Моя позиція і позиція Нацполіції: спочатку ми маємо усю зброю, яка була легально видана нашим громадянам, поставити на облік, ми її ставимо на облік і під час війни, і після війни ми маємо її поставити на облік. І тільки після цього ми можемо приступати до широкої дискусії щодо легалізації короткоствольної зброї" [17].

Зі свого боку вважаємо, що держава повинна всебічно підсилювати професіоналізм і довіру громадян до правоохоронних органів (передусім, Національної поліції), які (і тільки вони) мають підтримувати порядок у країні, що є особливо актуальним на сьогодні в Україні у період воєнного стану. Перекладання ж на громадян функцій захисту від злочинних посягань є неприпустимим. В іншому випадку хаос і насильство можуть призвести до тотальної війни "всіх проти всіх", самосудів, ситуації, коли будь-який побутовий конфлікт може перерости в озброєне протистояння, тобто отримати зовсім інший рівень суспільної небезпеки.

Таким чином, вважаємо, що на сьогодні надання права на володіння громадянами короткоствольною вогнепальною зброєю є передчасним, адже спочатку необхідно налагодити дієвий та ефективний контроль за обігом зброї, домогтися усунення будь-яких корупційних складових у цій сфері тощо.

Водночас в Україні конче потрібно прийняти закон про обіг зброї, розроблений з урахуванням положень Протоколу ООН A/Res/55/) [4], *Типового закону ООН про боротьбу з незаконним виготовленням та обігом вогнепальної зброї, її складових частин та компонентів, а також боєприпасів до неї,* розробленого Управлінням ООН з наркотиків і злочинності [18] *та інших міжнародно-правових документів.*

© Verbenskyi Mykhailo, Svirin Mykola, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).8

Головними завданнями такого закону, який визначатиме засади державної політики України у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів, насамперед мають стати:

– забезпечення системного контролю за виробництвом, ввезенням та обігом вогнепальної зброї в Україні;

– координація діяльності правоохоронних органів держави, спрямованої на підвищення ефективності виявлення та вилучення з незаконного обігу вогнепальної зброї, боєприпасів та вибухових речовин, виявлення та ліквідацію каналів контрабандного їх потрапляння та незаконного переміщення територією України;

– забезпечення функціонування інформаційних баз даних щодо вогнепальної зброї, визначення їх розпорядників.

Крім того, законом мають бути: надані вивірені та однозначні поняття, що характеризують обіг вогнепальної зброї; визначені єдині для всіх суб'єктів правила такого обігу, порушення яких тягне за собою юридичну, у тому числі і кримінальну відповідальність; внесені зміни до КК України та інших актів законодавства, які регулюють окремі питання у сфері обігу вогнепальної зброї. Розроблена на основі такого закону нормативно-правова база має стати дієвим інструментом у протидії та запобіганні незаконному обігу вогнепальної зброї.

За результатами аналізу відповідного вітчизняного та міжнародного досвіду вважаємо можливим запропонувати такі визначення, які мають бути закріплені на законодавчому рівні:

– *обіг зброї* – це здійснювані відповідно до законодавства: виробництво та торгівля зброєю, продаж, обмін, дарування, передача, придбання, колекціонування, експонування, спадкування, облік, зберігання, носіння, перевезення, транспортування, застосування, вилучення, утилізація, ввезення зброї до України та вивезення зброї з України;

– *вогнепальна зброя* – це будь-яка переносна ствольна зброя, яка призначена або пристосована для ураження цілей снарядами, що одержують спрямований рух у стволі (за допомогою сили тиску газів, які утворюються в результаті згоряння метального заряду) та мають достатню кінетичну енергію для ураження цілі, що перебуває на визначеній відстані, за винятком старовинної вогнепальної, та не призначена для стрільби патронами з металевими гільзами центрального бою та кільцевого запалення;

– *запобігання незаконному обігу вогнепальної зброї* – це цілеспрямована діяльність визначених законом суб'єктів щодо системної нейтралізації та усунення криміногенних факторів, що спричиняють це явище, а також протидії вчиненню злочинів у сфері обігу вогнепальної зброї.

З метою удосконалення кримінально-правової протидії та запобігання злочинам у сфері обігу *вогнепальної зброї та боєприпасів нагальним є* внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України, зокрема:

– щодо визнання обставиною, що обтяжує покарання (ст. 67 КК України), *незаконне заволодіння вогнепальною зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами чи вибуховими пристроями або вчинення злочину із застосуванням вогнепальної зброї, вибухових речовин чи вибухових пристроїв*;

© Verbenskyi Mykhailo, Svirin Mykola, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).8

– щодо надання у КК України кримінально-правової оцінки діям, пов'язаним із незаконним виготовленням складових частин і компонентів вогнепальної зброї, що є складовою технологічного процесу виготовлення вогнепальної зброї, а також заволодінням складовими частинами і компонентами вогнепальної зброї (викрадення, привласнення, вимагання, заволодіння шляхом шахрайства чи зловживання службовою особою своїм службовим становищем) або їх обігом (носіння, зберігання, придбання, передача чи збут тощо). Відповідно до Протоколу ООН (A/Res/55/255) [4] такі діяння охоплюються поняттям *незаконний обіг вогнепальної зброї*;

– статтю 263 КК України доповнити приміткою, де зазначається, що *гладкоствольна мисливська зброя та бойові припаси до неї не являються предметом злочинів за ч. 1 ст. 263 та ст. 263¹ КК України;*

– статтю 263¹ КК України доповнити частиною четвертою наступного змісту:

Не підлягає кримінальній відповідальності за вчинення дій, передбачених частиною першою або другою цієї статті, особа, яка добровільно здала органам влади незаконно виготовлену, перероблену, відремонтовану чи фальсифіковану нею вогнепальну зброю або незаконно виготовлені бойові припаси, вибухові речовини чи вибухові пристрої.

Запобігання незаконному обігу вогнепальної зброї та протидія злочинним угрупованням відповідного спрямування мають реалізовуватися шляхом:

– розроблення та вжиття на центральному та регіональному рівнях заходів щодо системної протидії незаконному обігу вогнепальної зброї та боєприпасів, виявлення, на основі консолідації зусиль відповідних державних органів, каналів незаконного ввезення зброї до України;

– організації на постійній основі проведення моніторингу незаконного заволодіння вогнепальною зброєю, боєприпасами та вибуховими матеріалами на об'єктах їх законного зберігання чи використання;

– запровадження дієвої системи виявлення та припинення функціонування джерел доходів, отриманих злочинними угрупованнями від незаконного обігу вогнепальної зброї.

З метою вдосконалення запобігання підрозділами Національної поліції України кримінальним правопорушенням у сфері обігу вогнепальної зброї передусім варто забезпечити такий рівень організації й практичного здійснення цієї діяльності, який би представляв собою систему цілеспрямованих заходів щодо:

– збору, аналізу та зберігання інформації про осіб, які причетні (були причетні) до незаконного обігу вогнепальної зброї (підозрюваних, заарештованих);

– виявлення осіб, особливо з числа тих, які прибули із зон проведення бойових дій або які придбали нелегальну вогнепальну зброю, особисто володіють нею, у тому числі з метою використання при вчиненні злочинів, або займаються її ремонтом, переробкою, реалізацією тощо;

– вилучення вогнепальної зброї, яка зберігається незаконно (включаючи роз'яснювальну роботу з населенням на деокупованих територіях), з метою досягнення добровільної її здачі [19];

– перевірки вказаних суб'єктів на предмет можливої їх причетності до правопорушень із використанням чи з намірами використання вогнепальної зброї;

© Verbenskyi Mykhailo, Svirin Mykola, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).8

– збору матеріалів для притягнення осіб до адміністративної відповідальності чи, за достатніх підстав, спрямування таких матеріалів до органу досудового розслідування за порушення правил і норм щодо володіння зброєю, з метою недопущення настання тяжких наслідків.

З метою забезпечення ефективної взаємодії підрозділів Національної поліції України щодо запобігання кримінальним правопорушенням у сфері обігу вогнепальної зброї вбачаємо доцільним доповнити Інструкцію з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявлення та розслідування, затверджену наказом МВС України від 07.07.2017 № 575 [20], положеннями про:

обов'язок підрозділів поліції виявляти причини та умови, що сприяють учиненню кримінальних правопорушень у сфері обігу вогнепальної зброї;

у справах, пов'язаних з незаконним обігом вогнепальної зброї, залучати до складу слідчо-оперативної групи з розслідування таких злочинів дільничних офіцерів поліції, на території обслуговування яких вчинено кримінальне правопорушення, а також працівників підрозділів ювенальної превенції, якщо підозрюваною чи потерпілою у справі є особа, яка не досягла 18-річного віку.

Інформаційно-аналітичне забезпечення протидії та запобігання незаконному обігу вогнепальної зброї має бути спрямоване на: виявлення причин та умов, що сприяють їх незаконному поширенню, а також осіб, причетних до вчинення кримінальних правопорушень у цій сфері; створення системи проведення моніторингу, оцінки ефективності діяльності та контролю за реалізацією державної політики у сфері обігу вогнепальної зброї; запровадження єдиної захищеної інформаційної системи, що забезпечить оперативний доступ суб'єктів протидії незаконному обігу вогнепальної зброї до відповідних баз даних, обмін даними, інтеграцію вітчизняних баз даних щодо обігу вогнепальної зброї з аналогічними міжнародними системами тощо.

Важлива роль у запобіганні незаконному обігу вогнепальної зброї має бути відведена *науковій діяльності*. Проведення фундаментальних та комплексних наукових досліджень із зазначеної тематики в області кримінального права, кримінології, кримінального процесу мають забезпечити визначення оптимальних шляхів у здійсненні протидії та запобігання незаконному обігу вогнепальної зброї та сприяти подальшому підвищенню ефективності цієї діяльності. З метою наукового забезпечення протидії та запобігання незаконному обігу вогнепальної зброї необхідно передбачити:

– системне та комплексне вивчення наявних проблем нормативно-правового та інституційного забезпечення у досліджуваній сфері;

– підготовку науково-практичних рекомендацій за результатами проведення моніторингу та узагальнення судово-слідчої практики у кримінальних провадженнях щодо незаконного обігу вогнепальної зброї.

Підсумовуючи викладене, необхідно констатувати таке.

Інтенсивність та небезпечність кримінальних правопорушень у сфері обігу вогнепальної зброї, у тому числі тих, які вчиняються із застосуванням вогнепальної зброї та створюють високу суспільну напругу, є вагомою загрозою поступальному

© Verbenskyi Mykhailo, Svirin Mykola, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).8

розвитку суспільних відносин в Україні. Наслідками вчинення цих протиправних діянь нерідко є непоправна шкода життю та здоров'ю громадян, загибель людей тощо. Протидія та запобігання таким кримінальним проявам має стати одним із головних завдань не тільки правоохоронних органів України, а й усієї системи державних інституцій, які відповідають за внутрішню безпеку в державі.

Негативно впливає на криміногенну ситуацію в Україні, зокрема сприяє поширенню незаконного обігу вогнепальної зброї, збройне повномасштабне вторгнення Росії на територію України, яке вимагає від державних інституцій значних витрат людських та матеріальних ресурсів для забезпечення боєздатності Збройних Сил України, подолання наслідків агресії тощо.

Проведене дослідження окреслених питань свідчить, що в Україні, враховуючи високий ступінь суспільної небезпеки, яку несуть у собі незаконний обіг вогнепальної зброї та поширення кримінальних правопорушень, що вчиняються із застосуванням зброї, назріла потреба для виокремлення державної політики щодо обігу вогнепальної зброї у спеціальний політико-правовий напрям.

Беручи до уваги те, що незаконний обіг вогнепальної зброї має транснаціональний характер, а протидія таким злочинам є одним із пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів більшості країн світу, для вироблення ефективної вітчизняної політики у цій сфері суспільних відносин доцільним є використання відповідного міжнародного досвіду та досвіду зарубіжних країн.

Засади державної політики у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів мають бути визначені законом про обіг вогнепальної зброї в Україні, розробленим з урахуванням положень відповідних міжнародно-правових документів.

Головними завданнями такого закону мають бути: забезпечення системного контролю за виробництвом, ввезенням та обігом вогнепальної зброї в Україні, визначення суб'єктів такої діяльності, а також створення правових механізмів протидії незаконному обігу такої зброї та системи запобігання злочинам у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Статична інформація, опублікована на офіційному сайті Генеральної прокуратури України. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html (дата звернення: 10.11.2021).

2. Чи можливі провокації Білорусі та чи буде легалізація зброї, розповів Євген Єнін. Новини України. Телеграф (telegraf.com.ua)

3. Незаконний обіг зброї – Нацполіція проводить роботу для протидії незаконному обігу. Новини на Gazeta.ua

4. Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, затверджений Резолюцією 55/255 Генеральної Асамблеї від 31.05.2001. Законодавство України / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792#Text (дата звернення: 05.10.2022).

5. Про приєднання України до Протоколу проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. Закон України від 02.04.2013 № 159-VII. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_792; https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/159-18 (дата звернення: 02.10.2022).

6. Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного

© Verbenskyi Mykhailo, Svirin Mykola, 2022

виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 № 622. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0637-98 (дата звернення: 02.09.2022).

7. Інструкція про порядок приймання, зберігання, обліку, знищення чи реалізації вилученої, добровільно зданої, знайденої зброї та боєприпасів до неї, затверджена наказом МВС України від 31.05.1993 № 314 та зареєстрованим Міністерством юстиції України від 12.08.1993 за № 106. https://zakon.rada.gov.ua/go/z0106-93 (дата звернення: 03.09.2022).

8. Положення про функціональну підсистему "Єдиний реєстр зброї" єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ, затверджене наказом МВС України від 10.01.2022 № 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0090-22 (дата звернення: 02.10.2022).

9. Єдиний реєстр зброї може повноцінно працювати наприкінці жовтня. Ігор Бондаренко (mvs.gov.ua). URL: https://mvs.gov.ua/uk/news/jedinii-rejestr-zbroyi-moze-povnocinno-pracyuvati. (дата звернення: 02.10.2022).

10. *Катеринчук І.П., Меркулова В.О.* Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/3-2017 (дата звернення: 22.09.2022).

11. *Фріс Павло.* Щодо кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України). URL: https://lexinform.com.ua/yuridychna-praktyka/...(дата звернення: 22.09.2022).

12. Законодавче врегулювання обігу цивільної вогнепальної зброї в Україні: за крок до історичної події. Богдан Драп'ятий. 7 грудня 2021 року. Голос України. URL: http://surl.li/chmcz (дата звернення: 13.09.2022).

13. Проєкт Закону України "Про право на цивільну вогнепальну зброю" від 25.06.2021 № 5708. Офіційний портал Верховної Ради України URL: w1.c1.rada.gov.ua/ (дата звернення: 05.10.2022)

14. CDC, WISQARS Database, cdc.gov (accessed July 17, 2018).

15. *Rebecca M. Cunningham, Maureen A. Walton, and Patrick M. Carter,* "The Major Causes of Death in Children and Adolescents in the United States," New England Journal of Medicine, Dec. 20, 2018.

16. Легалізація зброї в Україні: "за" і "проти" ініціативи. URL: https://24tv.ua/legalizatsiya_zbroyi_v_ukrayini_plyusi_ta_minusi_legalizatsiyi_zbroyi_n1271694https://24tv.ua/legalizatsiya_zbroyi_v_ukrayini (дата звернення: 30.09.2022).

17. Голова Нацполіції розповів, де найбільше вилучають незаконної зброї – fixnews.net. URL: https://fixnews.net/news/268039 (дата звернення: 28.09.2022).

18. Типовой закон о борьбе с незаконным изготовлением и оборотом огнестрельного оружия, его составных частей и компонентов, а также боеприпасов к нему (unodc.org). Организация Объединенных Наций. Вена, 2015. URL: https://www.unodc.org/documents/firearms/organized-crime-protocol/15-01148_r_ebook.pdf (дата звернення: 01.09.2022).

19. Інформація про результати діяльності органів Полтавської обласної прокуратури за 5 місяців 2022 року. URL: https: prokuratura_2.pdf (oblrada-pl.gov.ua) (дата звернення: 01.09.2022).

20. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07 лип. 2017 р. № 575. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17 (дата звернення: 04.09.2022).

REFERENCES

1. Statychna informatsiia, opublikovana na ofitsiynomu saiti Heneralnoi prokuratury Ukrainy. "Static information published on the official website of the General Prosecutor's Office of Ukraine. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html (Date of Application: 10.11.2021) [In Ukrainian].

2. Chy mozhlyvi provokatsii Bilorusi ta chy bude lehalizatsiia zbroi, rozpoviv Yevhen Yenin. "Are provocations to Belarus possible and whether weapons will be legalized, Yevhen Yenin said". Ukraine news. Telegraph (telegraf.com.ua) [In Ukrainian].

3. Nezakonnyi obih zbroi – Natspolitsiia provodyt robotu dlia protydii nezakonnomu obihu. "Illegal circulation of weapons – the National Police conducts work to combat illegal circulation". News on Gazeta.ua. [In Ukrainian].

© Verbenskyi Mykhailo, Svirin Mykola, 2022

4. Protokol proty nezakonnoho vyhotovlennia ta obihu vohnepalnoi zbroi yii skladovykh chastyn i komponentiv, a takozh boieprypasiv do nei, yakyi dopovniuie Konventsiiu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti, zatverdzhenyi Rezolyutsiieiu 55/255 Heneralnoi Asamblei vid 31.05.2001. "Protocol against the illegal manufacture and circulation of firearms, their component parts and components, as well as their ammunition, which supplements the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, approved by Resolution 55/255 of the General Assembly dated 31.05.2001". Legislation of Ukraine / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792#Text (Date of Application: 05.10.2022) [In Ukrainian].

5. Pro pryuednannia Ukrainy do Protokolu proty nezakonnoho vyhotovlennia ta obihu vohnepalnoi zbroi, yii skladovykh chastyn i komponentiv, a takozh boieprypasiv do nei, yakyi dopovniuie Konventsiiu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti. "On the accession of Ukraine to the Protocol against the illegal manufacture and trafficking of firearms, their component parts and components, as well as their ammunition, which supplements the United Nations Convention against Transnational Organized Crime. Law of Ukraine dated April 2, 2013 No 159-VII". URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_792; https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/159-18 (Date of Application: 02.10.2022) [In Ukrainian].

6. Instruktsiia pro poriadok vyhotovlennia, prydbannia, zberihannia, obliku, perevezennia ta vykorystannia vohnepalnoi, pnevmatychnoi, kholodnoi i okholoshchenoi zbroi, prystroiv vitchyznianoho vyrobnytstva dlia vidstrilu patroniv, sporiadzhenykh humovymy chy analohichnymy za svoimy vlastyvostiamy metalnymy snariadamy nesmertelnoi dii, ta patroniv do nykh, a takozh boieprypasiv do zbroi, osnovnykh chastyn zbroi ta vybukhovykh materialiv, zatverdzhena nakazom Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 21.08.1998 № 622. "Instructions on the procedure for the manufacture, acquisition, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic, cold and cooled weapons, devices of domestic production for firing cartridges, equipped with rubber or similar in their properties metal projectiles of non-lethal action, and cartridges for them, and also ammunition for weapons, main parts of weapons and explosive materials, approved by order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 21.08.1998 No 622. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0637-98 (Date of Application: 02.09.2022) [In Ukrainian].

7. Instruktsiia pro poriadok pryimannia, zberihannia, obliku, znyshchennia chy realizatsii vyluchenoi, dobrovilno zdanoi, znaydenoi zbroi ta boieprypasiv do nei, zatverdzhena nakazom MVS Ukrainy vid 31.05.1993 № 314 ta zareiestrovanym Ministerstvom yustytsii Ukrainy vid 12.08.1993 za № 106. "Instructions on the procedure for receiving, storing, accounting, destroying or selling seized, voluntarily surrendered, found weapons and ammunition for them, approved by order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 31.05.1993 No 314 and registered by the Ministry of Justice of Ukraine dated 12.08.1993 under No 106". URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0106-93 (Date of Application: 03.09.2022) [In Ukrainian].

8. Polozhennia pro funktsionalnu pidsystemu "Yedynyi reiestr zbroi" yedynoi informatsiinoi systemy Ministerstva vnutrishnikh sprav, zatverdzhene nakazom MVS Ukrainy vid 10.01.2022 № 2. "Regulation on the functional subsystem "Unified weapon register" of the unified information system of the Ministry of Internal Affairs, approved by the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 10.01.2022 No 2". URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0090-22 (Date of Application: 02.10.2022) [In Ukrainian].

9. Yedynyi reiestr zbroi mozhe povnotsinno pratsiuvaty naprykintsi zhovtnia. "The unified weapons registry can be fully operational at the end of October". Igor Bondarenko (mvs.gov.ua). URL: https://mvs.gov.ua/uk/news/jedinii-rejestr-zbroyi-moze-povnocinno-pracyuvati. (Date of Application: 02.10.2022) [In Ukrainian].

10. *Katerynchuk I.P., Merkulova V.O.* Protydiia zlochynnosti: problemy praktyky ta naukovo-metodychne zabezpechennia. "Combating crime: problems of practice and scientific and methodological support. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/3-2017 (Date of Application: 22.09.2022) [In Ukrainian].

11. *Fris Pavlo.* Shchodo kryminalnoi vidpovidalnosti za nezakonne povodzhennia zi zbroieiu, boiovymy prypasamy abo vybukhovymy rechovynamy. "Regarding criminal liability for illegal handling of weapons, ammunition or explosives (Article 263 of the Criminal Code of Ukraine). URL: https://lexinform.com.ua/yuridychna-praktyka/...(Date of Application: 22.09.2022) [In Ukrainian].

12. Zakonodavche vrehulyuvannia obihu tsyvilnoi vohnepalnoi zbroi v Ukraini: za krok do istorychnoi podii. "Legislative regulation of the circulation of civilian firearms in Ukraine: one step

© Verbenskyi Mykhailo, Svirin Mykola, 2022

closer to a historic event". Bohdan Drapiatyi. December 7, 2021. Voice of Ukraine. URL: http://surl.li/chmcz/ (Date of Application: 13.09.2022) [In Ukrainian].

13. Proiekt Zakonu Ukrainy "Pro pravo na tsyvilnu vohnepalnu zbroiu". "Draft Law of Ukraine "On the Right to Civilian Firearms" dated 25.06.2021 No 5708". Official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: w1.c1.rada.gov.ua/ (Date of Application: 05.10.2022) [In Ukrainian].

14. CDC, WISQARS Database, cdc.gov (accessed July 17, 2018) [In English].

15. *Rebecca M. Cunningham, Maureen A. Walton, and Patrick M. Carter* (2018). "The Major Causes of Death in Children and Adolescents in the United States," New England Journal of Medicine, Dec. 20. [In English].

16. Lehalizatsiia zbroi v Ukraini: "za" i "proty" initsiatyvy. "Legalization of weapons in Ukraine: "for" and "against" initiatives". URL: https://24tv.ua/legalizatsiya_zbroyi_v_ukrayini_plyusi_ta_minusi_legalizatsiyi_zbroyi_n1271694https://24tv.ua/legalizatsiya_zbroyi_v_ukrayini (Date of Application: 30.09.2022) [In Ukrainian].

17. Holova Natspolitsii rozpoviv, de naibilshe vyluchaiut nezakonnoi zbroi. "The head of the National Police told where most illegal weapons are seized" - fixnews.net. URL: https://fixnews.net/news/268039 (Date of Application: 28.09.2022) [In Ukrainian].

18. Tipovoi zakon o borbe s nezakonnym izhotovleniem i oborotom ohniestrielnoho oruzhiia, ieho sostavnykh chastiei i komponientov, a takzhe boiepripasov k niemu. "Model law on the fight against the illegal manufacture and circulation of firearms, their components and components, as well as ammunition for them (unodc.org)". United Nations. Vienna, 2015. URL: https://www.unodc.org/documents/firearms/organized-crime-protocol/15-01148_r_ebook.pdf (Date of Application: 01.09.2022) [In Russian].

19. Informatsiia pro rezultaty diialnosti orhaniv Poltavskoi oblasnoi prokuratury za 5 misiatsiv 2022 roku. "Information on the results of the activities of the bodies of the Poltava Regional Prosecutor's Office for 5 months of 2022. URL: https: prokurakurat_2.pdf (oblrada-pl.gov.ua) (Date of Application: 01.09.2022) [In Ukrainian].

20. Pro zatverdzhennia Instruktsii z orhanizatsii vzayemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannya z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Uirainy v zapobihanni kryminalnym pravoporushenniam, yikh vyiavlenni ta rozsliduvanni. "On the approval of the Instructions on the organization of the interaction of pre-trial investigation bodies with other bodies and units of the National Police of Ukraine in the prevention of criminal offenses, their detection and investigation: order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated July 7. 2017 No 575". Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17. (Date of Application: 04.09.2022) [In Ukrainian].

UDC 343.344:355.01

Verbenskyi Mykhailo,
Doctor of Juridical Sciences, Full Professor, Honored Lawyer of Ukraine,
Director of the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-6870-5427
Svirin Mykola,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Fellow,
Chief Researcher, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9443-7566

PROBLEMATIC ISSUES OF IMPROVING COUNTERACTION AND PREVENTION OF ILLEGAL CIRCULATION OF FIREARMS AND AMMUNITION UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE (ISSUES OF LEGISLATIVE SUPPORT)

The article was prepared with the purpose of developing proposals regarding ways of improving counteraction and prevention of illegal circulation of firearms

© Verbenskyi Mykhailo, Svirin Mykola, 2022

under martial law in Ukraine. For the implementation of the goal the following analysis was carried out: the most important international legal documents and experience of foreign countries on legislative support in this sphere; the state of the National Police activity on counteraction and prevention of crimes in the sphere of arms circulation; the main reasons for the spread of illegal arms circulation in Ukraine and factors that affect the disclosure of such crimes; the position of experts on ways to improve legislation in the area under study.

We have stated, that the illegal circulation of firearms under martial law in Ukraine is gaining momentum. At the same time, the law enforcement system in Ukraine is experiencing significant difficulties with the detection of crimes in this area, which is associated in particular with: imperfect legislative regulation of such circulation, as well as criminal-law counteraction to the crimes of this category; miscalculations in the organization of timely detection and seizure of weapons from illegal circulation, etc.

International experience and the experience of foreign countries demonstrate that effective combating and prevention of illicit trafficking in firearms today is carried out with appropriate legislative support in this area and cooperation with international organizations. In most countries of the world, circulation of firearms is regulated by special laws, which also regulate the circulation of civilian firearms. However, Ukraine today remains one of the few countries in the world, where the circulation of weapons is defined at the level of regulations.

Argued, first of all, that the law on the circulation of firearms should ensure the implementation of systemic control over the production, import and circulation of weapons. In turn, at the present stage in Ukraine in a state of war it is premature to legalize short-barrelled firearms for citizens, which may lead to deterioration of the criminal situation. The author's versions of the definition of the concepts: firearms, weapons circulation, prevention of illegal circulation of firearms, as well as amendments and additions to the Criminal Code of Ukraine are proposed. The ways of improving the prevention of the studied crimes are defined.

According to the results of the study, we conclude, that combating and prevention of illegal circulation of firearms constitutes one of the main tasks of the system of state bodies responsible for internal security in the state. The principles of state policy in the sphere of circulation of firearms in Ukraine should be defined by the law on the circulation of firearms, developed taking into account the provisions of international legal instruments.

Keywords: combating and preventing crimes, illegal trafficking of firearms, legal support, international experience.

Отримано 11.10.2022

© Verbenskyi Mykhailo, Svirin Mykola, 2022

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57) Issue 3(57) 2022

УДК 343.973

Близнюк Ігор Леонідович,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-3882-5790

ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПОВИХ СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ КІБЕРЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті надається характеристика типових способів вчинення кіберзлочинів. Розкрито особливості причинного комплексу кіберзлочинності. Детально розглядаються причини, чому кіберзагрози еволюціонують у прискореному темпі, а кіберзлочини стають досконалішими, краще організованими і транснаціональними.

Наведені типи кіберзлочинів, які становлять найбільшу загрозу на сьогодні в умовах воєнного стану. Розглянуті також зміни кримінального та кримінально-процесуального законодавства, які відбулись під час війни, з удосконаленням підстав та процесуальних механізмів притягнення до кримінальної відповідальності кіберзлочинців.

Ключові слова: *кіберзлочини, кіберзлочинність, воєнний стан, кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство, кібершахрайство, фішинг, кібертероризм, кібершпигунство, DDoS-атаки або DoS-атаки, дефейс, скімінг, дистанційне банківське обслуговування.*

Сьогодні кіберзлочинність є однією з найгостріших проблем інформаційної безпеки держави. Ризики кібербезпеки постійно зростають, як у їх поширеності, так і у руйнівному потенціалі. Наприклад, кількість кібератак на підприємства у світі подвоїлася протягом останніх років, а кіберінциденти, які колись розглядалися як надзвичайні, сьогодні стають все більш розповсюдженими [2, с. 42]. Відповідно до офіційної статистики Офісу Генерального прокурора України, лише за останні 8 років кількість виявлених кіберзлочинів збільшилась майже в 7,5 рази (і це не враховуючи класичні правопорушення з використанням комп'ютерної техніки, а також рівня латентності такої злочинності) [1].

Наслідком зростаючого використання інформаційних технологій стало одночасне зростання та поширення кіберзагроз, зокрема, і у формі кіберзлочинів [3, с. 9]. Крадіжки даних платіжних карток (банківських рахунків) або даних доступу до системи Інтернет-банкінгу з метою заволодіння коштами клієнтів банку, несанкціоноване списання коштів з банківських рахунків, шахрайство з платіжними картками, викрадення персональних даних та комерційної інформації з приватних комп'ютерів або серверів, умисне пошкодження роботи інформаційних систем або засобів комунікацій з метою створення збитків компаніям, розповсюдження комп'ютерних вірусів, DDoS-атаки на Інтернет-ресурси, шахрайство в інформаційних мережах – це далеко не повний перелік кіберзагроз, які несе з собою бурхливий

© Blyzniuk Ihor, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).9

розвиток сучасних інформаційних технологій, та відповідно, визначається таким поняттям як кіберзлочинність. Поширюються випадки незаконного збирання, зберігання, використання, знищення, поширення персональних даних, здійснення незаконних фінансових операцій, крадіжок та шахрайства у мережі Інтернет [4, с. 37]. При цьому дедалі частіше об'єктами кібератак та кіберзлочинів стають інформаційні ресурси фінансових установ, підприємств транспорту та енергозабезпечення, державних органів, які гарантують безпеку, оборону, захист від надзвичайних ситуацій [5, с. 116].

Реалії сьогодення свідчать про те, що кіберзагрози еволюціонують у прискореному темпі, кіберзлочини стають досконалішими, краще організованими і транснаціональними [6, с. 150]. Це зумовлено тим, що Інтернет, цифрові послуги, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) стали невід'ємною частиною економіки в усьому світі: від електронного документообігу, Інтернет-магазинів та онлайн-банкінгу до систем штучного інтелекту та інтелектуальних систем управління компаніями. Зі зростанням залежності від використання ІКТ у бізнесі і підприємництві, відповідно, зростають кіберризики і кіберзагрози, що потребує завчасного реагування щодо їх запобігання або вирішення [6, с. 150].

Останнім часом суспільство дедалі частіше стикається з різноманітними видами кібератак: збої при наданні електронних послуг, блокування роботи державних органів, фішингові атаки електронною поштою, кіберзлочини, порушення цілісності та конфіденційності даних, інформаційно-психологічний тиск на населення, кібертероризм, кібершпигунство, інформаційна експансія у національний інформаційний простір країни, блокування роботи або руйнування стратегічно важливих для економіки та безпеки держави підприємств, систем життєзабезпечення та об'єктів підвищеної небезпеки [7].

Масового характеру набули електронні розкрадання грошових коштів у великих та особливо великих розмірах, заподіяння майнової шкоди в сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій, неправомірний (несанкціонований) доступ до охоронюваної законом комп'ютерної інформації (інформаційних ресурсів), підробка електронних документів, порушення авторських прав тощо. Зокрема, серйозне занепокоєння викликає поширення фактів протизаконного збору та використання інформації, у тому числі як незаконної, так і шкідливої, протиправного копіювання інформації в електронних системах, викрадення інформації з бібліотек, архівів, банків та баз даних, порушення технологій обробки інформації, запуск програм-вірусів, знищення та модифікація даних у інформаційних системах, перехоплення інформації в технічних каналах її витоку [9, с. 221].

На сьогодні існує багато типів кіберзлочинів, серед яких найбільшу загрозу, на думку експертів, становлять: онлайн шахрайство, DDoS-атаки або DoS-атаки[1], дефейс (тип хакерської атаки, при якій сторінка вебсайту замінюється на іншу), розповсюдження шкідливих програм (вірусів), кардерство (вид шахрайства, при якому проводиться операція з використанням платіжних карток або їх реквізитів,

[1] Різниця між DoS і DDoS-атаками полягає в тому, що під час DDoS-атаки багато шкідливих машин спрямовані на один ресурс. Атака розподіленої відмови в обслуговуванні (DDoS) набагато успішніша у руйнуванні цілі, ніж атака DoS, що виходить з одного джерела.

© Blyzniuk Ihor, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).9

яка не ініційована або не підтверджена її власником), фішинг (вид шахрайства, відповідно до якого, наприклад, клієнтам платіжних систем надсилають повідомлення електронною поштою нібито від адміністрації або служби безпеки цієї системи з проханням вказати свої рахунки та паролі), комп'ютерне шпигунство, екстремізм у мережі (який все частіше кваліфікується як кібертероризм), особиста образа або наклеп тощо.

Значною є й небезпека використання підроблених платіжних систем зі сторінкою 3-D Secure, яка полягає в тому, що ці кіберзлочини досить складно виявити, ці підроблені платіжні системи часто містять логотипи міжнародних платіжних систем Visa, MasterCard та не викликають підозри у покупців, які прагнуть швидко оформити покупку онлайн. При цьому для банку-емітента платіж його клієнта виглядає легально, і в разі вчинення кіберзлочину – клієнту дуже складно повернути свої гроші, які він відправив кібершахраям через нібито справжню сторінку платіжної системи 3-D Secure, підтвердивши транзакцію перевірним кодом із СМС.

В умовах війни кіберзлочинець стає бойовою одиницею, а його основний інструмент – кібератаки і злами. Крім того, під час воєнного стану кібератаки можливі не лише з боку ворога, який використовує кіберпростір для завдання шкоди обороноздатності України, а й з боку тих, хто вирішив скористатися ситуацією, коли правоохоронні органи перевантажені, та поживитися коштами наших громадян [1]. Протягом війни кіберзлочинність в Україні стабільно зростає.

Війна у кіберпросторі може завдати не меншої шкоди, аніж війна на полі бою. Розуміючи це, ще у перший місяць війни Верховна Рада України оптимізувала кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство, удосконаливши підстави та процесуальні механізми притягнення до кримінальної відповідальності кіберзлочинців. Зміни зосереджено у двох законах [1]: "Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України "Про електронні комунікації" щодо підвищення ефективності досудового розслідування "за гарячими слідами" та протидії кібератакам" № 2137-IX від 15.03.2022;

• "Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану" № 2149-IX від 24.03.2022.

Зокрема, метою закону № 2149-IX є посилення спроможностей та оптимізація національної системи кібербезпеки для протидії кіберзагрозам, впровадження дієвих кримінально-правових механізмів протидії кіберзлочинності, забезпечення надійності та безпеки використання цифрових послуг.

Також Закон 2149-IX передбачає, що втручання в роботу інформаційних, електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж не вважатиметься несанкціонованим, якщо таке втручання вчинено відповідно до порядку пошуку та виявлення потенційних вразливостей таких систем чи мереж.

В умовах війни кіберзлочини можуть здійснюватися з метою дестабілізації ситуації в країні, крадіжки необхідних (конфіденційних) даних, виведення з ладу

© Blyzniuk Ihor, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).9

державних інституцій, техніки, завдання іншої матеріальної шкоди. Під прицілом знаходяться також об'єкти критичної інфраструктури. Приміром,

23 березня 2022 р. ворог намагався здійснити кібератаку на державні установи України з використанням шкідливої програми Cobalt Strike Beacon, яка уражає комп'ютер у випадку її відкриття [1].

Хоча *зазвичай кіберзлочини мають корисливе спрямування*, їм властиве постійне збільшення розмірів завданих збитків. Ідеться про різні прояви фінансового шахрайства, зокрема фішинг, використання номерів чужих кредитних карток, несанкціоноване втручання в роботу комп'ютерних і телекомунікаційних мереж фінансових установ, порушення авторських і суміжних прав, виготовлення й розповсюдження шкідливих програм, кібервимагання, поширення в мережі забороненого контенту [8, с. 5].

У науці і практиці міжнародного права відсутня єдність у визначенні та застосуванні поняття "кіберзлочинність". У науковій літературі для характеристики злочинів, які вчиняються у кіберпросторі, використовуються різні поняття: "кіберзлочинність", "комп'ютерна злочинність", "злочинність у сфері використання електронно-обчислювальних машин", "злочинність у сфері високих технологій", "злочинність у сфері інформаційних технологій", "злочини у сфері IT-технологій", "інформаційна злочинність", "hi-tech злочини" тощо [3, с. 158]. На окрему увагу заслуговує терміносполучення "злочини у сфері комп'ютерної інформації". Цей вислів зумовлений важливістю та значенням об'єкта посягання – комп'ютерної інформації [10, с. 51]. До таких відносять злочини, передбачені Розділом XVI КК України, а також ч. 3 ст. 190 КК (шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки) та ст. 200 КК (використання підроблених електронних засобів доступу до банківських рахунків). У цьому аспекті деякі вчені уживають поняття "інформаційні злочини", розуміючи їх як суспільно небезпечні діяння, заборонені кримінальним законом під погрозою покарання, вчинені в галузі інформаційних правовідносин.

Складність у формулюванні цього поняття існує як внаслідок неможливості виділення єдиного об'єкта злочинного посягання, так і у зв'язку з множинністю предметів злочинного посягання з погляду їх кримінально-правового значення.

Водночас термін "кіберзлочинність" також не отримав загального універсального визначення й на конвенціональному рівні чи в інших міжнародних правових документах. Так, Конвенція Ради Європи "Про кіберзлочинність" не містить визначення кіберзлочинності. Однак слід зазначити, що термін "кіберзлочинність" є універсальним та найбільш вдалим для використання. Пояснюється це тим, що саме термін "кіберзлочинність" (cybercrime) законодавчо закріплений на міжнародному та вітчизняному рівнях. Це Конвенція Ради Європи "Про кіберзлочинність", Закон України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України".

Зазвичай кіберзлочин розглядається як протиправне суспільно небезпечне діяння, вчинене за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) проти прав і законних інтересів учасників кіберпростору (фізичних, юридичних осіб, держав), що охороняються нормами кримінального та міжнародного права [11, с. 93].

Можна надати й інші вдалі визначення цього поняття.

© Blyzniuk Ihor, 2022

Під кіберзлочинністю розуміються кримінальні правопорушення, механізм підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), телекомунікаційних систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку [12, с. 46].

Кіберзлочинність може бути визначена і як сукупність злочинів, учинених у кіберпросторі за допомогою комп'ютерних систем чи комп'ютерних мереж, а також інших засобів доступу до кіберпростору, у межах комп'ютерних систем або мереж, проти комп'ютерних систем, комп'ютерних мереж і комп'ютерних даних [13, с. 119].

Термін "кіберзлочин" визначено й Законом України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України". Цим законом кіберзлочин (комп'ютерний злочин) визначається як суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України. У свою чергу, у Кримінальному кодексі України, який містить окремий розділ XVI "Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку", використовується термін "комп'ютерний злочин".

Термін з префіксом "кібер" дає однозначну відповідь на обстановку вчинення конкретного злочинного явища – це кіберпростір як інформаційний простір взаємодії між людьми за допомогою інфраструктури електронних інформаційних технологій [10, с. 54].

На сьогодні у Кримінальному кодексі України поки що не визначено чіткого переліку статей, які слід відносити до кіберзлочинів. *Дотепер у національному і навіть міжнародному законодавстві бракує єдиного підходу до визначення підстав віднесення протиправних діянь до категорії кіберзлочинів.*

Кримінальна відповідальність за кіберзлочини передбачена різними розділами та статтями КК України. Передусім кримінально-правовий обсяг поняття "кіберзлочинність" складають злочини, передбачені статтями 361 ("Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку"), 361-1 ("Створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут"), 361-2 ("Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації"), 362 ("Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї"), 363 ("Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється"), 363-1 ("Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку

© Blyzniuk Ihor, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).9

шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку") КК України, що містяться у Розділі XVI "Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку". Отже, основною, системоутворюючою групою кіберзлочинів є злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

Також кримінальна відповідальність за кіберзлочини передбачена ч. 3 ст. 190 "Шахрайство", тобто за шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки; ст. 200 "Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення" КК України.

Про комп'ютерне обладнання, комп'ютерні програми та інші спеціальні пристрої як засоби вчинення злочинів зазначається у ст. 163 "Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер", ст. 176 "Порушення авторського права і суміжних прав" КК України.

Загалом у структурі кіберзлочинності в Україні переважає несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 361 КК України).

Отже, згідно з класифікацією кримінальних злочинів, упроваджених КК України, поняття кіберзлочинності охоплює кримінальні правопорушення у сфері:

• використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, механізм підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (у сферах платіжних систем);

• обігу інформації протиправного характеру із використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку;

• господарських відносин та приватної власності, яка включає в себе незаконні фінансові операції та заборонені види господарської діяльності, що здійснюються за допомогою мереж електрозв'язку чи комп'ютерних мереж.

До кіберзлочинів за способами вчинення можна віднести такі типи злочинних посягань [14, с. 20]:

1. Неправомірне підключення до мережі Інтернет, а саме:

• неправомірне отримання та використання чужих даних для доступу до мережі Інтернет (логіну та паролю);

• неправомірне отримання й використання облікових власних даних на чужих електронних приладах чи з використанням чужої MAC та IP-адреси з метою неправомірного доступу до мережі Інтернет;

• неправомірне підключення до мережі оператора електронного зв'язку з метою ухилення від сплати послуг, отриманих в мережі Інтернет.

2. Створення, використання та розповсюдження мережевих шкідливих комп'ютерних програм.

© Blyzniuk Ihor, 2022

3. Незаконне виготовлення, зберігання, розповсюдження, рекламування чи публічна демонстрація інформації, що заборонена до вільного обігу, за допомогою мережі Інтернет:

• незаконне виготовлення, зберігання, розповсюдження, рекламування та публічна демонстрація порнографічних матеріалів, вчинені з використанням мережі Інтернет;

• незаконне отримання та розголошення відомостей, які становлять комерційну, податкову чи банківську таємницю, вчинені з використанням мережі Інтернет;

• порушення таємниці переписки, телефонних розмов, поштових чи інших повідомлень, що здійснюється за допомогою мережі Інтернет;

• образа, нанесена шляхом розповсюдження неправдивих відомостей на інформаційних ресурсах у мережі Інтернет;

• збудження ненависті чи ворожнечі, а також приниження людської гідності, вчинені за допомогою мережі Інтернет.

4. Порушення авторських та суміжних прав, а також незаконне використання товарних знаків за допомогою мережі Інтернет.

5. Шахрайство, вчинене у сфері надання послуг у мережі Інтернеті:

• продаж неіснуючих товарів, фіктивних послуг та пропозиція фіктивної роботи, вчинені за допомогою мережі Інтернет;

• залучення коштів до удаваної благодійності;

• шахрайство в електронних платіжно-розрахункових системах мережі Інтернет;

• шахрайство в Інтернет-казино, букмекерських конторах, в розіграшах лотерей та на аукціонах;

• шахрайство, вчинене з використанням фіктивних шлюбних Інтернет-агенцій;

• створення фінансових пірамід з використанням мережі Інтернет.

6. Викрадення електронних реквізитів та продаж підроблених кредитних чи розрахункових карток.

7. Незаконне підприємництво в сфері надання послуг в мережі Інтернет;

8. Кібервимагання за допомогою мережі Інтернет.

9. Кібертероризм.

До кіберзлочинності додаються і деякі дії, спрямовані на підтримку умов для її існування і розвитку (використання електронної пошти для комунікації, створення сайтів, спрямованих на поширення кримінальної та протиправної ідеології, а також з метою обміну кримінальним досвідом і спеціальними знаннями). У всьому світі налічується десятки тисяч орієнтованих на злом і навчальних цим прийомам сайтів.

До кіберзлочинів належать кібершахрайства, які зловмисники вчиняють з метою:

1. *Крадіжки:*

• особистих даних користувачів (наприклад, для отримання кредитів, створення фейкових акаунтів);

• логінів та паролів доступу до сайтів (наприклад, для розсилки спаму, шантажування);

© Blyzniuk Ihor, 2022

• реквізитів банківських платіжних карток (кардінг);
• змісту листування;
• фотографій та відеозаписів приватного характеру тощо.

2. *Незаконного заволодіння коштами користувача через:*

1) *фейкові вебсайти*:
• інтернет-магазини;
• поповнення рахунків мобільних телефонів;
• переказ грошей;
• участь у розіграші товарів;

2) *шахрайські оголошення про продаж товарів та послуг у мережі Інтернет* тощо.

Найчастіше для ошукування громадян кібершахраї використовують методи соціальної інженерії та інформаційні приводи. Також продовжується розсилка фішингових електронних листів, під час відкриття яких користувачем відбувається зараження його персонального пристрою шкідливим програмним забезпеченням.

З урахуванням мотивації злочинців кіберзлочини можна умовно поділити на такі категорії:

• *кібершахрайство з метою заволодіння коштами*;

• *кібершахрайство з метою заволодіння інформацією* (для власного користування або для подальшого продажу);

• *втручання в роботу інформаційних системи з метою одержання доступу до автоматизованих систем управління* (для навмисного пошкодження за винагороду або для нанесення збитків конкурентам) тощо. Наприклад, злом баз даних та виведення з ладу комп'ютерних систем компаній і урядових організацій.

Серед найбільш уразливих до кіберзлочинів сфер суспільного життя належить фінансовий сектор економіки, а саме банки. Найбільш поширеними злочинами у банківській сфері є шахрайство з використанням платіжних карток та їх реквізитів і шахрайство з використанням дистанційного банківського обслуговування (система "Клієнт-Банк").

За інформацією Національного банку України, у банківській системі України розповсюдженими є такі види кіберзлочинів:

1) *банкоматне шахрайство*:

• *скімінг* – виготовлення, збут та встановлення на банкомати пристроїв зчитування/копіювання інформації з магнітної смуги платіжної картки та отримання ПІН-коду до неї;

• *використання "білого пластику"* для "клонування" (підробки) платіжної картки та зняття готівки в банкоматах;

• *Transaction Reversal Fraud* – втручання в роботу банкомату при здійсненні операцій видачі готівки, яке залишає незмінним баланс карткового рахунку при фактичному отриманні готівки зловмисником;

• *Cash Trapping* – заклеювання диспенсеру для привласнення зловмисником готівки, яка була списана з карткового рахунку законного держателя картки;

2) *шахрайство в торгівельно-сервісних мережах*:

• *укладання фіктивних угод торговельного еквайрінгу* для обслуговування підроблених платіжних карток;

© Blyzniuk Ihor, 2022

• *викрадення реквізитів платіжних карток*, зокрема із застосуванням технічних засобів їх "клонування";

• *здійснення операцій на суму нижче встановленого ліміту без проведення авторизації*;

• *використання втрачених/викрадених/підроблених платіжних карток*;

3) *шахрайство в мережі Інтернет*:

• *викрадення реквізитів платіжних карток*;

• *проведення операцій із використанням викрадених реквізитів платіжних карток*;

• *діяльність щодо створення програмних засобів для викрадення реквізитів платіжних карток* (створення фіктивних вебсайтів, поширення комп'ютерних вірусів та троянських програм, перехоплення трафіку тощо).

4) *шахрайство в системах дистанційного банківського обслуговування (ДБО)*:

• створення комп'ютерних вірусів та троянських програм для *прихованого перехоплення управління комп'ютером клієнта* зі встановленим програмним забезпеченням ДБО;

• відкриття рахунків, проведення несанкціонованих операцій та отримання готівки в результаті *несанкціонованих операцій у системах ДБО*;

• отримання платежів від закордонних відправників через міжнародну систему SWIFT внаслідок втручання у роботу комп'ютерів та систем ДБО клієнтів закордонних банківських установ.

Загалом серед найпоширеніших різновидів кіберзлочинів в Україні виділяються кібершахрайство, крадіжка даних банківських карток, протиправний контент, поширення шкідливого програмного забезпечення та створення майданчиків для продажу викраденої інформації.

До найбільш розповсюджених видів кіберзлочинів на міжнародному рівні можна віднести:

I. *У сфері використання платіжних систем*:

1. *Скімінг (шимінг)* – незаконне копіювання вмісту треків магнітної смуги (чіпів) банківських карток.

2. *Кеш-трепінг* – викрадення готівки з банкомату шляхом встановлення на шатер банкомату спеціальної утримуючої накладки.

3. *Кардінг* – незаконні фінансові операції з використанням платіжних карток або їх реквізитів, що не ініційовані або не підтверджені її володільцем.

4. Несанкціоноване списання коштів з банківських рахунків за допомогою систем дистанційного банківського обслуговування.

II. *У сфері електронної комерції та господарської діяльності*:

1. *Фішинг* – виманювання у користувачів Інтернету їх логінів та паролів до "електронних гаманців", сервісів онлайн-аукціонів, переказування або обміну валюти тощо.

2. *Онлайн-шахрайство* – заволодіння коштами громадян через Інтернет-аукціони, Інтернет-магазини, сайти та телекомунікаційні засоби зв'язку.

III. *У сфері інтелектуальної власності*:

1. *Інтернет-піратство* – незаконне розповсюдження інтелектуальної власності в Інтернеті. Основні види Інтернет-піратств:

© Blyzniuk Ihor, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).9

• аудіопіратство;
• відеопіратство;
• піратство літературних творів;
• піратство комп'ютерних ігор;
• піратство програмного забезпечення – нелегальне копіювання та розповсюдження програмних продуктів на дисках та через комп'ютерні мережі, що включає також зняття різноманітних систем захисту від нелегального використання.

2. *Кардшарінг* – надання незаконного доступу до перегляду супутникового та кабельного TV.

IV. *У сфері інформаційної безпеки*:

1. *Соціальна інженерія* – технологія управління людьми в Інтернет-просторі.

2. *Мальваре* – створення та розповсюдження вірусів та шкідливого програмного забезпечення.

3. *Протиправний контент* – контент, який пропагує екстремізм, тероризм, наркоманію, порнографію, культ жорстокості і насильства.

4. *Рефайлінг* – незаконна підміна телефонного трафіку.

Фахівці поділяють осіб і організації, що здійснюють кібератаки, на декілька видів, відповідно до яких формуються види самих кіберзлочинів:

• *хакери* – особи, що мають високий рівень знань у галузі комп'ютерних технологій і проводять багато часу за комп'ютером у пошуках слабких місць комп'ютерних систем (для них притаманним є вчинення таких злочинів, як DoS-атаки, дефейс, розповсюдження шкідливих програм (вірусів), фішинг);

• *хактивісти*, діяльність яких є своєрідним синтезом соціальної активності, ставлячи за мету протест проти чого-небудь, та хакерства (використання Інтернет-технологій з метою спричинення шкоди комп'ютерним мережам та їх користувачам). Для них притаманне вчинення таких злочинів, як розповсюдження шкідливих програм (вірусів), особиста образа або наклеп;

• *власне кіберзлочинці*, діяльність яких спрямована на незаконне отримання прибутків (для них притаманне вчинення таких злочинів, як кардерство, фішинг, кібершахрайство тощо);

• *особи, що професійно займаються промисловим шпигунством у кіберпросторі*;

• *кібертерористи*, діяльність яких пов'язана з різними екстремістськими проявами в мережі. На сьогодні терористи досягли того рівня, за якого вони можуть використовувати Інтернет (як сам по собі, так і у поєднанні з фізичною атакою) як інструмент для спричинення реальної шкоди.

Отже, нині загальноприйнятне визначення кіберзлочину, загальновизнана класифікація кіберзлочинів, що може бути використана для розробки відповідних норм кримінального права, досі відсутні. Крім того, оскільки явище кіберзлочинності перебуває у постійному розвитку, надати повну та вичерпну класифікацію всіх можливих кіберзлочинів наразі неможливо. Водночас серед науковців та фахівців із кібербезпеки спостерігається досить широке та вичерпне розуміння його суті та способів учинення кіберзлочинів, що дає можливість розробляти та впроваджувати заходи протидії цьому суспільно небезпечному явищу.

© Blyzniuk Ihor, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).9

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Єрема М.* Боротьба з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану: Закон 2149-IX. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/210562_borotba-z-kberzlochinnstyu-v-umovakh-d-vonnogo-stanu-zakon-2149-ix (дата звернення: 02.10.2022).

2. *Шиян Д.Г.* Актуальні питання забезпечення кібербезпеки України. *Актуальні проблеми кібербезпеки*: Всеукраїнська наукова конференція. 2019. Київ: Державний університет телекомунікацій. С. 42–44. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/p_1895_91824930.pdf (дата звернення: 02.10.2022).

3. *Веселова Л.Ю.* Адміністративно-правові основи кібербезпеки в умовах гібридної війни: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2021. 35 с.

4. *Дем'янчук М.А.* Процесний підхід до визначення засобів захисту активів телекомунікаційного підприємства внаслідок виникнення кіберінцидентів. *Інтелект XXI.* 2020. № 1. С. 36–43. URL: http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2020/2020_1/6.pdf (дата звернення: 03.10.2022).

5. *Кулешов М.В.* Сутність та зміст розслідування кіберінцидентів та кібератак підрозділами СБ України. Інформація і право. 2019. № 2(29). С. 115–122. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/15_10.pdf (дата звернення: 02.10.2022).

6. *Трофименко О., Прокоп Ю., Логінова Н., Задерейко О.* Кібербезпека України: аналіз сучасного стану. *Захист інформації.* 2019. Т. 21. № 3. С. 150–157.

7. *Трофименко О.* Моніторинг стану кібербезпеки в Україні. *Правове життя сучасної України*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 17 травня 2019 р. Одеса: Видавничий дім "Гельветика", 2019. Т. 1. С. 642–646.

8. *Черней В.В.* Роль відомчої освіти та науки в забезпеченні протидії кіберзлочинності в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2014. № 3. С. 3–15.

9. *Чинник П.А.* Світовий досвід боротьби з кіберзлочинністю. *Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми*: зб. матеріалів Міжнарод. наук.-практ. конф. (27 травня 2020 р., м. Харків), МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Координатор проєктів ОБСЄ в Україні. Харків: ХНУВС, 2020. С. 221–223.

10. *Самойленко О.А.* Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі: монографія; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. Одеса: ТЕС, 2020. 372 с.

11. *Яцишин М.Ю.* Криміналізація кіберзлочинів у міжнародному праві: порівняльний аналіз. *Форум права.* 2018. № 5. С. 92–99.

12. *Білобров Т.В.* Адміністративно-правовий статус Департаменту кіберполіції Національної поліції України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 209 с.

13. *Шемчук В.В.* Кіберзлочинність як перешкода розвитку інформаційного суспільства в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського.* Серія: Юридичні науки. 2018. Т. 29. № 6. С. 119–124.

14. *Довженко О.Ю.* Класифікація кіберзлочинів у криміналістиці. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2019. № 1. С. 19–22.

REFERENCES

1. *Yerema M.* Borotba z kiberzlochynnistyu v umovakh dii voiennoho stanu. "Fighting cybercrime under martial law: Law 2149-IX". URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/210562_borotba-z-kberzlochinnstyu-v-umovakh-d-vonnogo-stanu-zakon-2149-ix. (Date of Application: 02.10.2022) [In Ukrainian].

2. *Shyian D.H.* (2019). Aktualni pytannia zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy. "Current issues of ensuring cyber security of Ukraine". Actual problems of cyber security: All-Ukrainian scientific conference. Kyiv: State University of Telecommunications. P. 42–44. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/p_1895_91824930.pdf (Date of Application: 02.10.2022) [In Ukrainian].

3. *Veselova L.Yu.* (2021). Administratyvno-pravovi osnovy kiberbezpeky v umovakh hibrydnoi viiny. "Administrative and legal foundations of cyber security in conditions of hybrid warfare". Extended abstract of Doctor's thesis. Odesa. 35 p. [In Ukrainian].

4. *Demianchuk M.A.* (2020). Protsesnyi pidkhid do vyznachennia zasobiv zakhystu aktyviv telekomunikatsiinoho pidpryiemstva vnaslidok vynyknennia kiberintsydentiv. "A process approach to determining the means of protecting the assets of a telecommunications enterprise due to the occurrence

© Blyzniuk Ihor, 2022

of cyber incidents". Intelligence XXI, 1, 36–43. URL: http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2020/2020_1/6.pdf (Date of Application: 03.10.2022) [In Ukrainian].

5. *Kuleshov M.V.* (2019). Sutnist ta zmist rozsliduvannia kiberintsydentiv ta kiberatak pidrozdilamy SB Ukrainy. "The essence and content of the investigation of cyberincidents and cyberattack units of the Security Service of Ukraine". Information and law. No 2(29). P. 115–122. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/15_10.pdf (Date of Application: 02.10.2022) [In Ukrainian].

6. *Trofymenko O., Prokop Yu., Lohinova N., Zadereiko O.* (2019). Kiberbezpeka Ukrainy: analiz suchasnoho stanu. "Cybersecurity of Ukraine: analysis of the current state". Protection of information. Vol. 21. No 3. P. 150–157. [In Ukrainian].

7. *Trofymenko O.* (2019). Monitorynh stanu kiberbezpeky v Ukraini. Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy. "Monitoring of cybersecurity in Ukraine". Proceedings from MIIM '19: International Scientific and Practical Conference "Legal life of modern Ukraine". Odesa: Helvetyka Publishing House. Vol. 1, P. 642–646. [In Ukrainian].

8. *Cherniei V.V.* (2014). Rol vidomchoi osvity ta nauky v zabezpechenni protydii kiberzlochynnosti v Ukraini. "The role of departmental education and science in ensuring the counteraction of cybercrime in Ukraine". Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs. No 3. P. 3–15. [In Ukrainian].

9. *Chynnyk P.A.* (2020). Svitovyi dosvid borotby z kiberzlochynnistiu. "World experience in combating cybercrime". Proceedings from MIIM '20: International Scientific and Practical Conference "Counteracting cybercrime and trafficking in human beings". (pp. 221–223). Kharkiv: KhNUVS. [In Ukrainian].

10. *Samoilenko O.A.* (2020). Osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh u kiberprostori: monohrafiia. "Fundamentals of the Crime Investigation Methodology committed in cyberspace" monograph; in general ed. A.F. Volobueva. Odesa: TES. 372 p. [In Ukrainian].

11. *Yatsyshyn M.Yu.* (2018). Kryminalizatsiia kiberzlochyniv u mizhnarodnomu pravi: porivnialnyi analiz. "Criminalization of cybercrime in international law: comparative analysis". Law forum. No 5. P. 92–99. [In Ukrainian].

12. *Bilobrov T.V.* (2020). Administratyvno-pravovyi status Departamentu kiberpolitsii Natsionalnoi politsii Ukrainy. "Administrative and legal status of the Cyber Police Department of the National Police of Ukraine". Candidate's thesis. Kyiv. 209 p. [In Ukrainian].

13. *Shemchuk V.V.* (2018). Kiberzlochynnist yak pereshkoda rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini. "Cybercrime as an obstacle to the development of information society in Ukraine". Academic notes of V.I. Vernadskyi TNU. Series: Legal Sciences. Vol. 29. No 6. P. 119–124. [In Ukrainian].

14. *Dovzhenko O.Yu.* (2019). Klasyfikatsiia kiberzlochyniv u kryminalistytsi. "Classification of cybercrime in forensics". South Ukrainian legal journal. No 1. P. 19–22. [In Ukrainian].

UDC 343.973

Blyzniuk Ihor,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Officer, Chief Scientist,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-3882-5790

CHARACTERISTICS OF TYPICAL METHODS OF COMMITTING CIBERCRIME UNDER MARTIAL LAW

This article presents a description of typical ways of committing cybercrime. Author reveals the peculiarities of the causal complex of cybercrime. Along with this, the article details the reasons why cyber threats are evolving at an accelerated pace, and cybercrimes are becoming more advanced, better organized and transnational.

At the same time, in the article, the author outlines the types of cybercrimes that pose the greatest threat today, i.e., under martial law. Changes in the criminal and

© Blyzniuk Ihor, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).9

criminal procedural legislation that occurred during the war, with the improvement of the grounds and procedural mechanisms for bringing cybercriminals to justice, were not left without consideration.

The author pays special attention to the characteristics of the crimes provided for in Articles 361 ("Unauthorized interference with the operation of electronic computers (computers), automated systems, computer networks or telecommunication networks"), 361-1 ("Creation for the purpose of illegal use, distribution or sale of malicious software or hardware, as well as their distribution or sale"), 361-2 ("Unauthorized sale or distribution of information with restricted access stored in electronic computers (computers), automated systems, computer networks or on carriers of such information") , 362 ("Unauthorized actions with information that is processed in electronic computers (computers), automated systems, computer networks or that is stored on the media of such information, committed by a person who has the right to access it", 363 ("Violation of the rules for the operation of electronic - computers (computers), automated systems, computer networks or telecommunication networks or the procedure or rules for protecting the information processed in them"), 363-1 ("Obstruction of the operation of electronic computers (computers), automated systems, computer networks or telecommunication networks by mass dissemination of messages Telecommunications") of the Criminal Code of Ukraine contained in Section XVI "Criminal offenses in the field of the use of electronic computers (computers), systems and computer networks and telecommunication networks".

According to the classification of criminal offenses introduced by the Criminal Code of Ukraine, the author defines criminal offenses covering the concept of cybercrime. In conclusion, the author gives the most common types of cybercrime at the international level.

Keywords: cybercrime, cyberthreats, martial law, criminal law and criminal procedure, malware, cyberfraud, phishing, cyberterrorism, cyberespionage, DDoS or DoS attacks, deface, skimming, remote banking.

Отримано 06.10.2022

© Blyzniuk Ihor, 2022

УДК 343.85; 351.74 (477)

Бойко Іван Володимирович,
старший науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-1713-9098

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ЯК ОДНЕ ІЗ ГОЛОВНИХ ЗАВДАНЬ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ[1]

"Мудрий законодавець не стільки дбає про покарання за злочини, скільки про запобігання їм"[2]

Ш. Монтеск'є

У статті досліджено запобігання кримінальним правопорушенням як одне із головних завдань та функцій діяльності Національної поліції України. Викладено авторські поняття "запобігання кримінальним правопорушенням органами Національної поліції України"; "загальна та індивідуальна превенція та профілактика кримінальних правопорушень органами Національної поліції", а також сформульовано обґрунтовані пропозиції з удосконалення законодавства у сфері запобігання кримінальним проступкам та злочинам органами поліції.

Ключові слова: *запобігання, кримінальні правопорушення, проступки, злочини, превенція, профілактика, попередження, припинення, органи, Національна поліція.*

Сьогодні реалізація проголошеного в Україні стратегічного курсу вступу нашої держави до Європейського Союзу, що об'єднує 27 незалежних країн, передбачає імплементацію ратифікованих норм міжнародного і європейського права до національного законодавства України стосовно реального дотримання принципу верховенства права, а також гарантій охорони прав і свобод людини та громадянина. Пріоритетним тут є вдосконалення діяльності органів Національної поліції України (далі – НП України) щодо запобігання кримінальним правопорушенням як одного із головних завдань поліції, що набуває нині особливої гостроти у зв'язку з ускладненням криміногенної ситуації в окремих регіонах України внаслідок агресивних воєнних дій Російської Федерації, які спричинив її напад та розпочата 24 лютого 2022 року широкомасштабна війна проти України.

Слід зазначити, що при розбудові демократичної, правової держави європейського зразка першочерговим для України є вдосконалення правових і організаційних засад функціонування системи органів НП України, які ще не повною мірою відповідають новим суспільним потребам. Тому, у зв'язку з узгодженням кримі-

[1] Закінчення. Початок у попередньому номері.

[2] *Монтескье Ш.Л.* О духе законов или об отношениях, в которых законы должны находиться к устройству каждого правления к нравам, климату, религии, торговли и т.д. / под ред. А.Г. Горнфельд. СПб.: Издание Л.Ф. Пантелеева, 1900. С. 87.

© Boiko Ivan, 2022

нального законодавства України з міжнародними і європейськими стандартами, особливої актуальності набуває ґрунтовне дослідження правового запобігання кримінальним правопорушенням як одного із головних завдань діяльності НП України.

Розглянемо одну із основних *функцій органів поліції щодо запобігання кримінальним правопорушенням відповідно до покладених на неї завдань, зокрема: виявлявлення причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, вживання у межах своєї компетенції заходів для їх усунення,* що визначена у чинних правових нормах п. 2 ч. 1 ст. 23 Закону України "Про Національну поліцію" від 2 липня 2015 р. [1]. Очевидно, що ця функція органів НП України має не тільки правове значення, а й спричиняє позитивний психологічний вплив, демонструючи прагнення і здатність працівників поліції, які здійснюють кримінальне переслідування, всебічно, повно і об'єктивно встановити всі обставини вчинення кримінального правопорушення як проступку, так і злочину, у т.ч. виявлення його (детермінат) причини та умови.

Значимість причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, вживання у межах своєї компетенції заходів для їх усунення визначається насамперед окресленням меж, у яких ці обставини підлягають виявленню та усуненню. На підставі цього варто розглянути основні ознаки, які притаманні названим категоріям, зокрема: *по-перше,* причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, повинні бути необхідними. Під необхідними причинами та умовами варто розуміти такі явища, без яких виникнення передбачуваного наслідку (кримінальних проступків чи злочинів) було би зведено нанівець; *по-друге,* причини та умови повинні бути юридично значимими. Юридична значимість, має визначатися взаємозв'язком двох критеріїв. Перший полягає в тому, що причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, повинні мати безпосереднє відношення до слідчих та дізнавачів органів НП України з досудового розслідуваного кримінальних проступків та злочинів. Другий пов'язаний з тим, що виявлення та усунення названих обставин повинно сприяти реалізації завдань кримінального судочинства; *по-третє,* між причинами та умовами, що сприяють вчиненню кримінального првопорушення, з одного боку, і кримінального правопорушення – з іншого, повинен існувати закономірний зв'язок, тобто такий, що об'єктивно є, повторюється і зумовлює розвиток злочинного діяння; *почетверте,* причини та умови повинні неминуче призводити до вчинення кримінального проступку чи злочину. Це означає, що у випадку неусунення зазначених обставин обов'язково буде вчинено аналогічне кримінальне правопорушення; *по-п'яте,* причини та умови, що сприяють вчиненню кримінального првопорушення повинні бути виявлені в сукупності. Оскільки при частковому (неповному) виявленні та усуненні цих явищ вони можуть призвести до вчинення нових кримінальних проступків чи злочинів.

Таким чином, вважаємо за необхідне сформулювати поняття *причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень* – це сукупність необхідних юридично значимих явищ, що закономірно і неминуче призводять до вчинення кримінального правопорушення як проступку, так і злочину (забороненого кримінальним законом діяння).

© Boiko Ivan, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).10

Досліджуючи проблематику причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, не можна не торкнутися питання їх класифікації. Незважаючи на те, що класифікації, як правило, є умовними, вони дозволяють відмежувати одне поняття від іншого, що сприяє більш глибокому їх вивченню. На нашу думку, класифікація щодо виявлявлення причини та умови, що сприяють вчиненню конкретного кримінального правопорушення як проступку, так і злочину – це: 1) середовище, що формує дисгармонію або деформацію потреб, інтересів, ціннісних орієнтації конкретної особи, що стають основою криміногенної мотивації і мети вчинення кримінального правопорушення; 2) сама криміногенна мотивація; 3) ситуації, в яких перебуває особа в процесі формування, життєдіяльності і безпосередньо в процесі вчинення кримінального проступку чи злочину, які сприяють виникненню і реалізації криміногенної мотивації в поведінці (умови, що сприяють конкретному кримінальному правопорушеню); 4) психофізіологічні та психологічні особливості особи, що підсилюють її чутливість до криміногенних впливів зовні та стимулююче перетворення їх у внутрішню позицію.

Слід зазначити, що виконання функцій органів НП України щодо виявлення причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, вживання у межах своєї компетенції заходів для їх усунення, узгоджується із Рекомендацією № R (93) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбідніших верств населення від 8 січня 1993 р. [2] де вказано, що однією з причин вчинення злочинів населенням є низький рівень життя переважної більшості жителів країни, що призводить до того, що вони стають маргіналізованими або виключеними із суспільства в економічному, соціальному й культурному відношеннях, а поліцейські повинні сприяти їх юридичній обізнаності. Тому Комітет Міністрів Ради Європи, відповідно до положення ч. 4 ст. 15(b) Статуту Ради Європи від 5 травня 1949 р. *(Україна приєдналась до Статуту 31 жовтня 1995 р. № 398/95-ВР),* рекомендує урядам держав-членів у межах своєї загальної політики, спрямованої на ліквідацію крайньої бідності, в усіх можливих випадках консультуватися з недержавними організаціями, які опікуються питаннями цієї Рекомендації, і з добровільними організаціями, які надають підтримку найбіднішим верствам населення [3].

Разом з тим, нині органами досудового розслідування є органи, що здійснюють досудове слідство і дізнання. Досудове слідство здійснюють слідчі підрозділи, а дізнання здійснюють підрозділи дізнання або уповноважені особи інших підрозділів органів НП України (ст. 38 КПК України) [4]. Водночас на слідчі підрозділи та підрозділи дізнання органів НП України покладаються *виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень, і вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення.* Це завдання визначається у Положенні про слідчі підрозділи Національної поліції України, затвердженому наказом МВС України від 6 липня 2017 р. № 570 [5] та Положенні про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України, затвердженому наказом МВС України від 20 травня 2020 № 405 [6].

Таким чином, саме на слідчого та дізнавача органів НП України в межах їх компетенції під час досудового розслідування кримінального провадження покладається зазначений обов'язок з виявлення причин і умов, які сприяють учиненню

© Boiko Ivan, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).10

кримінальних правопорушень, і вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення. Проте цей обов'язок покладається на слідчого та дізнавача вказаними вище підзаконними нормативно-правовими актами – наказами МВС України. Разом з тим, у чинних положеннях правових норм Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України) від 13 квітня 2012 р., відсутня правова норма щодо запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема про виявлення та запобігання підрозділами органів досудового розслідування причин та умов, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень та внесення у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі подання про вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення. Оскільки нині правові норми КПК України не покладають на слідчого та дізнавача правоохоронних органів держави обов'язок здійснювати запобіжну діяльність у зазначеній сфері, зволікання у виявленні причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, невживання у межах своєї компетенції заходів для їх усунення правоохоронними органами держави, у т.ч. і органами НП України, може призвести до вчинення повторних кримінальних правопорушень як проступків і злочинів у майбутньому.

Отже, сьогодні необхідно внести зміни та доповнення до ч. 1 ст. 2 "Завдання кримінального провадження" КПК України від 13 квітня 2012 р.

Наразі розглянемо ще одну із основних функцій органів поліції щодо запобігання кримінальним правопорушенням відповідно до покладених на неї завдань, зокрема *вживання заходів з метою виявлення кримінальних правопорушень та припинення виявлених кримінальних правопорушень,* що визначено у чинних правових нормах п. 3 ч. 1 ст. 23 Закону України "Про Національну поліцію" [1]. Слід наголосити, що згідно з Рекомендацією Rec (2001) 10, ухваленою Комітетом Міністрів Ради Європи від 19 вересня 2001 р., було прийнято Європейський кодекс поліцейської етики [7]. Метою прийняття Кодексу стало визначення єдиних європейських напрямів і принципів в області загальних цілей, функціонування та відповідальності поліції для забезпечення безпеки і дотримання прав людини в демократичних суспільствах, урегульованих принципом верховенства права.

Верховенство права передусім передбачає, що ті, хто творять, тлумачать і застосовують закон, мають підкорятися цьому закону. Іншими словами, поліція повинна підкорятися законам, застосування яких вона забезпечує. Саме за цією ознакою можна судити про поліцію справжньої демократії: вона підкоряється тому самому закону, який вона захищає. Роль поліції в захисті і збереженні верховенства права настільки важлива, що, спостерігаючи за поведінкою поліції в демократичних державах, можна судити про її компетентність і спроможність застосовувати закони та захищати права людини. Діяльність поліції завжди повинна здійснюватися у відповідності з національним правом і міжнародними європейськими стандартами, визнаними країною.

У зазначеному вище Кодексі вказано, що основними цілями поліції в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права, є: підтримка публічного спокою, забезпечення правопорядку в суспільстві; захист і дотримання основоположних прав і свобод людини, закріплених зокрема, в Європейській конвенції з прав людини; *запобігання та протидія злочинності; виявлення злочинів;* надання допомоги і послуг громадянам [7].

© Boiko Ivan, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).10

Отже, вживання заходів з метою виявлення кримінальних правопорушень, а також припинення виявлених кримінальних правопорушень належать до відповідальності поліції. Тому ця функція поліції у всіх державах Європейського Союзу (далі – ЄС) є однією з класичних першочергових функцій поліції.

Таким чином, ефективне виконання функції органів поліції стосовно запобігання кримінальним правопорушенням відповідно до покладених на неї завдань щодо вживання заходів з метою ефективного виявлення кримінальних правопорушень та припинення виявлених кримінальних правопорушень саме по собі має запобіжне значення і, отже, є необхідним для посилення довіри населення до органів поліції. Запобігання та виявлення кримінальних правопорушень, а також припинення виявлених кримінальних проступків і злочинів у різних державах ЄС організовується неоднаково, але в більшості випадків зазвичай вважається, що ця функція належить до загальної відповідальності держави. У деяких державах вона належить до компетенції загальної поліції, а в інших покладається на спеціальні відділи поліції, наприклад, на кримінальну поліцію. Окрім того, незалежність поліції від органів обвинувачення значно відрізняється. Однак проблеми, з якими поліція зіштовхується при виконанні функції запобігання щодо вживання заходів з метою виявлення кримінальних правопорушень, а також припинення виявлених кримінальних правопорушень, однакові у всіх країна ЄС. Водночас Європейський кодекс поліцейської етики не ставить під сумнів центральну роль серед інших функцій поліції, зазначеної функції, але наголошує на важливості збереження балансу між ефективністю поліції та дотриманням основоположних прав і свобод людини, що є особливо важливим у запобіганні вживання заходів з метою виявлення кримінальних правопорушень та припинення виявлених кримінальних проступків і злочинів.

Розглянемо ще одну із основних функцій органів поліції щодо запобігання кримінальним правопорушенням відповідно до покладених на неї завдань, якою є *здійснення своєчасного реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події,* визначену у чинних правових нормах п. 5 ч. 1 ст. 23 Закону України "Про Національну поліцію" [1]. Слід наголосити, що упродовж 2013 – 2020 рр. чисельність заяв і повідомлень про діяння з ознаками кримінального правопорушення зменшилася з 1491199 у 2013 р. до 1080804 (–27,5 %) у 2014 р., у наступні два роки зросла незначним чином (+1,0 % та + 2,9 %) до 1123344, а в подальшому спостерігалося її постійне зниження, в результаті якого у 2020 р. зареєстровано 760717 заяв та повідомлень з ознаками кримінального правопорушення, що менше показника попереднього року на 7,6 %, а показника 2013 р. – практично у 2 рази. В абсолютній більшості випадків за заявами і повідомленнями про діяння з ознаками кримінального правопорушення було прийнято рішення про реєстрацію діяння в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (далі – ЄРДР). Проте варто зазначити, що частка таких заяв та повідомлень упродовж аналізованого періоду зменшилася з 91,5 % до 81,7 %. Водночас з 8 % до 17,9 % збільшився відсоток рішень про приєднання до іншого ЄРДР [8, с. 46].

Зазначена вище функція органів НП України цілком узгоджується з положеннями Кодексу поведінки посадових осіб щодо підтримання правопорядку від 17 грудня 1979 р., затвердженого Резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН

© Boiko Ivan, 2022

[9], який визначає стандарти реагування поліцейського на будь-які заяви та повідомлення. У положеннях правових норм ст. 4 цього Кодексу вказано відомості конфіденційного характеру, які отримують посадові особи з підтримання правопорядку, зберігаються в таємниці, якщо виконання обов'язків або вимоги правосуддя не вимагають іншого. Водночас відповідно до ст. 8 зазначеного Кодексу встановлено, що посадові особи з підтримання правопорядку поважають закон та цей Кодекс. Використовуючи всі свої можливості, вони також запобігають і всіляко перешкоджають усім таким порушенням. Посадові особи з підтримання правопорядку, які мають підстави вважати, що порушення цього Кодексу мало місце або матиме місце, повідомляють про те, що сталося вище, інстанціям та, у разі потреби, іншим відповідним інстанціям або органам, які мають повноваження з нагляду або правового контролю, зокрема: а) цей Кодекс дотримується у всіх випадках, коли він включається до національного законодавства або практики. Якщо законодавство чи практика передбачають суворіші положення, ніж положення цього Кодексу, дотримуються перші; б) ця стаття спрямована на збереження рівноваги між, з одного боку, необхідністю внутрішньої дисципліни в установі, від якої більшою мірою залежить громадська безпека та, з іншого боку, необхідністю протидії з порушенням основних прав людини. Посадові особи з підтримання правопорядку повідомляють про порушення щодо інстанцій та роблять інші правові дії за межами інстанцій лише в тому випадку, коли всі інші можливості відсутні або неефективні [9]. Отже, посадові особи щодо підтримання правопорядку можуть обґрунтовано, як крайній захід та відповідно до законів та звичаями своїх власних країн, а також правових норм ст. 4 вказаного вище Кодексу звернути на ці порушення увагу громадськості через засоби інформації.

Разом з тим, право громадян на звернення є втіленням міжнародних стандартів у сфері прав людини і становить собою трансформацію у вітчизняне законодавство ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятого 16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН *(ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р. № 2148-VIII)*, кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується поважати і забезпечувати всім перебуваючим у межах її території та під її юрисдикцією особам права, визнані в цьому Пакті, без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини. Крім того, забезпечити всякій особі, права і свободи, визнані в цьому Пакті, порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні. Водночас у правових нормах ч. 1 ст. 5 зазначеного Пакту вказано, що ніщо в цьому Пакті не може тлумачитись як таке, що означає, що якась держава, якась група чи якась особа має право займатися будь-якою діяльністю або чинити будь-які дії, спрямовані на знищення яких-небудь прав чи свобод, визнаних у цьому Пакті, або на обмеження їх у більшій мірі, ніж передбачається в цьому Пакті [10]. Отож, працівники органів НП України нині при здійсненні своєчасного реагування на заяви та повідомлення про кримінальні правопорушення або події, повинні дотримуватися положень правових норм Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

© Boiko Ivan, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).10

Слід наголосити, що відповідно до ч. 2 ст. 18 "Основні обов'язки поліцейського" Закону України "Про Національну поліцію", поліцейський на всій території України, незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу доби, в разі звернення до нього будь-якої особи із заявою чи повідомленням про події, що загрожують особистій чи публічній безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких подій зобов'язаний вжити необхідних заходів з метою рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, і повідомити про це найближчий орган поліції [1]. Наразі поліцейському органів НП України при здійсненні своєчасного реагування на заяви та повідомлення про кримінальні правопорушення або події надається право:

• вимагати від громадян і службових осіб, які порушують громадський порядок, припинення правопорушень та дій, що перешкоджають здійсненню повноважень поліції, здійснювати на місці усне попередження особам, які допустили малозначні адміністративні правопорушення, а в разі невиконання зазначених вимог застосовувати передбачені законодавством заходи примусу;

• перевіряти у громадян у разі виникнення підозри у намаганні вчинення кримінального правопорушення документи, що посвідчують їх особу, а також інші документи, необхідні для з'ясування питання щодо додержання правил, нагляду і контролю за виконанням яких покладено на органи поліції.

Слід зазначити, що відповідно до *Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України, затвердженої наказом МВС України від 27 квітня 2020 р. № 357*, встанавлено порядок реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події [11]. У положеннях норм зазначеної Інструкції вказано, що посадові особи, уповноважені в цілодобовому режимі на здійснення прийому, екстрених викликів щодо опрацювання та реєстрації заяв і повідомлень про правопорушення або події – це працівники підрозділу *"102"*, диспетчери, оперативні чергові, їх помічники, службові особи підрозділу НП України, на який покладено обов'язок здійснення електронного моніторингу.

Уповноважений на здійснення управління нарядами поліції щодо оперативного реагування на заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення є диспетчер – старший інспектор з особливих доручень, старший інспектор, інспектор управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Головних управлінь НП України у т.ч. за допомогою автоматизованого робочого місця користувачів (АРМ "диспетчер") – робочі місця поліцейських та інших працівників, обладнані комп'ютерною технікою, у тому числі планшетними пристроями, які підключені до інформаційно-телекомунікаційної системи "Інформаційний портал Національної поліції України" (далі – система ІПНП), яка призначена для автоматизації службової діяльності, реалізації повноважень щодо обробки інформації, реєстрації кримігального правопорушення або подій в системі ІПНП.

Натепер в органах і підрозділах НП України кожного дня ствоюється та заступає на чергування слідчо-оперативна група, але цей термін у зазначеній Інструкції МВС від 27 квітня 2020 р. викладено незрозуміло та невірно. Тому, на

© Boiko Ivan, 2022

нашу думку, абзац сімнадцятий пункту 2 розділ 1 Інструкції МВС необхідно викласти в новій редакції: *"слідчо-оперативна група (далі – СОГ)* – організаційна форма взаємодії слідчих (дізнавачів), працівників оперативних та інших підрозділів поліції, експертів-криміналістів експертно-криміналістичного центру МВС України, які у цілодобовому режимі здійснюють своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні правопорушення (проступки, злочини) з метою виявлення, фіксації, вилучення слідів кримінального правопорушення, речових доказів, установлення свідків та потерпілих, встановлення осіб, які його вчинили, з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження".

Сьогодні посадові особи органів (підрозділів) поліції під час чергування здійснюють своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні правопорушення (проступки, злочини) повинні: незалежно від способу отримання інформації здійснювати направлення на місця подій сил і засобів поліції, необхідних для захисту прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і сприяти їх реалізації; орієнтувати наряди всіх видів про вчинення кримінальних правопорушень, прикмети осіб, які їх учинили, об'єкти посягань; забезпечувати особисту безпеку громадян, захист їх прав і свобод та законних інтересів, *запобігання кримінальним правопорушенням чи їх припинення, виявлення та затримання осіб, які їх учинили, усунення негативних наслідків кримінальних проступків чи злочинів;* здійснювати обмін інформацією та взаємодію з іншими правоохоронними органами, органами державної влади та місцевого самоврядування, а також підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності; забезпечувати особисту безпеку працівників поліції, організацію їх навчання щодо дій у типових та екстремальних ситуаціях; здійснювати оперативне інформування чергових служб вищого рівня НП України, інших органів державної влади, підприємств, установ, організацій, до компетенції яких належить надання допомоги громадянам, які звернулися з відповідною заявою або повідомленням до органу (підрозділу) поліції.

Таким чином, запобігання кримінальним правопорушенням органами НП України на останньому кримінальному та кримінологічному рівні починають діяти після реєстрації інформації про вчинене кримінальне правопорушення в Єдиному реєстрі досудових розслідувань, тому його запобіжний потенціал спрямовується на превенцію та профілактику, попередження та припинення наступних після зареєстрованого, потенційного кримінального проступку чи злочину як самим суб'єктом підрозділів дізнання, що здійснюють досудове розслідування кримінальних проступків та слідчі підрозділи, що здійснюють досудове розслідування кримінальних злочинів, віднесених до підслідності органів дізнання та слідства НП України *(спеціальна превенція та профілактика)*, так й інших суб'єктів – оперативних підрозділів, поліції превенції (дільничних офіцерів поліції, поліції ювенальної превенції патрульних підрозділів поліції тощо) органів НП України *(загальна превенція та профілактика)*. Об'єктом запобіжної діяльності на вказаному рівні є потенційно можливі кримінальні правопорушення, що можуть бути вчинені після виявлення факту вчинення того кримінального проступку чи злочину, що вже потрапив до сфери діяльності органів НП України. На індиві-

© Boiko Ivan, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).10

дуальному рівні запобіжної діяльності це, фактично, рецидив. А сам зміст запобіжної діяльності органів НП України щодо кримінальних проступків і злочинів на цьому рівні її здійснення, а також чіткий поділ на превенцію та профілактику, попередження та припинення нівелюється. Зовні вона найчастіше проявляється у формі попередження особи, яка вже вчинила кримінальне правопорушення, про нераціональність вчинення нових кримінальних правопорушень.

Сьогодні необхідно терміново розробити проєкт Закону України "Про запобіганням кримінальним правопорушенням в України" та подати його до Верховної Ради України для прийняття. Закон повинен визначати систему заходів щодо запобігання кримінальним правопорушенням, спрямованим на охорону прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від протиправних посягань, превенцію й профілактику правопорушень, порядок їх здійснення органами державної та виконавчої влади у т.ч. правоохоронними органами, до яких відносяться і органи НП України, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, всіх форм власності, громадськими формуваннями з охорони громадського порядку та державного кордону, об'єднаннями громадян, окремими громадянами, а також права та обов'язки державних органів і організацій, які проводять роботу з запобігання кримінальним правопорушенням, та осіб, відносно яких здійснюються зазначені заходи.

Таким чином, враховуючи викладене, ми приходимо до висновків:

1. На нашу думку, під поняттям *запобігання кримінальним правопорушенням органами НП України* слід розуміти визначену положеннями чинних правових норм законодавства України систему організаційно-правових кримінальних та кримінологічних заходів та засобів спеціально спрямованих на недопущення кримінальних проступків і злочинів уповноважених на це суб'єктів органів поліції, які, залежно від міри сформованості причин та умов злочинної поведінки і пов'язаного з цим моменту їх реалізації, слід виділяти *превенцію та профілактику,* яка реалізується до формування злочинного умислу; *попередження,* що відбувається після формування злочинного умислу до початку вчинення кримінального правопорушення; *припинення кримінального проступку та злочину,* до яких належать запобіжні заходи, які виконуються після початку кримінально караних дій.

2. Під поняттям *загальна превенція та профілактика кримінальних правопорушень органами НП України* слід розуміти систему організаційно-правових та запобіжних заходів органів поліції, спрямованих на виявлення, усунення, обмеження й нейтралізацію причин і умов, що сприяють учиненню кримінальних проступків і злочинів на всій території України, у її окремому регіоні, галузі господарства, стосовно частини населення чи групи осіб, а також на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форм власності.

3. Під поняттям *індивідуальна превенція та профілактика кримінальних правопорушень органами НП України* слід розуміти систему організаційно-правових, спеціальних заходів органів поліції щодо конкретних осіб, та осіб, які перебувають на обліках в органах поліції, попередження вчинення ними кримінальних проступків і злочинів. Метою цього виду діяльності органів поліції є своєчасне виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення кримінальних правопорушень їх усунення,

© Boiko Ivan, 2022

обмеження, нейтралізацію та припинення, виховний вплив на таких осіб та оточуюче їх мікросередовище, прийняття інших заходів (при необхідності примусу), для того, щоб кримінальні проступки і злочини не були вчинені.

4. На нашу думку, Верховній Раді України необхідно внести зміни та доповнення до ч. 1 ст. 2 "Завдання кримінального провадження" Кримінально-процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI (Відомості Верховнної Ради від 08.03.2013. № 9–10. Ст. 88).

Необхідно внести зміни та доповнення до частини 1 статті 2 "була застосована належна правова процедура" доповнити словами: "Здійснення запобіжних заходів із виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень, і вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення".

5. Сьогодні Кабінету Міністрів України необхідно терміново розробити проєкт Закону України "Про запобіганням кримінальним правопорушенням в Україні", який подати до Верховної Ради України на розгляд та прийняття.

6. Кабінету Міністрів України необхідно розробити за участю МВС України, Служби безпеки України, інших правоохоронних органів держави проєкт: "Державна програма запобігання кримінальним правопорушенням в Україні на 2022–2026 роки", яку затвердити постановою Уряду України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України від 09.10.2015. № 40–41. Ст. 379.

2. Рекомендація № R (93) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбідніших верств населення від 8 січня 1993 р. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 484 засіданні заступників міністрів. URL: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/pd 07072014_4.pdf (дата звернення: 20.05.2022).

3. Про приєднання України до Статуту Ради Європи: Закон України від 31 жовтня 1995 р. № 398/95-ВР. Відомості Верховної Ради України від 19.09.1995. № 38. Ст. 287.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховнної Ради від 08.03.2013. № 9-10. Ст. 88.

5. Про затвердження Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України: наказ МВС України від 6 липня 2017 р. № 570. Офіційний вісник України від 15.09.2017 № 72. Ст. 2212.

6. Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України: наказ МВС України від 20 травня 2020 р. № 405. Офіційний вісник України від 16.06.2020 № 46. Ст. 1481.

7. Європейський кодекс поліцейської етики: Рекомендація Rec (2001) 10 ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи від 19 вересня 2001 р. URL: https://hrea.org/wp-content/uploads/2021/02/RecommendationRec200110_European-Code-of-Police-Ethics_Ukrainian.pdf (дата звернення: 20.05.2022).

8. *Вербенський М.Г., Кулик О.Г., Наумова І.В.* Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції: 2020 рік: монографія / за заг. ред. М. Г. Вербенського. Вінниця: ТВОРИ, 2021. 144 с.

9. Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН, затверджено Кодекс поведінки посадових осіб щодо підтримання правопорядку від 17 грудня 1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text (дата звернення: 20.05.2022).

10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#top (дата звернення: 14.02.2022). (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 № 2148 – VIII). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 2148-08#top (дата звернення: 20.05.2022).

11. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах

© Boiko Ivan, 2022

(підрозділах) Національної поліції України: наказ МВС України від 27 квітня 2020 р. № 357. Офіційний вісник України від 29.05.2020. № 41. Ст. 1345.

REFERENCES

1. Pro Natsionalnu politsiiu. “On the National Police: Law of Ukraine dated July 2, 2015 No 580-VIII”. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine dated 09.10.2015. No 40–41. Art. 379 [In Ukrainian].

2. Rekomendatsiia № R (93) 1 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam pro efektyvnyi dostup do zakonu i pravosuddia dlia naibidnishykh verstv naselennia vid 8 sichnia 1993 r. “Recommendation No R (93) 1 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on effective access to law and justice for the poorest sections of the population dated January 8, 1993”. Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe at the 484th meeting of deputy ministers. URL: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/pd 07072014_4.pdf (Date of Application:20.05.2022) [In Ukrainian].

3. Pro pryiednannia Ukrainy do Statutu Rady Yevropy. “On the accession of Ukraine to the Statute of the Council of Europe: Law of Ukraine of October 31, 1995 No 398/95-VR”. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine from September 19. 1995. No 38. Art. 287. [In Ukrainian].

4. Kryminalno protsesualnyi kodeks Ukrainy. “Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 13, 2012 No 4651-VI”. Information of the Verkhovna Rada dated March 8, 2013. No 9–10. Art. 88. [In Ukrainian].

5. Pro zatverdzhenia Polozhennia pro slidchi pidrozdily Natsionalnoi politsii Ukrainy. “On the approval of the Regulation on investigative units of the National Police of Ukraine: order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated July 6, 2017 No 570”. Official Gazette of Ukraine dated September 15, 2017. No 72. Art. 2212. [In Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu diialnosti pidrozdiliv diznannia orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy. “On the approval of the Regulation on the organization of the activities of the investigation units of the National Police of Ukraine: order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated May 20, 2020. No 405”. Official Gazette of Ukraine dated June 16, 2020 No 46. Art. 1481. [In Ukrainian].

7. Yevropeiskyi kodeks politseiskoi etyky. “European Code of Police Ethics: Recommendation Rec (2001) 10 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on September 19, 2001”. URL: https://hrea.org/wp-content/uploads/2021/02/RecommendationRec200110_European-Code-of- Police-Ethics_Ukrainian.pdf (Date of Application: 20.05.2022) [In Ukrainian].

8. *Verbenskyi M.H., Kulyk O.H., Naumova I.V.* (2021). Kryminalna sytuatsiia v Ukraini: osnovni tendentsii: 2020 rik [Tekst]. “The criminal situation in Ukraine: the main trends: 2020 [Text]: monograph on gen. ed. M.H. Verbenskyi. Vinnytsia: TVORY. 144 p. [In Ukrainian].

9. Rezoliutsiia 34/169 Heneralnoi Asambleii OON, zatverdzheno Kodeks povedinky posadovykh osib shchodo pidtrymannia pravoporyadku vid 17 hrudnia 1979 r. “Resolution 34/169 of the UN General Assembly, approving the Code of Conduct of Officials on Maintaining Law and Order of December 17, 1979”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text (Date of Application: 20.05.2022) [In Ukrainian].

10. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava 16 hrudnia 1966 r. “International Covenant on Civil and Political Rights of December 16, 1966”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#top (accessed on February 14, 2022). (ratified by Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR dated October 19, 1973 No 2148 – VIII) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 2148-08#top (Date of Application: 20.05.2022) [In Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Instruktsii z orhanizatsii reahuvannia na zaiavy i povidomlennia pro kryminalni, administratyvni pravoporushennia abo podii ta operatyvnoho informuvannia v orhanakh (pidrozdilakh) Natsionalnoi politsii Ukrainy. “On the approval of the Instructions on the organization of response to applications and reports on criminal, administrative offenses or events and operational information in the bodies (units) of the National Police of Ukraine: order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated April 27, 2020 No 357”. Official Gazette of Ukraine dated May 29, 2020 . No 41. Art. 1345. [In Ukrainian].

© Boiko Ivan, 2022

UDC 343.85; 351.74 (477)

Boiko Ivan,
Senior Researcher, State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID 0000-0002-1713-9098

PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES AS ONE OF THE MAIN TASKS OF THE ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article investigates the prevention of criminal offenses as one of the main tasks and functions of the activity of the National Police of Ukraine for preventing criminal offenses and crimes, which are committed primarily to test the factors that predetermine it, their existence in modern conditions of development of society, state and its institutions. The essence and content of the prevention of criminal offenses and crimes by the police, which should be conditioned by the state of crime itself as determined by subjective and objective factors evolutionary variability of human propensity to commit criminal offenses and their manifestations in the form of the actual commission to eliminate, limit and terminate. Established, that the preventive potential of the police activity consists in counteracting negative phenomena and processes that contribute to the reproduction or increase in the level of criminal offenses, stimulates law-abiding behavior of the person, reduces social contradictions, criminogenic confrontation of different segments of the population, the level of unemployment, increases the standard of living of people, creating other necessary conditions for increasing the level of sustainable law and order in our state.

The basic functions of the police to prevent criminal offenses in accordance with its tasks are disclosed, in particular: 1) implementation of preventive and preventive activities aimed at preventing the commission of offenses; 2) identification of causes and conditions contributing to the commission of criminal offenses, taking measures within their competence to eliminate them; 3) taking measures to detect criminal offenses and their termination.

The author's concepts are outlined: "prevention of criminal offenses by the National Police of Ukraine"; "general and individual prevention and prevention of criminal offenses by the National Police", and also formulated reasonable proposals for the improvement of legislation in the field of prevention of criminal offenses and crimes by the police.

Keywords: prevention, criminal offenses, misdemeanors, crimes, prevention, avoidance, termination, agencies, National Police.

Отримано 04.10.2022

© Boiko Ivan, 2022

УДК 343.1.01

Бурангулов Владислав Андрійович,
аспірант ОДУВС, м. Одеса, Україна
ORCID ID 0000-0001-7423-2558

ІНСТИТУЦІЙНА ГЕНЕЗА КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ

У статті зосереджується увага на становленні та розвитку кримінального аналізу в діяльності правоохоронних органів. На основі аналізу історичної ретроспективи акцентовано на ключових ознаках формалізованого кримінального аналізу. З'ясовано та обґрунтовано об'єктивні чинники виділення спеціалізованих підрозділів кримінального аналізу, серед яких: необхідність підвищення ефективності поліцейської діяльності, порівняння моделей вчинення злочинів та визначення типових патернів, розвиток концепції modus operandi, необхідність спеціалізації правоохоронної діяльності, зв'язок поліцейського патрулювання з кримінальним аналізом.

Ключові слова: *кримінальний аналіз, поліція, правоохоронна діяльність, аналітик, патерн, modus operandi.*

Сучасне інформаційне суспільство потребує адекватного реагування на усі виклики в системі безпеки держави, зокрема щодо ефективності протидії злочинності правоохоронними органами. Зазначене базується на відповідній професійній діяльності стосовно збору, зіставлення та інтерпретації інформації з метою проведення оцінювання, прогнозування, створення аналітичних висновків та відповідних рекомендацій. Загалом такий процес називається "кримінальний аналіз", який становить специфічний вид інформаційно-аналітичної діяльності [1]. Водночас для з'ясування змісту кримінального аналізу, уніфікації його інструментарію та методології важливим є дослідження зарубіжного досвіду, особливо характерних особливостей інституційного становлення та розвитку кримінального аналізу в розвинених правоохоронних системах.

Кримінальний аналіз як інституційне забезпечення правоохоронної чи безпекової діяльності є порівняно новим явищем. Наразі формалізовані процеси діяльності спеціалізованих підрозділів щодо аналізу та встановлення злочинів є вже сучасною історією. Водночас багато дослідників зазначають про глибокий історичний ракурс кримінального аналізу, апелюючи певними аналогіями щодо змісту, логіки й послідовності процесів.

Зокрема, у виданні Массачусетської асоціації аналітиків злочинності (Massachusetts Association of Crime Analysts (MACA)) зазначається, що як концепція у своїй основній формі кримінальний аналіз має бути "лише трохи молодшим" за сам злочин. Перший злочин не потребував аналізу, оскільки він ще не був частиною шаблону чи тенденції. Другий міг бути пов'язаним з першим, а третій – або з першим, або з другим, або з обома. Кожний наступний злочин мав більше шансів бути пов'язаним з попереднім, і, ймовірно, згодом і сформувалася перша модель злочину [2].

Розвиваючи цю ідею, дослідники розмірковують та формулюють певну гіпотезу, що першим аналітиком кримінального аналізу, можливо, був ще

© Buranhulov Vladyslav, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).11

кроманьйонець, який одного разу, збираючись на полювання, зауважив перед своїм кланом: "Знаєте... кожного разу, коли ми спускаємось до водопою між тим, як сонце сходить над горизонтом, і впродовж часу поки воно над нами в небі, одному з нас розбиває голову якийсь бебік з племені Великої Скали" [2].

Важливість такого порівняння полягає в тому, що дослідники визначають ключовим певний процес, який відтоді мало змінився. Кроманьйонець зіставив дані (звичайно, у своїй голові, але це робить і досвідчений аналітик двадцять першого сторіччя), знайшов схему нападу при обтяжуючих обставинах, проаналізував і описав її (включно з географічними, часовими та характерними обставинами), поширив її членам свого клану та прямо рекомендував рішення. Тобто за аналогією сучасного підходу до найважливіших функцій кримінального аналізу це ні що інше як визначення "гарячих зон" для посиленого патрулювання.

При цьому не має значення наскільки ця гіпотеза є ймовірною та виправданою. Важливою є ілюстрація: наскільки це неймовірно просто, наскільки фундаментально, наскільки нерозривними з розвитком людства є взаємозв'язки, які і сприймаються як джерела кримінального аналізу.

Так, Стівен Готліб та Шел Аренберг (Steven Gottlieb and Shel Arenberg) зазначили, що кримінальний аналіз, спрямований на виявлення підозрюваних та/або моделей злочинності, можна простежити до феодального періоду Англії. Населення географічних територій було невеликим, люди добре знали один одного, і селяни часто проводили все життя в одному селі чи місті. Місцевий констебль знав, хто такі порушники спокою, де вони живуть, як вони вчиняли свої злочини [3].

Важливим є виділити при цьому, що, зазначаючи про зародження кримінального аналізу, дослідники вказують на характерні особливості цієї діяльності: виявлення підозрюваних та визначення моделей (патернів) вчинення злочинів.

На нашу думку, виділення характерних особливостей кримінального аналізу, тих, які і визначають його зміст, навіть в умовах сьогодення є важливим елементом нашого дослідження. Саме використовуючи історичний аналіз виникнення та розвитку кримінального аналізу як окремої інституційної складової правоохоронної діяльності, формується достатньо обґрунтоване бачення щодо методологічної бази кримінального аналізу.

Водночас важливим є продовження цього напряму історичного дослідження та з'ясування об'єктивних умов виділення кримінального аналізу в окремий професійний напрям правоохоронної діяльності. На фоні історичних періодів, які нами взяті як аналіз, без перебільшення можемо говорити про цивілізаційний розвиток, що пов'язаний і з науково-технічним прогресом, розвитком природничих, гуманітарних, соціальних наук, що значно сприяло і розвитку правоохоронної діяльності. Розвиток криміналістики дозволив поліцейським ідентифікувати підозрюваного, причетного до вчинення злочину, а психологія, пояснюючи природу людської особистості, визначала моделі звичок правопорушників. Ці та інші результати наукових досягнень дозволили правоохоронним органам точно визначити природу злочинної діяльності, передбачити її майбутні події та ідентифікувати її виконавців.

Суспільство існує, щоб сприяти загальному добробуту своїх громадян, починаючи із забезпечення їх безпеки. Поліція є тим органом у суспільстві,

© Buranhulov Vladyslav, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).11

основною функцією якого і є безпека громадян, а аналітики кримінального аналізу є своєрідним головним мозком цих зусиль, що дозволяє суспільству запобігати більшості злочинів з найменшими витратами ресурсів. Звичайно, практика вивчення злочинів передує професії. Безумовно, вартові Ассирії, Вавилону та Риму знали про закономірності, гарячі точки та рецидивістів. Звичайно, вони знали, на чому зосередити свої ресурси: певних місцях, часі і конкретних особах, щоб максимізувати зусилля [2].

У центрі усіх цих подій виділяється також те, що є першоосновою кримінального аналізу; і вона настільки є базовою характеристикою феномену кримінального аналізу, що знадобилося десять тисяч років, щоб ця діяльність отримала назву та професію. Те, що кримінальний аналіз виник в поліцейських установах, а не в громадах, університетах чи прес-центрах, наприклад, є результатом двох факторів: близькості до необхідної інформації та близькості до іншої поліцейського професії [2]. Водночас кримінальний аналіз як специфічна правоохоронна діяльність має найкращі шанси та спроможності вирішити проблеми щодо аналізу моделей та тенденцій злочинності.

Історія професійного використання кримінального аналізу на відміну від його історії формалізованої діяльності спеціальних підрозділів кримінального аналізу є дещо іншою. Початково кримінальний аналіз розвивався як певна діяльність поліцейського, незалежно від посади: патрульний, слідчий, сищик, детектив, оперативний працівник, – який у межах професійної діяльності використовував певні шаблони, алгоритми діяльності, з'ясовував в межах своєї обізнаності окремі моделі (патерни) злочинної поведінки. "Неформальний аналіз злочинності у найпростішому сенсі виконується всіма офіцерами під час розслідування злочинів" [2].

Оскільки кримінальний аналіз можна інтерпретувати як якісний аналіз злочину та подальше порівняння його з аналогічними минулими подіями, кожен правоохоронець, пов'язаний із розслідуванням злочину, забезпеченням правопорядку та безпеки, функціонально здійснює певний вид кримінального аналізу, але результати його аналізу базуються переважно на власному досвіді і частково досвіді колег. Однак власний досвід є все ж таки обмеженим і не може визначатися як певна система знань в межах території, регіону або країни. Обізнаність кожного правоохоронця щодо кожного злочину навіть у межах діяльності одного правоохоронного органу ймовірно є не повною. Вони не мають можливості порівнювати способи вчинення злочинів щодо кожного повідомлення, а також з іншими випадками. Їх особистий кримінальний аналіз проводився на несистематичній основі, тому багато моделей і тенденцій залишалися невиявленими. Тому об'єктивним є процес виділення серед правоохоронців окремого фахового напряму діяльності та її формалізації окремими спеціальними підрозділами – кримінального аналізу.

Як бачимо, інституційне становлення кримінального аналізу в правоохоронній діяльності є процесом еволюційного характеру. Об'єктивно на фоні зростання рівня фаховості правоохоронців, і насамперед практиків, мова ще не йде про певні наукові узагальнення та дослідження, висунення певних теоретичних гіпотез та визначення правоохоронних моделей. Доречно говорити про збільшення

© Buranhulov Vladyslav, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).11

інформаційних потоків щодо злочинності, неспроможності узагальнення усієї інформації про злочини одним правоохоронцем, а відтак формування об'єктивної необхідності виділення у системі правоохоронної діяльності окремих спеціалізованих підрозділів, які і отримали назву у перспективі як підрозділи кримінального аналізу.

Посилаючись на джерело "A History of Crime Analysis" [2], у створеній сером Робертом Пілом в 1829 році лондонській столичній поліції (London Metropolitan Police) у відділках працювало по два "детективи", і цілком імовірно, що вони використовували деякі методи сучасного кримінального аналізу, щоб пов'язати кримінальні інциденти певними закономірностями. Саме тому за результатом діяльності лондонської поліції було вперше розроблено концепцію modus operandi (спосіб вчинення) та класифікацію правопорушників і злочинів на її основі. Modus operandi допоміг поліції точніше визначати моделі (патерни) та серійність злочинів, хоча він на той час застосовувався переважно до випадків вбивства.

Незважаючи на те, що концепція modus operandi сформувала лише початкові засади упровадження професії аналітика за напрямом кримінального аналізу, подальший інституційний розвиток кримінального аналізу саме на основі цієї концепції набув інноваційного характеру в підрозділах американських поліцейських.

Період 1905–1932 рр. пов'язують з діяльністю міського маршала в Берклі (Каліфорнія) Августа Воллмера (August Vollmer) (з 1909 року цю посаду було перейменовано на "начальника поліції"). До його приходу в місті надзвичайно активними були банди мародерів і потяги, що прямували через Берклі відмовлялися там зупинятися. Але на момент, коли Воллмер залишив посаду, Берклі вважався одним із найбезпечніших міст Америки.

На той час Воллмер дійсно був новатором поліцейської роботи, запровадивши велосипедний та автомобільний патрулі, радіозв'язок, систему відбитків пальців. Він також сприяв розвитку наукових досліджень у цій сфері, становленню поліцейської академії та школи кримінології Каліфорнійського університету, а також визначив вимоги до вищої поліцейської освіти та професіоналізму. Однак набагато важливішими, з огляду на предмет нашого дослідження, є його новації в кримінальному аналізі. У 1906 році він керував розробкою базової системи управління даними, яка допомогла організувати поліцейські звіти у спосіб, що сприяв їх аналізу. Він заохочував регулярний перегляд поліцейських звітів та позначав місця вчинення злочинів кольоровими шпильками. І найважливіше – він отриману інформацію про злочини використовував у подальшому плануванні маршрутів патрулювання поліцією [2]. Коли в 1909 році Воллмер організовував роботу своїх патрульних на велосипедах, він визначав район патрулювання відповідно до очікуваної кількості викликів з конкретних районів міста [4, с. 8].

Хоча термін "кримінальний аналіз" (crime analysis) ще не був винайдений, одна цитата з публікації Воллмера "Район поліцейського патрулювання" свідчить про те, що він був знайомий із його поняттями: *Припускаючи регулярність злочинів і подібних подій, можна звести ці випадки в таблицю за районами в межах міста і таким чином визначити точки, які мають найбільшу небезпеку таких злочинів, а які мають найменшу небезпеку* [4, с. 9].

© Buranhulov Vladyslav, 2022

Розвиток кримінального аналізу у подальшому пов'язують з діяльністю Орландо В. Вілсона (Orlando W. Wilson (1900–1972)) – одного із найвидатніших поліцейських реформаторів століття і одночасно послідовника ідей та розробок Августа Воллмера. Важливо зазначити, що початково, маючи певний практичний досвід (губернатор військової поліції в післявоєнному Берліні, начальник поліції у Фуллертоні, Каліфорнія (1925); начальник поліції у Вічіті (1928–1939);), Вілсон реалізував свої думки в системних публікаціях академічного характеру ("Поліцейські протоколи" (1942), "Поліцейське управління" (1950) і "Поліцейське планування" (1957)), перебуваючи на посаді декана Школи кримінології Каліфорнійського університету в Берклі (школи, заснованої Воллмером) [2].

Потрібно зазначити, що Вілсон у своїх ранніх публікаціях ("Поліцейське управління" (1950)) згадує про важливість виявлення моделей і тенденцій злочинності, але не пропонує формальної програми для цього, тобто не визначає відповідної інституційної форми кримінального аналізу. Але такий практичний досвід та відповідна академічна й наукова діяльність сформували цілісну систему знань Вілсона, що мало важливе значення для подальшого інституційного розвитку кримінального аналізу загалом та системного упровадження в практичній поліцейській діяльності, у період перебування на посаді суперінтенданта поліції в Чикаго (1960–1971).

Можна зазначити, що найдавніше відоме джерело терміна "кримінальний аналіз" пов'язується з виданням Вілсона "Поліцейське управління" (1963). Саме у розділі "Спеціалізація в межах великого відділу планування" ("Specialization Within a Large Planning Division") ми знаходимо: *підрозділ кримінального аналізу вивчає щоденні звіти про серйозні злочини з метою визначення місця, часу, особливостей, подібності з іншою кримінальною діяльністю та різноманітних важливих фактів, що можуть допомогти ідентифікувати злочинця або існування схеми злочинної діяльність. Така інформація є корисною для планування діяльності підрозділу чи регіону* [5].

Важливим зауваженням є те, що хоча це і вважається найпершим визначенням поняття "Кримінальний аналіз", його використання Вілсоном свідчить про формалізоване існування підрозділів кримінального аналізу на момент написання. Тобто на практиці така специфічна діяльність інституційно вже була сформована як певний окремий підрозділ кримінального аналізу.

А до опублікування у 1972 році наступного видання "Поліцейське управління" важливість кримінального аналізу настільки зросла, що Вілсон присвятив йому кілька сторінок адміністративних питань та системних обов'язків підрозділу, визначаючи кримінальний аналіз функцією планування та рекомендуючи створити сектор кримінального аналізу у відділі планування великого агентства. Хоча більш пізні тексти рекомендували відокремити кримінальний аналіз від планування та адміністрування [5].

Таким чином, "Поліцейське управління" Вілсона стало першим підручником для керівників поліції (і залишається ним сьогодні). "Crime analysis" (кримінальний аналіз) став модним словосполученням, як "community policing" – в 1990-х роках. Без сумніву, книга Вілсона допомогла прокласти шлях до буму кримінального аналізу у 1970-х роках [2].

© Buranhulov Vladyslav, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).11

У подальшому розвиток кримінального аналізу набуває нового поштовху на основі сприйняття суспільством його ефективності у протидії злочинності та відповідним реагуванням законодавця (Закон про допомогу правоохоронним органам (Law Enforcement Assistance Act) (1965); Закон "Омнібус про безпечні вулиці та контроль злочинності" (Omnibus Safe Streets and Crime Control Act) (1968)), розвитком цілеспрямованої ініціативи у формі фондів, асоціацій та організацій (Law Enforcement Assistance Administration (1968); Integrated Criminal Apprehension Program (ICAP) (1970); International Association of Crime Analysts (1990); Bureau of Justice Assistance (1994); National Institute of Justice (1994); Massachusetts Association of Crime Analysts (1997) з метою додаткового фінансування інновацій у правоохоронній діяльності, наукового освітнього і методичного забезпечення та узагальнення практики, зокрема і щодо інституційного закріплення та удосконалення форм і методів кримінального аналізу.

Подальший аналіз інституційної генези кримінального аналізу в системі правоохоронної діяльності, особливо щодо створення спеціальних підрозділів кримінального аналізу та їх поширення і розвиток в Україні потребують окремого дослідження.

Таким чином, інституційне становлення кримінального аналізу достатньо обґрунтовано характеризується відповідною історичною ретроспективою, яка розкриває об'єктивні передумови необхідності порівняння злочинів та виявлення відповідних патернів. На основі зазначеного отримала своє поширення концепція modus operandi (спосіб вчинення злочину). Але остаточне інституційне становлення кримінального аналізу базується на формалізації окремих підрозділів кримінального аналізу в діяльності поліції та безпосередньому використанні кримінального аналізу в плануванні поліцейських заходів. Важливим також є зазначення, що кримінальний аналіз виник у практичному, а не академічному, правоохоронному середовищі за необхідності підвищення ефективності діяльності поліцейських.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Основи кримінального аналізу: підручник / А.М. Бабенко, О.М. Заєць, В.А. Некрасов, К.Ю. Ісмайлов, Д.О. Пефтієв та ін.; за заг. ред. О.Є. Користіна, 2019. 270 с.

2. A History of Crime Analysis. URL: https://faculty.uml.edu//jbyrne/44.203/maca-historyofcrimeanalysis.pdf (дата звернення: 12.09.2022).

3. Steven Gottlieb and Shel Arenberg. Crime Analysis: From Concept to Reality. Office of Criminal Justice Planning Edition. 1992. 334 p.

4. Law Enforcement Assistance Administration. Crime Analysis in Support of Patrol, 1977.

5. *Orlando W. Wilson, Roy McLaren*. Police Administration McGraw-Hill Education; 2Rev Ed edition (December 1, 1963).

6. *Cf. Gottlieb, Steven,* et. al. Crime Analysis: from First Report to Final Arrest. Alpha Publishing, 1994.

REFERENCES

1. Osnovy kryminalnoho analizu: pidruchnyk. "Fundamentals of criminal analysis: a textbook" / A.M. Babenko, O.M. Zaiets, V.A. Nekrasov, K.Yu. Ismailov, D.O. Peftiiev and others; in general ed. O.Ye. Korystina, 2019. 270 p. [In Ukrainian].

2. A History of Crime Analysis. URL: https://faculty.uml.edu//jbyrne/44.203/maca-historyofcrimeanalysis.pdf (Date of Application: 12.09.2022) [In English].

© Buranhulov Vladyslav, 2022

3. *Steven Gottlieb, Shel Arenberg* (1992). Crime Analysis: From Concept to Reality. Office of Criminal Justice Planning Edition. 334 p. [In English].
4. Law Enforcement Assistance Administration. Crime Analysis in Support of Patrol, 1977 [In English].
5. *Orlando W. Wilson, Roy McLaren.* (1963). Police Administration McGraw-Hill Education; 2Rev Ed edition (December 1) [In English].
6. *Cf. Gottlieb, Steven,* et. al. Crime Analysis: from First Report to Final Arrest. Alpha Publishing, 1994 [In English].

UDC 343.1.01

Buranhulov Vladyslav,
Graduate student of Odessa State University of Internal Affairs,
Odessa, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-7423-2558

THE INSTITUTIONAL GENESIS OF THE CRIME ANALYSIS

The article focuses on the formation and development of criminal analysis in the activities of law enforcement agencies. On the basis of the historical retrospective, the key features of the activities of the criminal analysis units were formalized. The objective factors for the selection of specialized units of criminal analysis have been clarified and substantiated. The objectively existing prerequisites for the need to compare crimes and identify relevant patterns are noted. On the basis of the above, the concept of modus operandi has spread. Attention is focused on the fact that the final institutionalization of criminal analysis is based on the formalization of the activities of individual units of criminal analysis in the system of police units and the direct use of criminal analysis in planning police measures, determining the most dangerous areas for patrolling by police units. A separate important conclusion regarding the understanding of the content of criminal analysis and its place in law enforcement activities is the emphasis on its occurrence directly in practical units, if necessary to improve the effectiveness of police activities. It was the generalization of practice and the development of appropriate algorithms for police work based on defined patterns of crimes that formed the initial foundations of the institutional formation of criminal analysis units. But the further development of criminal analysis was based on the combination of the academic school, the scientific support of this specific police practice, as well as at the expense of systemic financial support.

Keywords: crime analysis, police, law enforcement activity, analyst, pattern, modus operandi.

Отримано 06.10.2022

© Buranhulov Vladyslav, 2022

УДК 343.57

Кулик Олександр Георгійович,
доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-5172-8996
Наумова Ірина В'ячеславівна,
старший науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-6643-0375
Скоробогатова Аліна Юріївна,
доктор філософії в галузі права, начальник юридичного управління
Пенсійного фонду України в Київській області, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-9046-1481

АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАНЬ ЗА НАЙБІЛЬШ ПОШИРЕНІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З НАРКОТИЧНИМИ ЗАСОБАМИ, ПСИХОТРОПНИМИ РЕЧОВИНАМИ АБО ЇХ АНАЛОГАМИ

Стаття присвячена аналізу основних тенденцій практики засудження та призначення в Україні покарань за найбільш поширені кримінальні правопорушення, пов'язані з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами – незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України) та незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК України).

Проаналізовані дані державної судової звітності за період 2008–2021 рр. щодо кількості засуджених за ці кримінальні правопорушення, осіб з числа засуджених, яким призначено реальні покарання, та розподіл таких осіб за видами покарань.

***Ключові слова**: кримінальне правопорушення, покарання, тенденція практики призначення покарання, засуджений, наркозлочин, вид покарання позбавлення волі, штраф, звільнення від відбування покарання.*

Призначення покарань за вчинення кримінальних правопорушень є не просто завершальним етапом процесу кримінального судочинства. З кримінологічного погляду, сукупність накладених на злочинців покарань мають здійснювати вплив на стан та динаміку кримінальних правопорушень у цілому або їх окремих видів шляхом виконання функцій загальної та індивідуальної превенції. У цьому плані становлять інтерес основні тенденції практики призначення судами покарань за найбільш поширені кримінальні правопорушення, пов'язані з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами (далі – наркозлочини).

© Kulyk Oleksandr, Naumova Iryna, Skorobohatova Alina, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).12

Необхідно з'ясувати, як через види накладених покарань проявляється оцінка судами ступеня суспільної небезпечності окремих видів кримінальних правопорушень, за вчинення яких вони призначені.

Для аналізу практики призначення покарань нами використані дані судової статистики щодо призначення покарань за найбільш поширені наркозлочини в країні " незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України) [1] та незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК України). Під час аналізу використовувалися дані статистичних звітів про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання (форма № 6) за 2008–2021 рр. [2].

Згідно з ч. 1 ст. 307 КК України, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів караються позбавленням волі на строк від чотирьох до восьми років. Ті самі дії, вчинені при обтяжуючих обставинах (ч. 2, 3 ст. 307 КК України), караються позбавленням волі на строк до дванадцяти років із конфіскацією майна.

В Україні упродовж 2008–2021 рр. особи, які вчинили зазначений вид наркозлочину, становили в середньому 1,8 % від усіх осіб, вироки (постанови) щодо яких набрали законної сили у звітному періоді. У 2009 р. їх кількість зросла з 5537 до 5975 (+7,9 %). У наступні три роки скорочувалася незначним чином, а у 2013–2016 рр. – більш суттєво та у 2016 р. дорівнювала 789, що менше, ніж у 2009 р., в 7,6 рази. У наступні 5 років цей показник коливався незначно, у 2021 р. щодо 688 осіб вироки (постанови) набрали законної сили.

Зазначені особи розподіляються на чотири групи. Загальний розподіл цих груп упродовж періоду проведення аналізу залишився без змін, але відсоткове співвідношення змінилося.

Найбільшу частку серед осіб, що вчинили незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України), становили особи, яких було засуджено, проте, якщо в 2008–2013 рр. вони складали близько 97 %, то в наступні роки їх частка дещо знизилася та у 2021 р. становила 85 %. Відповідно їх чисельність змінювалася аналогічно до зазначеного вище показника: 2009 р. – збільшення з 5391 до 5820 (+8,0%), 2010–2017 рр. " зменшення у 10,4 рази до 562, 2018–2021 рр. – перебування на одному рівні. У результаті цього в 2021 р. в Україні було засуджено 585 осіб, які вчинили розглядуваний злочин, що менше, ніж на початку аналізованого періоду у 9,2 рази.

Відсоток осіб, справи щодо яких було закрито, у 2008–2013 рр. складав близько 2 %, а в наступні роки навпаки збільшився до 12,8 %. Їх кількість у 2008–2012 рр. дорівнювала від 101 до 106 осіб щороку, у наступні 5 років скоротилася до 33 у 2017 р., а в останні 4 роки зросла до 88 у 2021 р. Основною підставою закриття (в середньому 84,7 %) була смерть підозрюваного.

Неосудні особи, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру у 2008–2021 рр. складали в середньому 0,9 %, а їх кількість у першій полови-

© Kulyk Oleksandr, Naumova Iryna, Skorobohatova Alina, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).12

ні цього періоду коливалася на рівні 40 осіб щороку, а в другій – скоротилася до 6.

Середня частка осіб, яких було виправдано, також складала 0,9 %, але їх чисельність навпаки у 2008–2013 рр. не перевищувала 8, а у 2014–2021 рр. коливалася від 12 до 21.

Відповідно до КК України, уся сукупність засуджених розподіляється на осіб, до яких застосовано різні міри покарання, та тих, яких було звільнено від відбування покарання. Співвідношення цих категорій осіб, засуджених за вид наркозлочину, що розглядається, представлено на рисунку 1. Як бачимо, у 2008–2009 рр. більшість засуджених (2008 р. – 56,1 %; 2009 р. – 50,8 %) було звільнено від покарання, починаючи з 2010 р., ситуація змінилася, та покарання призначалося частіше (в середньому 62,9 % засуджених).

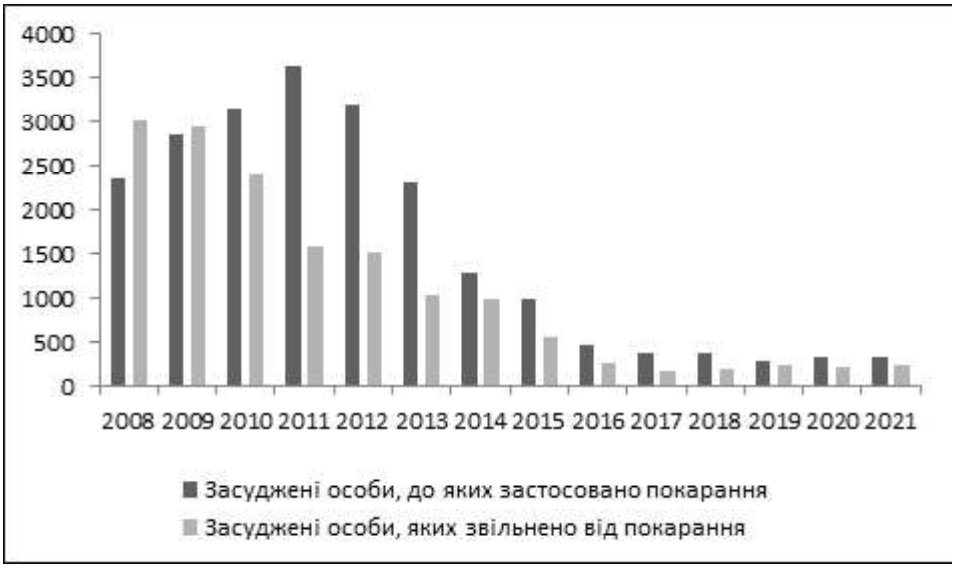

Рис. 1. Динаміка кількості засуджених осіб, що вчинили незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України), до яких застосовано різні міри покарання, й тих, яких було звільнено від покарання, в Україні у 2008–2021 рр.

Динаміка кількості цих категорій осіб дещо відрізнялася. У 2009–2011 рр. чисельність осіб, до яких застосовано різні міри покарання, зросла з 2369 до 3626 (+53,1 %). Упродовж наступних років вона майже постійно знижувалася та у 2021 р. скоротилася до 335, що менше, ніж у 2011 р., у 10,8 рази та у 7 разів порівняно з початком року аналізованого періоду.

Динаміка чисельності засуджених, яких було звільнено від покарання, мала інший характер. У 2009–2017 рр. кількість таких осіб зменшилася з 3022 до 179 (у 16,9 рази), а в останні роки зросла до 250 у 2021 р. (+39,7 % до показника 2017 р.). Відзначимо, що майже всіх таких осіб (у середньому 98 %) було звільнено від покарання з випробуванням. Їх чисельність скоротилася з 3017 у 2008 р. до 171 у 2017 р., а потім зросла до 247 у 2021 р. Унаслідок амністії у 2008–2012 рр. звільняли щороку 1–2 особи, у 2014 р. – 93, у 2015 р. – 25, у 2016 р. – 15, в інші

© Kulyk Oleksandr, Naumova Iryna, Skorobohatova Alina, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).12

роки – жодної. Ще від 2 до 7 осіб у різні роки було звільнено від покарання внаслідок інших підстав.

Розподіл засуджених осіб за видом застосованого до них основного покарання упродовж аналізованого періоду майже не змінювався. Основним видом кримінального покарання за вчинення незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні було позбавлення волі на певний строк (у середньому 95,5 % осіб, яким призначено покарання).

Кількість засуджених до позбавлення волі на певний строк у 2009–2011 рр. зросла на 57,7 % з 2227 до 3512 (рис. 2). У наступні 5 років вона скоротилася у 7,7 рази й у 2016 р. дорівнювала 454. У подальшому також спостерігалося скорочення, проте менш суттєве, у результаті чого у 2021 р. до позбавлення волі на певний строк засуджено 313 осіб, що на 31,1 % менше, ніж у 2016 р., та у 4,9 рази, ніж на початку аналізованого періоду.

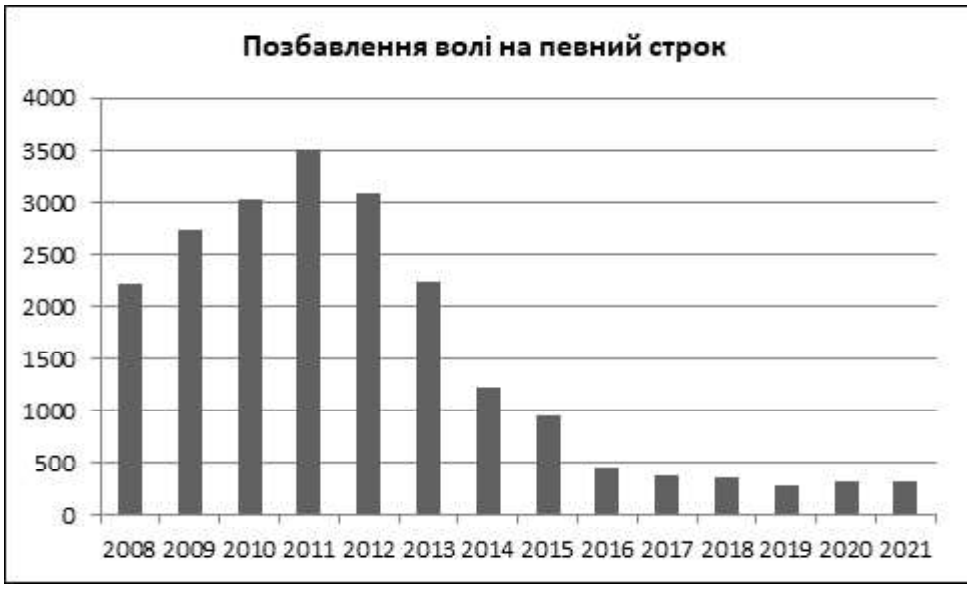

Рис. 2. Динаміка кількості осіб, що вчинили незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України), засуджених до позбавлення волі на певний строк в Україні у 2008–2021 рр.

Головною характеристикою позбавлення волі є строк, на який воно призначається. Його тривалість істотно впливає на тяжкість цього покарання, а співвідношення осіб, засуджених до різних строків позбавлення волі, є важливою характеристикою практики призначення цього виду кримінального покарання.

У статистичній звітності виділяється 7 інтервалів строків, на які призначається позбавлення волі: 1 рік, понад 1 рік до 2 років включно, понад 2 роки до 3 років включно, понад 3 роки до 5 років включно, понад 5 років до 10 років включно, понад 10 років до 15 років включно та понад 15 років до 25 років включно.

© Kulyk Oleksandr, Naumova Iryna, Skorobohatova Alina, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).12

У 2008–2012 рр. найчастіше позбавлення волі призначалося на строк понад 3 роки до 5 років включно. Частка осіб, яким було призначене покарання на цей строк, упродовж 2008–2010 рр. складала близько 58 %, у наступні три роки зменшилася до 31,6 % у 2013 р. та в подальшому коливалася на рівні 30–40%. У результаті цього, після 2012 р. покарання на строк понад 3 роки до 5 років включно стало другим за поширеністю. Кількість засуджених до цього покарання у 2008 р. дорівнювала 1265 осіб, наступні три роки вона зросла до 1882 у 2011 р., а далі переважно скорочувалася та в 2021 р. до позбавлення волі на цей строк було засуджено 90 осіб, що менше, ніж на початку аналізованого періоду, у 14 разів.

На строк понад 5 років до 10 років включно у 2008–2009 рр. позбавлення волі призначалося щодо 20 % засуджених до цього виду покарання, але в подальшому відсоток таких осіб здебільше зростав та у 2021 р. складав уже 61,3 %. Тобто, починаючи з 2013 р., покарання на такий строк стало найбільш поширеним серед засуджених за вчинення цього наркозлочину. Кількість таких осіб упродовж 2009–2012 рр. збільшилася з 443 до 1163 (у 2,6 рази), у 2013–2019 рр. знизилася до 152 у 2019 р. (у 7,7 рази). А за останні два роки трохи зросла та у 2021 р. дорівнювала 192.

Наступним за частотою призначення було позбавлення волі на строк понад 2 роки до 3 років включно. У 2008 р. до такого строку було засуджено 17,2 % осіб, яким призначене позбавлення волі. Але за розглядуваний період їх відсоток скоротився до 7,3 %. Чисельність зазначених засуджених зросла з 382 у 2008 р. до 450 у 2012 р., а в наступні роки зменшилася до 23 у 2021 р., що менше, ніж у 2008 р. у 16,6 рази.

Позбавлення волі на інші строки призначалося значно рідше. Так, строк понад 10 років до 15 років включно за весь аналізований період було призначено тільки 14 засудженим, а понад 15 років до 25 років включно – жодному.

Інші міри покарання за вчинення діяння, передбаченого ст. 307 КК України, призначалися нечасто. Обмеження волі у 2008–2013 рр. застосовувалося в середньому до 60 осіб, а в наступні роки їх число скоротилося до 5 у 2021 р. Частка таких осіб серед усіх, засуджених до різних видів покарання, складала близько 2 %. Кількість засуджених до штрафу знизилася за аналізований період з 35 до 5, а їх відсоток був менше 1,5 %. Арешт, як міра покарання, у 2008–2013 рр. застосовувався щодо 15–27 осіб у різні роки, а у 2014–2021 рр. їх кількість не перевищувала 7 осіб. Ще менш поширеними були виправні та громадські роботи. Чисельність засуджених до виправних робіт скоротилася з 16 у 2008 р. до 1 у 2019 р., а громадських – з 17 у 2009 р. до 1 у 2015 р. Останніми роками вони не призначалися зовсім.

Важливою характеристикою практики призначення кримінальних покарань є частота використання такого кримінально-правового інституту, як призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст.69 КК України). Відзначимо, що серед засуджених до покарання за вчинення розглядуваного злочину більше половині осіб було призначено більш м'яке покарання, ніж передбачено законом. У 2009–2011 рр. їх кількість зменшилася з 1498 до 1057, у 2012 р. зросла до 1710, та в подальшому скоротилася до 161. Частка таких осіб у 2008 р.

© Kulyk Oleksandr, Naumova Iryna, Skorobohatova Alina, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).12

складала 63,2 % засуджених до покарання, до 2011 р. знизилася до 29,2 %, у наступні три роки збільшилася до 82,3 %, а далі переважно зменшувалася та в 2021 р. становила 48,1 %.

Крім основного покарання, до деяких засуджених застосовувалося також і додаткове покарання. Основним видом додаткового покарання за вчинення розглядуваного наркозлочину є конфіскація майна. У якості додаткового покарання її призначали більше, ніж 70 % осіб, засуджених до покарання. Їх кількість зросла у 2009–2011 рр. у 1,6 рази з 1674 до 2746, а в наступні роки зменшилася у 11,7 рази до 235. Зауважимо також, що на початку аналізованого періоду більше 40 % всіх випадків конфіскації майна в Україні призначалися за вчинення розглядуваного злочину, в подальшому їх частка скоротилася до 25,5 %. Інші види додаткового покарання застосовувалися дуже рідко.

Найбільш поширеним кримінальним правопорушенням, пов'язаним з наркотиками, є незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту. Воно є другим за поширеністю видом кримінальних правопорушень в Україні. Упродовж 2008–2021 рр. особи, що вчинили це діяння, складали в середньому 10,3 % від усіх осіб, вироки (постанови) щодо яких набрали законної сили.

Згідно з ч.1 ст. 309 КК України, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту караються штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років. Ті самі дії, вчинені при обтяжуючих обставинах (ч. 2, 3 ст. 309 КК України), караються штрафом від двох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до восьми років.

У 2008 р. та 2009 р. набрали законної сили вироки (постанови) щодо 25 030 та 24 823 осіб відповідно, що вчинили зазначене кримінальне правопорушення. У 2010 р. їх кількість зменшилася на 15,8 % до 20 897 та наступні два роки практично не змінювалася, в 2013–2016 рр. – суттєво знизилася у 2,7 рази до 7719, у 2017 р. – зросла на 27,3 % до 9829, а в останні 4 роки незначно коливалася та в 2021 р. становила 8242. За аналізований період чисельність цих діянь скоротилася у 3 рази.

Серед них у середньому 88,1 % складали особи, яких було засуджено, тому динаміка їх кількості була аналогічною: у 2008 р. та 2009 р. засуджено 21 043 та 21 149 осіб, у 2010 р. їх чисельність знизилася на 16,0 % до 17 768, у наступні два роки практично не змінювалася, у 2013–2016 рр. скоротилася у 2,5 рази до 6997, 2017 р. – зросла на 28,6 % до 8997, в останні роки коливалася несуттєво та в 2021 р. дорівнювала 7145.

У середньому 11,4 % осіб, постанови щодо яких набрали законної сили, складають ті, справи у відношенні яких закрито, причому, до 2017 р. їх частка зменшилася з 15,4 % до 7,8 %, а в останні роки зросла до 12,9 %. Аналогічно змінювалася й їх кількість: у 2009–2016 рр. вона скоротилася у 5,7 рази з 3861

© Kulyk Oleksandr, Naumova Iryna, Skorobohatova Alina, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).12

до 674, а в подальшому збільшилася до 1062 у 2021 р. (+57,6 %). Основними підставами закриття були: смерть підозрюваного – за розглядуваний період їх частка серед осіб, справи щодо яких закрито, зросла з 9,5 % до 21,1 % у 2020 р., а у 2021 р. – 12,6 %; дійове каяття – у 2008–2019 рр. вони складали близько 1,5 %, а в останні два роки їх відсоток збільшився до 27,3 %; передача особи на поруки – частка таких осіб знизилася з 2,4 % до 0,6 %; амністія – у 2008–2018 рр. їх частка коливалася від 0,1 % до 2,6 %.

Слід відзначити, що близько 70% справ закривалися через так звані інші підстави. У даному випадку, ймовірно, мова йде про ч. 4 ст. 309 КК України, згідно з якою особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту.

Ще близько 0,5 % осіб, справи щодо яких набрали законної сили, становили неосудні, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру. У 2008–2012 рр. їх чисельність коливалася на рівні від 88 до 134 осіб в різні роки, а далі переважно зменшувалася та у 2021 р. дорівнювала 30. Упродовж 14 років аналізованого періоду було виправдано всього 81 особу, у тому числі 17 – у 2007 р., 11 – у 2019 р.

На початку періоду, за який здійснюється аналіз, більша частина засуджених звільнялася від відбування покарання (рис. 3). Проте в наступні роки їх кількість скоротилася з 13 377 у 2008 р. до 2535 у 2019 р. (у 5,3 рази), а частка серед усіх засуджених осіб за це кримінальне правопорушення – з 63,6 % до 31,7 %. У 2020–2021 рр. їх чисельність зросла до 3955, а відсоток до 55,4 %, тобто в останньому році серед засуджених знову стало більше тих, кого звільнили від відбування покарання.

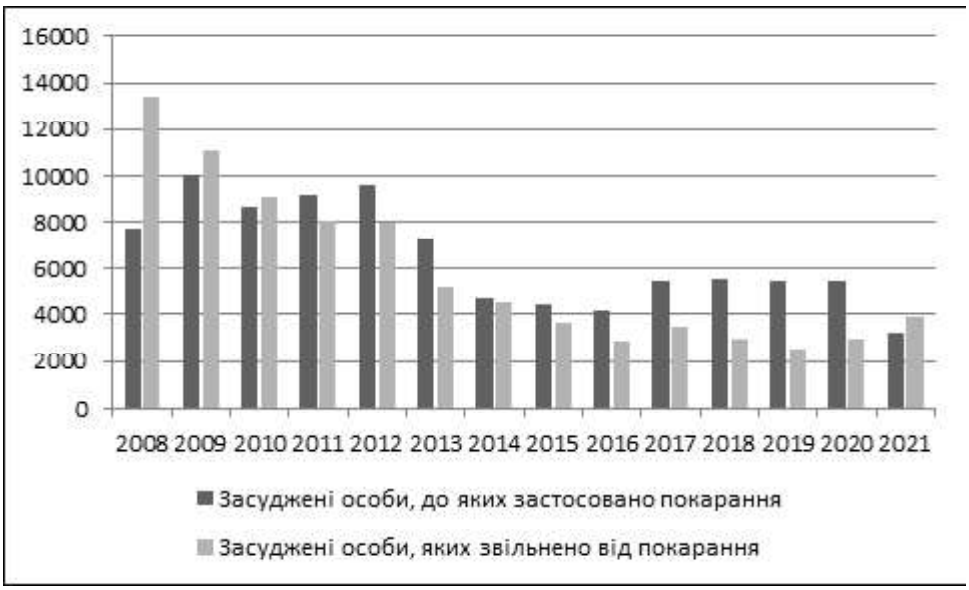

Рис 3. Динаміка кількості засуджених осіб, що вчинили незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети буту (ст. 309 КК України), до яких застосовано різні міри покарання, і тих, яких було звільнено від покарання, в Україні у 2008–2021 рр.

© Kulyk Oleksandr, Naumova Iryna, Skorobohatova Alina, 2022

Засуджені особи, до яких застосовано покарання, у 2008–2010 рр. навпаки складали менше половини всіх засуджених за це діяння, але їх частка постійно зростала. Починаючи з 2011 р., до відбування покарання засуджувалося більше осіб, ніж звільнялося від нього. Упродовж 2008–2012 рр. їх кількість коливалася на рівні 8–10 тис., у 2013–2016 рр. суттєво зменшилася до 4138 (у 2,3 рази до показника 2012 р.), у 2017 р. зросла на 32,7 % до 5490 та в наступні 4 роки практично не змінювалася. У 2021 р. значно знизилася як чисельність таких осіб (3190; –41,8 %, так і їх частка серед усіх засуджених за цей наркозлочин (38,7 %).

На початку аналізованого періоду основним видом покарання, яке застосовувалося до осіб, що вчинили незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети буту, було позбавлення волі. У 2008 р. вони складали 47,8 % усіх осіб, яким було призначене покарання, а їх кількість дорівнювала 3661. Але в подальшому ці показники переважно скорочувалися, у 2021 р. таке покарання отримало 527 осіб, тобто 16,5 %.

Майже половину у 2008–2017 рр. та близько 30 % у 2018–2021 рр. таких осіб було засуджено до позбавлення волі на строк понад 1 рік до 2 років включно; у середньому 26,0 % – на строк понад 2 роки до 3 років включно; з 7,3 % до 32,1 % збільшилася частка засуджених на строк понад 3 роки до 5 років включно; 1 рік позбавлення волі призначався у середньому 14,2 % засуджених; понад 5 років до 10 років включно у 2008–2017 рр. отримало близько 1 %, а у 2018–2021 рр. 6–9 %. В окремі роки мали місце поодинокі випадки призначення позбавлення волі на строк понад 10 років.

Покарання у вигляді штрафу в 2008 р. було застосовано до 38,8 % засуджених до покарання і це була друга за поширеністю міра покарання. З наступного року розпочалося зростання частки засуджених до цього виду покарання, і у 2019 р. вона складала вже 81,7 %, а в останні два роки знизилася до 54,7 %. Таким чином, починаючи з 2009 р. штраф став основною мірою покарання за вчинення розглядуваного кримінального правопорушення. Кількість засуджених до штрафу змінювалася у різні періоди: у 2008 р. вона дорівнювала 2971; у 2009–2012 рр. коливалася від 4448 до 5144; у 2014–2016 рр. була на рівні 3000; у 2017–2020 рр. становила від 4126 до 4458; у 2021 р. скоротилася до 1744 осіб. Відзначимо, що суттєве скорочення показників застосування штрафу в 2021 р. характерно для всіх кримінальних правопорушень в Україні.

Арешт, як міра покарання, у 2008 р. було призначено 388 особам, що становили 5,1 % від засуджених до відбування покарання, втім у 2009 р. їх кількість зросла в 2,3 рази – до 894, а частка складала 8,9 %. У наступні роки застосування цього покарання зменшувалося, у результаті чого у 2019 р. число засуджених до арешту скоротилося у 6,2 рази – до 144, а відсоток – до 2,6 %. За останні два роки аналізованого періоду у зв'язку зі зменшенням частоти застосування штрафу збільшилися показники інших видів покарання, у тому числі кількість осіб, яким призначено арешт, зросла до 385 осіб (у 2,7 рази, а їх частка – до 12,1 %.

Обмеження волі у 2008 р. було застосовано відносно 438 осіб (5,7 % засуджених до покарання). У наступні роки їх чисельність коливалася, але загалом суттєво знизилася та в 2019 р. дорівнювала 45 осіб, тобто скоротилася за цей час майже

© Kulyk Oleksandr, Naumova Iryna, Skorobohatova Alina, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).12

у 10 разів, а частка зменшилася до 0,8 %. За останні два роки, як і в попередньому випадку, ці показники значно збільшилися: кількість – до 484 (у 11 разів), а відсоток – до 15,2 %, що більше, ніж на початку аналізованого періоду. Відзначимо також, що у 2021 р. обмеження волі застосовувалося частіше, ніж арешт, та тільки трохи рідше, ніж позбавлення волі.

Виправні роботи призначалися не більше 1 % засуджених до покарання, а їх чисельність у 2008 р. дорівнювала 76, у 2009 р. зросла до 119, в наступні роки переважно скорочувалася та в 2020 р. становила 6, а в 2021 р. збільшилася до 39.

Громадські роботи застосовувалися до осіб, що вчинили вказане діяння, дуже рідко. У 2008 р. їх кількість дорівнювала 109 (1,4 %), у 2009 р. – 33 (0,3 %). У наступні роки зменшення продовжилося та в 2021 р. тільки 5 засудженим було призначено це покарання.

Зауважимо, що, на відміну від розглядуваного вище наркозлочину, кількість осіб, що вчинили дане посягання, яких було засуджено до більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, була незначною. У 2008 р. вона дорівнювала 782, що складає 10,2 % засуджених до відбування покарання, у наступному році зменшилася у 2,1 рази до 364 (3,6 %), а в подальшому продовжувала скорочуватися менш значними темпами, у 2021 р. більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, було призначено тільки 37 засудженим (1,2 %).

Додаткові покарання до засуджених за розглядуване кримінальне правопорушення застосовувалося нечасто. У 2008–2014 рр. конфіскацію майна призначали щодо 30–50 осіб щороку, а у 2015–2021 рр. – відносно 12–18 засуджених. Штраф як додаткове покарання у 2011 р. призначили 30 особам, у 2012 р. – 16, у 2013 р. – 14, а в інші роки – не більше 7.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновки.

Для динаміки кількості осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень двох зазначених видів, як і для динаміки чисельності всіх засуджених, характерною є тенденція суттєво зниження, яка спостерігалася протягом 2012–2019 рр. і припинилася лише у 2020 р.

Важливим показником, який характеризує каральну практику судів щодо осіб, які вчинили вказані види кримінальних правопорушень, є співвідношення засуджених осіб, яким було призначено покарання, і яких було звільнено від відбування покарання. Серед осіб, засуджених за більш суспільно небезпечні діяння, пов'язані зі збутом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів (ст. 307 КК), частка звільнених від відбування покарання переважала лише у 2008–2009 рр. У 2010–2014 рр. суди суттєво підсилили реальну караність таких діянь і вже не змінювали цю практику в подальшому. Переважання серед засуджених за ст. 309 КК осіб, звільнених від відбування покарання, мало місце у 2008–2010 рр. і відновилося у 2021 р. Решту років розглядуваного періоду більше осіб засуджувалося до відбування покарання. Особливо слід виділити 2017–2020 рр., коли спостерігалося більш значне переважання осіб, які були реально покаранні за вчинення таких діянь.

Порівняння видів покарань, які призначалися судами за вчинення кримінальних правопорушень зазначених видів, чітко демонструє різницю в оцінці їх суспільної небезпечності суддями. За вчинення більш суспільно небезпечних діянь,

© Kulyk Oleksandr, Naumova Iryna, Skorobohatova Alina, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).12

передбачених ст. 307 КК, майже 96 % всіх засуджених до відбування покарання призначалося позбавлення волі. З 2013 р. суди все частіше почали призначати засудженим за такі діяння більш значні строки позбавлення волі. Слід відзначити, що суди компенсують суворість санкцій зазначеної статті КК і часто призначають засудженим по ній більш м'яке покарання, ніж передбачено законом. Протягом аналізованого періоду суди відмовилися від призначення за діяння, передбачені ст. 309 КК, переважно позбавлення волі, і основною мірою покарання за їх вчинення став штраф.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України: прийнятий 05.04.2001 № 2341-III. Офіційний вебпортал парламенту України. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 30.08.2022).

2. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання. (Форма № 6). Офіційний сайт Державної судової адміністрації України. URL: https:// https://court.gov.ua/. (дата звернення: 30.08.2022).

REFERENCES

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: pryiniatyi. "Criminal Code of Ukraine: adopted on April 5, 2001 No 2341-III". Official website of the Parliament of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (Date of Application: 30.08.2022) [In Ukrainian].

2. Zvit pro osib, prytiahnutykh do kryminalnoi vidpovidalnosti ta vydy kryminalnoho pokarannia. "Report on persons brought to criminal liability and types of criminal punishment". (Form No 6). Official website of the State Judicial Administration of Ukraine.URL: https:// https://court.gov.ua. (Date of Application: 30.08.2022) [In Ukrainian].

UDC 343.57

Kulyk Oleksandr,
Doctor of Juridical Sciences, Professor, Head of Research Laboratory,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-5172-8996
Naumova Iryna,
Senior Researcher, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6643-0375
Skorobohatova Alina,
Doctor of Philosophy in Law, Head of the Department,
Pension Fund of Ukraine in the Kyiv region, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9046-1481

ANALYSIS OF SENTENCE PRACTICES FOR THE MOST COMMON CRIMINAL OFFENSES RELATED TO NARCOTICS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES OR THEIR ANALOGUES

This article analyzes the main trends in the practice of conviction and sentencing in Ukraine for the most common criminal offenses related to narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues – illegal production, manufacture, acquisition, storage,

© Kulyk Oleksandr, Naumova Iryna, Skorobohatova Alina, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).12

transportation, shipment or sale of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues (Art. 307 of the Criminal Code of Ukraine) and illegal production, manufacture, acquisition, storage, transportation or transfer of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues without the purpose of sale (Art. 309 of the Criminal Code of Ukraine).

Authors analyzed data from the state court reporting for the period 2008–2021 on the number of persons convicted for these criminal offenses, the number of those convicted who received real sentences, and the distribution of such persons by type of punishment.

According to the results of the analysis the following trends were established: among the persons convicted for more socially dangerous acts related to the sale of narcotic drugs, psychotropic substances and their analogues (Article 307 of the Criminal Code), the proportion of those released from serving the sentence prevailed in 2008–2009, and in 2010–2014 there was a significant increase in the punishability of such acts by the courts.

The predominance of persons released from serving their sentence among those convicted under Art. 309 of the Criminal Code occurred in 2008–2010 and resumed in 2021. The years 2017–2020 stand out, when there was a more significant predominance of persons who were actually punished for committing such acts.

Comparing the types of punishments imposed by courts for committing criminal offenses of these types clearly demonstrates the difference in judges' assessment of their public danger. For committing more socially dangerous acts under Art. 307 of the Criminal Code, almost 96 % of all those sentenced were sentenced to imprisonment. Since 2013, courts have increasingly imposed longer prison sentences for such actions. It should be noted that the courts compensate for the severity of the sanctions of this article of the Criminal Code and often impose a milder punishment on those convicted under it than provided by law.

Courts demonstrated a clear weakening of punitive practice with regard to persons who committed criminal offenses under Article 309 of the Criminal Code. If at the beginning of the analyzed period those convicted for such actions were prescribed mainly imprisonment, then later the main type of punishment for this criminal offense became a fine.

Keywords: criminal offense, punishment, trend of sentencing practice, convict, drug crime, type of punishment, imprisonment, fine, release from serving sentence.

Отримано 11.10.2022

© Kulyk Oleksandr, Naumova Iryna, Skorobohatova Alina, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).12

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57) Issue 3(57) 2022

УДК 342.7:004.7-053.2(44)

Лубенець Ірина Григорівна,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-2597-0356

ДОСВІД ФРАНЦІЇ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ДИТИНИ В ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Висвітлюється проблема безпеки дитини у цифровому середовищі. Крім того, досліджуються питання, пов'язані з упорядкуванням інформаційного простору будь-якої країни. Тому у багатьох розвинених країнах, зокрема у Франції, існують прийняті норми та заборони щодо поширення інформації, яка може негативно вплинути на процес формування морального розвитку неповнолітніх. Доводиться, що французькі законодавці постійно працюють над удосконаленням законодавчого арсеналу, спрямованого на забезпечення захисту дітей у цифровому середовищі, шляхом запровадження відповідних санкцій у випадках, коли правопорушення стосовно дітей вчиняються з використанням інформаційно-комунікаційних систем.

Ключові слова: *дитина, домагання, Інтернет, контент, порнографія, неповнолітній, провайдер, цифрове середовище.*

На сьогодні користувачі цифрових технологій та Інтернету, особливо діти, наражаються на численні ризики й загрози: від проблем захисту конфіденційності та споживання шкідливого контенту до інтернет-шахрайства, загроз у вигляді кібербулінгу, грумінгу, інших сексуальних зловживань та експлуатації в цифровому середовищі. Крім того, пандемія COVID-19 та пов'язані з нею карантинні заходи призвели до збільшення кількості дітей, які вперше почали користуватися Інтернетом для продовження навчання та підтримки соціальних зв'язків. Також в рази збільшився час перебування дітей в онлайн-середовищі. В таких умовах перед урядами держав всього світу гостро постало питання запобігання та протидії правопорушенням стосовно дітей у цифровому середовищі, зокрема, шляхом криміналізації відповідних діянь, посилення відповідальності за скоєння подібних правопорушень проти дітей, удосконалення механізму фільтрації шкідливого контенту, підвищення обізнаності населення щодо ризиків та загроз тощо.

Дослідженню зарубіжного та міжнародного досвіду забезпечення захисту прав людини, у тому числі дитини, в цифровому середовищі присвячували свої роботи такі вітчизняні вчені: О.О. Золотар, Н.В. Лесько, А.В. Пазюк, О.Г. Радзієвська, В.М. Стешенко, О.В. Топчій, Н.С. Уханова та ін. Проте у зв'язку зі швидким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, трансформацією способів учинення правопорушень та засобів протидії ним постає необхідність у постійному моніторингу законодавчих змін провідних країн світу, а також поглибленому вивченні зарубіжного досвіду запобігання правопорушенням стосовно дітей у згаданій сфері.

© Lubenets Iryna, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).13

Пропонуємо розглянути правову основу захисту дітей в цифровому середовищі, що діє у *Франції,* де останніми роками особливу увагу було зосереджено на запобіганні та протидії правопорушенням стосовно дітей в цифровому середовищі. Зокрема, шляхом посилення покарання за кримінальні правопорушення, що вчиняються через телекомунікаційну мережу, де особливим об'єктом кримінально-правової охорони є дитина. Наприклад:

• *Стаття 222-33 Кримінального кодексу Франції [1] (далі – ККФ)* передбачає відповідальність за сексуальні переслідування, домагання (харасмент), що визнається як "*факт неодноразового нав'язування особі зауважень або поведінки із сексуальним або сексистським відтінком, які або принижують гідність, або створюють проти жертви залякувальну, ворожу чи образливу ситуацію".* Зазвичай такий злочин карається двома роками позбавлення волі та штрафом у розмірі 30 000 євро. Однак "*покарання збільшується до трьох років позбавлення волі та штрафом у розмірі 45 000 євро, якщо такі діяння скоєні:*

– проти неповнолітнього до 15 років (п. 2);

– використовуючи публічну комунікаційну послугу в режимі онлайн або через цифровий чи електронний носій (п. 6);

– у присутності неповнолітнього" (п. 7).

Подібну конструкцію стосовно кваліфікуючих ознак має *стаття 222-22-2-2 ККФ,* яка передбачає відповідальність за факт переслідування особи повторюваними зауваженнями чи поведінкою (або зауваженнями чи поведінкою від кількох людей), метою чи наслідком якої є погіршення умов її життя, що призвело до зміни фізичного чи психічного здоров'я жертви (тобто кібербулінг – авт.). Такі дії караються одним або двома роками позбавлення волі та штрафом у розмірі 15 000 євро або 30 000 євро, залежно від частини статті, за якою настає відповідальність. Однак покарання збільшується до трьох років позбавлення волі та штрафу в розмірі 45 000 євро у разі, якщо зазначені вище діяння були вчинені за двох із нижче перелічених обставин:

– якщо вони були вчинені щодо неповнолітнього віком до п'ятнадцяти років (п. 2);

– якщо вони були скоєні за допомогою публічної комунікаційної служби онлайн або за допомогою цифрового чи електронного носія (п. 4);

– у присутності неповнолітнього (п. 5) [1].

Французьке кримінальне законодавство також захищає дітей від шкідливого контенту, зокрема, порнографічного. Отже, *стаття 227-22 ККФ* передбачає посилення покарання за сприяння або замах на розбещення неповнолітнього. Зазвичай цей злочин карається п'ятьма роками позбавлення волі та штрафом у розмірі 75 000 євро. Проте покарання збільшується до семи років позбавлення волі та штрафу в розмірі 100 000 євро, *якщо неповнолітній контактував із зловмисником через використання мережі електронних комунікацій, тобто через Інтернет [1].*

• *Статтею 227-22-1 ККФ* передбачено, що вчинення повнолітнім сексуальних пропозицій неповнолітньому або особі, яка представляє себе як така, за допомогою електронних засобів зв'язку, наприклад Інтернету, карається двома роками позбавлення волі та штраф у розмірі 30 000 євро. Покарання збільшується до п'яти

© Lubenets Iryna, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).13

років ув'язнення та штрафу в розмірі 75 000 євро, якщо за пропозиціями відбудеться зустріч [1].

Необхідно звернути увагу на те, що кримінальна відповідальність настає навіть в тому випадку, якщо діяння спрямовані на особу, яка лише представляється неповнолітнім у цифровому середовищі.

• *Стаття 227-23 ККФ* передбачає покарання у вигляді 5 років позбавлення волі та штрафу в розмірі 75 000 євро за запис або розповсюдження зображень дитячої порнографії. Якщо зображення *стосується неповнолітнього* до п'ятнадцять років, ці факти караються, навіть якщо вони були вчинені *без мети поширення* цього зображення. Покарання збільшується до 7 років позбавлення волі та штрафу в розмірі 100 000 євро *за використання мережі електронних комунікацій [1].*

• *Стаття 227-24 ККФ* передбачає кримінальну відповідальність за поширення порнографічного зображення чи зображення неповнолітнього, а також за те, що порнографічне повідомлення бачить або сприймає неповнолітній. У тексті зазначається, що "*виготовлення, транспортування, розповсюдження будь-яким способом і будь-яким засобом повідомлення насильницького, порнографічного характеру, підбурювання до тероризму або такого, що серйозно підриває людську гідність чи спонукає неповнолітніх брати участь в іграх, які наражають їх на небезпеку, або торгівля таким повідомленням карається трьома роками позбавлення волі та штрафом у розмірі 75 000 євро, якщо це повідомлення, ймовірно, побачить або сприйме неповнолітній" [1].*

Цим положенням законодавець покладає відповідальність на видавців (авторів) відповідного контенту. Таким чином, вони повинні подбати про те, щоб неповнолітні не отримували доступ до шкідливого вмісту.

• *Стаття 227-26 ККФ* передбачає підвищену відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк до десяти років та штрафом у розмірі 150 000 євро *"за факт вчинення повнолітньою особою сексуального насильства щодо неповнолітнього у віці до п'ятнадцяти років у випадках", "коли неповнолітня особа була введена в контакт із винним через використання електронної комунікаційної мережі для поширення повідомлень серед невизначеної громадськості"* (п.4 статті). Зазвичай за такий вид злочину передбачена відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк до 7 років та штраф у розмірі 100 000 євро [1].

Наводячи приклади статей кримінального кодексу Франції стосовно підвищеної відповідальності за правопорушення, що скоюються проти дітей з використанням цифрового середовища, слід зазначити, що перелік наведених статей не є вичерпним.

Окрім кримінального законодавства, спрямованого на протидію правопорушенням стосовно дітей в цифровому середовищі, у Франції діють заходи, спрямовані на запобігання онлайн-ризикам, наприклад, шляхом фільтрації шкідливого контенту.

Зокрема, Закон про довіру в цифровій економіці від 24 червня 2004 р. (LCEN) (*Loi n° 2004-575 du 21 juin 2004 pour la confiance dans l'economie numerique) [2]* передбачає, що провайдери доступу до Інтернету і технічні посередники не мають *жодних зобов'язань щодо моніторингу вмісту*, який вони передають або зберігають. Однак ці суб'єкти зобов'язані:

© Lubenets Iryna, 2022

– встановити доступні та видимі пристрої, які дозволяють користувачеві *повідомляти про наявність незаконного вмісту*;

– *зробити недоступним контент*, про який їм було повідомлено, інакше користувачі мають право звернутись до судді з вимогою вилучити незаконний вміст, з яким вони зіткнулися;

– *негайно інформувати компетентні державні органи* про будь-які незаконні дії одержувачів послуг (наприклад, діяльність проти людства, провокація до вчинення терористичних актів, розпалювання расової ворожнечі, ненависті до людей через їх стать, сексуальну орієнтацію, гендерну ідентичність або інвалідність, а також дитячу порнографію, підбурювання до насильства, зокрема, підбурювання до сексуального та гендерного насильства, а також посягань на людську гідність тощо), про які їм буде повідомлятися (Розділ I, підрозд. II ст. 6 п. 7 абз. 4 зазначеного Закону) [2].

Крім того, провайдери доступу до Інтернету зобов'язані *інформувати своїх абонентів про наявність пристроїв батьківського контролю*.

Слід зазначити, що у Франції проводиться безперервна робота державними та недержавними суб'єктами щодо пошуку можливих способів захисту неповнолітніх від онлайн-ризиків. Зокрема, у січні 2020 р. було підписано *протокол зобов'язань щодо запобігання впливу на неповнолітніх порнографічного вмісту в Інтернеті*, який об'єднав різних учасників: органи державної влади; асоціації, що займаються захистом дітей; постачальників доступу до Інтернету; операторів мобільного зв'язку, пошукових систем; видавців контенту та виробників терміналів і систем. Його реалізацію забезпечує моніторинговий комітет, який складається з усіх підписантів на чолі з ARCEP (Управління електронних комунікацій та поштового регулювання, з 2022 р. – APCOM) та CSA (Вища аудіовізуальна рада). Робота комісії розпочалася 7 лютого 2020 року [3]. Отже, у Франції розвинута політика спільної мобілізації державних і приватних суб'єктів для боротьби із шкідливим контентом, з метою забезпечення безпеки дитини в цифровому середовищі.

Крім постачальників Інтернету (провайдерів), законодавець також залучає сферу освіти, зокрема, навчальні заклади до захисту наймолодших Інтернет-користувачів. Так, Міністерством національної освіти здійснюється впровадження систем автоматичного контролю – централізованих фільтрів, які обмежують доступ школярів до сайтів расистської, антисемітської і неофашистською спрямованості. У Розпорядженні від 11 лютого 2004 року [4] щодо використання Інтернету зазначається, що школи повинні використовувати фільтруючий пристрій для відбору інформації, доступної учням [5].

Закон про орієнтацію та програмування для відновлення школи Республіки від 8 липня 2013 р. (*Loi n°2013-595 du 8 juillet 2013 d'orientation et de programmation pour la refondation de l'Ecole de la Republique)[6]* узагальнив використання цифрових інструментів та ресурсів і вимагає від вчителів здійснення заходів стосовно підвищення обізнаності щодо прав та обов'язків, пов'язаних із використанням Інтернету та мережі.

У розділі III ст. Л. 312-9. зазначається *"Навчання з використання цифрових засобів і ресурсів проводиться в школах і навчальних закладах, а також у навчальних*

© Lubenets Iryna, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).13

підрозділах медико-соціальних закладів і служб, закладів охорони здоров'я. Це включає підвищення обізнаності про права та обов'язки, пов'язані з використанням Інтернету та мереж, включаючи захист приватності та повагу до інтелектуальної власності" [6].

До того ж з метою підвищення обізнаності школярів з приводу небезпек в Інтернеті у 38 департаментах країни спільно з силами жандармерії проводяться спеціальні уроки для учнів останніх класів початкової школи (9–11 років). Їх мета – попередити молоде покоління про небезпеку мережі Інтернет. Протягом 45 хвилин учням розповідають про те, що їх можуть примушувати до сексуальних зв'язків, зазивати в секти, підштовхувати до самогубств, показують відеоролики зі свідченнями однолітків – жертв агресії в Інтернеті. Наприкінці циклу таких уроків школярам пропонують скласти іспит на володіння правилами поведінки в мережі та видають Інтернет-посвідчення за аналогією до водійських прав [7; 8].

Таким чином, уряд Франції наголошує на необхідності та важливості запровадження освітніх заходів (як ефективний запобіжний захід) з метою інформування молоді про можливі ризики, які виникають в цифровому середовищі. З цією метою було створено багато корисних сайтів [9]. Зокрема:

• Уряд створив інформаційну платформу для батьків, спрямовану на боротьбу з порнографією в Інтернеті, підтримку цифрового батьківства: jeprotege-monenfant.gouv.fr;

• Асоціація e-Enfance підтримує батьків, дітей та вчителів, розробляючи просвітницькі та інформаційні заходи: www.e-Enfance.org. У випадках, коли шкідливий контент не буде швидко видалено сайтом, можна зв'язатися за таким посиланням Net Ecoute 3018 (телефон або додаток) або за допомогою електронної пошти educnat@netecoute.fr, щоб прискорити процедуру;

• Управління електронних комунікацій та поштового регулювання (ARCEP) пропонує рішення для посилення батьківського контролю над різними пристроями: https://www.arcep.fr/demarches-et-services/utilisateurs/protection-mineurs-contre-pornographie-en-ligne-solutions.html#c26387;

• Гаряча лінія анонімного повідомлення про шкідливий, протизаконний контент за посиланням або у додатку https://www.pointdecontact.net/;

• Діагностика кібер-посягань, онлайн-консультація щодо існуючих ризиків, онлайн-інструменти підтримки: https://www.cybermalveillance.gouv.fr/diagnostic/accueil;

• Національна програма цифрової обізнаності молоді налічує більше 100 безкоштовних ресурсів і практичних порад для підтримки молоді від 6 до 18 років, їхніх батьків та вчителів у цифровому житті та використанні екранів – https://internetsanscrainte.fr/;

• Платформа PHAROS дозволяє кожному користувачеві Інтернету повідомляти про незаконний вміст або поведінку, з якою він стикається під час перегляду. Крім того, цей інструмент пропонує ряд порад для батьків, які допоможуть їм захистити неповнолітніх в Інтернеті: https://www.internet-signalement.gouv.fr/PortailWeb/planets/Accueil!input.action;

• Платформа PedaGOGames, на якій сформульовані поради щодо супроводження дітей у світі відеоігр – https://cutt.ly/CG5aiu2;

© Lubenets Iryna, 2022

• Вебсайт educnum.fr опублікований Національною комісією з комп'ютерів і свобод (CNIL) – інформаційний сайт для широкої громадськості, у тому числі дітей, ЗМІ. Містить поради щодо захисту конфіденційності в цифровому середовищі, інформування освітньої спільноти, підвищення обізнаності щодо онлайн-ризиків та небезпек, обміну досвідом тощо.

Крім інтернет-сайтів громадських організацій, які розповідають про Інтернет-загрози, методи їх нейтралізації і містять "гарячі лінії" для прийому повідомлень про небезпечний контент, кібер-приниження, порнографію, домагання, загрози тощо існує "гаряча лінія" також у МВС Франції. За допомогою цієї лінії можна, натиснувши кнопку "signaler un cjntenu" ("повідомити про вміст"), передати повідомлення про шкідливий контент чи поведінку, з якою зіштовхнулась особа при використанні Інтернету [10]. На сайті МВС також можна знайти сторінки інформації, поради фахівців щодо ефективного захисту будь-якої особи, зокрема, дитини при використанні Інтернету.

Підсумовуючи, зазначимо, що на сьогодні Франція демонструє досить обширний інструментарій для протидії правопорушенням стосовно дітей у цифровому середовищі. По-перше, необхідно відзначити широке коло кримінальних деліктів, які включають у себе різноманітні форми порушення прав дитини в онлайн-просторі, що дозволяє за допомогою відповідних санкцій протидіяти багатьом правопорушенням стосовно дітей у цифровому середовищі. Одночасно відповідно до Кримінального кодексу Франції за такі правопорушення (стосовно дитини в цифровому середовищі) передбачається підвищена кримінальна відповідальність. По-друге, у Франції добре розвинений механізм повідомлення та фільтрації шкідливого контенту. Також заслуговує на увагу інформаційна (освітня) складова для населення, особливо для дітей, стосовно ризиків та загроз в онлайн-просторі. На нашу думку, досвід Франції, де діє ефективна система суспільно-державного партнерства у згаданій сфері, вважаємо успішним і гідним для запозичення та втілення в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Code penal pour France. 1994. Derniere mise a jour des donnees de ce code: 01 septembre 2022. URL: https://cutt.ly/pV56mdD (дата звернення: 04.10.2022).
2. Loi n° 2004-575 du 21 juin 2004 pour la confiance dans l'economie numerique. URL: https://cutt.ly/iV56So1 (дата звернення: 04.10.2022).
3. Protection des mineurs: quelles solutions pour proteger votre enfant des images a caractere pornographique sur internet? 2022. ARCEP. URL: https://cutt.ly/VV56VPg (дата звернення: 04.10.2022).
4. Usage de l'internet dans le cadre pйdagogique et protection des mineurs: Circulaire N°2004-035 du 18-2-2004. URL: https://cutt.ly/IV567fc (дата звернення: 04.10.2022).
5. Ministere de l'education nationale, de la jeunesse et des sports. URL: https://cutt.ly/KV6qoKo (дата звернення: 04.10.2022).
6. Loi n°2013-595 du 8 juillet 2013 d'orientation et de programmation pour la refondation de l'Ecole de la Republique. URL: https://cutt.ly/lV6qkCG (дата звернення: 04.10.2022).
7. *Polevaya O., Boyer F.* L'ecole francaise face a ses problemes. URL: http://rusoch.fr/fr/politique/problemy-francuzskoj-shkoly.html (дата звернення: 04.10.2022).
8. Un kit utile pour tous / Le permis internet pour les enfants. URL: https://permisinternet.com/definition/ (дата звернення: 04.10.2022).
9. Protection des mineurs sur internet: que dit la loi? Le conseil national des barreaux. 2021. URL: https://www.avocat.fr/actualites/protection-des-mineurs-sur-internet-que-dit-la-loi (дата звернення: 04.10.2022).

© Lubenets Iryna, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).13

10. Ministere de l'Interieur. 2022. URL: https://www.internet-signalement.gouv.fr/PortailWeb/planets/Accueil!input.action (дата звернення: 04.10.2022).

REFERENCES

1. Code penal pour France. 1994. Derniere mise a jour des donnees de ce code: 01 septembre 2022. URL: https://cutt.ly/pV56mdD (Date of Application: 04.10.2022) [In France].
2. Loi n°2004-575 du 21 juin 2004 pour la confiance dans l'economie numйrique. URL: https://cutt.ly/iV56So1 (Date of Application: 04.10.2022) [In France].
3. Protection des mineurs: quelles solutions pour proteger votre enfant des images a caractere pornographique sur internet? 2022. ARCEP. URL: https://cutt.ly/VV56VPg (Date of Application: 04.10.2022) [In France].
4. Usage de l'internet dans le cadre pedagogique et protection des mineurs: Circulaire N°2004-035 du 18-2-2004. URL: https://cutt.ly/IV567fc (Date of Application: 04.10.2022) [In France].
5. Ministere de l'education nationale, de la jeunesse et des sports. URL: https://cutt.ly/KV6qoKo (Date of Application: 04.10.2022) [In France].
6. Loi n°2013-595 du 8 juillet 2013 d'orientation et de programmation pour la refondation de l'Ecole de la Republique. URL: https://cutt.ly/lV6qkCG (Date of Application: 04.10.2022) [In France].
7. *Polevaya O., Boyer F.* L'ecole francaise face a ses problemes. URL: http://rusoch.fr/fr/politique/problemy-francuzskoj-shkoly.html (Date of Application: 04.10.2022) [In France].
8. Un kit utile pour tous / Le permis internet pour les enfants. URL: https://permisinternet.com/definition/ (Date of Application: 04.10.2022) [In France].
9. Protection des mineurs sur internet: que dit la loi? Le conseil national des barreaux. 2021. URL: https://www.avocat.fr/actualites/protection-des-mineurs-sur-internet-que-dit-la-loi (Date of Application: 04.10.2022) [In France].
10. Ministere de l'Interieur. 2022. URL: https://www.internet-signalement.gouv.fr/PortailWeb/planets/Accueil!input.action (Date of Application: 04.10.2022) [In France].

UDC 342.7:004.7-053.2(44)

Lubenets Iryna,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher, Leading Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2597-0356

FRANCE'S EXPERIENCE OF PROTECTING CHILDREN IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

In the context of the rapid development of the modern information society, where the World Wide Web is an integral part of modern life, the number of risks and dangers in the Internet environment does not decrease. Due to deficiencies in legal regulation of child protection, the digital environment becomes a convenient "field" for illegal activities.

Therefore, ensuring the safety of the child while staying in the digital environment is becoming one of the important and urgent needs, which is not only to create modern protective mechanisms on the way of offenders to their potential victims, but also to carry out active preventive and educational work among children ˜ potential victims.

The article examines the experience of France in protecting children in the digital environment. In particular, the separate corpus delicti of crimes committed

© Lubenets Iryna, 2022

through the telecommunication network, where the child is a special object of criminal law protection, are considered.

The continuous work of state and non-state actors on possible ways to protect minors from online risks is outlined. The article analyzes the legislation on the responsibilities of Internet service providers (ISPs), as well as the involvement of the education sector, in particular, educational institutions in the protection of the youngest Internet users.

The paper notes that the French government pays much attention to the introduction of educational measures to raise awareness of children, parents, teachers about possible risks and dangers in the digital environment. In order to achieve this goal, many useful online platforms have been created, including on the website of the Ministry of the Interior, where one can find not only useful information and advice from experts, but also report to the Ministry of the Interior hotline about harmful content or illegal behavior encountered by a person (including a child) when using the Internet. The author emphasized the expediency of borrowing the experience of France in the field of ensuring the safety of children in the digital environment.

Keywords: child, harassment, Internet, content, pornography, minor, provider, digital environment.

Отримано 07.10.2022

© Lubenets Iryna, 2022

УДК 343.85-055.2:355(4/8)

Рямзіна Аліна Юріївна,
кандидат юридичних наук, науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-6250-5296

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ ЩОДО ЖІНОК ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ У ЗОНАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

У статті зазначено іноземний досвід запобігання насильству щодо жінок за ознакою статі у зонах збройних конфліктів у Боснії, Філіппінах, Конго та наведений позитивний досвід України у цьому питанні. Виявлено, що завдяки тому, що після війни в Боснії боснійські жінки почали говорити про сексуальне насильство, зараз існує міжнародне законодавство, яке визначає, що зґвалтування під час збройних конфліктів є злочином проти людяності та розглядається як спосіб катувань. Зазначено основні рекомендації для уряду України щодо запобігання та протидії насильству за ознакою статі.

Ключові слова: *насильство щодо жінок, насильство за ознакою статі, запобігання насильству щодо жінок, насильство в умовах військової агресії, насильство на територіях збройних конфліктів, насильство під час дії воєнного стану, іноземний досвід Конго, Філіппін, Боснії, заходи запобігання насильству за ознакою статі.*

У зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України, про що йдеться в Указі Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" [1] від 24.02.2022, та підвищенням рівня насильства щодо жінок за ознакою статі внаслідок збройної агресії є потреба у дослідженні іноземного досвіду запобігання насильству щодо жінок за ознакою статі, вчиненого в ситуаціях військової агресії, з метою можливого перейняття цього досвіду для потреб України.

Станом на 2019 р. в Україні 75 % жінок зіштовхувалися з насильством за ознакою статі протягом свого життя. Насильство з боку статевого партнера і насильство в сім'ї було найбільш поширеним як в регіонах, які постраждали від військової агресії, так і в інших регіонах.

Як чоловіки, так і жінки зазнають сексуального насильства як однієї із форм катувань з метою отримання зізнань шляхом зґвалтувань, примусового оголення, погроз вчинення сексуального насильства щодо них самих або їхніх родичів. Чоловіки піддаються кастрації, а жінки – сексуальному рабству, примусу до проституції та іншим формам сексуального насильства.

Одним із ризиків насильства за ознакою статі в ситуаціях військової агресії є масове внутрішнє переміщення осіб. Станом на 11 травня 2022 р. в Україні були внутрішньо переміщені 7 млн осіб. Якщо порівняти показники насильства за ознакою статі до і під час військової агресії, то після внутрішнього переміщення осіб показники насильства за ознакою статі потроїлися [2].

© Riamzina Alina, 2022

Розгортання конфлікту на сході України з початку 2014 р. супроводжувалися випадками порушення прав людини; разом з тим, лунали свідчення щодо поширення фактів насильства за ознакою статі у регіонах, де велися бойові дії. Зокрема, у звіті Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) представлено інформацію щодо 203 випадків сексуального насильства, у тому числі 43 зґвалтувань, що були зареєстровані протягом квітня 2014 р. – січня 2017 р. у східних регіонах, охоплених конфліктом [3]. За даними звіту, близько 43 % жертв сексуального насильства становили жінки у віці 25–36 років, а 63 % із цих випадків сталися поза межами родини.

У дослідженні "Війна без правил: ґендерно-обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України", результати якого були представлені ГО "Східноукраїнський центр громадських ініціатив" наприкінці 2017 р., наведено докази 175 випадків сексуального насильства з боку незаконних збройних формувань у місцях несвободи, під час перетину контактної лінії, в територіальних громадах зон конфлікту та в територіальних громадах, віддалених від зон конфлікту. Згідно з результатами цього опитування, кожна 3-тя жінка та кожен 4-й чоловік, які були в полоні у зоні конфлікту, постраждали та/або стали свідками сексуального насильства [4].

Підвищену вразливість жінок до насильства в умовах збройного конфлікту підтвердили й результати дослідження "Ґендерно зумовлене насильство в регіонах, які постраждали від конфлікту" [5], що було проведене ГО "Український центр соціальних реформ" за підтримки ЮНФПА (дослідження здійснювалось у Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Запорізькій та Харківській областях. Цільові групи дослідження включали внутрішньо переміщених жінок та жінок, які постійно проживали у місцевих громадах). Результати опитування підтвердили, що внутрішньо переміщені особи стикаються з різними формами насильства, включаючи погрози зброєю, приниження, залякування, а також застосування фізичної сили, психологічний тиск і сексуальні домагання. Так, частка вимушено переміщених жінок, які повідомили принаймні про один випадок насильства, що стався з ними до переїзду на нове місце проживання, у три рази перевищувала частку постраждалих жінок, які постійно проживали у приймаючих громадах з початку конфлікту (відповідно 15,2 % проти 5,3 % респонденток). Після переїзду на безпечне місце проживання рівень поширення насильства щодо внутрішньо-переміщених жінок скоротився, однак відсутність постійного житла та стабільних доходів у переселенців, розрив їх родинних та соціальних відносин сприяють вразливості цієї групи населення.

Завдяки тому, що після війни в Боснії боснійські жінки почали говорити про сексуальне насильство, зараз існує міжнародне законодавство, яке визначає, що зґвалтування під час збройних конфліктів є злочином проти людяності та розглядається як спосіб катувань [6].

У Боснії на державному рівні ведеться просвітницька робота, спрямована на те, щоб поінформувати жінок про програму реабілітації та щоб вони не боялися звертатися по допомогу. Ця програма надає статус жертви жінкам, після чого їм виплачується щомісячна фінансова допомога, з медичними даними працює комісія, яка зберігає всю інформацію про потерпілих.

© Riamzina Alina, 2022

По допомогу до комісії звернулося 173 жінки. Компенсації виплачуються на їхні банківські картки, які замасковані під зарплатні, а персональна інформація залишається конфіденційною, щоб родичі чи знайомі цих жінок не дізналися правди про жертв зґвалтування. Жінки приходять до соціальних центрів та іноді виконують нескладну роботу, наприклад, створюють квіти, аплікації. Але насправді ця символічна діяльність виконується з метою соціалізації жертв та здійснення офіційних виплат від держави.

Постраждалі жінки бояться, щоб своїми діями не завдати сорому їхнім родинам. Проте фінансова компенсація є способом публічного вибачення перед жертвами та інструментом повернення їхньої самоповаги [7].

За останні 20 років практичної діяльності гуманітарних неурядових організацій встановлено, що у всіх видах надзвичайних гуманітарних ситуацій чи військової агресії, чи гуманітарної кризи внаслідок стихійних лих, ризик насильства щодо жінок та дітей зростає. У Філіппінах під час гуманітарної кризи внаслідок стихійного лиха відділ захисту жінок і дітей Філіппінської національної поліції направив жінок-поліцейських у постраждалі від стихійного лиха райони, в табори для внутрішньо переміщених осіб, які утворили служби допомоги для жінок і дітей. Це було організовано з метою зменшення ризиків насильства щодо жінок за ознакою статі.

У Філіппінах за підтримки робочої групи з питань боротьби з насильством щодо жінок за ознакою статі учасники управління координації таборів розвісили сотні невеликих ламінованих плакатів у громадських місцях, щоб допомогти підвищити обізнаність членів спільноти про незаконність торгівлі людьми. Вони не користувалися соціальними мережами, тому що це іноді може не мати результату через відсутність доступу до мережі Інтернет.

У Конго готують вчителів, щоб створити безпечне та здорове середовище в класі і підвищити якість викладання, а також відбувається залучення спільноти до участі у батьківських комітетах, що дозволяє знизити ризики насильства щодо дівчат та жінок завдяки доступу до якісної освіти.

Існує позитивний досвід взаємодії України та ООН під час військової агресії. У 2018 р. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (далі – УВКБ ООН) здійснило постачання 50 камер спостереження на контрольно-пропускний пункт “Майорськ” для запобігання корупції. УВКБ ООН продовжує співпрацю з Державною податковою службою України у сфері запобігання зловживанням і корупцією. Першочерговою метою заходу було запобігання корупції, проте це також допомагає запобігати гендерно-обумовленому насильству, яке має підвищений ризик вчинення на контрольно-пропускних пунктах [2].

Щодо досвіду запобігання та протидії насильству за ознакою статі в умовах збройної агресії в Україні важливим документом, який врегульовує це питання, є Концепція Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 р., схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 [8]. Концепція містить визначення проблеми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі, аналіз причин виникнення проблеми та обґрунтування необхідності її розв’язання програмним методом, мету Програми, визначення

© Riamzina Alina, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).14

оптимального варіанту розв'язання проблеми на основі порівняльного аналізу можливих варіантів, шляхи і способи розв'язання проблеми, строк виконання Програми, очікувані результати виконання програми, визначення її ефективності.

Концепція визначає, що збройна агресія Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях підвищує ризики випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, вчиненого учасниками бойових дій із посттравматичним стресовим розладом. Також виникають загрози насильства щодо чоловіків, які отримали інвалідність у зв'язку з каліцтвом, якого вони зазнали під час бойових дій. Метою Програми є забезпечення розбудови системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі відповідно до міжнародних стандартів і Закону України "Про запобігання та протидію домашньому насильству" в умовах децентралізації та запровадження комплексних дій та заходів, спрямованих на зменшення масштабу такого явища. Концепція потребує внесення змін у частині аналізу проблеми оцінки ризиків випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, вчинених учасниками бойових дій із посттравматичним стресовим розладом на всій території України, а не лише у Донецькій та Луганській областях. Така зміна необхідна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та введенням в Україні воєнного стану згідно з Указом Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" [1] від 24.02.2022.

Дослідження УВКБ ООН "Свавільні затримання, катування та жорстоке поводження в контексті збройного конфлікту на сході України 2014–2021" містить такі рекомендації для уряду України щодо запобігання та протидії насильству за ознакою статі:

– забезпечити ефективне, негайне, ретельне і неупереджене розслідування пов'язаного з конфліктом свавільного затримання, катування і жорстокого поводження, включно з пов'язаним з конфліктом сексуальним насильством, незалежно від приналежності ймовірного порушника(ів); забезпечити судове переслідування порушників, включаючи осіб, які обіймають керівні посади, та, у разі визнання їх винуватими, забезпечити призначення покарання, співрозмірного тяжкості вчиненого ними діяння;

– провести навчання з питань Стамбульського протоколу для співробітників правоохоронних органів, працівників охорони здоров'я та інших посадових осіб, особливо тих, хто працюють із затриманими та беруть участь у розслідуванні і фіксації випадків катувань (*прим.* – Керівництво з ефективного розслідування та документування тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, або Стамбульський протокол, містить міжнародно визнані стандарти та процедури щодо того, як виявляти та фіксувати можливі ознаки катувань, щоб це могло слугувати доказом у суді. Протокол також містить рекомендації щодо належного розслідування випадків катувань);

– включити навчання з питань розслідування і фіксації випадків катувань і жорстокого поводження відповідно до Стамбульського протоколу до навчальних програм професійних, базових вищих і післядипломних курсів для співробітників правоохоронних органів, правників і працівниць охорони здоров'я;

© Riamzina Alina, 2022

– запровадити ефективні механізми відшкодування для жертв свавільного затримання, катування та жорстокого поводження, включаючи сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, які б передбачали компенсацію за заподіяну шкоду, а також програми реабілітації, зокрема медичну та психологічну допомогу, юридичні та соціальні послуги [9, 22–23].

Україна повинна включити всі воєнні злочини та злочини проти людства, зокрема сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у своє національне законодавство; забезпечити більш гендерну психологічну та медичну підтримку для представників обох статей; створити програми реабілітації та компенсації для постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом; створювати спеціальні схеми захисту потерпілих і свідків; розглянути різний стигматизуючий вплив сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, на чоловіків і жінок у кримінальному провадженні та залучати професіоналів тієї ж статі, що і жертва; навчати громадськість дестигматизувати (*прим.* стигматизація – це соціально-психологічна дискримінація якої-небудь категорії осіб) людей, які пережили сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом.

Розробники дорожньої карти правосуддя перехідного періоду для українського суспільства в умовах збройного конфлікту повинні забезпечити, щоб Україна юридично виокремила сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, використовувала гендерний підхід до нього та забезпечила участь жінок як важливий компонент примирення та ширшого формування політики [10].

Досліджений іноземний досвід запобігання та протидії насильству за ознакою статі в різних сферах суспільного життя та в різноманітних умовах, а також рекомендації для уряду України щодо запобігання та протидії насильству за ознакою статі можуть бути використані при вдосконаленні законодавства України з метою задоволення потреб українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022 (дата звернення: 25.07.2022).

2. Інформацію взято з онлайн-тренінгу "Gender-based Violence in situations of armed conflict" ("Гендерно обумовлене насильство в ситуаціях збройного конфлікту") на платформі RedR UK, що був проведений 11 травня 2022 р.

3. Цит за: The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Conflict-Related Sexual Violence in Ukraine. 2017.

4. Укрінформ. Дослідники розказали про сексуальне насильство на окупованому Донбасі. 01.12.2017. URL: http://surl.li/ceqey (дата звернення: 25.07.2022).

5. Цит. за: UNFPA and UCSR. Analytical Report: Gender-Based Violence in the Conflict-Affected Regions of Ukraine. Kyiv. 2015.

6. *Сладкевич К.* Сексуальне насильство – також є зброєю війни. 19.06.2019. URL: https://www.prostir.ua/?news=seksualne-nasylstvo-takozh-je-zbrojeyu-vijny (дата звернення: 25.07.2022).

7. Експертний центр з прав людини. Не дозволяйте їм нас вбивати! 01.05.2020. URL: https://ecpl.com.ua/news/ne-dozvoliayte-im-nas-vbyvaty/ (дата звернення: 25.07.2022).

8. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 № 728-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-%D1%80#Text (дата звернення: 25.07.2022).

9. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. Свавільні затримання, катування та жорстоке поводження в контексті збройного конфлікту на сході України. 2014–2021. URL:

© Riamzina Alina, 2022

https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/UkraineArbDetTorture_UA.pdf (дата звернення: 25.07.2022).

10. *Бусол К.* Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, в Україні: можливість для формування політики з урахуванням ґендеру? 18.08.2020. URL: http://surl.li/ceqga (дата звернення: 25.07.2022).

REFERENCES

1. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini. "On the introduction of martial law in Ukraine": Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 No 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022 (Date of Application: 25.07.2022) [In Ukrainian].

2. Informatsiiu vziato z onlain-treninhu. "The information is taken from the online training "Gender-based Violence in situations of armed conflict" ("Gender-based violence in situations of armed conflict") on the RedR UK platform", May 11, 2022. [In English].

3. The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Conflict-Related Sexual Violence in Ukraine. 2017. [In English].

4. Ukrinform. Doslidnyky rozkazaly pro seksualne nasylstvo na okupovanomu Donbasi. "Ukrinform. Researchers talked about sexual violence in occupied Donbas. 01.12.2017. URL: http://surl.li/ceqey (Date of Application: 25.07.2022) [In Ukrainian].

5. UNFPA and UCSR. Analytical Report: Gender-Based Violence in the Conflict-Affected Regions of Ukraine. Kyiv. 2015. [In English].

6. *Sladkevych K.* (2019). Seksualne nasylstvo – takozh ye zbroieiu viiny. "Sexual violence is also a weapon of war". 19.06.2019. URL: https://www.prostir.ua/?news=seksualne-nasylstvo-takozh-je-zbrojeyu-vijny (Date of Application: 25.07.2022) [In Ukrainian].

7. Ekspertnyi tsentr z prav liudyny. Ne dozvoliaite yim nas vbyvaty! "Expert center on human rights. Don't let them kill us!" 01.05.2020. URL: https://ecpl.com.ua/news/ne-dozvoliayte-im-nas-vbyvaty/ (Date of Application: 25.07.2022) [In Ukrainian].

8. Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi sotsialnoi prohramy zapobihannia ta protydii domashnomu nasylstvu ta nasylstvu za oznakoiu stati na period do 2025 roku. "On the approval of the Concept of the State Social Program for the Prevention and Counteraction of Domestic Violence and Gender-Based Violence for the period until 2025": Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 10.10.2018 No 728-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-%D1%80#Text (Date of Application: 25.07.2022) [In Ukrainian].

9. Upravlinnia Verkhovnoho komisara OON z prav liudyny. Svavilni zatrymannia, katuvannia ta zhorstoke povodzhennia v konteksti zbroinoho konfliktu na skhodi Ukrainy. "Office of the UN High Commissioner for Human Rights. Arbitrary detention, torture and ill-treatment in the context of the armed conflict in eastern Ukraine". 2014-2021. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/UkraineArbDetTorture_UA.pdf (Date of Application: 25.07.2022) [In Ukrainian].

10. *Busol K.* (2020). Seksualne nasylstvo, poviazane z konfliktom, v Ukraini: mozhlyvist dlia formuvannia polityky z urakhuvanniam genderu? "Conflict-related sexual violence in Ukraine: an opportunity for gender-responsive policymaking?" 18.08.2020. URL: http://surl.li/ceqga (Date of Application: 25.07.2022) [In Ukrainian].

UDC 343.85-055.2:355(4/8)

Riamzina Alina,
Candidate of Juridical Sciences, Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6250-5296

FOREIGN EXPERIENCE OF PREVENTING GENDER-BASED VIOLENCE AGAINST WOMEN IN AREAS OF ARMED CONFLICT

Foreign experience in preventing gender-based violence against women in areas of armed conflict in Bosnia, the Philippines, and the Congo is cited in the article, and

© Riamzina Alina, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).14

in this regard Ukraine's positive experience is cited. Researched that because Bosnian women began talking about sexual violence after the war in Bosnia, there is now international legislation that defines that rape during armed conflicts is a crime against humanity and is seen as a method of torture.

It has been researched that one of the risks of gender-based violence in situations of military aggression involves mass internal displacement. As of May 11, 2022, 7 million people were internally displaced in Ukraine. If we compare the rates of gender-based violence before and during military aggression, the rates of gender-based violence tripled after internal displacement.

Noted the necessity of amending the Concept of the State Social Program to prevent and counteract domestic violence and gender-based violence for the period up to 2025, approved by the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 10.10.2018. The Concept determines that the armed aggression of the Russian Federation in Donetsk and Luhansk regions increases the risks of domestic violence and gender-based violence committed by combatants with post-traumatic stress disorder. The concept requires changes in the analysis of the problem of assessing the risks of domestic violence and gender-based violence committed by combatants with post-traumatic stress disorder throughout Ukraine, not just in Donetsk and Luhansk oblasts.

Pointed out key recommendations for the government of Ukraine to prevent and counteract gender-based violence, such as including all war crimes and crimes against humanity, in particular conflict-related sexual violence, in its national legislation; providing more gender-specific psychological and medical support for both sexes; ensure effective, immediate, thorough and impartial investigation of conflict-related arbitrary detention, torture and ill-treatment, including conflict-related sexual violence; provide training on the Istanbul Protocol to law enforcement, legal, health and other officials, especially those working with detainees and involved in the investigation and recording of torture; introduce effective mechanisms of redress for victims of arbitrary detention, torture and ill-treatment. Furthermore, there is a need to legally distinguish conflict-related sexual violence, to adopt a gendered approach to it, and to ensure women's participation as an important component of reconciliation and broader policy formation.

Keywords: violence against women, gender-based violence, prevention of violence against women, violence in conditions of military aggression, violence in the territories of armed conflicts, violence during martial law, foreign experience of the Congo, the Philippines, Bosnia, measures to prevent gender-based violence.

Отримано 05.10.2022

© Riamzina Alina, 2022

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.1

Ангеленюк Анна-Марія Юріївна,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-5947-5105
Мацько Віта Андріївна,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-4149-8744

ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ ОТРИМАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ (ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ)

У статті розглядаються судові рішення у справах одержання неправомірної вигоди службовою особою за ознаками статті 368 Кримінального кодексу України. Виокремлено рішення судів, у результаті яких обвинувачену особу виправдано або недоведено її вину за недостатністю допустимих доказів. Проаналізовано проблемні питання, що стосуються причин та наслідків прийняття виправдувальних рішень у суді, враховуючи їх значення та вплив на виконання завдань кримінального процесу загалом. Надано інформаційний огляд проблематики.

Ключові слова: *неправомірна вигода, службова особа, слідчі дії, належність, судові рішення.*

Питання, що стосуються розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою, постійно потребують особливої уваги, оскільки для підвищення якості розслідування необхідним є аналіз судових рішень за вказаним кримінальним правопорушенням, які щоразу оновлюються. Зауважимо, що справедливе рішення, прийняте судом, чимало залежить від правильності та законності проведених процесуальних дій на початкових стадіях кримінального процесу, пов'язаних зі збиранням, оцінкою та фіксацією доказової бази.

Наукові та практичні аспекти розслідування прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди службовою особою, його інформаційного та криміналістичного забезпечення, безперечно, розглядались у працях багатьох науковців. Частина з них, зокрема О.В. Баганець [1], Г.О. Гончарук [2], М.Б. Желік [3], у своїх роботах здійснювали аналіз судової практики України як важливої складової у процесі формування наукових позицій та висновків.

З метою встановлення проблемних питань, які виникають при розгляді кримінальних проваджень за фактом прийняття пропозиції, обіцянки або

© Anheleniuk Anna-Mariia, Matsko Vita, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).15

одержання неправомірної вигоди службовою особою, передбачених статтею 368 Кримінального кодексу України (далі – КК) [4], вважаємо за необхідне здійснити аналіз прийнятих судових рішень за вказаною вище статтею.

Вивчення та аналіз судової практики України дозволяє виокремити категорії кримінальних проваджень, у яких суд не може ухвалити обвинувальний вирок особі, щодо якої матеріали провадження велись за ознаками статті 368 КК, а тому змушений виносити виправдувальний вирок або закривати кримінальне провадження, у тому числі й за підставою недоведеності вини обвинуваченої особи. Поділ на категорії таких кримінальних проваджень зумовлений типовістю ситуацій. Так, зазвичай, під час прийняття рішення по суті судового розгляду у справах за статтею 368 КК мають місце рішення судів, описова частина яких містить обставини стосовно:

1) визначення статусу особи як службової;
2) належність та допустимість доказів;
3) недопустимість провокації вчинення злочину;
4) необхідність перекваліфікації статті.

1. Визначення статусу службової особи має важливе значення, оскільки лише службова особа є суб'єктом злочину, передбаченого статтею 368 КК, що є обов'язковим елементом складу злочину. Якщо у судовому засіданні виявляється, що обвинуваченому був помилково визначений статус службової особи, то за статтею 368 КК він не може бути визнаний винним.

Зауважимо, що, відповідно до справи Верховного Суду України № 5-109кс15 від 08.10.2015, особу визнано винуватою в тому, що вона як головний спеціаліст – юрисконсульт відділу Держкомзему, у своєму службовому кабінеті одержала неправомірну вигоду (грошові кошти) за виготовлення та видачу двох довідок.

Однак колегія суддів судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України зазначила у постанові, що службова особа як спеціальний суб'єкт злочину, крім загальних ознак суб'єкта злочину, характеризується спеціальними ознаками, а саме: а) посадові, які визначають сферу діяльності (де саме виконуються відповідні повноваження); б) функціональні – ті, які визначають коло повноважень, у зв'язку з наявністю яких особа належить до службових. А також встановила, що головний спеціаліст – юрисконсульт відділу Держкомзему, хоч і займав посаду в органах державної влади, однак не мав статусу представника влади при підготовці і видачі довідок і не виконував організаційно-розпорядчих функцій та адміністративно-господарських обов'язків, а тому особа не використовувала службового становища, і відповідно не могла бути суб'єктом злочину, передбаченого статтею 368 КК. Тому колегія суддів кримінальну справу закрила за відсутністю в діянні особи інкримінованого складу злочину [5].

Виходячи із викладеної вище постанови Верховного суду України, можемо зробити висновок, що для визнання службової особи суб'єктом злочину, передбаченого ст. 368 КК, та притягнення її до кримінальної відповідальності недостатньо займати посаду в органі державної влади, необхідною умовою є статус представника влади і виконання ним організаційно-розпорядчих функцій та адміністративно-господарських обов'язків, що, зокрема, наділяє таку особу владою.

© Anheleniuk Anna-Mariia, Matsko Vita, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).15

2. Наступним та невід'ємним елементом процесу доказування є наявність належних та допустимих доказів, позаяк визнання судом доказів такими, що не відповідає цим критеріям, не дозволить стороні обвинувачення спиратись на них. Отже, належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні; допустимими є докази, які отримані у порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України – далі КПК (статті 85, 86 КПК) [6]. Зауважимо, що з початком досудового розслідування слід якісно збирати доказову базу, щоб у суді надалі не виникало суперечливих питань, відповіді на які будуть тлумачитись на користь обвинуваченого, відповідно до засад кримінального процесу, зокрема, презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини (частина 4, статті 17 КПК) [6].

Оцінку та рішення суду на предмет належності та допустимості доказів наведемо нижче. Так, Колегія суддів судової палати з розгляду кримінальних справ апеляційного суду Полтавської області розглянула справу № 526/225/13-к від 07.10.2013. За матеріалами справи обвинувачений, перебуваючи на посаді голови Недригайлівського районного суду Сумської області (тобто відповідно до займаної посади постійно виконує організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції, є службовою особою та займає відповідальне становище), пред'явив потерпілому вимогу дати йому вигоду, а саме грошові кошти, як умову винесення позитивного рішення на його користь. З пропозицією потерпілий погодився та передав обвинуваченому частину грошей. Решту він мав передати після виконання обвинуваченим відповідних дій щодо винесення зазначеного вище позитивного рішення. Однак, потерпілий звернувся до правоохоронних органів із заявою про те, що у нього вимагають неправомірну вигоду.

Обвинувачення судді орган досудового розслідування обґрунтував наступними доказами: 1) показаннями потерпілого; 2) протоколом огляду та вручення грошових коштів; 3) відеозаписом, на якому зафіксовано факт передачі грошових коштів.

Проте суд прийшов висновку, що вказані докази не можуть бути покладені в основу обвинувачення:

– по-перше, потерпілий давав суперечливі та неповні показання;

– по-друге, не виявилось можливим допитати у судовому порядку понятих, які були присутні під час огляду та вручення грошових коштів (за повідомленням органу, що виконував ухвалу суду про примусовий привід одного із понятих, було встановлено, що один із цих понятих не проживає за місцем проживання, вказаним у протоколі огляду). Таким чином, за наявності об'єктивних сумнівів у достовірності даних, викладених у протоколі огляду та вручення грошових коштів у присутності понятих, суд визнав його недопустимим доказом;

– по-третє, органом досудового розслідування не було доведено, що відносно обвинуваченого заводилась оперативно-розшукова справа та відеофіксація події здійснювалась законно. Окрім того, стороною обвинувачення не було доведено, що серед відеозаписів, які приєднано в якості доказів по справі, є оригінал, що не піддавався монтажу. Враховуючи наведене, зазначений відеозапис визнано недопустимим доказом по справі [7].

© Anheleniuk Anna-Mariia, Matsko Vita, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).15

Таким чином, обвинувачену особу було виправдано на підставі пункту 3, частини 1 статті 284 КПК [6], тобто за недоведеністю його вини у вчиненні злочину.

Отже, проаналізувавши вирок колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ апеляційного суду Полтавської області у справі № 526/225/13-к від 07.10.2013, можемо зробити висновок, що обвинувачений, який являвся суб'єктом злочину, передбаченого статтею 368 КК, був виправданий через:

– суперечливі та неповні показання потерпілого, який не зміг підтвердити факт вимагання суддею та передачі йому грошових коштів;

– неможливість судом усунути сумніви щодо достовірності даних, зазначених у протоколі огляду та вручення грошових коштів, що спричинило визнання недопустимим доказом цієї процесуальної дії;

– недоведеність легітимності проведення відеофіксації події та долучення саме оригіналу запису до матеріалів справи, що призвело до визнання відеозапису недопустимим доказом по справі.

Слід нагадати, що питання належності матеріалів аудіо- та відеофіксації є непоодиноким під час стадії судового розгляду. Так, згідно з вироком Тальнівського районного суду Черкаської області від 23 червня 2014 р., обвинувачений, перебуваючи на посаді начальника відділу містобудування та архітектури Тальнівської райдержадміністрації, використовуючи надану йому владу та службове становище, з корисливих мотивів, вимагав від потерпілого неправомірну вигоду за вирішення питання, що входить до його компетенції, а саме – за виготовлення, підписання і видачу останньому містобудівних умов та обмежень забудови земельної ділянки. Однак суд ухвалив рішення виправдати підсудного за відсутністю у його діях складу злочину, оскільки матеріали провадження, надані стороною обвинувачення, не містили достатніх належних доказів учинення злочину, зокрема, у матеріалах аудіо- та відеофіксації були відсутні твердження обвинуваченого або потерпілого призначення коштів, що не дозволило довести факт вчинення злочину [8]. Зауважимо, що у зазначеному вище випадку суд не ставить питання щодо законності порядку проведення фіксації за допомогою аудіо- та відео-, однак інформація, яка міститься на цих записах, визнана судом неналежною в контексті процесу доказування.

3. Необхідною умовою під час розслідування кримінального правопорушення за ознаками статті 368 КК є недопущення провокації злочину. Зауважимо, що провокативні дії можуть бути кваліфіковані як окремий вид злочину, передбачений статтею 370 КК. Таким чином, важливо під час документування обставин одержання неправомірної вигоди не переймати ініціативу сторони обвинувачення, а залишати її особі, що безпосередньо вчиняє злочин. Наслідки виявлення судом провокації наведені нижче.

Так, відповідно до матеріалів судової справи, до завідувача сектора містобудування та архітектури районної державної адміністрації звернувся громадянин із приводу оформлення паспорта прив'язки тимчасової споруди торговельно-виставочного павільйону для здійснення підприємницької діяльності. Але під час розгляду справи суд дійшов висновку, що в діях підсудного відсутній склад інкримінованого йому злочину, оскільки, як свідчить аналіз аудіо-, відеоконтролю, службова особа, спілкуючись із заявником, просила останнього виготовити

© Anheleniuk Anna-Mariia, Matsko Vita, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).15

документи у м. Кривий Ріг, але заявник сказав, що виготовлення в місті коштуватиме 3200 грн. і схиляв підсудного виготовити документи самостійно, що буде коштувати більш ніж удвічі дешевше. Така поведінка заявника свідчить про пряме підбурювання службової особи до вчинення протиправної дії та вказує на активний вплив на підсудного: отже, є провокацією вчинення кримінального правопорушення. Відтак службову особу було виправдано через відсутність у її діях складу злочину, передбаченого статтею 368 КК України [9].

Розглядаючи факти провокації одержання службовою особою неправомірної вигоди, необхідним також є вивчення та врахування практики Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ). Рішення ЄСПЛ щодо наявності провокативних дій з боку працівників правоохоронних органів різняться.

Так, підбурювання з боку поліції ЄСПЛ вбачає тоді, коли, не обмежуючись пасивним розслідуванням, має місце вплив на суб'єкта та схиляння його до вчинення злочину, який в іншому випадку не стався би.

Водночас не є провокаційними дії правоохоронних органів, якщо вони обмежились пасивним спостереженням за злочинною поведінкою особи, а також під час проведення негласних слідчих дій мав місце судовий контроль за дотриманням прав та свобод особи. У такому випадку зібрані докази будуть відповідати усім критеріям належності, допустимості та достовірності.

З викладених вище рішень ЄСПЛ можна сказати, що суд чітко встановив межі дозволеного під час проведення діяльності правоохоронними органами [10, с. 24].

4. Наступним типовим випадком, пов'язаним із доказуванням отримання неправомірної вигоди, а також розглядом зазначеної категорії справ у суді, є невірна кваліфікація злочину. На стадії судового розгляду достатньо випадків, коли у суді виникає необхідність у зміні обвинувачення особи.

Згідно з частиною 3 статті 337 КПК "суд має право вийти за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті, лише в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження" [6]. Таким чином, якщо у діях обвинуваченого, справа якого перебуває на судовому розгляді, вбачається більш тяжкий злочин, то суд не може змінити обвинувачення; а якщо дії обвинуваченого кваліфіковані невірно, то суд за фактом пред'явленого обвинувачення буде змушений закрити кримінальне провадження у порядку статті 284 КПК. Вказане вимагає уважного ставлення до визначення ознак складу злочину, у якому саме підозрюється, а далі обвинувачується особа.

Підсумовуючи наведене, зауважимо, що судова практика є недосконалою, а оцінка суду тих чи інших доказів є частково суб'єктивною, зокрема у випадку визначення порушень порядку доказування за критерієм істотності, що впливає на визнання допустимості конкретного доказу. Зазначене у частині випадків призводить до вибіркового притягнення певних суб'єктів до кримінальної відповідальності або її уникнення. Безперечно, аналіз судових рішень є необхідним для розуміння критеріїв судової оцінки доказової бази, зібраної на етапі досудового розслідування, а також для уникнення помилок стороною обвинувачення під час цього етапу. Умовно поділивши судові рішення на такі, що стосуються: 1) визна-

© Anheleniuk Anna-Mariia, Matsko Vita, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).15

чення статусу особи як службової; 2) належність та допустимість доказів; 3) недопустимість провокації вчинення злочину; 4) необхідність перекваліфікації статті, ми надали рекомендації щодо уникнення помилок стороною обвинувачення під час досудового розслідування. Так, під час визначення статусу службової особи слід звертати увагу на те, чи володіє вона організаційно-розпорядчими функціями та адміністративно-господарськими обов'язками. Крім того, звертати увагу на типові ситуації, що виникають у суді під час оцінки доказів на предмет належності, допустимості, а також на питання кваліфікації дій осіб. На наше переконання, судові рішення слід постійно вивчати та аналізувати, такий підхід повинен бути систематизованим. Ураховуючи зазначене, рішення судів, що стосуються одержання службовою особою неправомірної вигоди, були нами поділені на чотири категорії та проаналізовані за типовими ознаками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Баганець О.В.* Доказування стороною обвинувачення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2017. 269 с.

2. *Гончарук Б.Л.* Методика розслідування пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди службовій особі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2021. 207 с.

3. *Желік М.Б.* Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: кримінально-правова характеристика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів: Нац. ун-т "Львівська політехніка", 2018. 258 с.

4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 01.10.2022).

5. Постанова Верховного Суду України № 5-109кс15 від 08.10.2015. URL: https:// reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 01.10.2022).

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 01.10.2022).

7. Ухвала Апеляційного суду Полтавської області № 526/225/13-к від 07.10.2013. URL: https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 01.10.2022).

8. Вирок Тальнівського районного суду Черкаській області від 23 червня 2014 р. Справа № 704/1250/13-к. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/ 40797931 (дата звернення: 01.10.2022).

9. Вирок Софіївського районного суду Дніпропетровської області № 1- кп/193/77/13 від 30 грудня 2013 року. URL: http:// www.reyestr.court.gov.ua/ (дата звернення: 01.10.2022).

10. *Туркот М.С., Ярмиш М.Н., Козій В.В.* та ін. Методичні рекомендації щодо участі прокурора у судовому кримінальному провадженні про злочини у сфері службової діяльності в суді першої інстанції. Київ, 2017. 56 с.

REFERENCES

1. *Bahanets O.V.* (2017). Dokazuvannia storonoiu obvynuvachennia pryiniattia propozytsii, obitsianky abo oderzhannia nepravomirnoi vyhody sluzhbovoiu osoboiu u dosudovomu rozsliduvanni. "Prosecution of the acceptance of an offer, promise or receipt of an illegal benefit by an official in a pre-trial investigation: dissertation". Ph.D.: 12.00.09. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv. 269 p. [In Ukrainian].

2. *Honcharuk B.L.* (2021). Metodyka rozsliduvannia propozytsii, obitsianky abo nadannia nepravomirnoi vyhody sluzhbovii. "Methodology of investigation of an offer, promise or granting of an undue benefit to an official": diss. Candidate of Jurid. Sciences: 12.00.09. Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs. 207 p. [In Ukrainian].

3. *Zhelik M.B.* (2018). Pryiniattia propozytsii, obitsianky abo oderzhannia nepravomirnoi vyhody: kryminalno-pravova. "Acceptance of an offer, promise or receipt of an unlawful benefit: criminal-legal

© Anheleniuk Anna-Mariia, Matsko Vita, 2022

characteristics: dissertation". Candidate of Jurid. Sciences: 12.00.08. Lviv: National Lviv Polytechnic University 258 p. [In Ukrainian].

4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. "Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 05.04.2001 No 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (Date of Application: 01.10.2022) [In Ukrainian].

5. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy. "Resolution of the Supreme Court of Ukraine No 5-109кс15 dated October 8, 2015". URL: https://reyestr.court.gov.ua (Date of Application: 01.10.2022) [In Ukrainian].

6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. "Criminal Procedure Code of Ukraine": Law of Ukraine dated 04.13.2012 No 4651–VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (Date of Application: 01.10.2022) [In Ukrainian].

7. Ukhvala Apeliatsiinoho sudu Poltavskoi oblasti. "Ruling of the Court of Appeal of the Poltava Region No 526/225/13-k dated October 7, 2013". URL: https://reyestr.court.gov.ua (Date of Application: 01.10.2022) [In Ukrainian].

8. Vyrok Talnivskoho raionnoho sudu Cherkaskoi oblasti vid 23 chervnia 2014 r. "Verdict of the Talniv District Court of the Cherkasy Region dated June 23, 2014. Case No 704/1250/13-k". URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/ 40797931 (Date of Application: 01.10.2022) [In Ukrainian].

9. Vyrok Sofiivskoho raionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti. "Verdict of the Sofiiv District Court of the Dnipropetrovsk Region No 1- kp/193/77/13 dated December 30, 2013". URL: http:/ /www.reyestr.court.gov.ua/ (Date of Application: 01.10.2022) [In Ukrainian].

10. *Turkot M.S., Yarmysh M.N., Kozii V.V. and others* (2017). Metodychni rekomendatsii shchodo uchasti prokurora u sudovomu kryminalnomu provadzhenni pro zlochyny u sferi sluzhbovoi diialnosti v sudi pershoi instantsii. "Methodological recommendations regarding the participation of the prosecutor in criminal court proceedings on crimes in the field of official activity in the court of first instance". Kyiv. 56 p. [In Ukrainian].

UDC 343.1

Anheleniuk Anna-Mariia,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-5947-5105
Matsko Vita,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-4149-8744

PROBLEMS OF PROVING WRONGFUL BENEFIT (REVIEW OF COURT PRACTICE)

The article draws attention to the court decisions on receiving an improper benefit by an official on the grounds of Article 368 of the Criminal Code of Ukraine. Highlighted court decisions, as a result of which the accused person was acquitted or his guilt was not proved for insufficiency of admissible evidence. It is proposed separating court decisions into categories, which is caused by the typicality of situations. Thus, the decision of the courts, the descriptive part of which contains circumstances relating to: 1) determination of a person's status as an official; 2) belonging and admissibility of evidence; 3) inadmissibility of provocation to commit a crime; 4) necessity to re-categorize the article. Authors emphasize that in determining the

© Anheleniuk Anna-Mariia, Matsko Vita, 2022

status of an official, attention should be paid to whether he has organizational and administrative functions and administrative and economic responsibilities. In addition, attention is drawn to the typical situations arising in court during the evaluation of evidence for belonging, admissibility, as well as issues of qualification of actions of persons. Considering the facts of provocation by an official to obtain an improper benefit the practice of the European Court of Human Rights is taken into account, attention is paid to the criteria of assessment by the court of the activities of law enforcement officials, namely the presence in their actions of provocation of a crime. Thus, police work is legitimate only in the case of passive observation of the preparation and commission of a criminal offence. Initiative by the police or the applicant of the crime can be interpreted as a provocation and is inadmissible under Ukrainian law. The article also analyzes the problematic issues concerning the reasons and consequences of acquittal decisions in court, considering their importance and influence on the fulfillment of tasks of criminal proceedings. In order to improve the process of investigation the attention is drawn to some typical mistakes which can be made by the prosecution during the collection and fixation of evidence in criminal proceedings of the mentioned crime. An informational review of the problems is presented.

Authors conclude that court decisions should be constantly studied and analyzed, such an approach should be systematized. Taking into account the cited court decisions concerning the receipt by an official of unlawful benefit, we have divided into four categories and analyzed according to the typical features.

Keywords: undue benefit, official, investigative actions, affiliation, judicial decisions.

Отримано 05.10.2022

© Anheleniuk Anna-Mariia, Matsko Vita, 2022

УДК 343.1:343.9

Мовчан Анатолій Васильович,
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
оперативно-розшукової діяльності Львівського державного університету
внутрішніх справ, м. Львів, Україна
ORCID ID 0000-0002-6997-6517
Веселовська Тетяна Сергіївна,
здобувач ступеня доктора філософії у галузі права кафедри
оперативно-розшукової діяльності Львівського державного університету
внутрішніх справ, м. Львів, Україна
ORCID ID 0000-0003-0289-6624

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ОПЕРАТИВНО-ТЕХНІЧНИХ ЗАХОДІВ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті розглянуто особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-технічних заходів із застосуванням технічних засобів оперативними підрозділами Національної поліції. Проведено дослідження термінології, що застосовується при використанні технічних засобів в оперативно-розшуковій діяльності та кримінальному провадженні. Запропоновано авторське визначення поняття "оперативно-технічні засоби", під яким розуміються технічні, програмно-технічні та програмні засоби, інформаційні системи, спеціальні пристрої та речовини, які використовуються в оперативно-розшуковій діяльності та кримінальному провадженні для негласного отримання інформації, з метою виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Ключові слова: *спеціальна техніка, спеціальні технічні засоби, оперативна техніка, оперативно-технічні засоби, оперативні працівники, цифрові докази, оперативно-розшукова діяльність.*

В умовах російсько-української війни основною ланкою правоохоронних органів, на яку державою покладено обов'язки щодо запобігання кримінальним правопорушенням, їх вчасного виявлення, припинення, попередження, а також розкриття та розслідування, є оперативні підрозділи. Їх діяльність може бути ефективною лише за умови її негласності, збереження у суворій таємниці інформації про проведення конкретних оперативних розробок, оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ) та негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД). Адже сучасним злочинним формуванням, які діють на території України, притаманний високий рівень організованості, створення власної розвідки та контррозвідки, використання у протиправних цілях останніх досягнень науки і техніки, наявність корумпованих зв'язків і власної агентурної мережі в органах державної влади,

© Movchan Anatolii, Veselovska Tetiana, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).16

місцевого самоврядування та правоохоронних органах тощо. Крім того, добра обізнаність професійних злочинців із формами та методами ОРД дозволяє їм викривати факти проведення ОРЗ та НСРД й чинити активну протидію ОРД та досудовому розслідуванню [1, с. 34; 2].

Використанню технічних засобів у протидії злочинності присвячені наукові праці вітчизняних учених П.П. Артеменка, А.В. Баб'яка, М.В. Багрія, Р.І. Благути, О.А. Банчука, Є.М. Блажівського, В.М. Бутузова, В.І. Василинчука, М.Л. Грібова, С.О. Гриненка, В.П. Захарова, М.В. Кобця, В.А. Колесника, М.В. Кузнєцова, О.В. Манжая, В.А. Некрасова, М.М. Перепелиці, Ю.Ю. Орлова, В.Л. Ортинського, М.М. Перепелиці, М.А. Погорецького, Д.Б. Сергеєєвої, Є.Д. Скулиша, С.Р. Тагієва, В.М. Тертишника, І.Ф. Хараберюша, В.В. Шендрика, Р.М. Шехавцова, О.В. Яковенка та інших.

Однак стрімкий розвиток новітніх технологій та сучасних технічних засобів вимагають подальших наукових пошуків у цій галузі. Як підтверджує зарубіжний та вітчизняний досвід, саме спеціальна техніка є найбільш поширеною "зброєю" правоохоронних органів. Її успішне застосування значною мірою визначає позитивний результат у боротьбі зі злочинністю. Тому реалізацію покладених на оперативні підрозділи завдань важко уявити без використання технічних засобів.

Метою дослідження є визначення особливостей проведення НСРД та оперативно-технічних заходів (далі – ОТЗ) із застосуванням технічних засобів оперативними підрозділами Національної поліції.

Дослідження термінології, що використовується при застосуванні технічних засобів в ОРД, дозволяє виокремити основні дефініції, зокрема: "спеціальна техніка", "спеціальні технічні засоби", "оперативна техніка", "оперативно-технічні засоби".

Почнемо з семантичного аналізу сутності і змісту терміна "спеціальна техніка". Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає поняття "спеціальна" – як призначена виключно для кого-, чого-небудь; яка має особливе призначення [3, с. 1365]. Під терміном "техніка" розуміється, по-перше, сукупність засобів та програм обробки, зберігання, передачі інформації, їх застосування та створення; по-друге, сукупність прийомів, навичок, що застосовуються в певній діяльності, в певному ремеслі, мистецтві [3, с. 1448]. Термін "засіб" визначається – як те, що служить знаряддям у якій-небудь дії, справі [3, с. 420], термін "оперативний" означає – пов'язаний з безпосереднім практичним виконанням яких-небудь завдань [3, с. 845].

На думку І.Ф. Хараберюша, В.Я. Мацюка, В.А. Некрасова та О.І. Хараберюша, спеціальна техніка – це сукупність технічних, програмно-технічних та програмних засобів, спеціальних пристроїв, речовин, науково обґрунтованих тактичних прийомів та способів, що використовуються правоохоронними органами із суворим дотриманням законності щодо протидії злочинності. У свою чергу, оперативна техніка – це сукупність технічних, програмно-технічних і програмних засобів, спеціальних пристроїв, речовин та науково обґрунтованих тактичних прийомів і способів, що використовуються правоохоронними органами з метою виконання завдань ОРД [4, с. 55–56].

Ю.Ю. Орлов визначив оперативно-технічні засоби як технічні засоби, що мають специфічні конструктивні ознаки або властивості, які вказують на їх

© Movchan Anatolii, Veselovska Tetiana, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).16

призначення для застосування в ОРД (зокрема, для негласного отримання інформації) [5, с. 41].

Водночас С.В. Пеньков вважає, що оперативно-технічні засоби становлять тільки частину оперативної техніки і включають, згідно з визначенням, технічні, програмно-технічні, програмні засоби, спеціальні пристрої та речовини, які використовуються у процесі ОРД з метою ефективної протидії злочинності [6, с. 84].

На нашу думку, оперативно-технічними засобами є технічні, програмно-технічні та програмні засоби, інформаційні системи, спеціальні пристрої та речовини, які використовуються в ОРД та кримінальному провадженні для негласного отримання інформації, з метою своєчасного виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Із поняттям "оперативно-технічні засоби" тісно пов'язаний інший термін – "спеціальні технічні засоби для зняття інформації з каналів зв'язку та інші технічні засоби негласного отримання інформації" (далі – СТЗ). У постанові Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 669 визначено поняття СТЗ – технічні, апаратно-програмні, програмні та інші засоби, які відповідають критеріям належності технічних засобів негласного отримання інформації, що мають технічну забезпеченість для негласного отримання (прийому, обробки, реєстрації та/або передачі) інформації, призначені для використання у скритний спосіб, характерний для оперативно-розшукової, контррозвідувальної або розвідувальної діяльності [7].

Належність технічних, апаратно-програмних, програмних та інших засобів до СТЗ для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації встановлюється на підставі таких критеріїв: призначеність засобів для застосування у скритний спосіб, характерний для оперативно-розшукової, контррозвідувальної або розвідувальної діяльності; придатність засобів для негласного отримання інформації.

СТЗ для зняття інформації з каналів зв'язку та інші технічні засоби негласного отримання інформації поділяються, зокрема, на:

– засоби для негласного аудіо-, відеоконтролю та спостереження за особою, річчю або місцем;

– засоби для негласного отримання інформації про місцезнаходження та/або переміщення особи, транспортних засобів чи іншого володіння особи, зокрема для негласного установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу зв'язку);

– засоби для негласного обстеження кореспонденції, предметів, матеріальних носіїв інформації;

– засоби для негласного проникнення або обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи;

– засоби для негласного зняття інформації з електронних комунікаційних мереж;

– засоби для негласного зняття інформації з електронних інформаційних систем [7].

Водночас слід зазначити, що зміст дефініції "оперативно-технічні засоби" є ширшим за поняття "СТЗ", оскільки під час застосування самих СТЗ може

© Movchan Anatolii, Veselovska Tetiana, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).16

передбачатися використання й інших технічних засобів. Також стосовно оперативно-технічних засобів поняття "оперативна техніка" є загальним, щодо якого, у свою чергу, є загальним поняття "спеціальна техніка" [6, с. 85].

Організація та проведення НСРД та оперативно-технічних заходів (далі – ОТЗ) здійснюється за участю спеціальних підрозділів уповноважених законом органів, що мають право проводити ОРД (підрозділи ОТЗ). Спеціально підготовлені фахівці оперативно-розшукових органів забезпечують впровадження СТЗ та процес фіксації й обробки отриманої інформації [8].

Залежно від оснащення та забезпечення оперативних підрозділів оперативну техніку поділяють на:

– технічні засоби загального застосування, які приймається на оснащення без будь-яких змін або доповнень, але використовуються за особливою тактикою, методикою, відповідно до нормативної регламентації;

– модифіковані засоби оперативної техніки, які становлять собою дороблені технічні засоби загального застосування й відрізняються від серійних виробів наявністю вузлів і деталей, що дозволяє більш ефективно використовувати їх в специфічних умовах;

– унікальні засоби оперативної техніки, які можна охарактеризувати як прилади, пристрої, програми, автоматизовані системи спеціально розроблені для використання в ОРЗ та кримінальному провадженні [9, с. 79–80].

До засобів забезпечення ОТЗ та НСРД відносяться: засоби забезпечення безпеки інформації, засоби зашифрованої передачі інформації, засоби маркування і виявлення об'єктів, які представляють оперативний інтерес.

Вибір технічних засобів визначається конкретними обставинами проведення НСРД та ОТЗ, а також характером і спрямованістю заходів, що проводяться.

Слід зазначити, що рівень забезпечення та технічного оснащення оперативних підрозділів ще не відповідає вимогам сьогодення, воно відстає від "озброєності" злочинного світу. Зокрема, іноді злочинці самі виявляють технічні засоби, які до них були застосовані; використовують зашифровані програми (WhatsApp, Telegram та ін.) для комунікації, передавання даних програмами із високим рівнем захисту тощо. Через застарілі (зношені) технічні засоби інколи відбувається фіксація результатів проведення ОТЗ низької якості (переривається звук чи відео, не чути, не видно зображення тощо).

Отже, важливо, щоб нова техніка була затребувана у практичній діяльності і стала надбанням оперативних підрозділів. Інноваційні технічні засоби та відповідний рівень знань і вмінь оперативних працівників у користуванні ними дає більшу ефективність в отриманні позитивного результату у розкритті кримінальних правопорушень.

Згідно з п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК, слідчий уповноважений доручати відповідним оперативним підрозділам проведення СРД та НСРД, вичерпний перелік яких визначений у главах 21, 22 КПК.

У ч. 3 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" визначено, що негласне обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відеоконтроль місця, спостереження за особою, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, електронних

© Movchan Anatolii, Veselovska Tetiana, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).16

інформаційних мереж, накладення арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду та виїмки, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу проводяться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором.

Оскільки КПК не передбачає можливість оскарження ухвал слідчого судді апеляційного суду про надання дозволу на проведення НСРД, вони набирають законної сили з моменту їх оголошення. Крім того, на відміну від СРД, на початку проведення яких КПК зобов'язує надати копію ухвали слідчого судді, такої вимоги щодо проведення НСРД у КПК не міститься.

Зважаючи на це, звернемо увагу на постанову колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 листопада 2021 року у справі № 654/3229/18, у якій, зокрема, зазначається стосовно доводів сторони захисту про недопустимість результатів аудіо-, відеоконтролю особи у зв'язку з тим, що НСРД розпочалася раніше, ніж кур'єр міг доставити примірник ухвали слідчого судді про дозвіл на її проведення.

З матеріалів кримінального провадження вбачається, що ухвала слідчого судді Апеляційного суду Херсонської області про дозвіл на проведення НСРД від 8 червня 2018 року постановлена за результатами розгляду клопотання прокурора відділу прокуратури Херсонської області Подоляка К.М., який був визначений процесуальним керівником у кримінальному провадженні і особисто брав участь у розгляді клопотання, тому мав достовірну інформацію про прийняте слідчим суддею рішення, яке з моменту оголошення набрало законної сили і мало б виконуватися без будь-яких зволікань. Форми і методи комунікації між прокурором – процесуальним керівником та оперативними підрозділами, яким доручено проведення окремих СРД та НСРД, знаходяться поза межами правового регулювання КПК, і недотримання окремих правил взаємодії не може бути підставою для визнання доказів недопустимими [10].

Згідно з ч. 1 ст. 246 КПК відомості про факт та методи проведення НСРД не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК. Вичерпний перелік відомостей, що є державною таємницею, визначений Зводом відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженим наказом Служби безпеки України від 23 грудня 2020 року № 383, відповідно до змісту пунктів 4.5.1, 4.5.6 якого до державної таємниці належать відомості про номенклатуру, фактичну наявність СТЗ чи спеціальної техніки – устаткування, апаратури, приладів, пристроїв, програмного забезпечення, препаратів та інших виробів, призначених (спеціально розроблених, виготовлених, запрограмованих або пристосованих) для негласного отримання інформації, що розкривають найменування, принцип дії чи експлуатаційні характеристики технічних засобів розвідки, СТЗ чи спеціальної техніки, призначених для здійснення та забезпечення оперативно-розшукової, контррозвідувальної чи розвідувальної діяльності, володіння якими дає змогу зацікавленій стороні впливати на її результати, що створює загрозу національним інтересам і безпеці [11].

Тобто право обмеження на розкриття у кримінальному провадженні відомостей, визначених ст. 246 КПК, обумовлено віднесенням їх до державної таємниці та потребою зберігати відомості за окремими показниками про зміст, форми,

© Movchan Anatolii, Veselovska Tetiana, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).16

методи, організаційні положення, оперативну тактику здійснення уповноваженими оперативними підрозділами оперативно-розшукової, контррозвідувальної чи розвідувальної діяльності, розголошення яких створює загрозу національним інтересам і безпеці.

Велика Палата Верховного Суду у справі № 640/6847/15-к 16 жовтня 2019 року постановила, якщо сторона обвинувачення під час досудового розслідування своєчасно вжила всіх необхідних та залежних від неї заходів, спрямованих на розсекречення процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД, однак такі документи не були розсекречені з причин, що не залежали від волі і процесуальної поведінки прокурора, то суд не може автоматично визнавати протоколи НСРД недопустимими доказами з мотивів невідкриття процесуальних документів, якими санкціоноване їх проведення.

Процесуальні документи, які стали підставою для проведення НСРД та які на стадії досудового розслідування не було відкрито стороні захисту в порядку, передбаченому ст. 290 КПК, з тієї причини, що їх не було у розпорядженні сторони обвинувачення (процесуальні документи не були розсекречені на момент відкриття стороною обвинувачення матеріалів кримінального провадження), можуть бути відкриті іншій стороні під час розгляду справи у суді за умови своєчасного вжиття прокурором всіх необхідних заходів для їх отримання.

Якщо сторона обвинувачення не вжила необхідних та своєчасних заходів, спрямованих на розсекречення процесуальних документів, які стали процесуальною підставою для проведення НСРД і яких немає в її розпорядженні, то в такому випадку має місце порушення норм ст. 290 КПК [12].

Проведення ОТЗ та НСРД з електронними доказами характеризується такими особливостями:

1) зняття інформації з електронних комунікаційних мереж – полягає у спостереженні та фіксації змісту інформації уповноваженими оперативними підрозділами: за адресою в мережі передачі даних із комутацією пакетів (IP-адреса в мережі Інтернет); за апаратною адресою пристрою, приєднаного до мережного середовища (MAC-адреса); за адресою електронної пошти;

2) зняття інформації з електронних інформаційних мереж – полягає у виявленні та фіксації відомостей, що містяться в електронній інформаційній мережі, шляхом безпосереднього (фізичного) доступу або віддаленого (програмного) проникнення [13].

Для отримання інформації про трафік ініціатор направляє провайдеру ухвалу слідчого судді про зняття інформації з технічних каналів зв'язку, комп'ютерних систем та інших технічних засобів, а також запит на офіційному бланку з грифом. Провайдер самостійно здійснює підготовку інформації про здійснені з'єднання відповідно до вимог запиту і направляє відповідь ініціатору заходу. Закріплення електронних доказів, одержаних у результаті передбачених КПК СРД чи НСРД здійснюється з дотриманням певних вимог, зокрема: процесуальне оформлення протоколів, залучення спеціаліста, понятих, вжиття заходів із належного збереження цифрових носіїв даних; змістовне наповнення інформації, якісна та кількісна складова, повнота одержаних відомостей [14].

© Movchan Anatolii, Veselovska Tetiana, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).16

У зв'язку з цим, ми підтримуємо пропозицію щодо внесення змін до ст. 159 КПК стосовно запровадження тимчасового доступу до інформації в електронній (цифровій) формі, речей і документів, що полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться така інформація, речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку) [15].

Для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, докази, отримані за результатами НСРД чи ОТЗ в електронному вигляді, надаються спеціалістам для виконання судових експертиз, зокрема: інженерно-технічної (комп'ютерно-технічної, телекомунікаційної); фототехнічної, портретної та голографічних зображень, відео-, звукозапису; експертизи у сфері інтелектуальної власності тощо [16].

Надаючи оригінали (або копії) електронних доказів, отриманих під час проведення НСРД та ОТЗ, на експертне дослідження, сторони кримінального провадження натрапляють на таку проблему, як правильне визначення типу цього електронного доказу, а саме – оригіналом чи копією він є, оскільки іноді електронний доказ копіюється на декілька носіїв для зберігання або подальшого розслідування обставин справи. Відповідно до ст. 7 Закону України "Про електронні документи та електронний документообіг", у випадку його зберігання на кількох електронних носіях інформації, кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа [17].

Верховний Суд колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду 20 травня 2020 року ухвалив постанову у справі № 585/1899/17, у якій, зокрема, зазначається, що матеріальний носій – це лише спосіб збереження інформації, який має значення, коли електронний документ виступає речовим доказом. Головною особливістю електронного документа є відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія, один і той же електронний документ може існувати на різних носіях. Усі ідентичні за своїм змістом екземпляри електронного документа можуть розглядатися як оригінали та відрізнятися один від одного тільки часом та датою створення. Зокрема, Верховний Суд встановив, що файли з аудіозаписом, записані на оптичний диск – додаток до протоколу про результати зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (електронних інформаційних систем) від 30 березня 2017 року є оригіналом (відображенням) електронного документа звукозапису, отриманого під час НСРД, наданого суду відповідно до ч. 3 ст. 99 КПК [18].

Водночас після передання матеріалів справи на судовий розгляд експертні висновки, виконані за копіями електронних доказів, часто відхиляються суддею, якщо електронні копії не були засвідчені електронним цифровим підписом або не доведена їх тотожність з оригіналом. Тобто існує необхідність підтвердження цілісності та незмінності електронної інформації, що надається як доказ у кримінальному провадженні, у разі її перезапису на різноманітні носії та передавання каналами електронного зв'язку. Одним із способів підтвердження цілісності та незмінності електронної інформації під час її зберіганні, перезапису, перенесення та передавання каналами зв'язку є обчислення та перевірка контрольної суми файлів [13].

© Movchan Anatolii, Veselovska Tetiana, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).16

Для виконання завдань кримінального провадження з огляду на положення Закону України "Про електронні документи та електронний документообіг": електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму (ч. 3 ст. 5); візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для сприймання його змісту людиною (ч. 4 ст. 5); допустимість електронного документа як доказу не можна заперечувати винятково на підставі того, що він має електронну форму (ч. 2 ст. 8) [17].

Згідно з ч. 1 ст. 256 КПК, протоколи щодо проведення НСРД, аудіо- або відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших СРД під час досудового розслідування. Разом із тим, не зазначення у протоколі НСРД технічних характеристик пристрою, на який велася аудіофіксація телефонних розмов, не ставить під сумнів належність та допустимість як доказу протоколу НСРД та CD-диску – додатку до нього, з огляду на положення статей 85–87 КПК, адже їх збирання й закріплення відбулося без порушення гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінальним процесуальним законодавством порядку, із належного процесуального джерела, належним суб'єктом; у належному процесуальному порядку з належним оформленням джерела фактичних даних [18].

Аналіз злочинності в Україні та практика застосування технічних засобів оперативними підрозділами свідчить про окремі проблеми організаційного, нормативно-правового, кадрового та фінансового характеру. Зокрема, ефективність роботи оперативних працівників залежить від можливостей сучасних технічних засобів та забезпечення ними оперативних підрозділів. Оскільки кількість затребуваних НСРД та ОТЗ не завжди пропорційна кількості технічних засобів, за допомогою яких вони проводяться, що, у результаті, впливає на оперативність, якість і кількість проведення НСРД та ОТЗ.

Як правило, використання технічних засобів під час проведення НСРД та ОТЗ зумовлене конкретними обставинами, характером заходів, що проводяться, та їх метою. Однак "злочинний світ" також використовує СТЗ і сучасні технології в злочинній діяльності та активно протидіє їх застосуванню правоохоронними органами. Тому потрібне більш широке впровадження та використання інноваційних технологій та сучасних технічних засобів у роботі оперативних підрозділів.

На нашу думку, система організації проведення НСРД та ОТЗ із застосуванням технічних засобів потребує вдосконалення стосовно:

– використання різноманітних (інноваційних) технічних засобів;

– підготовки оперативних працівників (відповідний кадровий добір та проведення навчання з питань використання наявних технічних засобів);

– взаємодії підрозділів Національної поліції під час проведення НСРД та ОТЗ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Грібов М.Л., Сухачов О.О.* Конспірація як система заходів забезпечення негласності кримінально-процесуальної та оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів

© Movchan Anatolii, Veselovska Tetiana, 2022

правоохоронних органів. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 33–44. URL: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2019_HRIBOV_SUKHACOV.pdf (дата звернення: 29.06.2022).

2. *Kovalchuk, T.I., Korystin, O.Y. & Sviridyuk, N.P.* (2019). Hybrid threats in the civil security sector in Ukraine. *Problems of Legality*. Vol. 147, pp. 163–175.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. Т. VIII. 1728 с.

4. *Хараберюш І.Ф., Мацюк В.Я., Некрасов В.А.* та ін. Використання оперативно-технічних засобів у протидії злочинам, що вчиняються у сфері нових інформаційних технологій: монографія. Київ: КНТ, 2007. 196 с.

5. *Орлов Ю.Ю.* Застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності міліції (теорія і практика): монографія. К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. 559 с.

6. *Пеньков С.В.* Місце та зміст окремих термінів у сфері застосування техніки в оперативно-розшуковій діяльності. *Право і безпека*. 2015. № 3 (58). С. 83–87. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/365 (дата звернення: 29.06.2022).

7. Деякі питання щодо спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації: постанова Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 № 669. Урядовий кур'єр від 25.10.2016 № 199. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669-2016-%D0%BF#Text (дата звернення: 29.06.2022).

8. *Бараненко Б.І., Бочковий О.В., Гусєва К.І.* та ін. Негласні слідчі (розшукові дії) та особливості їх проведення оперативними підрозділами органів внутрішніх справ: навч.-практ. посіб. Луганськ, 2014. 416 с.

9. *Хараберюш І.Ф.* Оперативна техніка як теоретико-прикладна категорія оперативно-розшукової науки. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 13. С. 77–82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_pr_2017_13_12 (дата звернення: 29.06.2022).

10. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 листопада 2021 р. у справі № 654/3229/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101673880 (дата звернення: 29.06.2022).

11. Звід відомостей, що становлять державну таємницю: наказ Служби безпеки України від 23 грудня 2020 р. № 383. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text (дата звернення: 29.06.2022).

12. Постанова Великої палати Верховного Суду від 16 жовтня 2019 р. у справі № 640/6847/15-к. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85174578 (дата звернення: 29.06.2022).

13. *Roman Blahuta, Anatolii Movchan, Maksym Movchan.* Use of Electronic Evidence in Criminal Proceedings in Ukraine. *Proceedings of the International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation (SPL 2021)*: December, 2021: (December 22 – December 23, 2021, Kyiv, Ukraine). K.: 2021. P. 196–201. URL: DOI: https://dx.doi.org/10.2991/assehr.k.211218.032 (дата звернення: 29.06.2022).

14. *Благута Р.І., Мовчан А.В.* Новітні технології у розслідуванні злочинів: сучасний стан і проблеми використання: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 256 с. URL: http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3337 (дата звернення: 29.06.2022).

15. *Монастирський Д.* Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю та використання електронних доказів: проєкт Закону (рег. № 4004 від 01.09.2020). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69771 (дата звернення: 29.06.2022).

16. *Klymchuk, M., Marko, S. Priakhin Ye., Stetsyk B. & Khytra A.* Evaluation of forensic computer and technical expertise in criminal proceedings. *Revista Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10 (38). 204-211..

17. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 року № 851-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 275. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text (дата звернення: 29.06.2022).

18. Постанова Верховного Суду колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 20 травня 2020 р. у справі № 585/1899/17. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89395920 (дата звернення: 29.06.2022).

© Movchan Anatolii, Veselovska Tetiana, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).16

REFERENCES

1. *Hribov M.L., Sukhachiev O.O.* (2019). Konspiratsiia yak systema zakhodiv zabezpechennia nehlasnosti kryminalno-protsesualnoi ta operatyvno-rozshukovoi diialnosti operatyvnykh pidrozdiliv pravookhoronnykh orhaniv. "Conspiracy as a system of measures to ensure the secrecy of criminal procedure and operational and investigative activities of operational units of law enforcement agencies". Bulletin of criminal proceedings. No 4, pp. 33–44. URL: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2019_HRIBOV_SUKHACOV.pdf (Date of Application: 29.06.2022) [In Ukrainian].

2. *Kovalchuk T.I., Korystin O.Ye. & Svyrydiuk N.P.* (2019). Hybrid threats in the civil security sector in Ukraine. Problems of Legality. Vol. 147, pp. 163–175. [In English].

3. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. "Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language": 250000 / gen. ed. Busel V.T. Kyiv; Irpin: Perun, 2005. VIII, 1728 p. [In Ukrainian].

4. *Kharaberiush I.F., Matsiuk V.Ya., Nekrasov V.A., Kharaberiush O.I.* (2007). Vykorystannia operatyvno-tekhnichnykh zasobiv u protydii zlochynam, shcho vchyniaiutsia u sferi novykh informatsiinykh tekhnolohii. "The use of operational and technical means to combat crimes committed in the field of new information technologies": monograph. Kyiv: KNT. 196 p. [In Ukrainian].

5. *Orlov Yu.Yu.* (2007). Zastosuvannia operatyvnoi tekhniky v operatyvno-rozshukovii diialnosti militsii (teoriia i praktyka). "Application of operative equipment in operative-search activity of militia (theory and practice)": monograph. Kyiv: Kyiv National University of Internal Affairs. 559 p. [In Ukrainian].

6. *Penkov S.V.* (2015). Mistse ta zmist okremykh terminiv u sferi zastosuvannia tekhniky v operatyvnorozshukovii diialnosti. "The place and content of some terms in the field of using equipment in operative and search activity". *Law and security*. No 3, P. 83–87. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/365 (Date of Application: 29.06.2022) [In Ukrainian].

7. Deiaki pytannia shchodo spetsialnykh tekhnichnykh zasobiv dlia zniattia informatsii z kanaliv zviazku ta inshykh tekhnichnykh zasobiv nehlasnoho otrymannia informatsii. "Some questions about special technical means for removing information from communication channels and other technical means of secretly obtaining information": Government Courier dated 25.10.2016. No 199. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669-2016-%D0%BF#Text (Date of Application: 29.06.2022) [In Ukrainian].

8. *Baranenko B.I., Bochkovy O.V., Husieva K.I. etc.* (2014). Nehlasni slidchi (rozshukovi dii) ta osoblyvosti yikh provedennia operatyvnymy pidrozdilamy orhaniv vnutrishnikh sprav. "Covert investigative (search actions) and features of their conduct by operational units of internal affairs bodies". Training and practical guide. Lugansk. 416 p. [In Ukrainian].

9. *Haraberiush I.F.* (2017). Operatyvna tekhnika yak teoretyko-prykladna katehoriia operatyvno-rozshukovoi nauky. "Operational technique as a theoretical and applied category of operational and investigative science". Bulletin of the Mariupol State University. Series: Law. Vol. 13. P. 77–82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_pr_2017_13_12 [In Ukrainian].

10. Postanova kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu. "Resolution of the panel of judges of the Third Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of November 29, 2021 in the case No 654/3229/18". URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101673880 (Date of Application: 29.06.2022) [In Ukrainian].

11. Zvid vidomostei, shcho stanovliat derzhavnu taiemnytsiu. "Code of information constituting a state secret: order of the Security Service of Ukraine of December 23, 2020 No 383. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text (Date of Application: 29.06.2022) [In Ukrainian].

12. Postanova Velykoi palaty Verkhovnoho Sudu. "Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of October 16, 2019, No 640/6847/15-k". URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85174578 (Date of Application: 29.06.2022) [In Ukrainian].

13. *Roman Blahuta, Anatolii Movchan, Maksym Movchan* (2021). Use of Electronic Evidence in Criminal Proceedings in Ukraine. Proceedings of the International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation (SPL 2021): December, 2021: (December 22 – December 23, 2021, Kyiv, Ukraine). K. P. 196–201. URL: DOI: https://dx.doi.org/10.2991/assehr.k.211218.032 (Date of Application: 29.06.2022) [In English].

14. *Blahuta R.I., Movchan A.V.* (2020). Novitni tekhnolohii u rozsliduvanni zlochyniv: suchasnyi stan i problemy vykorystannia [New technologies in the investigation of crimes: current status and

© Movchan Anatolii, Veselovska Tetiana, 2022

problems of use]: monograph. Lviv: LvDUVS. 256 p. URL: http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3337 (Date of Application: 29.06.2022) [In Ukrainian].

15. *Monastyrskyi D.* Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo pidvyshchennia efektyvnosti borotby z kiberzlochynnistiu ta vykorystannia elektronnykh dokaziv. "On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine to Increase the Effectiveness of the Fight against Cybercrime and the Use of Electronic Evidence: Draft Law (Reg. № 4004 of 01.09.2020)". URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69771(Date of Application: 29.06.2022) [In Ukrainian].

16. *Klymchuk M., Marko S. Priakhin Ye., Stetsyk B. & Khytra A.* (2021). Evaluation of forensic computer and technical expertise in criminal proceedings. *Revista Amazonia Investiga*. Vol. 10 (38). 204–211. [in English].

17. Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih. "On electronic documents and electronic document management: Law of Ukraine of May 22, 2003 No 851-IV". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2003. No 36. Art. 275. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text (Date of Application: 29.06.2022) [In Ukrainian].

18. Postanova Verkhovnoho Sudu kolehiieiu suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu. "Judgment of the Supreme Court by the panel of judges of the Third Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of 20 May 2020 No 585/1899/17". URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89395920 (Date of Application: 29.06.2022) [In Ukrainian].

UDC 343.1:343.9

Movchan Anatolii,
Doctor of Juridical Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Operational and Investigative Activities, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6997-6517
Veselovska Tetiana,
Graduate Student, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-0289-6624

FEATURES OF THE CONDUCT OF COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS AND OPERATIONAL AND TECHNICAL MEASURES WITH THE APPLICATION OF TECHNICAL MEANS BY THE OPERATIVE UNITS OF THE NATIONAL POLICE

The article examines the peculiarities of secret investigative (research) actions and operational-technical measures with the use of technical means by operational units of the National Police. It is emphasized that the successful use of technical means largely determines the positive result in the fight against criminal offenses. The purpose of the study is to consider the specifics of conducting covert investigative (search) actions and operational-technical measures with the use of technical means by operational units of the National Police. To achieve this goal, dialectical, historical-legal, comparative-legal, systemic-structural, statistical and formal-logical methods were used. Research was conducted on the terminology used in the use of technical means in operational investigative activities and criminal proceedings, in particular: "special equipment", "special technical means", "operational equipment", "operational and technical means". The author's definition of the concept of "operational and technical means" is proposed, which means technical, software-technical and software

© Movchan Anatolii, Veselovska Tetiana, 2022

means, information systems, special devices and substances that are used in operational-search activities and criminal proceedings for covertly obtaining information, in order to identify, termination, disclosure and investigation of criminal offenses. The decisions of the Supreme Court regarding certain aspects of the use of electronic evidence obtained as a result of covert investigative (search) actions with the use of technical means have been analyzed. It was determined that the system of organizing covert investigative (research) actions and operational-technical measures with the use of technical means needs improvement regarding: the use of various (innovative) technical means; training of operatives (relevant recruitment and training on the use of available technical means); interaction of units of the National Police regarding the use of technical means.

Keywords: special equipment, special technical means, operative equipment, operative-technical means, operative workers, digital evidence, operative-search activity.

Отримано 03.10.2022

© Movchan Anatolii, Veselovska Tetiana, 2022

УДК 343.1:343.9

Мовчан Анатолій Васильович,
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів, Україна
ORCID ID 0000-0002-6997-6517
Жуковський Ігор В'ячеславович,
здобувач ступеня доктора філософії у галузі права кафедри оперативно-розшукової діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів, Україна
ORCID ID 0000-0002-1121-6582

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ІНШИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

У статті аналізуються особливості взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції з іншими підрозділами правоохоронних органів України та міжнародними правоохоронними організаціями під час виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми. Розглянуто окремі аспекти організації проведення міждержавних поліцейських операцій та використання інформаційних технологій у протидії торгівлі людьми.

Ключові слова: *протидія, торгівля людьми, нелегальна міграція, взаємодія, оперативні підрозділи, інформаційні технології, Інтерпол, Європол.*

В умовах російсько-української війни торгівля людьми та нелегальна міграція є одними із форм транснаціональної організованої злочинності. За інформацією Міжнародної організації з міграції, понад 40 млн людей у світі постраждали від сучасного рабства, з них 70 % – жінки, кожен 4-й з постраждалих – дитина. Торгівля людьми та нелегальна міграція пов'язані також із низкою інших злочинів, зокрема відмиванням злочинних доходів, використанням підроблених проїзних документів та кіберзлочинністю [1].

Як зазначає виконуючий обов'язки координатора відділу боротьби з торгівлею людьми та незаконним ввезенням мігрантів Інтерполу Ісаак Еспіноса Дельгадо, торгівці людьми вербують, перевозять, переховують і експлуатують жертв, використовуючи різноманітні технологічні платформи, які дозволяють їм охоплювати більшу кількість потенційних жертв у будь-якому регіоні світу. Тому правоохоронні органи повинні залишатися пильними, працювати разом і використовувати ту саму технологію, щоб запобігти та припинити ці злочинні прояви [2].

Подальшому поширенню торгівлі людьми в Україні сприяють також військова агресія рф проти України, економічний спад в умовах російсько-української війни, зростання рівня безробіття тощо. У цих умовах наша держава докладає

© Movchan Anatolii, Zhukovskyi Ihor, 2022

чимало зусиль для протидії торгівлі людьми, особливо стосовно реалізації національного механізму взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми [3, с. 212].

Окремі аспекти діяльності правоохоронних органів щодо протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із торгівлею людьми, розглядали у своїх працях Н.М. Ахтирська, К.Л. Бугайчук, М.О. Васильєва, А.Ф. Возний, В.І. Варивода, В.І. Василинчук, Т.І. Возна, А.І. Волкова, В.О. Глушков, Т.А. Денисова, В.І. Дубина, О.М. Ємець, В.О. Іващенко, О.В. Кушнір, Я.Г. Лизогуб, В.В. Максимов, В.О. Малярова, О.В. Манжай, В.В. Матвійчук, А.А. Нєбитов, Д.Й. Никифорчук, А.М. Орлеан, Н.В. Плахотнюк, В.В. Поливода, В.В. Пясковський, Є.Д. Скулиш, П.Холмс, С.С. Чернявський, Д.В. Швець та інші науковці.

Разом із тим, під час російсько-української війни з'явилась нова група ризику – вимушені переселенці або внутрішньо переміщені особи із зони бойових дій. Повномасштабне вторгнення рф спричинило найбільшу з часів Другої Світової війни міграційну кризу. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, з початку війни за кордон виїхали понад 5,5 млн українців, понад 7,7 млн людей є внутрішньо переміщеними особами. Через побутові проблеми, нестачу фінансових ресурсів та невизначеність щодо перспектив подальшого влаштування, такі особи є вкрай вразливими та схильними до прийняття сумнівних пропозицій вербувальників. Крім того, деякі переселенці намагаються отримати притулок за кордоном. Проте відсутність знань щодо вимог законодавства стосовно статусу біженця або шукача притулку робить їх жертвою різного роду шахраїв та торгівців людьми [4].

Метою дослідження є визначення особливостей взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції з іншими підрозділами правоохоронних органів України та міжнародними правоохоронними організаціями під час виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми.

Як зазначає В. І. Дубина, ефективна протидія злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми, потребує належної взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції з іншими суб'єктами протидії таким злочинам і неможлива без вивчення та врахування правових, організаційних і тактичних чинників функціонування оперативних підрозділів [5, с. 241].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін "взаємодія" тлумачиться як взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь [6, с. 85].

На нашу думку, взаємодія оперативних підрозділів Національної поліції з іншими підрозділами правоохоронних органів України та міжнародними правоохоронними організаціями у сфері протидії торгівлі людьми – це заснована на законах та підзаконних нормативних актах, погоджена за цілями, місцем і часом та належним чином організована діяльність суб'єктів протидії торгівлі людьми, спрямована на вирішення конкретних завдань боротьби з кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з торгівлею людьми.

Основним завданням взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції з іншими структурними підрозділами територіальних органів поліції, міжрегіо-

© Movchan Anatolii, Zhukovskyi Ihor, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).17

нальними територіальними органами поліції у сфері протидії торгівлі людьми є запобігання кримінальним правопорушенням у цій сфері, їх виявлення, розслідування та розкриття, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, які їх учинили, відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди, відновлення порушених прав та інтересів фізичних і юридичних осіб. Після створення підрозділів міграційної поліції пріоритетами, окрім кримінального переслідування трафікерів та організаторів нелегальної міграції, стала тісна взаємодія з громадськістю щодо всебічної допомоги жертвам торгівлі людьми [7].

Швидке та повне розслідування і розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми, можна досягти лише шляхом поєднання спільних зусиль усіх органів та підрозділів Національної поліції, забезпечення належного рівня їх взаємодії відповідно до вимог чинного законодавства щодо отримання, збирання, накопичення та використання інформації про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, а також про події і факти, які можуть сприяти їх розслідуванню і розкриттю.

Взаємодія поділяється на внутрішню і зовнішню. Внутрішня взаємодія передбачає тісну співпрацю з іншими підрозділами Національної поліції, зовнішня – взаємодію з державними органами, підприємствами, установами, іншими правоохоронними органами, населенням тощо.

Головну роль у внутрішній взаємодії відіграють оперативні підрозділи Департаменту міграційної поліції Національної поліції, оскільки саме вони отримують і передають один одному значну частину первинної оперативно-розшукової інформації.

Окремі напрями взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції регулюються відомчими нормативними актами, зокрема: Інструкцією про організацію оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи оперативними підрозділами Національної поліції України; Інструкцією з організації діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України щодо виявлення, документування та припинення діяльності організованих груп і злочинних організацій, що готуються до вчинення або вчиняють тяжкі та особливо тяжкі злочини; Інструкцією з організації розшуку обвинувачених, підсудних, безвісно зниклих осіб та встановлення особи невпізнаних трупів.

Оперативні підрозділи Національної поліції забезпечують збирання, накопичення, систематизацію оперативно-розшукової інформації та здійснюють її перевірку з метою встановлення осіб, причетних до вчинення злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, а також подій і фактів, які можуть сприяти їх розкриттю.

Окрім взаємодії оперативних підрозділів між собою та з іншими підрозділами Національної поліції, успішній організації боротьби з кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з торгівлею людьми, сприяє належна організація взаємодії з іншими правоохоронними органами. Зазначені питання регламентуються переважно спільними нормативно-правовими актами, зокрема: Інструкцією про взаємодію Національної поліції України та Державної прикордонної служби України зі Службою безпеки України при проведенні оперативно-технічних заходів із застосуванням технічних засобів і негласних слідчих (розшукових дій); Інструк-

© Movchan Anatolii, Zhukovskyi Ihor, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).17

цією про порядок взаємодії дільничних інспекторів прикордонної служби Державної прикордонної служби України та дільничних офіцерів поліції Національної поліції України; Інструкцією про порядок взаємодії Державної прикордонної служби України та Міністерства внутрішніх справ України під час здійснення оперативно-розшукової діяльності; Інструкцією про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю; Інструкцією про порядок дій посадових осіб Державної прикордонної служби України та взаємодії з територіальними органами Державної міграційної служби України під час звернення іноземців чи осіб без громадянства із заявами про визнання біженцями або особами, які потребують додаткового захисту.

Що стосується інформаційного взаємообміну між правоохоронними органами України, то така взаємодія здійснюється відповідно до: Інструкції про порядок формування, ведення та використання оперативно-довідкового і дактилоскопічного обліку в органах внутрішніх справ та органах (установах) кримінально-виконавчої системи України; Положення про інтегровану міжвідомчу інформаційно-телекомунікаційну систему щодо контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон; Порядку електронної інформаційної взаємодії Офісу Генерального прокурора та Міністерства внутрішніх справ України.

Організація проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні регулюється відповідною Інструкцією, затвердженою спільним наказом Генпрокуратури, МВС, СБУ, Адміністрації Держприкордонслужби, Мінфіна, Мін'юста від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [8].

Згідно з Інструкцією про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол, затвердженою наказом МВС, Офісу Генерального прокурора, НАБУ, СБУ, ДБР, Мінфіна, Мін'юста від 17 серпня 2020 р. № 613/380/93/228/414/510/2801/5, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 04 вересня 2020 р. за № 849/35132, Департамент міжнародного поліцейського співробітництва (ДМПС) Національної поліції забезпечує співробітництво правоохоронних органів України та зарубіжних країн і надає можливості для обміну оперативно-розшуковою, оперативно-довідковою та криміналістичною інформацією про підготовку і вчинення злочинів та причетних до них осіб, а також архівною та, в окремих випадках, процесуальною інформацією [9].

Пріоритетними напрямами розвитку взаємодії оперативних підрозділів у сфері протидії торгівлі людьми на сучасному етапі є: подальше вдосконалення нормативного регулювання взаємодії оперативних підрозділів у цій сфері; створення єдиної інформаційно-аналітичної системи правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю; забезпечення оперативного доступу до інформаційних систем правоохоронних органів та надійного захисту інформації в АІПС; удосконалення системи підготовки працівників міграційної поліції; спільне видання й обмін спеціальною науковою та навчально-методичною літературою; узагальнення і впровадження передового досвіду спільної роботи.

Неабияке значення у боротьбі зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, відіграє міжнародне співробітництво. Вагомою є і його роль як одного з основних

© Movchan Anatolii, Zhukovskyi Ihor, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).17

джерел отримання інформації про факти такої діяльності, оскільки сліди від скоєння злочинних дій організаторами міжнародних каналів торгівлі людьми, а також їх пособниками та докази причетності їх до вчинення злочинів можуть бути виявлені на території інших держав.

Сьогодні питання міжнародного співробітництва під час розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, набувають особливого значення, адже без такого співробітництва неможливо зібрати докази, які є в інших країнах; здійснити кримінальне переслідування підозрюваних; забезпечити охорону прав і свобод людини та громадянина у кримінальному судочинстві; відшкодувати завдану злочином шкоду.

Крім того, суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, мають право укладати угоди та договори про співпрацю, встановлювати прямі зв'язки з відповідними органами іноземних держав та міжнародними організаціями згідно із законодавством України. Міжнародні організації можуть відповідно до установлених процедур залучатися до розробки та реалізації в Україні спільних програм із протидії торгівлі людьми.

До основних видів міжнародного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми належать: взаємодія у межах правової допомоги у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми; укладення угод про співпрацю у сфері протидії торгівлі людьми; участь у проведенні оперативно-розшукових заходів, слідчих дій на території іншої держави; проведення спільних оперативних розробок та розслідувань у сфері боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми; обмін інформацією щодо діяльності трафікерів та організаторів нелегальної міграції; участь у спільних міжнародних операціях і проєктах проти торгівців людьми [10, с. 9–10].

Стратегія боротьби з торгівлею людьми транснаціонального характеру полягає у реалізації таких основних напрямів спільної діяльності у сфері міжнародного співробітництва щодо:

– боротьби з торгівлею людьми транснаціонального характеру (напрями, принципи та правова основа взаємодії);

– організації оперативно-розшукової діяльності, що передбачає узгодження планів, цілей, напрямів, організацію транснаціональних оперативно-розшукових підрозділів (Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р.);

– міжнародної правової допомоги у кримінальних провадженнях (Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р. та Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р.);

– видачі (екстрадиції) правопорушників (Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р.);

– передачі кримінального переслідування (Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах 1972 р.) тощо [10, с. 104–105].

На сьогодні працівники міграційної поліції входять до складу 5-ти міжнародних спільних слідчих груп, у межах яких документуються потужні транснаціональні кримінальні мережі трафікерів. Зокрема, українські поліцейські тісно

© Movchan Anatolii, Zhukovskyi Ihor, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).17

співпрацюють із правоохоронцями Швеції, Чехії, Франції, Греції та Італії. Така взаємодія дозволяє не тільки ефективно обмінюватися з європейськими колегами інформацією, а й оперативно встановлювати місця перебування підозрюваних у злочинах, які переховуються на території країн Євросоюзу [11].

Ефективним заходом є підписання угод про двостороннє та багатостороннє співробітництво між правоохоронними органами для забезпечення обміну інформацією. Крім того, сьогодні правоохоронці спрямовують зусилля на розроблення єдиних стандартів, що стосуються збору статистичних даних.

Важливе значення для координації зусиль у сфері протидії торгівлі людьми й іншим злочинам транснаціонального характеру має діяльність міжнародних правоохоронних, поліцейських організацій, зокрема Інтерполу та Європолу.

Міжнародну організацію кримінальної поліції – Інтерпол в Україні представляє Національне центральне бюро Інтерполу (Укрбюро Інтерполу), яке є центром координації взаємодії правоохоронних органів України з компетентними органами зарубіжних держав щодо ведення боротьби зі злочинністю, яка має транснаціональний характер або виходить за межі країни. В Україні виконання функцій МВС України як Національного центрального бюро Інтерполу (НЦБ) покладено на ДМПС Національної поліції України [12, с. 212–215].

ДМПС є структурним підрозділом апарату центрального органу управління поліції, який забезпечує планування, організацію, взаємодію та координацію дій структурних підрозділів апарату Національної поліції України, територіальних та міжрегіональних територіальних органів поліції та інших органів державної влади України щодо здійснення міжнародного співробітництва з компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями з питань, що належать до компетенції поліції, Інтерполу та Європолу, а також реалізацію повноважень щодо здійснення представництва та забезпечення виконання зобов'язань України в Міжнародній організації кримінальної поліції (Інтерпол) та Європейському поліцейському офісі (Європол), повноважень Національної поліції України як Національного центрального бюро Інтерполу (НЦБ Інтерполу) та Національного контактного пункту Європолу в Україні (НКП Європолу) [13].

Основними завданнями Інтерполу з питань розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми, є:

1) збирання, вивчення та аналіз інформації про певний вид транснаціональної злочинності, пов'язаної з торгівлею людьми (характер злочинних груп, їх учасники тощо);

2) установлення осіб, причетних до протиправної діяльності, пов'язаної з торгівлею людьми;

3) ідентифікація членів організованих злочинних угруповань, пов'язаних із торгівлею людьми, дослідження їх ієрархічної структури, сфер, способів та наслідків учинення злочинів;

4) підготовка узагальнених звітів для розповсюдження серед правоохоронних органів держав-учасниць проєктів;

5) систематизація даних щодо злочинних угруповань, пов'язаних із торгівлею людьми;

© Movchan Anatolii, Zhukovskyi Ihor, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).17

6) надання допомоги країнам-членам Інтерполу щодо обміну інформацією з питань розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних із торгівлею людьми;

7) встановлення безпосередніх контактів між НЦБ Інтерполу та правоохоронними органами, що є учасниками конкретного проєкту [10, с. 12].

Україна в діяльності з розслідування транснаціональних злочинів активно взаємодіє також із установами Європолу. Для розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, створюються спільні слідчі групи, які об'єднують представників декількох держав за сприяння їх діяльності установ Інтерполу та Європолу.

Дієву взаємодію щодо обміну інформацією з правоохоронними органами інших країн можна забезпечити завдяки співпраці з "офіцерами зв'язку", які постійно перебувають у дипломатичних представництвах своїх держав за кордоном, обіймаючи посади аташе, радників або представників компетентних національних центральних органів виконавчої влади.

Важливим заходом також є розширення співпраці між слідчими, оперативними та іншими підрозділами правоохоронних органів, зокрема й у міжнародному масштабі. Зокрема, у 2020 році співробітники міграційної поліції спільно зі слідчими ГУНП в АР Крим за процесуального керівництва Кримської прокуратури у тісній взаємодії з оперативно-розшуковими підрозділами Південного регіонального управління Державної прикордонної служби України, Європолом, правоохоронними органами Греції, Італії та Великобританії викрили п'ять учасників транснаціональної організованої групи, які займалися торгівлею людьми.

Фігуранти – жителі Одеської області та Криму, починаючи з 2015 року, вербували українців і переправляли їх до Туреччини, де передавали місцевим спільникам. Поліцейські встановили, що за одного проданого українця торгівці людьми отримували до трьох тис. доларів США. Завербованих втягували у злочинну діяльність, пов'язану з контрабандою мігрантів із країн Південно-Західної Азії до країн Європи. Наразі фактично усі завербовані моряки відбувають покарання у Греції та Італії. Загалом у місцях позбавлення волі за кордоном знаходиться понад 200 українських громадян, які морем перевозили нелегалів [14].

Незважаючи на те, що торгівля людьми є переважно внутрішнім злочином, міжнародну торгівлю людьми зазвичай організовують транснаціональні злочинні мережі, часто залучені до інших тяжких злочинів. Завдяки регіональним і глобальним поліцейським операціям Інтерпол допомагає правоохоронним органам ліквідувати ці злочинні мережі, сприяючи міжнародній співпраці поліції та використанню поліцейських можливостей Інтерполу. Беручи участь у цих операціях, країни-члени працюють у тісному партнерстві над кримінальними розслідуваннями у цій сфері, посилюючи свій контроль для виявлення жертв торгівлі людьми на кордоні та в гарячих точках цієї злочинної діяльності [15].

Прикладом успішної взаємодії правоохоронних органів за підтримки Генерального секретаріату Інтерполу є затримання Джона Хабету в межах спецоперації у Найробі 16 грудня 2021 року. Спеціалізований підрозділ Інтерполу з питань незаконного ввезення мігрантів і торгівлі людьми визначив Хабету як високий пріоритет ще у жовтні 2020 року, коли країни-члени попередили Інтерпол про глобальну контрабандну діяльність Хабети, який, ймовірно, брав участь принаймні

© Movchan Anatolii, Zhukovskyi Ihor, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).17

у чотирьох різних операціях з контрабандного ввезення груп громадян Еритреї до Європи.

Використовуючи захищену глобальну поліцейську комунікаційну мережу I-24/7, Інтерпол координував зусилля країн-учасниць, що спрямовувались на ліквідацію контрабандної мережі, надаючи можливість країнам обмінюватися кримінальною розвідкою та аналізом щодо Хабети та те, як він організував трансконтинентальні контрабандні операції. 10 грудня 2021 року НЦБ Інтерполу Нідерландів повідомило НЦБ Інтерполу Кенії про присутність втікача в Найробі. Того ж дня було опубліковано червоне повідомлення Інтерполу – міжнародне попередження про втікача – про контрабанду людей та використання підроблених документів для здійснення трансконтинентальних контрабандних операцій, на підставі якого було проведено спостереження та арешт підозрюваного в столиці Кенії [15].

Крім того, у межах міжнародного поліцейського співробітництва під егідою Інтерполу було успішно проведено низку поліцейських операцій, зокрема:

– у грудні 2021 року в ході операції "Turquesa III" арештовано 216 осіб та ідентифіковано понад 10 тисяч нелегальних мігрантів із 61 країни. За результатами операції надано допомогу 127 жертвам торгівлі людьми від примусової праці та сексуальної експлуатації;

– у березні 2022 року в рамках операції "Storm Makers" ліквідовано організовані злочинні групи, які сприяли переміщенню азіатських чоловіків, жінок і дітей через кордони з метою експлуатації. Під час операції поліцейські врятували та допомогли 80 жертвам торгівлі людьми, заарештували 121 підозрюваного та відкрили 193 нових розслідування;

– у червні 2022 року поліцейські сили 44 країн на чотирьох континентах взяли участь в операції "WEKA II". За результатами операції був врятовано та захищено майже 700 жертв торгівлі людьми та арештовано 300 підозрюваних у торгівлі людьми та контрабанді мігрантів [2].

Отже, співробітництво правоохоронних органів та обмін інформацією в процесі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, передбачає більш тісне співробітництво та взаємодію.

Для цього, на наше переконання, слід:

– розширювати і за необхідності створювати канали зв'язку між державами-учасницями розслідування;

– забезпечувати співробітництво у розслідуванні всіх кримінальних правопорушень, що стосуються сфери торгівлі людьми та використання примусової праці;

– надавати у разі необхідності предмети, документи або докази, потрібні для аналізу доказової та орієнтувальної інформації з метою забезпечення ефективності розслідування правопорушень;

– обмінюватися інформацією про конкретні засоби та методи, що застосовують організовані злочинні угруповання у сфері торгівлі людьми, а також відомості про маршрути і транспортування, використання фіктивних імен, змінених чи підроблених документів або інших засобів приховування злочинної діяльності.

© Movchan Anatolii, Zhukovskyi Ihor, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).17

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Павліченко К.* За 10 місяців цього року до суду скеровано 152 кримінальні провадження щодо торгівлі людьми URL: https://www.npu.gov.ua/news/torgivlya-lyudmi/za-10-misyacziv-czogo-roku-do-sudu-skerovano-152-kriminalni-provadzhennya-shhodo-torgivli-lyudmi-katerina-pavlichenko/ (дата звернення: 12.10.2022).

2. World Day against Trafficking in Persons: INTERPOL highlights coordinated efforts 29 July 2022 URL: https://www.interpol.int/en/News-and-Events/News/2022/World-Day-against-Trafficking-in-Persons-INTERPOL-highlights-coordinated-efforts (дата звернення: 12.10.2022).

3. *Василинчук В.І., Дубина В.І., Нєбитов А.А.* Виявлення фактів торгівлі людьми підрозділами боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Національної поліції. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* № 4 (97). 2015. С. 211–223.

4. *Кінша Д.* Біженці, соціальне житло, шахраї – інтерв'ю з речницею Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні. URL: https://suspilne.media/237211-preskonferencia-azovu-zelenskij-na-g7-diplomati-ssa-j-kanadi-znovu-v-kievi-vijna-golovne-za-8-travna/ (дата звернення: 12.10.2022).

5. *Дубина В.І.* Запобігання торгівлі людьми оперативними підрозділами Національної поліції України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* № 1 (11). 2016. С. 240–249.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. Т. VIII. 1728 с.

7. Нацполіція впроваджує концепцію розвитку підрозділів протидії злочинності, пов'язаної з торгівлею людьми та незаконною міграцією. URL: http://mariupol-police.dn.ua/news/view/7495 (дата звернення: 12.10.2022).

8. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ Генпрокуратури, МВС, СБУ, Адміністрації Держприкордонслужби, Мінфіна, Мін'юста від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5.

9. Інструкція про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол: наказ МВС, Офісу Генерального прокурора, НАБУ, СБУ, ДБР, Мінфін, Мінюста від 17 серпня 2020 р. № 613/380/93/228/414/510/2801/5, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 04 вересня 2020 р. за № 849/35132.

10. *Мовчан А.В.* Міжнародне співробітництво у сфері протидії злочинам, пов'язаним з торгівлею людьми: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС. 2021. 156 с.

11. *Малахов І.* Поліція виявила 200 фактів, пов'язаних з торгівлею людьми, зокрема припинено діяльність 24 ОЗГ. URL: https://www.npu.gov.ua/news/torgivlya-lyudmi/policziya-viyavila-200-faktiv-pov-yazanix-z-torgivleyu-lyudmi-zokrema-pripineno-diyalnist-24-ozg-Igor-malaxov/ (дата звернення: 12.10.2022).

12. *Благута Р.І., Мовчан А.В.* Новітні технології у розслідуванні злочинів: сучасний стан і проблеми використання: монограф. Львів: Львівск. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 256 с.

13. Департамент міжнародного поліцейського співробітництва. URL: https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/departament-mizhnarodnoji-policzejskoji-diyalnosti.html (дата звернення: 12.10.2022).

14. *Пантелеєв С.* Нацполіція викрила транснаціональне злочинне угруповання торговців людьми. URL: https://www.npu.gov.ua/news/torgivlya-lyudmi/naczpolicziya-vikrila-transnaczionalne-zlochinne-ugrupovannya-torgovcziv-lyudmi/ (дата звернення: 12.10.2022).

15. People smuggling sting operation: Kenya-Netherlands cooperation lands renowned fugitive in jail. URL: https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2021/People-smuggling-sting-operation-Kenya-Netherlands-cooperation-lands-renowned-fugitive-in-jail (дата звернення: 12.10.2022).

REFERENCES

1. *Pavlichenko K.* (2021). Za 10 misiatsiv tsoho roku do sudu skerovano 152 kryminalni provadzhennia shchodo torhivli liudmy. "In 10 months of this year, 152 criminal proceedings related to human trafficking were brought to court". URL: https://www.npu.gov.ua/news/torgivlya-lyudmi/za-10-misyacziv-czogo-roku-do-sudu-skerovano-152-kriminalni-provadzhennya-shhodo-torgivli-lyudmi-katerina-pavlichenko/ (Date of Application: 12.10.2022) [In Ukrainian].

© Movchan Anatolii, Zhukovskyi Ihor, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).17

2. World Day against Trafficking in Persons: INTERPOL highlights coordinated efforts 29 July 2022 URL: https://www.interpol.int/en/News-and-Events/News/2022/World-Day-against-Trafficking-in-Persons-INTERPOL-highlights-coordinated-efforts (Date of Application: 12.10.2022) [In English].

3. *Vasylynchuk V.I., Dubyna V.I., Niebytov A.A.* (2015). Vyiavlennia faktiv torhivli liudmy pidrozdilamy borotby zi zlochynamy, poviazanymy z torhivleiu liudmy, Natsionalnoi politsii "Detection of facts of human trafficking by the anti-trafficking crime units of the National Police". Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs. No 4 (97). P. 211–223 [In Ukrainian].

4. *Kinsha D.* (2022). Bizhentsi, sotsialne zhytlo, shakhrai – interviu z rechnytseiu Predstavnytstva Mizhnarodnoi orhanizatsii z mihratsii v Ukraini. "Refugees, social housing, fraudsters – an interview with the spokeswoman of the Representation of the International Organization for Migration in Ukraine". URL: https://suspilne.media/237211-preskonferencia-azovu-zelenskij-na-g7-diplomati-ssa-j-kanadi-znovu-v-kievi-vijna-golovne-za-8-travna/ (Date of Application: 12.10.2022) [In Ukrainian].

5. *Dubyna V.I.* (2016). Zapobihannia torhivli liudmy operatyvnymy pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy. "Prevention of human trafficking by operational units of the National Police of Ukraine". Legal journal of the National Academy of Internal Affairs. No 1 (11). P. 240–249 [In Ukrainian].

6. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. "Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language": 250000 / gen. ed. V.T. Busel. Kyiv; Irpin: Perun, 2005. VIII, 1728 p. [In Ukrainian].

7. Natspolitsiia vprovadzhuie kontseptsiiu rozvytku pidrozdiliv protydii zlochynnosti, poviazanoi z torhivleiu liudmy ta nezakonnoiu mihratsiieiu. "The National Police implements the concept of the development of units to combat crime related to human trafficking and illegal migration". URL: http://mariupol-police.dn.ua/news/view/7495 (Date of Application: 12.10.2022) [In Ukrainian].

8. Instruktsiia pro orhanizatsiiu provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii ta vykorystannia yikh rezultativ u kryminalnomu provadzhenni. "Instructions on the organization of secret investigative (search) actions and the use of their results in criminal proceedings: order of the Prosecutor General's Office, the Ministry of Internal Affairs, the Security Service of Ukraine, the Administration of the State Border Service, the Ministry of Finance, the Ministry of Justice of November 16, 2012 No 114/1042/516/1199/936/ 1687/5" [In Ukrainian].

9. Instruktsiia pro poriadok vykorystannia pravookhoronnymy orhanamy Ukrainy informatsiinoi systemy Mizhnarodnoi orhanizatsii kryminalnoi politsii – Interpol. "Instructions on the procedure for the use of the information system of the International Criminal Police Organization – Interpol by law enforcement agencies of Ukraine: order of the Ministry of Internal Affairs, the Office of the Prosecutor General, NABU, SBU, SBU, Ministry of Finance, Ministry of Justice of August 17, 2020 No 613/380/93/228/414/510 /2801/5, registered with the Ministry of Justice of Ukraine on September 4, 2020 under No 849/35132" [In Ukrainian].

10. *Movchan A.V.* (2021). Mizhnarodne spivrobitnytstvo u sferi protydii zlochynam, poviazanym z torhivleiu liudmy. "International cooperation in combating crimes related to human trafficking": education manual. Lviv: LvDUVS. 156 p. [In Ukrainian].

11. *Malakhov I.* (2020). Politsiia vyiavyla 200 faktiv, poviazanykh z torhivleiu liudmy, zokrema prypyneno diialnist 24 OZH. "Police discovered 200 facts related to human trafficking, in particular, the activities of 24 OZH were suspended". URL: https://www.npu.gov.ua/news/torgivlya-lyudmi/policziya-viyavila-200-faktiv-pov-yazanix-z-torgivleyu-lyudmi-zokrema-pripineno-diyalnist-24-ozg-Igor-malaxov/ (Date of Application: 12.10.2022) [In Ukrainian].

12. *Blahuta R.I., Movchan A.V.* (2020). Novitni tekhnolohii u rozsliduvanni zlochyniv: suchasnyi stan i problemy vykorystannia. "The latest technologies in the investigation of crimes: the current state and problems of use": monohraf. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. 256 p. [In Ukrainian].

13. Departament mizhnarodnoho politseiskoho spivrobitnytstva. "Department of International Police Cooperation". URL: https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/departament-mizhnarodnoji-policzejskoji-diyalnosti.html (Date of Application: 12.10.2022) [In Ukrainian].

14. *Panteleiev S.* (2021). Natspolitsiia vykryla transnatsionalne zlochynne uhrupovannia torhovtsiv liudmy. "The National Police exposed a transnational criminal group of human traffickers". URL: https://www.npu.gov.ua/news/torgivlya-lyudmi/naczpolicziya-vikrila-transnaczionalne-zlochinne-ugrupovannya-torgovcziv-lyudmi/ (Date of Application: 12.10.2022) [In Ukrainian].

15. People smuggling sting operation: Kenya-Netherlands cooperation lands renowned fugitive in jail URL: https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2021/People-smuggling-sting-

© Movchan Anatolii, Zhukovskyi Ihor, 2022

operation-Kenya-Netherlands-cooperation-lands-renowned-fugitive-in-jail (Date of Application: 12.10.2022) [In English].

UDC 343.1:343.9

Movchan Anatolii,
Doctor of Juridical Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Operational and Investigative Activities, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6997-6517
Zhukovskyi Ihor,
Graduate Student of the Department of Operational and Investigative Activities, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-1121-6582

FEATURES OF THE INTERACTION OF THE OPERATIVE UNITS OF THE NATIONAL POLICE WITH OTHER UNITS OF THE LAW ENFORCEMENT BODIES IN THE FIELD OF COUNTRY TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS

The article analyzes the peculiarities of the interaction of operational units of the National Police with other units of law enforcement agencies of Ukraine and international law enforcement organizations during the detection, termination and disclosure of criminal offenses related to human trafficking. Some aspects of the organization of interstate police operations and the use of information technologies in combating human trafficking are considered. The purpose of the study is to determine the peculiarities of the interaction of the operational units of the National Police with other units of law enforcement agencies of Ukraine and international law enforcement organizations during the detection, termination and disclosure of criminal offenses related to human trafficking. Dialectical, historical-legal, comparative-legal, systemic-structural, statistical and formal-logical methods were used to achieve the goal. The author's definition of the concept "interaction of operational units of the National Police with other units of law enforcement agencies of Ukraine and international law enforcement organizations in the field of combating human trafficking" is proposed, which means activity based on laws and by-laws, agreed on goals, place and time and properly organized of subjects of combating human trafficking, aimed at solving specific tasks of combating criminal offenses related to human trafficking. It is emphasized that certain directions of interaction of operational units of the National Police are reflected in departmental and interdepartmental regulatory acts. It is emphasized that the activities of international law enforcement and police organizations, in particular Interpol and Europol, are of great importance for the coordination of efforts in the field of combating human trafficking and other crimes of a transnational nature. It was determined that the cooperation of law enforcement agencies and the

© Movchan Anatolii, Zhukovskyi Ihor, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).17

exchange of information in the process of investigating criminal offenses related to human trafficking implies closer cooperation and interaction.

Keywords: countermeasures, human trafficking, illegal migration, cooperation, operational units, information technologies, Interpol, Europol.

Отримано 14.10.2022

© Movchan Anatolii, Zhukovskyi Ihor, 2022

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57) Issue 3(57) 2022

УДК 343.140.01

Пономаренко Алла Василівна,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-6271-4485

ЗБИРАННЯ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню окремих правових проблем збирання стороною обвинувачення електронних доказів у кримінальному процесі України. Проаналізовано правові норми, якими регулюється збирання доказів, з метою виявлення колізій та неузгодженостей. Встановлено, що в КПК України відсутні дефініції "електронний доказ", у зв'язку з чим ці докази розглядаються як документи; не визначено порядок залучення спеціаліста до участі у процесуальних діях та підтвердження наявності у нього спеціальних знань і навичок. Зазначено про існування проблем під час огляду та фіксації електронних документів, розміщених у мережі Інтернет, недосконалість положення щодо витребування електронних документів як способу збирання доказів. Обґрунтовується необхідність удосконалення положення, що стосується витребування електронних документів як способу збирання доказів.

Ключові слова: *електронний документ, фізичний носій інформації, мережа Інтернет; хмарні сервіси зберігання інформації, витребування електронних документів.*

Динамічний розвиток інформаційно-цифрових, а також комунікаційних технологій суттєво вплинув на сферу кримінальних процесуальних відносин в Україні. Завдяки технологічному прогресу в кримінальному процесі нашої держави з'явився новий вид доказів – електронний, який у порівнянні із класичним розумінням доказів має певні особливості збирання та використання у кримінальному проваджені.

Новизна зазначеного джерела доказування, недосконалість нормативного регулювання та матеріально-технічної бази призвели до того, що під час проведення окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на збирання та дослідження електронних доказів, сторона обвинувачення зазнає певних проблем, що ускладнюють доказування винуватості особи у скоєнні відповідного кримінального правопорушення та притягнення її до кримінальної відповідальності

Окремі питання збирання електронних доказів у кримінальному процесі України досліджували В.І. Завидняк, В.В. Лисенко, О.П. Метелев, А.В. Ратнова, О.С. Тарасенко, Є.С. Хижняк та інші. Однак в науці та практиці досі залишається багато дискусійних питань щодо збирання електронних доказів стороною обвинувачення, що потребує додаткового вивчення.

© Ponomarenko Alla, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).18

Метою статті є дослідження та аналіз проблемних питань, що виникають у сторони обвинувачення під час збирання електронних доказів у кримінальному процесі України.

Одним із головних структурних елементів процесу доказування, від якого залежить подальша оцінка доказів, є збирання (формування) доказів. Цей процес полягає у здійсненні комплексної діяльності з виявлення, витребування, отримання, закріплення, збереження доказів у визначеному процесуальним законом порядку. Недотримання процесуальної форми збирання доказів може призвести до їх втрати чи визнання їх недопустимими у суді.

У кримінальному процесуальному законодавстві України передбачена можливість збору доказів як стороною захисту, так і стороною обвинувачення (слідчим, прокурором). Оскільки основний тягар збирання цих доказів покладено на останніх, то саме їх процесуальна діяльність у вказаній сфері є предметом цього дослідження.

Слідчий, прокурор у межах компетенції, визначеної у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України), уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень й нести відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій. Сторона обвинувачення використовує відповідний правовий механізм збирання доказів і здійснює це через проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів і ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених нормами кримінального процесуального законодавства (частина друга статті 93 КПК України).

Серед засобів збирання доказів важливе значення мають слідчі (розшукові) дії, які відповідно до статті 223 КПК України спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Як слушно зауважує Ю.В. Терещенко, саме слідчі (розшукові) дії та їх результати є підґрунтям для побудови доказової бази, їх проведення становить зміст досудового розслідування [1, с. 113–115].

У процесі проведення деяких слідчих (розшукових) дій, практичні працівники правоохоронних органів України стикаються з низкою проблем, пов'язаних зі збиранням електронних доказів. Насамперед це стосується відсутності в КПК України дефініції "електронний доказ", у зв'язку з чим ці докази на підставі частини другої статті 84 та пункту 1 частини другої статті 99 КПК розглядаються як документи. Вищий антикорупційний суд наголосив, що у зв'язку з відсутністю вказаного поняття у КПК України, він "керується положеннями Закону України "Про електронні документи та електронний документообіг", частина перша статті 5 якого містить дефініцію цього джерела доказів та визначає, що електронний документ – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа". Цей суд зазначив, що "електронний документ є інформацією, а матеріальний носій, на якому він зберігається, – лише способом фіксування та зберігання вказаної інформації [2].

© Ponomarenko Alla, 2022

За слушним твердженням О.Г. Козицької, електронні докази мають спільні риси з традиційними доказами, але водночас мають низку унікальних характеристик:

1) їх не видно неозброєним оком: вилучити їх подекуди може лише спеціаліст;

2) вони є нестійкими, за певних обставин інформація в пам'яті пристрою може бути змінена або втрачена;

3) їх можна копіювати без втрати якості необмежену кількість разів, і будь-яка наступна копія не буде відрізнятися від оригіналу;

4) можуть як бути створені людиною, так і бути результатом функціонування інформаційної системи;

5) вільно переміщуються в електронній мережі без технічного носія та не мають нерозривного зв'язку з матеріальним носієм;

6) потребують специфічного порядку збирання, перевірки й оцінки [3, с. 420].

Окрім відсутності понятійного апарату, слідчі, прокурори мають певні труднощі під час дослідження змісту електронних доказів. Зокрема, це стосується електронних документів, які зберігаються на фізичних носіях інформації, у відкритому доступі в мережі Інтернет, а також у хмарних сервісах зберігання інформації тощо.

Г. Чигрина аргументовано стверджує, що для більшості суб'єктів доказування (слідчих, прокурорів) проблемою є виявлення та вербалізація у процесуальних документах та інших матеріалах кримінального провадження (протоколах обшуку, огляду місця події, допиту; постановах про призначення експертиз, клопотаннях, листах-запитах тощо) процесів, пов'язаних зі збиранням та використанням електронних документів та іншої комп'ютерної інформації [4 с. 135].

Так, під час проведення огляду електронних документів виникають труднощі, зумовлені тим, що цей документ є певним комп'ютерним кодом, який може бути прочитаний лише за допомогою відповідного обладнання та програмного забезпечення. З цього приводу А.В. Коваленко звертає увагу на те, що будь-які дії з електронними документами мають здійснюватися за допомогою сертифікованого службового обладнання з використанням ліцензійного програмного забезпечення. Використання несертифікованого обладнання або неліцензійного програмного забезпечення може призвести до викривлення інформації, отриманої з електронного документа через апаратні та/або програмні збої і помилки [5, с. 184].

Складність проведення огляду електронних документів полягає також у тому, що досить часто необхідно залучати спеціаліста чи експерта, які мають спеціальні знання у сфері комп'ютерних технологій. Спеціаліст може надати безпосередню технічну допомогу в огляді та вилученні комп'ютерної техніки, допомогти належним чином описати в протоколі кожний оглянутий пристрій, при необхідності зберегти чи розкодувати, а у деяких випадках вибрати найбільш доцільну програму, яка допоможе представити інформацію у необхідній формі. Водночас питання щодо залучення спеціаліста до участі у процесуальних діях на досудовому слідстві є досить дискусійним.

Насамперед це пов'язано з відсутністю в КПК України порядку залучення спеціаліста, що може викликати сумніви у допустимості висновку спеціаліста як джерела доказів. Також підлягає критиці стаття 71 КПК України, у якій визначено, що спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними

© Ponomarenko Alla, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).18

знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів. При цьому законодавець не уточнює, яким чином підтверджується наявність знань і навичок спеціаліста. За слушним твердженням В. Клочкова, І. Старости, відсутність чіткого визначення "спеціаліста" може стати підґрунтям зловживання з боку сторони обвинувачення таким процесуальним інструментом. Для отримання такого висновку може залучатись особа, яка насправді не є спеціалістом (перевірити його знання і навики можливості не має); спеціаліст може залучатись в тих випадках, коли насправді у ньому необхідності не має, таким чином слідчий або прокурор можуть безпідставно сформувати собі додаткову доказову базу [6].

З цього приводу ми поділяємо думку Г. Чигриної про те, що з метою усунення непорозумінь щодо фаховості спеціаліста, які можуть виникнути під час подальшого судового розгляду кримінального провадження, при вирішенні питання про допуск спеціаліста до участі у процесуальних діях на досудовому слідстві необхідно до матеріалів справи долучати копії дипломів та свідоцтво про ІТ-освіту, а також виписки із трудової книжки цього спеціаліста за останні 3–5 років, завірені підписами відповідальних осіб та печаткою роботодавця [4, с. 136]. Отже, зазначене вказує на необхідність законодавчого урегулювання питання щодо залучення спеціаліста до участі у процесуальних діях стосовно збирання стороною обвинувачення електронних доказів.

З метою пошуку та вилучення електронних документів для формування доказової бази, огляду підлягають такі об'єкти:

1) фізичні носії інформації (моноблоки, мобільні телефони, комп'ютери, ноутбуки, флеш-накопичувачі, жорсткі диски, сервери);

2) мережа Інтернет;

3) хмарні сервіси зберігання інформації.

Огляд електронних документів, розміщених на фізичному носії інформації, здійснюється, як правило, після їх вилучення під час проведення обшуку. При цьому, як слушно зауважує Є.С. Хижняк, огляд та дослідження фізичного носія електронного документа не є дослідженням самого електронного документа. У такому разі фізичний носій може бути лише речовим доказом [7, с. 81]. З цього приводу Верховний суд України у постанові від 10 вересня 2020 року у справі № 751/6069/19 звертає увагу на те, що "матеріальний носій – лише спосіб збереження інформації, який має значення тільки коли електронний документ виступає речовим доказом. Головною особливістю електронного документа є відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія. Один і той же електронний документ (відеозапис) може існувати на різних носіях. Всі ідентичні за своїм змістом примірники електронного документа можуть розглядатися як оригінали та відрізнятися один від одного тільки часом та датою створення" [8].

Окрему увагу варто приділити огляду електронних документів, розміщених в мережі Інтернет. Останнім часом такі документи стають одним з головних джерел інформації, що має орієнтуюче або доказове значення під час розслідування кримінальних проваджень. Існує проблема процесуальної фіксації цих документів як доказів. Це пов'язано з тим, що інформація, яка розповсюджується через вебсайт в мережі Інтернет, може бути легко змінена, видалена або відредагована власником, або інтернет-провайдерами, в розпорядженні яких знаходяться сервери.

© Ponomarenko Alla, 2022

При цьому доведення модифікації такої інформації практично неможливе, оскільки найчастіше сервери, на яких розміщені електронні документи, розташовані закордоном, що значно ускладнює процес отримання доступу до них. Така ж ситуація складається з хмарними сховищами, в яких дані зберігаються на численних розподілених у мережі серверах, наданих у користування клієнтам зазвичай третьою стороною. На відміну від моделі збереження даних на власних серверах, дані зберігаються і обробляються в так званій "хмарі", яка, по суті, є одним великим віртуальним сервером.

Найголовнішим завданням сторони обвинувачення при отриманні електронних доказів з мережі Інтернет чи з хмарних сервісів зберігання інформації є своєчасне закріплення фактичних даних для подальшої їх оцінки та використання як джерела доказів. Проте, як свідчить правозастосовна практика, суб'єкти доказування, маючи навички володіння комп'ютером на рівні простого користувача, відчувають труднощі у роботі з мережевими ресурсами, їх спеціалізованою термінологією, механізмом роботи та грамотним відображенням у процесуальній формі.

На наше переконання, під час роботи із зазначеними джерелами інформації суб'єктам доказування доцільно при фіксації інформації з Інтернет-сайтів зазначати час та часовий пояс; з'ясовувати не особистість користувача, а облікові дані апаратної частини і програмного забезпечення відповідного джерела поширення інформації; при вилученні інформації із серверів вилучати лише необхідні дані, а не весь дисковий масив.

У протоколі огляду вебсторінки в мережі Інтернет обов'язково мають вказуватись реквізити електронного документа, його призначення, стислий зміст та інші викладені в ньому обставини, які мають значення для розслідування. До протоколу проведення слідчих (розшукових) дій також можуть додаватись роздруківки чи скріншоти екрану як додатки. Роздруківка Інтернет-сторінки, файлу полягає у друці їх вмісту на папері. Паперова роздруківка, окрім інформації про зміст електронного документа, може також містити дату, час друку, інтернет-адресу сторінки, кількість друкованих сторінок, їх нумерацію тощо.

Наступною слідчою (розшуковою) дією, яка є важливим засобом збирання електронних доказів, є обшук, метою якого є відшукання та вилучення речей і документів, які мають значення для кримінального провадження.

Донедавна на законодавчому рівні не було врегульоване питання щодо доступу слідчого, прокурора до змісту кореспонденції, інших персональних даних, які зберігаються в мобільних пристроях, комп'ютерах. Слідча й судова практика застосовували різні варіанти, у тому числі через санкціонування вилучення телефонів під час обшуку, через накладення арешту на тимчасово вилучене майно, через призначення експертизи або й через доступ до змісту телефону без спеціального санкціонування. Проте після прийняття Закону України "Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України "Про електронні комунікації" щодо підвищення ефективності досудового розслідування "за гарячими слідами" та протидії кібератакам" від 15 березня 2022 року № 2137–IX [9], питання обшуку комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку було урегульовано в межах загальної процедури обшуку житла або іншого володіння особи.

© Ponomarenko Alla, 2022

Необхідно звернути увагу на те, що у попередній редакції статті 236 КПК України слідчий, прокурор під час проведення обшуку мав право відкривати закриті приміщення, сховища, речі, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється їх відкривати або обшук здійснюється за відсутності відповідних осіб. Після внесення змін до статті 236 КПК України законодавець надав право слідчому, прокурору долати системи логічного захисту, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється їх відкрити чи зняти (деактивувати) систему логічного захисту або обшук здійснюється за відсутності осіб, зазначених у частині третій цієї статті. Крім того, слідчий, прокурор мають право при виявленні доступу чи можливості доступу до комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, для виявлення яких не надано дозвіл на проведення обшуку, але щодо яких є достатні підстави вважати, що інформація, яка на них міститься, має значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні, здійснювати пошук, виявлення та фіксацію комп'ютерних даних на місці проведення обшуку.

Звертаємо увагу на те, що особи, які володіють інформацією про зміст комп'ютерних даних та особливості функціонування комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, можуть повідомити про це слідчого, прокурора під час здійснення обшуку, відомості про що вносяться до протоколу обшуку (частина шоста статті 236 КПК України).

Окрім проведення слідчих (розшукових) дій, сторона обвинувачення може збирати електронні докази шляхом їх витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб. Водночас на практиці трапляються випадки, коли під час здійснення досудового розслідування фізична або юридична особа відмовляє у наданні запитуваних документів. Замість таких документів сторона обвинувачення отримує на свою вимогу лист про згоду їх видати, але лише на підставі ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів. Така ситуація зумовлена недосконалістю положень КПК України в частині правового регулювання порядку витребування та отримання стороною обвинувачення речей, документів та їх копій, що призводить до затягування розслідування.

Ми поділяємо думку А.В. Ратнової про те, що витребування електронних документів має здійснюватися у формі вимоги про витребування документів та речових доказів з дотримання вимог КПК України та надсилатись до належного суб'єкта супровідним листом. Крім того, доцільно запровадити строки розгляду такої вимоги стороною, у якої витребовуються документи та санкції у випадку необґрунтованої відмови чи неповного надання відповіді [10, с. 128]. Вважаємо, невиконання такої вимоги є підставою для звернення сторони обвинувачення з клопотанням про застосування інших заходів забезпечення кримінального провадження.

В Україні на державному рівні проголошено та здійснюються різноманітні заходи щодо цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації суспільних відносин. З цією метою, в роботу органів публічної влади впровад-

© Ponomarenko Alla, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).18

жуються новітні технології, що призвело до започаткування електронного документообігу, електронного кримінального провадження та електронного суду.

Незважаючи на новації, кримінальне процесуальне законодавство України досить повільно реформується, на відміну він інших процесуальних галузей, де, зокрема, широко розвивається інститут електронних доказів. Недосконалість вітчизняного нормативного регулювання питань збирання слідчим, прокурором електронних доказів перешкоджає ефективному розслідуванню кримінальних правопорушень, що підриває довіру населення до правоохоронних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Терещенко Ю.В.* Слідчі (розшукові) дії як різновид процесуальних дій. Митна справа. 2014. № 1 (21). С. 112–117.

2. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 01.07.2021 у справі № 707/146/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98133827 (дата звернення: 03.08.2022).

3. *Козицька О.Г.* Щодо поняття електронних доказів у кримінальному провадженні. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 8. С. 418–421.

4. *Чигрина Г.* Електронні документи: залучення спеціаліста до збирання та використання під час кримінального провадження URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/3/30.pdf (дата звернення: 03.08.2022).

5. *Коваленко А.В.* Особливості тактики огляду електронних документів під час досудового розслідування посягань на життя та здоров'я журналіста. Вісник Національної академії правових наук України. Харків: Право. 2017. № 1 (88). С. 182–191.

6. *Клочков В., Староста І.* Про деякі проблеми досудового розслідування кримінальних проступків. URL: http://klochkov.partners/ ua/news/o-nekotoryh-problemah-dosudebnogo-rassledovaniya-ugolovnyhprostupkov/ (дата звернення: 03.08.2022).

7. Хижняк Є.С. Особливості огляду електронних документів під час розслідування кримінальних правопорушень. Держава та регіони. Серія: Право. 2017. № 4 (58). С. 80–85.

8. Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 10.09.2020 у справі № 751/6069/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91722819 (дата звернення: 03.08.2022).

9. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України "Про електронні комунікації" щодо підвищення ефективності досудового розслідування "за гарячими слідами" та протидії кібератакам": Закон України від 15.03.2022 № 2137–IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text (дата звернення: 03.08.2022).

10. *Ратнова А.В.* Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні: дис. ... д-ра філософії. Львів. 2021. 248 с.

REFERENCES

1. *Tereshchenko Yu.V.* (2014). Slidchi (rozshukovi) dii yak riznovyd protsesualnykh dii. Mytna sprava. "Investigative (search) actions as a type of procedural actions". Customs business. No 1 (21). P. 112–117. [In Ukrainian].

2. Ukhvala Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu. "Resolution of the High Anti-Corruption Court dated 07/01/2021 in case No 707/146/17". URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98133827 (Date of Application: 03.08.2022). [In Ukrainian].

3. *Kozytska O.H.* (2020). Shchodo poniattia elektronnykh dokaziv u kryminalnomu provadzhenni. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. "Regarding the concept of electronic evidence in criminal proceedings". Legal scientific electronic journal. No 8. P. 418–421. [In Ukrainian].

4. *Chyhryna H.* Elektronni dokumenty: zaluchennia spetsialista do zbyrannia ta vykorystannia pid chas kryminalnoho provadzhennia. "Electronic documents: involvement of a specialist in collection and use during criminal proceedings". URL:http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/3/30.pdf (Date of Application: 03.08.2022). [In Ukrainian].

5. *Kovalenko A.V.* (2017). Osoblyvosti taktyky ohliadu elektronnykh dokumentiv pid chas dosudovoho rozsliduvannia posiahan na zhyttia ta zdorovia zhurnalista. "Peculiarities of the tactics of

© Ponomarenko Alla, 2022

reviewing electronic documents during the pre-trial investigation of attacks on the journalist's life and health". Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. Kharkiv: Pravo. No 1 (88). P. 182–191. [In Ukrainian].

6. *Klochkov V., Starosta I.* Pro deiaki problemy dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh prostupkiv. "About some problems of pre-trial investigation of criminal misdemeanors". URL: http://klochkov.partners/ ua/news/o-nekotoryh-problemah-dosudebnogo-rassledovaniya-ugolovny-hprostupkov/ (Date of Application: 03.08.2022). [In Ukrainian].

7. *Khyzhniak Ye.S.* (2017). Osoblyvosti ohliadu elektronnykh dokumentiv pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen. "Peculiarities of reviewing electronic documents during the investigation of criminal offenses". State and regions. Series: Law. No 4 (58). P. 80–85. [In Ukrainian].

8. Postanova Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu. "Resolution of the First Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court dated September 10, 2020 in case No 751/6069/19". URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 91722819 (Date of Application: 03.08.2022). [In Ukrainian].

9. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta Zakonu Ukrainy "Pro elektronni komunikatsii" shchodo pidvyshchennia efektyvnosti dosudovoho rozsliduvannia "za hariachymy slidamy" ta protydii kiberatakam. "On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Electronic Communications" regarding increasing the effectiveness of pre-trial investigation "on hot tracks" and countering cyberattacks: Law of Ukraine dated 03.15.2022 No 2137–IX". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text (Date of Application: 03.08.2022) [In Ukrainian].

10. *Ratnova A.V.* (2021). Kryminalni protsesualni ta kryminalistychni osnovy vykorystannia elektronnykh dokumentiv u dokazuvanni. "Criminal procedural and forensic basics of using electronic documents in evidence: dissertation". ... Doc. Philosophy. Lviv. 248 p. [In Ukrainian].

UDC 343.140.01

Ponomarenko Alla,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher,
Leading Researcher, State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6271-4485

COLLECTION OF ELECTRONIC EVIDENCE BY THE PROSECUTION SIDE IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE: PROBLEMS OF TODAY

The article is devoted to the study of certain legal problems of the collection of electronic evidence by the prosecution side in the criminal process of Ukraine. The author points out that in the process of conducting some investigative (search) actions, practical workers of law enforcement agencies of Ukraine face a number of problems related to the collection of electronic evidence. First of all, this concerns the absence of a definition of "electronic evidence" in the Criminal Procedure Code of Ukraine. Therefore, these evidences are considered as documents. In addition to the absence of the specified concept, investigators and prosecutors have certain difficulties when studying the content of electronic evidence. This applies to electronic documents stored on physical data carriers, publicly available on the Internet, as well as in cloud storage services, etc.

During the review of electronic documents, difficulties arise due to the fact that this document is a certain computer code that can only be read with the help of the

© Ponomarenko Alla, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).18

appropriate hardware and software. The difficulty of reviewing electronic documents also lies in the fact that quite often it is necessary to involve a specialist or an expert who has certain knowledge in the field of computer technologies.

It is emphasized that the Code of Criminal Procedure of Ukraine does not specify the procedure for involving a specialist to participate in procedural actions, and it does not specify how the specialist's knowledge and skills are confirmed. The author supports the opinion that it is necessary to attach to the case materials copies of diplomas and certificates of IT education, as well as extracts from the work book of this specialist for the last 3–5 years, certified by the signatures of the responsible persons and the seal of the employer.

The author believes that despite digital innovations, the criminal procedural legislation of Ukraine is being reformed quite slowly, unlike other procedural branches where, in particular, the institute of electronic evidence is widely developing. The imperfection of the domestic regulatory regulation of the collection of electronic evidence by investigators and prosecutors hinders the effective investigation of criminal offenses, which undermines the public's trust in law enforcement agencies.

Keywords: electronic document, physical carrier of information, Internet; cloud services for information storage, retrieval of electronic documents.

Отримано 04.10.2022

© Ponomarenko Alla, 2022

УДК 343.973

Сахарова Олена Борисівна,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, начальник відділу
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-9759-5324

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПРОЦЕДУРИ РОЗСЛІДУВАННЯ КІБЕРІНЦИДЕНТІВ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ISO ТА NIST

У статті розкриваються сутність та зміст процедури розслідування кіберінцидентів відповідно до міжнародних стандартів ISO та NIST. Зокрема, згідно з ISO/IEC 27042:2015, надається визначення поняття "розслідування кіберінцидентів" та наводяться етапи процедури розслідування кіберінциденту. Акцентується увага на тому, що система заходів кіберзахисту має базуватися на нормативних документах, національних та міжнародних стандартах, усталеній практиці захисту інформації та забезпечення кібербезпеки, що розвиваються разом із технологіями забезпечення кібербезпеки.

Ключові слова: *кіберінциденти, міжнародні стандарти ISO та NIST, розслідування кіберінцидентів, кібератаки, кіберзлочини, процедура розслідування кіберінциденту.*

Кібератаки стали звичним явищем у всьому світі, становлячи реальну і серйозну загрозу на державному та корпоративному рівнях. Зросла не тільки кількість атак, а і їхня складність, масштабність. Кіберзлочини стають все більш складними та витонченими, що значно ускладнює процес їх виявлення та попередження. Так, кіберзлочини, як й інформаційні технології, постійно вдосконалюються, у зв'язку з чим з'являються нові види злочинних посягань. Спостерігається зростання технологічного рівня кібератак/кіберзлочинів. При цьому велика кількість кіберзагроз є непоміченою.

Традиційні механізми захисту не можуть протистояти сучасним кіберзагрозам. Багато юридичних осіб не мають достатнього рівня обізнаності та необхідної кількості ресурсів, щоб захистити себе від внутрішніх і зовнішніх кіберзагроз. Саме тому впровадження практики розслідування кіберінцидентів є необхідним кроком для забезпечення стабільності діяльності як державних органів, так і бізнесу компаній, збереження клієнтів та постійного розвитку.

Згідно з ISO/IEC 27042:2015 "Інформаційні технології. Методи захисту. Керівництва з аналізу та інтерпретації цифрового доказу" ("Information technology – Security techniques – Guidelines for the analysis and interpretation of digital evidence") розслідування (investigation) кіберінцидентів – це застосування експертизи, аналізу та інтерпретації для сприяння у розумінні кіберінциденту.

Процедура розслідування кіберінциденту складається з таких послідовних етапів:

© Sakharova Olena, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).19

1) *Підготовка* – на цьому етапі слід провести попередню підготовку до розслідування кіберінциденту. Етап підготовки до розслідування кіберінцидентів полягає у зборі та аналізі інформації про кіберінциденти, навчанні персоналу та підготовці необхідного інструментарію для реагування та розслідування кіберінциденту. Команда реагування та розслідування кіберінцидентів повинна класифікувати та описати кожен кіберінцидент, що стався у компанії / державному органі, а також класифікувати та описати можливі кіберінциденти, припущення про які були зроблені на основі аналізу ризиків настання тієї чи іншої події інформаційної безпеки.

2) *Виявлення* – на цьому етапі встановлюється факт несанкціонованої події, тобто кіберінциденту. Залежно від серйозності кіберінциденту, крім збору даних, слід прийняти рішення про порядок реагування на цю подію.

Звіт про виявлення та реєстрацію кіберінциденту має містити докладний опис кіберінциденту, перелік залучених співробітників, прізвище співробітника, що зафіксував кіберінцидент, дату його виникнення та реєстрації [1, с. 121].

Оперативні дані сенсорів безпеки повинні аналізуватися та оцінюватися на предмет наявності сигнатур відомих кіберінцидентів за допомогою бази знань інтелектуальної системи підтримки прийняття рішень щодо управління кіберінцидентами. Після чого кожний адміністратор, користувач чи співробітник має одержати інструкцію, що визначатиме, якими повинні бути його дії [1, с. 121].

3) *Збір даних* – дані слід отримувати від інструментів, що використовуються для збору даних про трафік. Цей етап дуже важливий. Обмін даними про трафік здійснюється з високою швидкістю, тому пізніше отримати ті ж дані про мережний трафік буде неможливо.

4) *Збереження даних* – отримані вихідні дані про мережний трафік слід зберігати на пристрої резервного копіювання, зберігається також хеш-код всіх даних.

5) *Розслідування* – на цьому етапі слід звести разом усі зібрані сліди (докази). Здійснюється пошук доказів виявлення артефактів кібератаки. Ознаки класифікуються і зіставляються, та на їх основі виконуються важливі спостереження з використанням існуючих кібератак. На цьому етапі може бути встановлений тракт кібератаки і шляхом багаторазового виконання аналізу атрибутів можна дійти висновку щодо ідентифікаційних даних зловмисника.

6) *Звіт* – спостереження та пояснення до розслідування слід викладати мовою, зрозумілою юристам.

Інтелектуальна система підтримки прийняття рішень щодо управління кіберінцидентами на підставі звіту має надавати інструкцію щодо усунення причин і наслідків кіберінциденту, включаючи опис загальних заходів, які необхідно розпочати, та конкретні дії для кожного кіберінциденту, а також терміни, протягом яких варто усунути наслідки та причини кіберінциденту [1, с. 122]. Варто розробити класифікацію кіберінцидентів – визначити рівні критичності кіберінцидентів, описати кіберінциденти кожного рівня й терміни їх усунення.

Після усунення наслідків кіберінциденту й відновлення нормального функціонування діяльності державного органу або бізнес-процесів, доцільно виконати дії щодо запобігання повторному виникненню кіберінциденту [1, с. 122]. Для визначення необхідності реалізації таких дій інтелектуальна система підтримки

© Sakharova Olena, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).19

прийняття рішень щодо управління кіберінцидентами повинна провести аналіз кіберризиків, у межах якого визначити доцільність коригувальних і превентивних дій.

Щоб проаналізувати причини кіберінцидентів, необхідно зберегти зібрані вихідні дані та не допустити їх пошкодження. Зокрема, у разі судових розглядів необхідно зберегти зібрані дані, щоб цілісність та законність доказів залишалися без змін. Для цього інструменти збереження даних повинні підтримувати такі можливості [2]:

• генерування контрольних сум та цифрових підписів;

• перевірку повного збереження зібраних даних;

• генерування міток часу для фіксації часу збирання та збереження даних;

• запис зібраних даних на пристрій одноразового запису та багаторазового читання;

• політика зберігання даних має дотримуватися належним чином;

• забезпечення збереження зібраних даних протягом усього терміну дії зазначеної політики зберігання даних;

• зберігання зібраних даних та метаданих у формалізованому вигляді.

Дані, зібрані та збережені за допомогою відповідних інструментів, можуть використовуватись для розслідування причин кіберінцидентів та як докази при виявленні відповідальних осіб за кіберінцидент. Тому інструмент збирання та збереження даних для аналізу кіберінцидентів має забезпечувати такі можливості щодо гарантування надійності, що стосуються управління користувачами та даними [2]:

• інструмент повинен надавати засоби для обмеження та контролю доступу користувачів до самого інструменту та до даних, що зберігаються;

• інструмент не має допускати спроб перезапису, зміни або видалення збережених даних без належної авторизації;

• інструмент повинен забезпечувати функції управління безпекою, щоб авторизовані адміністратори могли конфігурувати функції безпеки, політику безпеки і важливі дані та керувати ними;

• під час передачі зібраних даних між фізично ізольованими пристроями дані повинні шифруватися для забезпечення їх конфіденційності та цілісності;

• у всіх засобах передачі даних, пов'язаних з інструментом, слід використовувати захищений шифрований протокол зв'язку;

• інструмент повинен забезпечувати функцію резервного копіювання збережених даних;

• інструмент має забезпечувати можливість ведення журналів подій, звітів про помилки та аудиту;

• інструмент повинен забезпечувати можливості обробки метаданих і формалізованого контенту та їх спільного використання відповідно до чинної політики безпеки.

Обробка кіберінцидентів передбачає визначення їх пріоритетів, що дозволяє оцінювати ймовірність реалізації кіберризиків і тяжкості наслідків від них, і відповідно, своєчасно реагувати і розслідувати кіберінциденти з найвищими ризиками [3, с. 119]. Пріоритет визначається впливом (комерційним збитком

© Sakharova Olena, 2022

або потенційним пошкодженням, зокрема бази користувачів, кібербезпеки, репутації, бренду), терміновістю (швидкодією щодо усунення ознак кіберінциденту, зокрема витік даних або активне поширення шкідливого програмного забезпечення) [3, с. 119]. Зазвичай кіберінциденти обробляються відповідно до присвоєного їм пріоритету.

У наш цифровий час дуже швидкими темпами розвиваються різноманітні інформаційні технології, але, на жаль, разом з ними розвивається і кіберзлочинність, якій намагаються протистояти як окремі країни, так й на міжнародному рівні шляхом розробки міжнародних та національних норм і стандартів з питань кіберзахисту та кібербезпеки з метою стримування та протидії кіберінцидентам та кіберзлочинам.

Система заходів кіберзахисту має базуватися на нормативних документах, національних та міжнародних стандартах, усталеній практиці захисту інформації та забезпечення кібербезпеки, що розвиваються разом із технологіями забезпечення кібербезпеки [4].

Організаційно-технічна складова заходів протидії кіберзлочинності полягає у впровадженні організаційно-технічної моделі кіберзахисту, включаючи забезпечення державно-приватної взаємодії, при реалізації заходів запобігання, виявлення, розслідування, реагування на кіберінциденти і кібератаки, усунення їх наслідків [5, с. 96].

Організаційно-технічна модель кіберзахисту, виявлення та розслідування кіберінцидентів та кіберзлочинів має базуватися на міжнародних ризик-орієнтованих стандартах управління кібербезпекою: стандартах ISO/IEC 27032:2012 “Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови щодо кібербезпеки” (“Information technology. Security techniques. Guidelines for cybersecurity”), ISO/IEC 27037:2012 “Рекомендації щодо ідентифікування, збору, накопичення та збереження цифрових доказів” (“Information technology. Security techniques. Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence”), ISO/IEC 27041:2015 “Настанова щодо забезпечення прийнятності та адекватності методів розслідування” (“Guidance on assuring suitability and adequacy of incident investigative method”), ISO/IEC 27043:2015 “Інформаційні технології. Методи захисту. Принципи та процеси розслідування інцидентів” (“Information technology. Security techniques. Incident investigation principles and processes”) [5, с. 96], Рекомендації Міжнародного союзу електрозв’язку МСЕ-Т Х.1216 (09/2020) “Вимоги до збирання та збереження доказів інцидентів кібербезпеки” [2]. Так, у Рекомендації МСЕ-Т Х.1216 (09/2020) описано загальну процедуру реагування на кіберінциденти та їх розслідування. Крім того, у цій Рекомендації проведено аналіз джерел доказів кіберінцидентів та визначено вимоги до можливостей інструментів, що використовуються для збирання та збереження таких доказів у процесі розслідування.

Зокрема, різні керівні вказівки ІСО/МЕК, що стосуються цифрового розслідування та реагування на кіберінциденти, стандартизовані в документах ISO/IEC 27035-3:2020 “Інформаційні технології. Методи захисту. Управління інцидентами інформаційної безпеки. Частина 3. Керівні вказівки для операцій з реагування на інциденти в сфері інформаційно-комунікаційних технологій” (“Information technology Information security incident management Part 3: Guidelines for ICT incident

© Sakharova Olena, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).19

response operations"), ISO/IEC 27037:2012 "Рекомендації щодо ідентифікування, збору, накопичення та збереження цифрових доказів" ("Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence"), ISO/IEC 27041:2015 "Настанова щодо забезпечення прийнятності та адекватності методів розслідування" ("Guidance on assuring suitability and adequacy of incident investigative method"), ISO/IEC 27042:2015 "Інформаційні технології. Методи захисту. Керівництва з аналізу та інтерпретації цифрового доказу" ("Information technology – Security techniques – Guidelines for the analysis and interpretation of digital evidence") та ISO/IEC 27043:2015 "Принципи та процеси розслідування інцидентів" ("Incident investigation principles and processes"). Ці керівні вказівки призначені в основному для надання інформації про передовий досвід та обробку цифрових доказів на всіх етапах процедури розслідування кіберінцидентів [2].

У IETF RFC 3227 (2002) "Guidelines for Evidence Collection and Archiving" також містяться керівні вказівки щодо збору та архівування доказів, включаючи підготовку та розгляд етапів збору даних; вибір архівних носіїв та документації для забезпечення збереження речових доказів при їх передачі; набір інструментів, необхідних для збору та архівування доказів [2]. Однак ці керівні вказівки щодо вибору або розробки інструментів розслідування кіберінцидентів сформульовані недостатньо чітко.

Документ CMU/SEI-2004-TR-015 "Defining incident management processes for CISRT" описує методологію планування, впровадження, оцінки та поліпшення процесів управління кіберінцидентами [6]. У цьому документі увага зосереджується на організації роботи CISRT (Critical Incident Stress Response Team) – групи або підрозділу, що забезпечує сервіс і підтримку запобігання, обробки і реагування на кіберінциденти; вводиться низка критеріїв, на підставі яких можна оцінювати ефективність даних сервісів, наводяться докладні процесні карти [6].

У міжнародному стандарті NIST SP 800-61 "Computer security incident handling guide" представлений збірник "найкращих практик" з побудови процесів обробки, управління кіберінцидентами та реагування на них [6]. У цьому стандарті детально розбираються питання реагування на різні типи кіберзагроз, такі як поширення шкідливого програмного забезпечення, несанкціонований доступ тощо.

Водночас ключовим моментом захисту від кіберзлочинності є підготовка і виявлення вразливих місць, а також стійкість з погляду взаємодії із загальними системами управління. Керувати інформаційною безпекою, а також визначити злочинців і притягнути їх до відповідальності допоможуть міжнародні стандарти серії ISO/IEC 27000, розроблені спільним технічним комітетом Міжнародної організації з стандартизації (ISO) та Міжнародної електротехнічної комісії (IEC) – ISO/IEC JTC 1 [7].

Перший стандарт серії – ISO/IEC 27001 щодо систем управління інформаційною безпекою (ISMS) опубліковано вже більше 20 років тому. З того часу у серії видано понад 40 міжнародних стандартів, що охоплюють все: від створення спільного словника (ISO/IEC 27000), управління ризиками (ISO/IEC 27005), безпеки у хмарних технологіях (ISO/IEC 27017 і ISO/IEC 27018) до методів експертизи, що використовують для аналізу цифрових доказів та розслідування кіберінцидентів (вже згадані вище ISO/ IEC 27042 та ISO/IEC 27043 відповідно) [7].

© Sakharova Olena, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).19

Наприклад, ISO/IEC 27043 пропонує настанови, що описують процеси та принципи, які застосовують до різних видів досліджень, включаючи несанкціонований доступ, пошкодження даних, збої в системі або корпоративні порушення інформаційної безпеки, а також будь-які інші цифрові дані розслідування кіберінцидентів [7].

ISO/IEC 27043 забезпечує керівництво на основі ідеалізованих моделей для вивчення загальних процесів для розслідування кіберінцидентів у різних сценаріях їх розслідування, що включають цифрові докази. Зазначене Керівництво описує процеси та принципи, що застосовуються до різних видів розслідувань кіберінцидентів, у тому числі не обмежуючись до несанкціонованого доступу, спотворення даних, системних збоїв або корпоративних порушень інформаційної безпеки, а також будь-яких інших цифрових розслідувань.

Розробники стандартів серії ISO/IEC 27000 зазначають, що основоположний стандарт серії ISO/IEC 27001 постійно вдосконалюється. Завдяки впровадженню стандарту ISO/IEC 27001 можна оцінювати кіберризики, впроваджувати засоби контролю щодо їх пом'якшення, а потім контролювати та переглядати кіберризики та контроль за ними, покращуючи за необхідності кіберзахист. Таким чином, будь-який державний орган та компанія завжди готові до кібератак.

Системи управління інформаційною безпекою ISMS застосовують до всіх типів організацій та всіх видів підприємницької діяльності, зокрема для малих та середніх підприємств (SMEs), які є частиною ланцюгів постачання, і тому дуже важливо, щоб вони контролювали та управляли своєю інформаційною безпекою та кіберризиками, щоб захистити себе від зловмисників у кіберпросторі.

У 2019 р. було опубліковано міжнародний стандарт ISO/IEC 27701:2019 "Методи захисту. Розширення ISO/IEC 27001 та ISO/IEC 27002 для управління інформацією про конфіденційність. Вимоги та керівні вказівки", раніше відомий як ISO/IEC 27552, який було переглянуто, він додатково розширює ISO/IEC 27001 для вирішення конкретних потреб у сфері конфіденційності. Тепер новий стандарт визначає вимоги та надає керівництво зі створення, впровадження, підтримки та постійного вдосконалення системи управління інформаційною безпекою у формі розширення до ISO/IEC 27001 та ISO/IEC 27002 для управління конфіденційністю у контексті організації. Іншими словами, створено систему управління інформацією для захисту персональних даних (PIMS).

Таким чином, стандарти серії ISO/IEC 27000 дійсно допомагають зробити безпечнішими усі сфери інформаційного життя, захищаючи приватність, фінанси, індивідуальну або корпоративну репутацію, при цьому постійно розвиваючись і вдосконалюючись [7].

Відзначимо, що найбільшу кількість стандартів, рекомендацій і технічних звітів у сфері реагування, обробки, керування кіберінцидентами розроблено в США [1, с. 116].

Міжнародні стандарти ISO/IEC та інші як методологічні засади мають використовуватися для створення системи управління кіберінцидентами, яка б цілком вписувалася та була б логічним продовженням наявних і сертифікованих систем керування управлінськими процесами, зокрема, таких як система технічної експлуатації та система менеджменту якості ISO 9001 [1, с. 121].

© Sakharova Olena, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).19

Організаційно-технічна модель кіберзахисту, виявлення та розслідування кіберінцидентів та кіберзлочинів включає моделі оцінки ризику та прийняття рішень у кіберпросторі, а їх стандартизація та впровадження безпосередньо впливає на ефективність заходів з протидії кіберінцидентам та кібератакам.

Отже, в Україні доцільно продовжувати роботу у напрямку подальшого удосконалення нормативно-правової бази шляхом впровадження норм міжнародних стандартів, стандартів ЄС та НАТО у сфері кібербезпеки та кіберзахисту, особливо в умовах воєнного часу, коли спостерігається збільшення кількості кібератак на об'єкти критичної інфраструктури України з боку країни-агресора.

Зокрема, актуальними у всіх країнах є питання захисту автоматизованих систем управління важливими інфраструктурними об'єктами держави. Підтвердженням тому є велика кількість стандартів і кращих практик з інформаційної безпеки автоматизованих систем управління критичними об'єктами держави, випущених міжнародними інститутами зі стандартизації, галузевими або державними організаціями. Причинами такої активності є високий ступінь ризику кібертерористичних загроз у сучасному світі і вразливість автоматизованих систем управління ключовими об'єктами держави перед сучасними кібератаками.

На жаль, доводиться констатувати, що поточна ситуація в Україні із забезпеченням кібербезпеки в технологічних мережах автоматизованих систем управління ключовими об'єктами держави не викликає оптимізму. Вразливостей у технологічних мережах ключових підприємств і організацій вітчизняної економіки більш ніж достатньо. На деяких об'єктах технологічні мережі є частиною єдиної офісної мережі з підключенням до мереж загального користування. При цьому обладнання автоматизованих систем управління ключовими об'єктами не має практично ніяких засобів захисту, і оновлення операційних систем проводяться вкрай рідко (або взагалі не проводяться). Очевидно, що такі технологічні мережі автоматизованих систем управління ключових підприємств і організацій вітчизняної економіки є досить легкою мішенню для кібератак.

Питання стандартизації у сфері кібербезпеки та захисту інформації є предметом постійних дискусій у вітчизняній професійній спільноті. Наразі в Україні як єдиний (крім банківського сектору) державний стандарт технічного захисту інформації діє серія нормативних документів, центральним з яких є НД ТЗІ 2.5–004–99 "Критерії оцінки захищеності інформації в комп'ютерних системах від несанкціонованого доступу" [8, с. 56]. НД ТЗІ 2.5–004–99 використовується у проєктуванні та створенні комплексної системи захисту інформації (КСЗІ) державних інформаційних ресурсів, а також спеціалізованих інформаційних систем, у яких обробляється інформація з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої визначено законом.

На відміну від найпоширенішої у світі серії стандартів ISO/IEC 27000, яка сфокусована на менеджменті інформаційної безпеки, критерієм захищеності інформації в НД ТЗІ 2.5–004–99 є відповідність архітектури та параметрів програмно-апаратних засобів об'єкта чіткому регламенту – комплексній системі захисту інформації (КСЗІ)[1] [8, с. 57]. З погляду фахівців, сама ідея, внутрішня

[1] Комплексна система захисту інформації – взаємопов'язана сукупність організаційних та інженерно-технічних заходів, засобів і методів захисту інформації.

© Sakharova Olena, 2022

структура і модель впровадження КСЗІ здебільшого не відповідають вимогам сучасного кіберзахисту, особливо в недержавному секторі [8, с. 57], через недостатню гнучкість, громіздкість, застарілу концепцію захисту тощо. Загалом на сьогодні низка нормативних документів про технічний захист інформації (НД ТЗІ), а також КСЗІ морально застаріли та впродовж багатьох років довели свою неефективність. Комплексна система захисту інформації (КСЗІ), базована на українському стандарті КСЗІ НД ТЗІ 2.5–004–99, здебільшого піддається гострій критиці у вітчизняних експертних та бізнесових колах [8, с. 56]. Найнагальнішим кроком є заміна НД ТЗІ більш ефективним і сучасним базовим стандартом та запровадження галузевих стандартів систем захисту інформації.

Упровадження системи управління інформаційною безпекою (далі – СУІБ) відповідно до серії стандартів ISO/IEC 27000 дозволяє оптимізувати процес захисту інформаційних ресурсів і управління ризиками для цих ресурсів [8, с. 57].

Так, пов'язаний із стандартом ISO/IEC 27000:2018 "Інформаційні технології. Методи захисту. Система управління інформаційною безпекою. Огляд і словник" ("Information technology – Security techniques – Information security management systems – Overview and vocabulary") стандарт ISO/IEC 27032:2012 визнає найбільш поширеними такі кіберзагрози:

• атаки соціального інжинірингу;
• хакінг (злам комп'ютерної системи);
• поширення шкідливого програмного забезпечення ("шкідливих програм" / комп'ютерних вірусів ("malware"));
• впровадження шпигунських програм;
• дію інших потенційно небажаних програмних кодів.

Відповідно до стандарту ISO/IEC 27032:2012 технічні рекомендації з протидії ризикам реалізації названих кіберзагроз містять заходи:

• готовності до відбиття кібератак з боку:
а) автономних шкідливих кодів;
б) окремих зловмисників;
в) злочинних і агресивних організацій в Інтернеті;
• виявлення і моніторингу кібератак;
• нейтралізації кібератак.

Стандарт ISO/IEC 27032:2012 виділяє для розгляду три ключових напрями забезпечення кібербезпеки:

• протидія кібератакам, що проводиться з використанням шкідливого та/або потенційно небажаного програмного коду;
• протидія кібератакам, що проводиться із застосуванням технологій соціального інжинірингу;
• співробітництво, координація спільних дій і поширення інформації.

ISO/IEC 27032:2012 стосується питань забезпечення інформаційної безпеки, мережевої безпеки, безпеки в Інтернеті, безпеки ключової інформаційної інфраструктури (CIP), включаючи інформаційні системи [9]. Водночас, як наголошується у стандарті, кібербезпека не є синонімом безпеки в Інтернеті, мережевої безпеки, безпеки програм і додатків, інформаційної безпеки та захисту ключової інформаційної інфраструктури і систем.

© Sakharova Olena, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).19

Стандарт ISO/IEC 27032:2012 пропонує рекомендації щодо політик; методів; процесів; заходів технічної безпеки.

Загалом згідно з цим стандартом кібербезпека спирається на інформаційну безпеку, безпеку додатків, мережеву безпеку і безпеку Інтернету як на блоки свого фундаменту.

Так, стандарт ISO/IEC 27039:2015 "Information technology. Security techniques. Selection, deployment and operations of intrusion detection systems" ("Запобігання вторгненням") надає керівництво у підготовці до розгортання систем виявлення та запобігання спробам вторгнення.

Також доцільно узагальнити міжнародні стандарти з питань реагування та розслідування кіберінцидентів. Практичний підхід до побудови еталонного процесу реагування та розслідування кіберінцидентів докладно описаний у таких міжнародних стандартах [10]:

• ISO/IEC 27001:2015 "Information security management system. Requirements" – стандарт, який містить як рекомендації щодо побудови, впровадження, використання та підтримки системи управління інформаційною безпекою загалом, так і підходи до управління кіберінцидентами.

• NIST SP 800-61 "Computer security incident handling guide" – повноцінне керівництво з обробки кіберінцидентів, яке описує різні підходи до реагування на кіберінциденти та їх обробку.

• CMU/SEI-2004-TR-015 "Defining incident management processes for CISRT" – документ для оцінки ефективності роботи підрозділу CISRT (Critical Incident Stress Response Team), що забезпечує запобігання, обробку та реагування на кіберінциденти.

• ISO/IEC 27035 "Information security incident management" – документ встановлює рекомендації щодо управління кіберінцидентами стосовно планування, експлуатації, аналізу та покращення процесу.

• NIST SP 800-83 "Guide to Malware Incident Prevention and Handling" – керівництво із запобігання та обробки кіберінцидентів, пов'язаних із зараженням робочих станцій та ноутбуків шкідливим програмним забезпеченням.

• NIST SP 800-86 "Guide to Integrating Forensic Techniques into Incident Response" – керівництво з техніки проведення розслідувань у межах реакції на виявлені кіберінциденти.

Отже, застосування норм, зазначених міжнародних стандартів ISO, загальноприйнятих у міжнародній практиці принципів забезпечення інформаційної безпеки і кіберзахисту, сприятиме підвищенню захисту державних органів, компаній від кіберінцидентів та кіберзлочинів завдяки упровадженню на цих об'єктах СУІБ.

При цьому упровадження стандартів із питань управління інформаційною безпекою ISO є безперервним процесом розроблення, впровадження, функціонування, моніторингу, перегляду, підтримування і вдосконалення СУІБ та кіберзахисту юридичних осіб.

Застосування СУІБ має поширюватися на всі аспекти та процеси діяльності юридичних осіб різних галузей, інформаційні ресурси та інформаційні системи зі створенням єдиної системи кібербезпеки.

© Sakharova Olena, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).19

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Гладиш С.В.* Підтримка прийняття рішень щодо керування інцидентами інформаційної безпеки в організаційно-технічних системах. *Реєстрація, зберігання і обробка даних*. 2008. Т. 10. № 1. С. 116–124.

2. Рекомендация МСЭ-Т X.1216 (09/2020) "Требования к сбору и сохранению доказательств инцидентов кибербезопасности". URL: https://www.itu.int/rec/dologin_pub.asp?lang=f&id=T-REC-X.1641-201609-I!!PDF-R&type=items (дата звернення: 12.09.2022).

3. *Козаченко П.П., Панаско О.М.* Управління інцидентами в контексті інформаційної безпеки підприємства. *Specialized and multidisciplinary scientific researches*. Vol. 2. P. 119–120 (дата звернення: 12.09.2022).

4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо підвищення рівня кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури: наказ Адміністрації Держспецзв'язку від 06 жовтня 2021 р. № 601. URL: https://cip.gov.ua/ua/docs/nakaz-administraciyi-derzhspeczv-yazku-vid-06-zhovtnya-2021-roku-601-pro-zatverdzhennya-metodichnikh-rekomendacii-shodo-pidvishennya-rivnya-kiberzakhistu-kritichnoyi-informaciinoyi-infrastrukturi (дата звернення: 13.09.2022).

5. *Довгань О.Д., Тарасюк А.В.* Глобальна культура кібербезпеки в системі запобігання кіберзлочинності в Україні. *Інформація і право*. 2018. № 3 (26). С. 94–103.

6. Управління інцидентами інформаційної безпеки. URL: https://studfile.net/preview/16435760/ (дата звернення: 12.09.2022).

7. Нові стандарти для інформаційної безпеки: ДП "Волинський науково-виробничий центр стандартизації, метрології та сертифікації". URL: http://volynstandart.com.ua/info_security/4193/news/ (дата звернення: 13.09.2022).

8. Державно-приватне партнерство у сфері кібербезпеки: міжнародний досвід та можливості для України: аналіт. доп. / за заг. ред. Д. Дубова. К.: НІСД, 2018. 84 с.

9. Кібербезпека і інформаційна безпека. Стандарт ISO/IEC 27032. URL: https://ua.ikmj.com/cybersecurity-and-information-security-iso-iec-27032/ (дата звернення: 12.09.2022).

10. *Дрюков В.* Управление инцидентами и событиями информационной безопасности. URL: https://safe-surf.ru/specialists/article/5236/611719/ (дата звернення: 11.09.2022).

REFERENCES

1. *Hladysh S.V.* (2008). Reiestratsiia, zberihannia i obrobka danykh. "Support for decision-making regarding the management of information security incidents in organizational and technical systems". No 1. P. 116–124 [In Ukrainian].

2. Rekomendatsiia MSE-T X.1216 (09/2020) "Trebovaniia k sboru y sokhraneniiu dokazatielstv intsydientov kybierbiezopasnosti". "Requirements for Collecting and Preserving Evidence of Cybersecurity Incidents". (09/2020). Recommendation ITU-T X.1216. URL: https://www.itu.int/rec/dologin_pub.asp?lang=f&id=T-REC-X.1641-201609-I!!PDF-R&type=items. (Date of Application: 12.09.2022) [In Russian].

3. *Kozachenko P.P., Panasko O.M.* Upravlinnia intsydentamy v konteksti informatsiynoi bezpeky pidpryiemstva. "Incident management in the context of enterprise information security". Specialized and multidisciplinary scientific researches, No 2. P. 119–120. [In Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo pidvyshchennia rivnia kiberzakhystu krytychnoi informatsiinoi infrastruktury. "Order of the State Special Communications Administration On the approval of Methodological recommendations for increasing the level of cyber protection of critical information infrastructure from October 6 2021, No 601". URL: https://cip.gov.ua/ua/docs/nakaz-administraciyi-derzhspeczv-yazku-vid-06-zhovtnya-2021-roku-601-pro-zatverdzhennya-metodichnikh-rekomendacii-shodo-pidvishennya-rivnya-kiberzakhistu-kritichnoyi-informaciinoyi-infrastrukturi. (Date of Application: 12.09.2022) [In Ukrainian].

5. *Dovhan O.D., Tarasjuk A.V.* (2018). Hlobalna kultura kiberbezpeky v systemi zapobihannia kiberzlochynnosti v Ukraini. "Global culture of cyber security in the system of cybercrime prevention in Ukraine". Informatsiia i pravo. No 3. P. 94–103. [In Ukrainian].

6. Upravlinnia intsydentamy informatsiinoi bezpeky. "Management of information security incidents". URL: https://studfile.net/preview/16435760/. (Date of Application: 12.09.2022) [In Ukrainian].

© Sakharova Olena, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).19

7. Novi standarty dlia informatsinoi bezpeky. “New standards for information security”: SE “Volyn Scientific and Industrial Center for Standardization, Metrology and Certification”. URL:http://volynstandart.com.ua/info_security/4193/news/. (Date of Application: 13.09.2022) [In Ukrainian].

8. *Dubov D.* (Eds.). (2018). Derzhavno-pryvatne partnerstvo u sferi kiberbezpeky: mizhnarodnyi dosvid ta mozhlyvosti dlia Ukrainy. “Public-private partnership in the field of cyber security”: international experience and opportunities for Ukraine. Kyiv: NISD. 84 p. [In Ukrainian].

9. Kiberbezpeka i informatsiyna bezpeka. “Cyber security and information security”. ISO/IEC 27032 standard. URL: https://ua.ikmj.com/cybersecurity-and-information-security-iso-iec-27032/. (Date of Application: 12.09.2022) [In Ukrainian].

10. *Driukov V.* Upravlieniie intsydientami i sobytyyamy informatsionnoi biezopasnosti. “Information security incident and event management”. URL: https://safe-surf.ru/specialists/article/5236/611719/. (Date of Application: 11.09.2022) [In Russian].

UDC 343.973

Sakharova Olena,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Officer, Head of the Department,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9759-5324

ESSENCE AND CONTENT OF THE CYBER INCIDENT INVESTIGATION PROCEDURE IN ACCORDANCE WITH ISO AND NIST INTERNATIONAL STANDARDS

The article reveals the essence and content of the procedure for investigating cyber incidents in accordance with the international standards ISO and NIST. In particular, according to ISO/IEC 27042:2015, the author provides a definition of the concept of “investigation of cyber incidents” and provides the stages of the procedure for investigating a cyber incident. The article systematically analyzes the content of an intelligent decision support system for managing cyber incidents. At the same time, the author focuses on the fact that the system of cyber protection measures should be based on regulatory documents, national and international standards, established practices for protecting information and ensuring cyber security, which develop along with cyber security technologies.

The analysis of the organizational and technical model of cyber defense, the identification and investigation of cyber incidents and cyber crimes, based on international risk-oriented cyber security management standards: ISO/IEC 27032: 2012 “Information technology. Security techniques. Guidelines for cybersecurity”, ISO/IEC 27037:2012 “Information technology. Security techniques. Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence”, ISO/IEC 27041:2015 “Guidance on assuring suitability and adequacy of incident investigative method”, ISO/IEC 27043:2015 “Information technology. Security techniques. Incident investigation principles and processes”, Recommendations of the International Telecommunication Union MCE-T X.1216 (09/2020) “Requirements for the collection and preservation of evidence of cybersecurity incidents”.

In the process of conducting the study, the author also emphasizes that the international standard NIST SP 800-61 “Computer security incident handling guide”

© Sakharova Olena, 2022

presents a collection of “best practices” for building processes for processing, managing and responding to cyber incidents.

At the end of the article, the author comes to the conclusion that today in Ukraine a number of regulatory documents on the technical protection of information (ND TZI), as well as on a comprehensive system of information protection, are obsolete and have proven to be ineffective for many years, so it is advisable to introduce an information management system security in accordance with the ISO/IEC 27000 series of standards, which allows you to optimize the process of protecting information resources and managing risks for these resources.

Keywords: cyber incidents, ISO and NIST international standards, cyber incident investigation, cyber attacks, cyber crimes, cyber incident investigation procedure.

Отримано 10.10.2022

© Sakharova Olena, 2022

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 342.78-056.2

Алєксєєва Ольга Василівна,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-3390-536X
Чиснiков Володимир Миколайович,
доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-2020-7298
Лелет Сергій Миколайович,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
начальник відділу ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-6099-4121
Кожухар Оксана Володимирівна,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-2234-781X
Якубчик Тетяна Василівна,
старший науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-1415-5372

ДІТИ ЯК ОСОБЛИВА ГРУПА ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Розглянуто особливості дітей як окремої соціальної групи цивільного населення, а також як особливої категорії, захищеної спеціальними нормами міжнародного гуманітарного права. Проаналізовано основні документи, у яких закріплено головні принципи міжнародного права щодо дітей (зокрема Child's Best Interests) під час збройних та воєнних конфліктів, і з'ясовано причини певної фактичної недієвості його норм, що, своєю чергою, зумовлює появу низки проблем захисту прав дітей, що опинилися в обставинах війни. Зроблено спробу конкретизувати правовий статус дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, через виокремлення їх як особливих суб'єктів міжнародного гуманітарного права. Здійснено аналіз пропозицій сучасних вчених щодо вдосконалення механізму захисту прав дітей під час війни.

© Alieksieieva Olha, Chysnikov Volodymyr, Lelet Serhii, Kozhukhar Oksana, Yakubchyk Tetiana, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).20

Ключові слова: *діти, гуманітарне право, суб'єкт, міжнародне законодавство щодо дітей, принципи та постулати, порушення прав дитини в умовах війни.*

Щоденно під час збройних конфліктів гинуть та отримують поранення сотні тисяч цивільних осіб. Левова частка цих жертв, як не прикро, – діти, адже, за даними ЮНІСЕФ, понад мільярд неповнолітніх у світі проживають в умовах воєн. Упродовж останніх десяти років унаслідок військових і збройних конфліктів різного штибу загинуло 2 млн дітей, 6 млн залишилися без домівок, 12 мільйонів отримали поранення чи залишились інвалідами і щонайменше 300 тисяч дітей-солдат беруть участь у понад 30 конфліктах. За оцінками тієї ж ЮНІСЕФ, загалом у світі станом на січень 2019 року не отримують необхідного захисту понад 34 млн дітей, які живуть в умовах конфліктів або надзвичайних ситуацій. Понад два десятки мільйонів дітей є переміщеними особами і біженцями, а ще багато інших утримуються в якості заручників, викрадені або продані. У багатьох державах зруйновано системи реєстрації народження та правосуддя у справах неповнолітніх. Найбільше таких дітей у Йємені (6,6 млн), Сирії (5,5 млн), Демократичній Республіці Конго (4 млн) та ін. Зараз, коли Європарламентом вже визнано численні воєнні злочини Росії проти цивільного населення України (серед яких невибіркові атаки на житлові райони та цивільну інфраструктуру, унаслідок чого загинуло тисячі людей, викрадення, сексуальне насильство, катування та інші звірства, масові вбивства в Бучі, Ірпені, Ізюмі та Лимані, напади на маріупольський театр та залізничний вокзал Краматорська, що великою мірою асоціюються з жахітливими дитячими жертвами) [1] можемо говорити про те, що в центрі Європи діти, так само, як і деінде, донині залишаються повністю незахищеними перед будь-якими викликами війни.

У зв'язку з цим цілком закономірно постає питання: як узагалі можлива ця ситуація у 21 сторіччі, коли, здавалося б, вироблено стільки потужних механізму захисту дітей? Чи нам, на превеликий жаль, узагалі доречніше прийняти той факт, що Міжнародне гуманітарне право є нічим іншим як черговою цивілізаційною казкою? У такому разі ми живемо в незрілому суспільстві, що в гуманітарному і правовому плані практично не прогресувало з часів середньовіччя, адже забезпечення прав і свобод дитини – це маркер гуманістичного розвитку цивілізації.

Метою дослідження є з'ясування питань вдосконалення механізму захисту прав дітей під час війни як особливої категорії, захищеної спеціальними нормами міжнародного гуманітарного права.

Вивченню проблем проблем захисту прав дітей, що опинилися в обставинах війни, присвятили свій доробок українські вчені-дослідники як сфери дитинства, так і царини міжнародного права: Опольська Н., Крестовська Н.М., Фаді Бані-Насер, Ярмакі В.Х., Сенаторова О.В., Баймуратов М.О. та ін. Ми ж звертаємося до згаданої тематики у зв'язку з її особливою злободенністю в період повномасштабного вторгнення Росії в Україну й численними воєнними злочинами, вчиненими щодо дітей.

Міжнародне гуманітарне право (право збройних конфліктів) – система міжнародно визнаних правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних

© Alieksieieva Olha, Chysnikov Volodymyr, Lelet Serhii, Kozhukhar Oksana, Yakubchyk Tetiana, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).20

конфліктів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв кофлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм (визначення з Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України) [2].

Іншими словами, міжнародне гуманітарне право як самостійна галузь міжнародного публічного права було розроблене для того, щоб урегулювати відносини, які виникають під час збройних конфліктів Історично воно має звичаєву природу, сягаючи в часи стародавніх Греції та Риму, у середньовіччя. Коли звичаєве право втратило свою силу й йому на зміну прийшли кодифіковані юридичні норми, з'явилися й закони, що мали б захищати й цивільне населення: Женевські конвенції 1864, 1906 років років, Гаазьких конвенцій 1899, 1907 років та Санкт-Петербурзької декларації 1868 року [3, с. 85]. Загибель величезної кількості людей, жорстокість Другої Світової війни та свавілля тоталітарних правителів призвели до усвідомлення необхідності створення ефективних інструментів і механізмів захисту прав людини на міжнародному рівні. Така політична і правотворча діяльність була започаткована, в першу чергу, в ООН. Поновлення віри в основні права людини та розвиток поваги до них закріп лено в якості цілей Організації (преамбула, ст. 1 та статті 55, 56 Статуту).

Особливе місце в МГП посідають 3 основоположні принципи щодо ведення воєнних дій: розрізнення, пропорційності, обережності (I Додатковий протокол ст. 48 "Основна норма"). Принцип розрізнення полягає в тому, що заборонено нападати на цивільних осіб та цивільні об'єкти. Принцип розрізнення є головним серед всіх представлених, тому що порушення цього принципу робить неможливим існування інших норм МГП. Похідним від принципу розрізнення є заборона нападів невибіркового характеру, що корелюється з принципом пропорційності, за яким перевага повинна переважати завдану цивільним особам та об'єктам шкоду (важливим є те, що тут ідеться саме не про цілеспрямований напад на цивільних осіб чи об'єкти, а ризик випадкової нецілеспрямованої шкоди). У іншому разі військові дії забороняються, що корелюється з принципом обережності.

Порушення всіх цих принципів спостерігаємо нині в Україні [4]. Узагалі принципів МГП значно більше (як-от гуманізму, неприпустимості й дискримінації, захисту прав комбатантів тощо, проте наразі серед юристів немає одностайності щодо поняття, класифікації, формулювання цих принципів) [5].

У нормах міжнародного гуманітарного права передовсім ідеться про поняття цивільного населення (розкрито в нормі 5 Зводу Звичаєвого міжнародного гуманітарного права): "цивільною особою є будь-яка особа, що не входить до складу збройних сил". Цивільне населення складається з усіх осіб, які є цивільними особами [3, 81]. Крім того, норми МГП передбачають також надання спеціального режиму міжнародно-правового захисту для деяких категорій цивільних осіб, таких як поранені, хворі, інваліди, вагітні жінки, діти до 15 років, цивільний медичний персонал, персонал організації цивільної оборони. Поранені, хворі, діти набувають такого захисту через свою підвищену уразливість в умовах збройного конфлікту. При цьому правовий захист дітей під час воєнних і збройних конфліктів розвивався як у контексті МГП, так і паралельно до нього.

© Alieksieieva Olha, Chysnikov Volodymyr, Lelet Serhii, Kozhukhar Oksana, Yakubchyk Tetiana, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).20

Катастрофічні для гуманітарної сфери наслідки Першої світової війни зумовили постановку питання про особливий захист дітей на міжнародному рівні. Англійка Еглантайн Джебб, що створила організацію "Рятуйте дітей", розробила проєкт універсальної декларації прав дитини, яка за її підписом, а також підписами видатного педагога Януша Корчака та голови МКЧХ Гюстава Адора була представлена до Ліги Націй і у 1924 р. нею прийнята. За постановами Декларації саме діти мали бути першими, хто має отримувати допомогу під час будь-якої екстремальної ситуації, зокрема, збройного конфлікту [6]. Женевська декларація про права дитини 1924 року не містила безпосередньо права на безпеку дитини (втім, з 5 її програмних пунктів 2 (II–III) можна розглянути як складові права на безпеку в сучасному розумінні). 1946 р. болівійське відділення МКЧХ запропонувало проєкт Конвенції про захист дітей у випадку міжнародного конфлікту або громадянської війни, але ця ідея була відхилена, а запропоновані норми включено до складу Четвертої Женевської конвенції (далі – Женева-4), присвяченої захисту цивільного населення під час війни. Женева-4 встановлювала декілька категорій дітей, які перебували під її захистом: діти до 7 років, до 15 років, до 18 років. Останніх, зокрема, заборонялось примушувати до праці на користь держави-окупанта. У Загальній Декларації прав людини, проголошеній Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (10 грудня 1948 року, стаття 25, пункт 2), зазначається, що материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. У Принципі 8 Декларації прав дитини 1959 року передбачено, що дитина за всіх обставин повинна бути серед тих, хто першими одержують захист і допомогу. Проголошення дітей осередками миру, встановлення зелених коридорів. Крім цього, необхідність охороняти дитину була також передбачена у Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [та Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенції про права людини та біомедицину від 4 квітня 1997 р. Усі зазначені акти задекларували основні засади захисту та забезпечення прав всіх людей, у тому числі й дітей, які були визнані об'єктом особливого захисту. Конвенція про права дитини, відкрита для підписання 20 листопада 1989 р., і ратифікована майже усіма країнами світу, підтвердила положення Женеви-4 та Першого Протоколу. І набагато далі пішла Конвенція МОП № 182, яка прирівняла вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах до найгірших форм дитячої праці і зобов'язала країни-учасниці до викорінення цього ганебного явища.

Натепер питання забезпечення прав дітей на міжнародному рівні регулюються низкою відповідних міжнародно-правових актів, які закріплюють загальне положення про те, "що дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження", у тому числі в контексті збройних конфліктів. Зазначені міжнародно-правові акти умовно можна поділити на дві групи: загальні та спеціальні, серед яких основним та найважливішим є Конвенція ООН про права дитини. До документів *загального захисту* належать:

1) статті 27–34 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни. Стаття 75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12

© Alieksieieva Olha, Chysnikov Volodymyr, Lelet Serhii, Kozhukhar Oksana, Yakubchyk Tetiana, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).20

серпня 1949 року, що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, визначають основоположні гарантії захисту, якими користуються діти як невід'ємна частина цивільного населення. Серед них – право на життя, гуманне поводження, особисту повагу, повагу до честі, а також заборона катувань, тілесних покарань, каліцтв, колективних покарань тощо;

2) статті 48 та 51 ДП I та норма 1 Звичаєвого міжнародного гуманітарного права імперативно зобов'язують розрізняти під час ведення бойових дій цивільне населення і комбатантів, а також цивільні об'єкти та військові об'єкти. Це також додатково захищає дітей від нападів, у тому числі невибіркових, а також об'єкти – школи та лікарні.

Спеціальні норми міжнародного гуманітарного права визначають заходи щодо захисту дітей під час евакуації, створення безпечних зон і місцевостей: 1) стаття 77 ДП I – діти користуються особливою повагою, їм забезпечується захист і допомога, які потрібні з огляду на вік або з будь-якої іншої причини, а також захист від будь-якого роду непристойних посягань;

2) спеціальні норми міжнародного гуманітарного права визначають заходи захисту дітей:

– під час евакуації та створення безпечних зон і місцевостей (статті 14, 17, ч. 1, ст. 24, ч. 2 ст. 132 ЖК IV, ст. 78 ДПІ);

– під час догляду (піклування) за ними та здійснення освітньої діяльності (ст. 23, ч. 1 ст. 24, ст. 50, ч. 5 ст. 89, 94 ЖК IV, ч. 1 ст. 70 ДПІ);

– під час встановлення особи дітей та реєстрації їхніх сімейних зав'язків (ст. 24–26, ч. 2 ст. 50, ч. 2 ст. 85 ЖК IV, ст. 74 ДПІ).

Окремі заборони стосуються залучення дітей до участі у збройному конфлікті. Серед них – заборони вербувати дітей до збройних сил та дозволяти дітям брати участь у бойових діях. Ці заборони містяться у Факультативному протоколі щодо участі дітей у збройних конфліктах від 2000 року, а також у Декларації про захист жінок і дітей під час надзвичайних ситуацій та збройних конфліктів від 1974 року.

Отже, діти як частина цивільного населення користуються загальним захистом, передбаченим Женевською конвенцією 1949 року про захист цивільного населення під час війни (ЖК IV) та Додатковим протоколом до Женевських конвенцій 1977 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (ДП I). Названі документи імперативно встановлюють заборони нападів на цивільних осіб, невибіркових нападів, а також використання зброї невибіркової дії.

З огляду на зазначене вище, діти є окремою категорією, котра потребує особливого захисту від загроз і небезпек війни. Чому саме вони?

Діти – вікова група найвищого ризику бідності або соціальної ізоляції, особливо вразлива, беззахисна соціально-демографічна категорія населення; вони виступають основними суб'єктами та об'єктами системної дискримінації, яка особливо посилюється в умовах збройних конфліктів. Діти є особливо вразливими ще й унаслідок своєї фізичної та психічної несформованості, що значно ускладнюється в умовах кризових ситуацій, зокрема під час збройних конфліктів. Такими їх роблять:

а) брак життєвого досвіду в поєднанні з тенденцією до поспішних узагальнень;

© Alieksieieva Olha, Chysnikov Volodymyr, Lelet Serhii, Kozhukhar Oksana, Yakubchyk Tetiana, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).20

б) схильність до впливу навколишнього середовища, підбурювання інших осіб при груповому спілкуванні, передусім дорослих;

в) специфічне трактування в низці випадків понять сміливості, чесності, товариськості;

г) незавершеність розвитку системи навичок соціального поводження, а отже, здійснення неправильних дій у складній ситуації;

ґ) емоційність реакцій на будь-які явища.

Мабуть, найкрасномовнішим унаочненням порушення прав дітей під час війни, з урахуванням названих вище вікових особливостей, є вербування їх для виконання тих або інших військових дій. У багатьох збройних конфліктах сучасного світу неповнолітні вважаються економічно вигідною альтернативою дорослим солдатам, оскільки легко піддаються навіюванню, невибагливі в побуті, переважно не розуміють логіки військових дій, не мають сталих моральних цінностей, не усвідомлюють, що таке смерть, а отже, є ідеальними бійцями. На сьогодні до списку країн, чиї урядові сили вербують дітей, потрапили Іран, Афганістан, Демократична Республіка Конго, Ємен, М'янма, Сомалі, Судан, Чад і Південний Судан. У деяких збройних конфліктах країн Африки підлітки складають чи не половину воюючих армій. Під час війни між Іраном та Іраком іракські військові виявили, що іранські діти-солдати, багатьом із яких не було й 15, були найбільш складним супротивником, оскільки не відчували страху, і це робило їх особливо небезпечними. Існують обставини, за яких озброєні групи, включаючи терористичні та екстремістські, сприймаються певними територіальними спільнотами як захисники від загрози насильства з боку іншої групи або держави. Подібні ситуації, на жаль, характерні для Донбасу починаючи з 2014 року, де свідомістю пересічних громадян легко маніпулювати, формуючи певний образ ворога й удало використовуючи громадську думку. За таких умов самі родини підштовхують неповнолітнього до вступу в лави певних збройних формувань, провокуючи на конкретні дії – "захист свого дому". Таким чином, діти зі справжньою зброєю в руках навчаються бойового мистецтва воювати вдвох або втрьох, ураховуючи топографічні особливості місцевості, прораховувати варіанти ефективного ураження супротивника тощо. Прикладами так званих "патріотичних клубів" у м. Донецьку є "Братство народів" під керівництвом Ю. Афанасьєва (у минулому – учасника російської агресії в Абхазії), у м. Горлівка – "Амазонки", до складу якого входять лише неповнолітні дівчата, які спеціалізуються на стрільбі з гранатометів. На базі Донецького металургійного ліцею в м. Донецьку створено військово-патріотичний спортивний клуб "Російський ведмідь", який очолив О. Глущенко (майстер із профтехосвіти зазначеного закладу), військову підготовку неповнолітні члени угруповання проходили на тренувальній базі терористів у м. Углегорську. Серед незаконних збройних формувань, сформованих із дітей на Донбасі, – бригада "Восток", козача національна гвардія "Всевеликого війська Донського", козачий союз "Область війська Донського", батальйон "Спарта", бригада "Призрак", батальйон "Сомалі", інтернаціональна бригада "Пятнашка", батальйон СРСР "Брянка", "Народне ополчення Донбасу", група швидкого реагування "Бетмен", батальйон "Оплот" та багато інших. За період повномасштабного вторгнення фіксувалися непоодинокі спроби вербування українських дітей на щойно захоплених

© Alieksieieva Olha, Chysnikov Volodymyr, Lelet Serhii, Kozhukhar Oksana, Yakubchyk Tetiana, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).20

ворогами територіях. Злочинність таких діянь полягає в тому, що збройним конфліктам притаманне жорстоке начало, і сам характер цих конфліктів унеможливлює добровільну та свідому згоду з боку осіб до 18 років.

Узагалі проблема пропаганди серед дітей та підлітків червоною ниткою проходить через увесь спектр больових точок війни, є дуже розлогою й потребує окремого дослідження.

Понад половину сукупної кількості біженців у світі складають діти віком до 18 років. За час повномасштабного вторгнення в Україні біженцями стало понад 2 млн дітей. Слід зазначити, що маючи чимало спільного з іншими групами дітей з особливими потребами, діти-біженці як окрема група є вдвічі більш вразливою – з одного боку, через те, що вони діти, а з іншого – через те, що вони біженці [7]. Значна кількість дітей-біженців упродовж тривалого часу залишаються в неприродному та обмеженому середовищі в таборах для біженців. Деякі діти народжуються в таких таборах і не мають уявлень про інше життя, а дехто є біженцями в другому поколінні. Принцип вищих інтересів дитини вимагає, щоб рішення, які матимуть тривалі наслідки для дитини, приймалися якомога швидше, аби уникнути довгого очікування. Однак ситуація з біженцями не піддається швидкому розв'язанню, і планування в цьому контексті слід проводити в рамках довгострокової стратегії. Особливо болючою є тема примусової депортації наших дітей до країни-агресорки: на 10 жовтня насильницьким незаконним шляхом було вивезено лише за офіційними даними 8140 дітей, доля яких натепер є абсолютно невизначеною. Широкого розголосу набули справи з викраданням українських дітей, вчиненими громадянами країни-окупанта, у той час як численні російські соціальні блогери буквально волають про украй неблагополучний стан сфери сирітства в їхній країні (кричущі випадки знущань над дітьми-сиротами в так званих прийомних сім'ях, інтернатах, монастирях, вторинного сирітства тощо), що з роками лише погіршується. У будь-якому разі війна розлучає сім'ї, і натепер це стало окремою трагедією практично для кожної української дитини.

Право на життя людини, як відомо, є абсолютним та невід'ємним (стаття 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.). Зобов'язання держави щодо забезпечення права на життя повинні дотримуватися під час збройних конфліктів, і попри те, що міжнародні договори дозволяють державам робити відступ від деяких норм під час надзвичайних ситуацій, відступати від права на життя не допускається.

Водночас за час повномасштабного вторгнення Росії в Україну лише за офіційними загальновідомими даними на 10 жовтня 2022 року внаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації загинуло понад 422 дитини загинуло та понад 804 отримали поранення різного ступеня тяжкості , що є свідченням масових порушень права людини на життя. Діти здебільшого гинуть під обстрілами, які зачіпають, з-поміж іншого, дитячі установи.

Крім того, повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну різко погіршило стан і в інших сферах охорони дитинства, де Україна досягла значних успіхів, і загострило ті проблеми, які ще не були вирішені (поширення соціально небезпечних та інфекційних хвороб, скорочення програм імунізації, загострення жорстокості та насильства щодо дітей та у дитячому середовищі, погіршення

© Alieksieieva Olha, Chysnikov Volodymyr, Lelet Serhii, Kozhukhar Oksana, Yakubchyk Tetiana, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).20

доступу до послуг освіти, охорони здоров'я та соціальної сфери). Величезна частина дітей зазнала руйнівних впливів посттравматичних стресових розладів під час активної фази соціалізації.

Усе зазначене вище складає далеко не весь спектр згубних наслідків воєнних та збройних конфліктів для дітей та підлітків, проте дає чітку картину того, що війна у прямому сенсі позбавляє українське суспільство майбутнього. Як так сталося, що норми МГП в умовах широкомасштабного вторгнення Росії в Україну виявилися недієвими? Міжнародне право прав людини у низці документів захищає дітей як окрему категорію під час збройних конфліктів, зокрема встановлюючи заборони вчинення конкретних злочинів як от вербування чи сексуальне насильство. Основним таким документом є Конвенція ООН про права дитини, обов'язок виконувати яку покладений і на російську федерацію. Захист прав дитини під час воєнних дій – Женевською конвенцією про захист цивільного населення та IV Гаазькою конвенцією про закони і звичаї війни на суходолі. Натомість спостерігаємо цілковиту безкарність осіб, які вчиняють злочини проти дітей, що кваліфікується як правопорушення міжнародним правом в області захисту прав людини, а також Римським статутом Міжнародного кримінального суду. Росія грубо порушує як Звичаєве міжнародне гуманітарне право, так і Конвенцію ООН про права дитини, де прямо вказано, що під час збройного конфлікту діти мають право на особливі повагу та захист. Численні вбивства та поранення дітей, руйнування шкіл і лікарень, відмова в доступі до гуманітарної допомоги, примусове переміщення цивільного населення, зокрема дітей, на територію РФ свідчать про тримання під прицілом дітей усієї України [8]. Виходить, урешті-решт справджується підхід Наполеона до міжнародного права: "Спочатку я здобуду перемогу, а потім нехай правники винаходять виправдання".

Міжнародне співтовариство перебуває в перехідному періоді, який характеризується нестабільністю, появою новітніх конфліктів, які далеко виходять за рамки звичайних. Як свідчить практика міжнародних відносин, такі конфлікти характеризуються значною нестабільністю та призводять до значної кількості жертв серед цивільного населення, тому МГП слід розглядати як намагання міжнародного співтовариства встановити норми і правила поведінки сторін збройного конфлікту з метою полегшити страждання жертв цих конфліктів [3]. Як відомо, міжнародні стандарти належать до інструментів "м'якого права", яке надає рекомендації щодо того, як розширити захист і дотримання прав дитини, у той час як слід забезпечити імперативність і безальтернативність названих норм міжнародного права щодо захисту дітей під час збройних конфліктів. Першочерговою турботою Європейського Союзу та його держав-учасниць є підтримка і захист прав усіх дітей. У своїй діяльності щодо забезпечення захисту дітей, які зазнали впливу збройного конфлікту,

Європейський Союз керується відповідними міжнародними і регіональними нормами, стандартами прав людини і гуманітарного права. Мета різних інституцій, пов'язаних із комітетом ООН з прав дитини – спеціальним органом всесвітнього співтовариства зі спостереження і контролю за дотриманням прав дитини, полягає у тому, щоб впливати на треті країни і неурядові сили, які спонукають їх забезпечувати дотримання норм і стандартів міжнародно прийнятих прав людини і

© Alieksieieva Olha, Chysnikov Volodymyr, Lelet Serhii, Kozhukhar Oksana, Yakubchyk Tetiana, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).20

гуманітарного права, а також регіональних правових документів у цій сфері, вживати ефективних заходів щодо захисту дітей від впливу на них збройного конфлікту, щоб припинити використання дітей в арміях і збройних групах і припинити безкарність. Держави повинні на базі наявних фактів вживати заходів для розробки політики і програм в цілях усунення чинників, що породжують насильство щодо дітей;

– держави несуть основну відповідальність за забезпечення дотримання прав дитини на захист і доступ до відповідних послуг, а також за підтримку потенціалу сімей з догляду за дітьми в умовах безпечного середовища;

– держави зобов'язані гарантувати відповідальність тих, хто вчинив насильство щодо дітей;

– уразливість дітей до насильства пояснюється їх віком, а також тим, що вони знаходяться в процесі розвитку. Деякі діти є особливо вразливими через свою стать, расу або етнічне походження, інвалідність або соціальний статус;

– діти мають право на висловлення своїх думок, і на ці думки необхідно зважати при впровадженні політики і програм. У основу всіх дій щодо дітей слід покласти принцип Child Best Interests – дотримання найкращих принципів дитини. При визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним.

Зайва деталізація і громіздкі формулювання принципів, розподіл на загальні і спеціальні також перешкоджають виконанню норм МГП. Чіткість і лаконічність системи принципів МГП може сприяти більш ефективному застосуванню й розумінню [5, с. 97]. Слід погодитись з Аль-Нсур і Н.М. Крестовською, котрі відзначив розкиданість положень щодо заходів для захисту дітей по текстах Женевських конвенцій і Додаткових протоколів. На їх думку, відсутність системності в викладі норм МГП прямо й украй негативно впливала на дотримання та виконання державами-учасницями цих міжнародних угод.

Отже, на основі проведеного дослідження можна дійти низки висновків.

1. Для дітей як суб'єктів зміст значної частини основних прав людини нічим не відрізняється від прав повнолітніх осіб. Проте крім того дітям належать ще й особливі, додаткові можливості, зафіксовані Конвенцією про права дитини. Спеціальним органом всесвітнього співтовариства зі спостереження і контролю за дотриманням прав дитини, закріплених у згаданій Крнвенції, є комітет ООН з прав дитини.

2. Дитинство також являє собою окремий правовий і соціальний стан саме тому, що діти мають право на особливий захист і допомогу.

3. Конвенція з прав дитини (CRC) ратифікована майже усіма державами, але застосовується вона аж ніяк не всюди. В обстановці збройного конфлікту діти страждають абсолютно непропорційно, причому ці страждання різноманітні і мають довготривалі наслідки. Вплив збройного конфлікту на майбутні покоління може посіяти насіння для продовження конфліктів або їхнього повторного

© Alieksieieva Olha, Chysnikov Volodymyr, Lelet Serhii, Kozhukhar Oksana, Yakubchyk Tetiana, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).20

відродження. На подолання цієї ситуації спрямований Додатковий протокол до CRC по залученню дітей у збройний конфлікт [8].

Не слід недооцінювати масштаби трагедії дитинства в часі повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну та її наслідків для українського суспільства, що можуть призвести до втрати цілого покоління. Зростаючи в період проведення військових дій чи конфліктів, діти й підлітки набагато більше. ніж дорослі, потерпають від війни; а отже, потребують особливого захисту, який у мирний час забезпечували їм сім'я, суспільство, держава і закон. Саме тому так важливо забезпечити ефективний механізм реалізації норм міжнародного гуманітарного права та інших щодо дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Європарламент визнав Росію державою-спонсором тероризму. URL: https://www.euro-integration.com.ua/news/2022/11/23/7151178/ (дата звернення: 04.10.2022).

2. *Сенаторова О.В.* Права людини і збройні конфлікти: навчальний посібник. Київ, 2018. 208 с.

3. *Фаді Бані-Насер.* Міжнародно-правовий захист цивільного населення та інших категорій осіб під час збройних конфліктів. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2015. № 6. С. 79–87.

4. *Андрєєв В.В.* Принципи війни за міжнародним гуманітарним правом. URL: https:// conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/110.pdf.

5. *Ярмакі В.Х.* Система принципів міжнародного гуманітарного гуманітарного права, що застосовується під час збройних конфліктів. Південноукраїнський правничий часопис. 2018. № 4. Ч. 1. С. 95–98.

6. *Крестовська Н.М.* Права дитини під час збройного конфлікту: Перша світова війна і сучасність. Державний суверенітет, національна безпека і світовий правопорядок: історико-правова конференція. 27–30 листопада 2014 р., м. Берегове. К.: Ужгород: Говерла, 2014. С. 150–157.

7. *Джеральдіна ван Б'юрен.* Міжнародне право в галузі прав дитини / пер. з англ. І.Є. Краснокутський. Одеса: АО БАХВА. 2016. 517 с.

8. *Пшенична А.В.* Адміністративно-правове забезпечення прав дітей в умовах проведення антитерористичної операції в Україні. Київ. 2016. 238 с.

9. *Катриона Келли.* "Маленькие граждане большой страны": интернационализм, дети и советская пропаганда: интернационализм, дети и советская пропаганда.

10. *Кісіль А.В., Костенко І.В.* Особливості участі неповнолітніх в збройних конфліктах на Сході України та за кордоном. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 6 (41), 2021. С. 115–118.

11. *Марія Чеховська, Ірина Ничитайло.* Правові аспекти втягнення неповнолітніх до участі у бойових діях. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 8. С. 150–154.

12. *Опольська Н.* Права дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту в Україні. УПРАВО. Вип. 2015. № 27. С. 278–283.

13. *Котуха О.С.* До питання міжнародно-правового захисту прав дитини під час збройних конфліктів. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки. 2019. Вип. 8. С. 240–247.

14. *Турченко О.Г.* Право дитини на безпеку під час збройного конфлікту "політичне життя". 2019. № 2. С. 6–14.

15. *Щебетун І.С., Міхайліна Т.В.* Захист прав дітей на окупованих територіях: міжнародний досвід та українські реалії. Політичне життя. 2019. № 2. С. 33–37.

16. *Дуцик Д., Черниш В., Вороніна В., Рюче Н., Мороз І., Паперняк О., Калупаха І.* АБВ. Збройний конфлікт в термінах (Путівник для України). Київ: Правничий вісник Університету "КРОК", 2019. 90 с.

17. *Новаковський П.М.* Діти зі зброєю у руках: жахливі реалії сучасної війни. С. 681–684.

18. *Юшкевич О.Г.* Міжнародні стандарти щодо участі дітей у збройних конфліктах. проблеми сучасної поліцеїстики. Харків, 2022. С. 226–229.

© Alieksieieva Olha, Chysnikov Volodymyr, Lelet Serhii, Kozhukhar Oksana, Yakubchyk Tetiana, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).20

19. *Клименко О.* (2019). Залучення дітей до участі в збройних конфліктах: моделі та методи вербування (український досвід). Соціологічні студії, 2 (15), 13–20. DOI: https://doi.org/10.29038/2306-3971-2019-02-13-20.

20. *Швець Я.І., Соколова І.О.* Порушення прав дітей під час війни Російською Федерацією. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2022. Серія Право. Вип. 71. С. 99–103.

REFERENCES

1. The European Parliament recognized Russia as a sponsoring power for terrorism. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/11/23/7151178/ (Date of Application: 04.10.2022) [in Ukrainian].

2. *Senatorova, O.V.* (2018) Prava lyudyny i zbroyni konflikty. "Human Rights and Armed Conflicts: a study guide". Kyiv. 208 p. [in Ukrainian].

3. *Fadi Bani-Naser* (2015) Mizhnarodno-pravovyy zakhyst tsyvil'noho naselennya ta inshykh katehoriy osib pid chas zbroynykh konfliktiv. "International Legal Protection of the Civilian Population and Other Categories of Persons during Armed Conflicts". Scientific Notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine 6, 79–87 [in Ukrainian].

4. *Andryiyev, V.V. Pryntsypy viyny za mizhnarodnym humanitarnym pravom.* "Principles of War under International Humanitarian Law". https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/110.pdf [in Ukrainian].

5. *Yarmaki, V.Kh.* (2018) *Systema pryntsypiv mizhnarodnoho humanitarnoho humanitarnoho prava, shcho zastosovuyet'sya pid chvs zbroynykh konfliktiv.* "The System of Principles of International Humanitarian Law Applied during Armed Conflicts". South Ukrainian Legal Journal. No 4. Part 1. P. 95–98 [in Ukrainian].

6. *Krestovs'ka, N.M.* (2014) Prava dytyny pid chas zbroynoho konfliktu: Persha svitova viyna i suchasnist'. "Children's Rights during Armed Conflict: World War I and Modern Times". State sovereignty, national security and world legal order in the historical-legal conference. November 27–30, 2014, Berehove. K.: Uzhgorod: Govnrla, P. 150–157 [in Ukrainian].

7. *Geraldine van Buuren* (2016) Mizhnarodne pravo v haluzi prav dytyny. International law in the field of children's rights / trans. from English I.E. Krasnokutskyi. Odesa: JSC BAHVA. 517 p.

8. *Pshenychna, A.V.* (2016) Administratyvno-pravove zabezpechennya prav ditey v umovakh provedennya antyterorystychnoyi operatsiyi v ukrayini. "Administrative and Legal Protection of Children's Rights in the Context of an Anti-Terrorist Operation in Ukraine". Kyiv. 238 p. [in Ukrainian].

9. *Katriona Kelli.* (2003) Malen'kiye grazhdane bol'shoy strany: internatsionalizm, deti i sovetskaya propaganda: internatsionalizm, deti i sovetskaya propaganda. "Little Citizens of a Big Country": Internationalism, Children and Soviet Propaganda: Internationalism, Children and Soviet Propaganda. New Literary Review 2 [in Russian].

10. *Kisil', A.V., Kostenko, I.V.* (2021) Osoblyvosti uchasti nepovnolitnikh v zbroynykh konfliktakh na skhodi ukrayini ta za kordonom. "Peculiarities of the Participation of Minors in Armed Conflicts in Eastern Ukraine and Abroad". Carpathian Legal Bulletin Issue 6(41), 115–118 [in Ukrainian].

11. *Mariya Chekhovs'ka, Iryna Nychytaylo* (2016) Pravovi aspekty vtyahnennya nepovnolitnikh do uchasti u boyovykh diyakh. "Legal Aspects of Involvement of Minors in Combat Operations". Entrepreneurship, Economy and Law 8, 150–154 [in Ukrainian].

12. *Opolska, N.* (2015) Prava ditey, yaki postrazhdaly vnaslidok zbroynoho konfliktu v Ukrayini. "The Rights of Children Who Suffered As a Result of the Armed Conflict in Ukraine". UPRAVO 27, 278–283 [in Ukrainian].

13. *Kotukha O.S.* (2019) Do pytannya mizhnarodno-pravovoho zakhystu prav dytyny pid chas zbroynykh konfliktiv. "On the Issue of International Legal Protection of Children's Rights during Armed Conflicts". Bulletin of the Lviv University of Trade and Economics. Legal Sciences 8, 240–247 [in Ukrainian].

14. *Turchenko, O.H.* (2019) Pravo dytyny na bezpeku pid chas zbroynoho konfliktu "politychne zhyttya". "The Child's Right to Safety during the Armed Conflict "Political Life" 2, 6–14 [in Ukrainian].

15. *Shchebetun, I.S., Mikhaylina, T.V.* (2019) Zakhyst prav ditey na okupovanykh terytoriyakh: mizhnarodnyy dosvid ta ukrayins'ki realiyi, politychne zhyttya. "Protection of Children's Rghts in

© Alieksieieva Olha, Chysnikov Volodymyr, Lelet Serhii, Kozhukhar Oksana, Yakubchyk Tetiana, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).20

the Occupied Territories: International Experience and Ukrainian Realities". Political Life 2, 33–37 [in Ukrainian].

16. *Dutsyk, D., Chernysh, V., Voronina, V., Ryuche. N., Moroz, I., Papernyak, O., Kalupakha, I.* (2019) ABV. Zbroynyy konflikt v terminakh (Putivnyk dlya Ukrayiny). ABV. Armed conflict in terms (Guide for Ukraine). Kyiv: Law Bulletin of the "KROK" University. 90 p. [in Ukrainian].

17. *Novakovs'kyy, P.M.* Dty zi zbroyeyu u rukakh: zhakhlyvi realiyi suchasn oyi viyny. "Children with Weapons in Their Hands: the Terrible Realities of Modern War". P. 681–684 [in Ukrainian].

18. *Yushkevych, O.H.* (2022) Mizhnarodni standarty shchodo uchasti ditey u zbroynykh konfliktakh. "International Sandards Regarding the Participation of Children in Armed Conflicts". Problems of Modern Police Science. Kharkiv. P. 226–229 [in Ukrainian].

19. *Klymenko, O.* (2019). Zaluchennya ditey do uchasti v zbroynykh konfliktakh: modeli ta metody verbuvannya (ukrayins'kyy dosvid). "Involvement of Children in Armed Conflicts: Models and Methods of Recruitment (Ukrainian experience)". Sociological Studies 2 (15), 13–20. DOI: https://doi.org/10.29038/2306-3971-2019-02-13-20 [in Ukrainian].

20. *Shvets', Ya.I., Sokolova, I.O.* (2022) Porushennya prav ditey pid chas viyny Rosiys'koyu Federatsiyeyu." Violation of Children's Rights during the War by the Russian Federation". Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law series. Issue 71. P. 99–103 [in Ukrainian].

UDC 342.78-056.2

Alieksieieva Olha,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher, Leading Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-3390-536X
Chysnikov Volodymyr,
Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor, Chief Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2020-7298
Lelet Serhii,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher, Head of the Department,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-6099-4121
Kozhuhar Oksana,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Fellow,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-2234-781X
Yakubchyk Tetiana,
Senior Research Fellow, State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-1415-5372

CHILDREN DURING HOSTILITIES AND ARMED CONFLICTS AS A SEPARATE CATEGORY OF SUBJECTS OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

International human rights law protects children as a distinct category in armed conflict in a number of instruments, including prohibiting specific crimes against children. The main such document is the UN Convention on the Rights of the Child,

© Alieksieieva Olha, Chysnikov Volodymyr, Lelet Serhii, Kozhukhar Oksana, Yakubchyk Tetiana, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).20

which the Russian Federation is also obliged to fulfill. Protection of children's rights during hostilities – Geneva Convention for the Protection of Civilian Population and IV Hague Convention on the Laws and Customs of War on Land. The peculiarities of children as a separate social group of the civilian population, as well as as a special category protected by special norms of international humanitarian law, are considered. It is obvious that the rights and interests of children affected by armed conflicts deserve special attention and special protection, because: children, growing and maturing during the period of military operations or conflicts, feel the influence and suffer from war much more than adults; it is extremely difficult for children to adapt to a conflict situation or react to its consequences; they need protection to a much greater extent than adults, which in peacetime is provided by the family, society, the state and the law. The main documents that enshrine the main principles of international law regarding children (in particular Child's Best Interests) during armed and military conflicts have been analyzed, and the reasons for certain actual ineffectiveness of its norms have been clarified, which, in turn, leads to the emergence of a number of problems in the protection of children's rights. who found themselves in the circumstances of war. An attempt was made to specify the legal status of children who suffered as a result of hostilities and armed conflicts, by distinguishing them as special subjects of international humanitarian law. An analysis of the proposals of modern scientists regarding the improvement of the mechanism of protection of children's rights during the war was carried out.

Keywords: children, humanitarian law, subject, international legislation on children, principles and postulates, violation of children's rights in conditions of war.

Отримано 12.10.2022

© Alieksieieva Olha, Chysnikov Volodymyr, Lelet Serhii, Kozhukhar Oksana, Yakubchyk Tetiana, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).20

УДК 347

Орел Лілія Василівна,
доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри
Київського університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-7054-3751
Буличев Андрій Олегович,
кандидат юридичних наук, начальник відділу ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-2734-7066
Орєхов Олександр Ігорович,
студент 3 курсу спеціальності "Право" Київського університету
імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна

ЗЕМЛЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН

У статті проведено аналіз понять "земля" та "земельна ділянка". Розглянуто їх особливості через призму законодавства України. Доведено, що під поняттям "земля" розуміється суцільний об'єкт, водночас під поняттям "земельна ділянка" розуміється безпосередній об'єкт правовідносин. Проаналізовано практику Верховного Суду та її вплив на нормотворчість. Досліджено нерозривний взаємозв'язок між земельною ділянкою та нерухомістю, що знаходиться на ній. Виявлені окремі проблеми цивільно-правового регулювання земельних відносин. Запропоновано вирішення перешкод щодо реалізації права суперфіціарія шляхом уніфікації вітчизняних норм із нормами європейських правових інституцій.

***Ключові слова**: земля, земельна ділянка, право власності, нерозривність земельної ділянки та нерухомості, практика Верховного Суду, суперфіцій, Європейський Союз.*

В умовах війни цінність землі набула для українців особливого значення. Більшість цивілізованих держав не могла уявити, що у XXI сторіччі знову постане загроза воєнної ескалації світового масштабу. Після Другої світової війни, здається, було вжито усіх заходів для запобігання, щоб "ніколи знову"... Проте міжнародні організації та "лояльність" деяких європейських лідерів допустили загострення ситуації та розростання збройної агресії РФ до можливої ядерної загрози всьому світу.

Найбільш вагомі результати досліджень із питань землі та земельної ділянки викладені в роботах А.М. Мірошниченка, К.П. Пейчева, Ю.С. Шевцової, Ю.С. Шемшученка, А.М. Шульги, А.Д. Юрченка.

Метою статті є аналіз понять "земля" та "земельна ділянка", вивчення практики Верховного Суду та її вплив на нормотворчість, виявлення окремих проблем цивільно-правового регулювання земельних відносин.

© Orel Liliia, Bulychev Andrii, Oriekhov Oleksandr, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).21

Розглядаючи поняття землі, варто також розглядати поняття земельної ділянки, оскільки в чинному законодавстві фігурують вони обидва. Досліджуючи це питання у векторі цивільно-правових відносин, необхідно згадати положення абзацу 2 частини 1 статті 638 Цивільного кодексу України, де предмет договору зазначений як істотна умова договору, за відсутності якого договір не може бути укладено як такий взагалі [7].

Керуючись зазначеними положеннями Цивільного кодексу України, ми ще більше розуміємо особливу важливість цього питання, розглядаючи обидва поняття через призму предмета цивільно-правових договорів.

Варто звернутися безпосередньо до нормативно-правової бази, аби об'єктивно окреслити межу в співвідношенні цих понять. Так, назва статті 373 Цивільного кодексу України ототожнює зазначені поняття, одночасно подаючи землю (земельну ділянку) як об'єкт права власності [7]. Проте частина 3 статті 2 Земельного кодексу України окреслює об'єкти земельних відносин як землі в межах території України, так і земельні ділянки та права на них [1].

У наукових колах існує думка щодо співвідношення цих понять як цілого та окремої частини [3, 4]. За твердженням правників, поняття "земля" – це суцільний об'єкт, тоді як під поняттям земельної ділянки розуміється саме безпосередній об'єкт правовідносин.

Земельна ділянка відноситься до загального поняття землі і являє собою землю, придатну для поділу на певні частини, з певними цільовими функціями.

Розглядаючи поняття "земля" через Конституцію України, ми не знайдемо там чіткого визначення. Водночас стаття 13 Конституції України співвідносить землю з іншими природними ресурсами [2]. Досліджуючи це поняття через призму природничих наук, як суцільної планети з усіма її складовими, так і в суто правовій площині, як об'єкта суспільних відносин з певними функціями – ми можемо прийти до висновку щодо повної неоднозначності визначення цього поняття.

Юридичне формулювання визначення землі можна знайти в частині 2 статті 1 Закону України "Про охорону земель", де воно подається як поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею [6]. З огляду на зазначене вище, можемо констатувати, що законотворець окреслив це поняття, керуючись виключно його природними ознаками, розуміючи землю як природний ресурс.

Виступаючи об'єктом будь-яких правовідносин, об'єкт матеріального світу має задовольняти суспільні потреби, являючи собою певне благо для такого суспільства. Виступаючи в якості природного ресурсу, земля здатна задовольняти потреби суспільства, виходячи виключно зі своїх природних якостей, таких як придатність тощо, що зрештою потребує оцінювати її як об'єкт земельних та цивільних правовідносин тощо.

Знаходячись у цивільному обороті, у тому числі будучи предметом цивільно-правових договорів, земля як природний ресурс повинна мати певні характерні риси, які дозволять відрізняти цей об'єкт від інших, відповідаючи усім попередньо встановленим правовим нормам, характеризуючи її за певними фізичними ознаками.

© Orel Liliia, Bulychev Andrii, Oriekhov Oleksandr, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).21

Відповідно частина 1 статті 79 Земельного кодексу України окреслює земельну ділянку як частину земної поверхні з установленими межами (теж саме, що і земля), певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами [1].

Проаналізувавши зазначене вище, можна дійти висновку щодо окреслення земельної ділянки законотворцем як окремої частки землі.

Слід зазначити, що об'єктом правовідносин (земельних або цивільних тощо) виступає не земля як природний ресурс, а саме земельна ділянка, що являє собою відокремлену частину земної поверхні з певними установленими межами. Земля як природний ресурс не може виступати об'єктом права власності, як і будь-які інші природні об'єкти, що не мають просторових граней, як земельні надра, атмосферне повітря тощо. Загалом об'єктом виступає певна правова класифікація, що уособлює в собі юридично значущі ознаки, властиві об'єкта матеріального світу.

Отже, поняття землі як такої – це речовий прототип генерації правового визначення земельної ділянки як об'єкта правовідносин та предмета земельних цивільно-правових договорів, що являє собою матеріальний зміст таких договорів.

Правовим свідченням такої думки є визначення права власності на землю як у Цивільному, так і в Земельному кодексі України. Але тлумачення цього поняття у Земельному кодексі України ширше розкриває зміст окресленого правового явища.

Так, відповідно частина 1 статті 78 Земельного кодексу України визначає зміст права власності на землю як право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками [1]. Інакше кажучи, земля залишає за собою статус природного ресурсу, поверхні суші, являючи об'єкт правовідносин, класифікуючи себе як поняття земельної ділянки. Водночас земельна ділянка залишає за собою свою юридичну природу як об'єкт правовідносин, чим і визначається своєрідність нормативно-правового регулювання, зберігаючи за собою статус провідного компонента довкілля.

Дослідивши питання співвідношення понять "землі" та "земельної ділянки", було би досить нелогічно не торкнутися питання особливості зв'язку нерухомості та земельної ділянки, на якій вона розташована, беручи до уваги відносно недавні зміни до Земельного та Цивільного кодексу від 08.09.2021 року, що встановлюють автоматичність процедури переходу права на земельну ділянку у разі набуття права власності, господарського відання або ж оперативного управління на об'єкт нерухомого майна (окрім багатоквартирного будинку) та об'єкта незакінченого будівництва, відповідно до статті 120 Земельного кодексу України [1].

Однією з причин, що зумовила внесення подібних змін до законодавства, можна вважати практику Верховного Суду щодо справ у земельних спорах про визнання права власності (користування) на земельну ділянку в так званому "автоматичному" порядку переходу таких прав, відповідно до наявної процедури статті 120 Земельного кодексу України.

Зокрема, подібна думка прослідковується у Постанові Верховного Суду № 318/1274/18 від 20.01.2021, у якій неодноразово наголошується на цій позиції, фіксуючи загальний принцип єдності об'єкта нерухомості, зведеного на відповідній земельній ділянці [5]. Згідно з даним принципом, особи, набуваючи права власності

© Orel Liliia, Bulychev Andrii, Oriekhov Oleksandr, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).21

на будівлю або ж споруду, ставали власниками ділянки землі, на умовах яких вона належала попередньому власнику. Такий порядок стосується і переходу права користування на земельну ділянку до останнього власника нерухомості автоматично, – без потреби укладання допоміжних правочинів.

Відповідно до законодавчих нововведень до переліку нерухомого майна, в разі відчуження якого здійснюється автоматичний перехід права власності (користування), знаходяться такі об'єкти нерухомості, як жилі будинки, (окрім багатоквартирних), інші будівлі й споруди, незавершені об'єкти будівництва та інші об'єкти нерухомості, що знаходяться в оперативному управлінні або господарському віданні.

Досить цікавим є таке нововведення з теоретичної погляду, адже воно наштовхує нас на вирішення актуального питання стосовно законодавчого врегулювання питання суперфіцію.

Відповідно до частини 1 статті 413 Цивільного кодексу України, власник земельної ділянки має право надати її в користування іншій особі для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель (суперфіцій). Таке право виникає на підставі договору або заповіту [7].

Так, відповідно до чинного законодавства, процедура заповіту не передбачає яких-небудь спеціальних особливостей та засторог щодо встановлення суперфіцію, оскільки складання та засвідчення заповіту відбувається за загальними правилами, відповідно за якими особа, що є власником відповідної земельної ділянки, може заповідати одній особі земельну ділянку, а іншій – право користування цією земельною ділянкою для забудови.

У дійсності існування цієї неузгодженості породжує проблеми з державною реєстрацією успадкування права суперфіцію, адже вона породжує потребу спадкоємців у погодженні питань строків та умов стосовно прав користування відповідною земельною ділянкою.

З огляду на зазначене вище, виникає потреба узгодження цього питання, особливо зважаючи на проголошену законодавчу інтеграцію з країнами Європейського Союзу. Ми можемо скористатися практикою наших західних сусідів, виключивши заповіт як підставу виникнення права суперфіцію. Оскільки європейське право не передбачає заповіт як підставу виникнення права суперфіцію, вбачаючи його успадкованим правом, то спадкоємці успадковують саме зареєстроване право забудови.

Слід зазначити, що за юридичною класифікацією поняття "земельна ділянка" визначається як абстрактний та матеріалізований об'єкт правовідносин. Абстрактність розкривається у контексті певного ідеального шару землі як основного природного ресурсу. Матеріальність же розкривається у контексті того, що поверхневий шар землі складає матеріальний та реальний зміст земельної ділянки, який цілком розкривається завдяки органам людського сприйняття.

У такому разі поняття "земля" можна визначити як поверхню суші з відповідними ґрунтами, розуміючи її як природний ресурс, що має конкретне місце розташування, з чітко визначеними просторовими гранями.

Об'єктом правових відносин виступає не земля як природний ресурс, а саме земельна ділянка, що являє собою відокремлену та чітко окреслену частину

© Orel Liliia, Bulychev Andrii, Oriekhov Oleksandr, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).21

земної поверхні з певними установленими межами. Земля як природний ресурс не може виступати об'єктом права власності, як і інші природні об'єкти, що не мають просторових граней, як земельні надра, атмосферне повітря тощо.

Співвідносячи зазначені поняття через призму визначення цілого та окремої частини, ми визначаємо "землю" як суцільний об'єкт, коли водночас під поняттям "земельна ділянка" розуміється безпосередній об'єкт правовідносин.

Відповідно до цієї системи земельна ділянка співвідноситься із загальним поняттям землі, як земля, придатна для поділу на конкретні частини, з певною цільовою функцією.

Визначення основної різниці між визначеннями цих понять є, беззаперечно, важливим, адже ці об'єкти можуть виступати предметом цивільно-правових угод, які зі свого боку потребують правової конкретики.

Резюмуючи питання правового статусу цілісності об'єкта нерухомості та земельної ділянки, можна сказати щодо практичної значимості створення цього автоматичного механізму переходу права власності (користування) на земельну ділянку, зумовленого набуттям права власності на відповідні об'єкти нерухомості що знаходяться на ній. Але, незважаючи на правову корисність даних змін, вони мають і певні недоліки.

Замінивши старі норми новими, законодавець у дійсності виводить земельні ділянки, обтяжені об'єктами нерухомості, з вільного правового обігу. Тим самим утворюючи нерозривний взаємозв'язок між земельною ділянкою та нерухомістю, що знаходиться на ній, фактично з причини якого перехід прав до набувача нерухомості здійснюватиметься автоматично, не потребуючи волевиявлення з боку попереднього власника.

Зважаючи на це, варто зауважити, що подібний механізм автоматичного переходу прав не враховує права власника на вільне розпорядження своєю власністю.

Торкаючись цієї теми, необхідно зазначити ще один можливий недолік, що навпаки ускладнює реалізацію прав, а саме перехід права суперфіцію за заповітом, відповідно до якого спадкоємцями успадковується право власності на земельну ділянку – однією особою, а право забудови земельної ділянки – іншою.

У дійсності подібний механізм зумовлює виникнення певних перешкод щодо реалізації права суперфіціарія, оскільки ця процедура вимагає погодження строків та умов такої цивільно-правової угоди. Європейський правовий інститут не визначає заповіт підставою встановлення суперфіцію, а суперфіцій вважає успадкованим правом, перехід якого відбувається на підставі спадкування зареєстрованого права забудови.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що такий механізм дозволить не тільки вирішити проблемні питання вітчизняного законодавства, а й швидше наблизити Україну до європейської правової інтеграції, зважаючи на вагомі кроки на шляху уніфікації вітчизняного права зі стандартами західноєвропейських сусідів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР) 2002, № 3. Ст. 27. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text (дата звернення: 01.10.2022).

2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996, № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 01.10.2022).

3. *Мірошниченко А.М.* Розмежування складових та приналежностей земельної ділянки. Земельне право України: теорія і практика. 2007. № 1. С. 25–31.

© Orel Liliia, Bulychev Andrii, Oriekhov Oleksandr, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).21

4. *Пейчев К.П.* Правове регулювання відчуження земельних ділянок: монографія. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. 124 с.
5. Постанова Верховного Суду від 20.01.2021 № 318/1274/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94362778 (дата звернення: 01.10.2022).
6. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 39. Ст. 349. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text (дата звернення: 01.10.2022).
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 40. Ст. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 01.10.2022).

REFERENCES

1. Zemelnyi kodeks Ukrainy. "Land Code of Ukraine dated October 25, 2001 No 2768-III". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR) 2002, No 3. Art. 27. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text (Date of Application: 01.10.2022) [In Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy. "Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 No 254k/96-VR". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 1996, No 30. Art. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (Date of Application: 01.10.2022) [In Ukrainian].
3. *Miroshnychenko A.M.* (2007). Rozmezhuvannia skladovykh ta prynalezhnostei zemelnoi dilianky // Zemelne pravo Ukrainy: teoriia i praktyka. "Demarcation of components and belongings of a land plot" // Land law of Ukraine: theory and practice. No 1. P. 25–31. [In Ukrainian].
4. *Peichev K.P.* Pravove rehuliuvannia vidchuzhennia zemelnykh dilianok. "Legal regulation of land alienation": Monograph. Kh.: V.N. Karazin KhNU. 124 p. [In Ukrainian].
5. Postanova Verkhovnoho Sudu. "Resolution of the Supreme Court of January 20, 2021 No 318/1274/18". URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94362778 (Date of Application: 01.10.2022) [In Ukrainian].
6. Pro okhoronu zemel: Zakon Ukrainy. "On land protection: Law of Ukraine dated June 19, 2003 No 962-IV". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 2003, No 39. Art. 349. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text (Date of Application: 01.10.2022) [In Ukrainian].
7. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. "Civil Code of Ukraine dated January 16, 2003 No 435-IV". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR) 2003, No 40. Art. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (Date of Application: 01.10.2022) [In Ukrainian].

UDC 347

Orel Liliia,
Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor, Chief of the Department of Private Law, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7054-3751
Bulychev Andrii,
Candidate of Juridical Sciences, Head of the Department, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2734-7066
Oriekhov Oleksandr,
student of the III year specialty "Law", Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine

LAND AS A SPECIAL OBJECT OF CIVIL RELATIONS

The article notes the peculiarities of the existing Ukrainian legislation concepts of "land" and "land plot" as well as provides a detailed analysis of the concepts of

© Orel Liliia, Bulychev Andrii, Oriekhov Oleksandr, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).21

"land" and "land plot". The object of legal relations is not land as a natural resource, but rather a plot of land, which is a separate and clearly defined part of the earth's surface with certain established boundaries. Land, as a natural resource, cannot be the object of property rights, like other natural objects without spatial boundaries, such as subsoil, atmospheric air, etc. Defining these concepts through the prism of the definition of a whole and a separate part, we define "land" as a solid object, while at the same time the concept of "land plot" is understood as the direct object of legal relations. According to this system, a plot of land corresponds to the general concept of "land, as land suitable for division into specific parts, with a certain target function. Determining the main difference between the definitions of these concepts is undeniably important, since these objects can be the subject of civil law agreements, which in turn require legal specifics.

Considering the legal status of the integrity of the real estate object and the land plot, we can say something about the practical significance of the creation of this automatic mechanism for the transfer of the right of ownership (use) to the land plot, caused by the acquisition of the right of ownership of the relevant real estate objects located on it. But regardless of the legal usefulness of these changes, they also have certain disadvantages. Having replaced the old norms with new ones, the legislator actually removes land plots encumbered by real estate objects from free legal circulation. Thus, forming an inseparable relationship between the land plot and the real estate located on it, in fact, due to which the transfer of rights to the purchaser of the real estate will be carried out automatically, without the need for an expression of will on the part of the previous owner. Considering this, it is worth noting that such a mechanism of automatic transfer of rights does not take into account the right of the owner to freely dispose of his property.

Touching on this topic, it is worth noting one more possible drawback, which, on the contrary, complicates the realisation of rights, namely the transfer of the right to superficies under a will, according to which the heirs inherit the ownership of the land plot by one person and the right to develop the land plot by another. In reality, such a mechanism leads to the emergence of certain obstacles to the realisation of the superficiary right since this procedure requires the agreement of the terms and conditions of this civil law agreement. The European Legal Institute does not define a will as the basis for establishing superficies, but rather defines superficies as an inherited right, the transfer of which occurs on the basis of the inheritance of a registered building right. Summarizing the results of the analysis, it should be noted that this mechanism will allow not only to solve problematic issues of domestic legislation, but also to bring Ukraine closer to European legal integration, taking into account the important steps on the way to the unification of domestic law with the standards of Western European neighbors.

Keywords: land, land plot, property right, inseparability of land plot and real estate, practice of the Supreme Court, superficies, European Union.

Отримано 11.10.2022

© Orel Liliia, Bulychev Andrii, Oriekhov Oleksandr, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).21

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.9

Барко Вадим Іванович,
доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-4962-0975
Остапович Володимир Петрович,
доктор юридичних наук, старший дослідник, завідувач
науково-дослідної лабораторії ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-9186-0801

РЕЗУЛЬТАТИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ АДАПТОВАНИХ ЗАРУБІЖНИХ ПСИХОДІАГНОСТИЧНИХ ОПИТУВАЛЬНИКІВ

У статті висвітлено результати експериментального дослідження, присвяченого психологічній стандартизації деяких адаптованих українською мовою методик психологічної діагностики індивідуальних особливостей працівників Національної поліції України (Каліфорнійського психологічного опитуальника і Опитувальника групових ролей Белбіна). Отримані в процесі психодіагностичного тестування оцінки були проаналізовані за допомогою статистичних методів з використанням програм Microsoft Excel та SPSS Statistics, що уможливило вивчення основних індивідуально-особистісних особливостей працівників Національної поліції України. За результатами проведеного дослідження встановлено, що адаптовані україномовні психодіагностичні опитувальники – це потужний психодіагностичний інструментарій для роботи з персоналом правоохоронних органів.

Ключові слова: *Національна поліція України, індивідуальні особливості, психологічна діагностика, професійна придатність, психодіагностичні опитувальники.*

Національна поліція України (НПУ) потребує суттєвого покращення роботи в напрямі вдосконалення системи психологічного вивчення персоналу. Упродовж останніх років науковці ДНДІ МВС України здійснювали україномовну адаптацію низки поширених зарубіжних діагностичних методик. Це дало можливість суттєво розширити можливості психологів НПУ в роботі з персоналом, покращити систему психологічного забезпечення діяльності поліції. Наразі робота продовжується, і в цій статті автори представляють результати стандартизації двох поширених зарубіжних психодіагностичних опитувальників – Каліфорнійського психологічного (CPI) і опитувальника групових ролей Белбіна (ОГБ), адже без результатів

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).22

стандартизації психолог не може бути впевнений у надійності отриманих висновків і сформульованого психологічного діагнозу.

Вітчизняні науковці (В. Барко, Ю. Бойко-Бузиль, О. Євдокимова, В. Остапович, І. Охріменко, В. Криволапчук, Л. Кирієнко, П. Макаренко, І. Пампура та ін.) протягом останніх років приділяли значну увагу питанням вдосконалення психодіагностичного інструментарію, який використовується з метою всебічного вивчення особистості працівників поліції [1–3; 9–12]. Дослідники адаптували українською мовою поширені зарубіжні тести, зокрема опитувальники Великої П'ятірки; Індивідуально-типологічний, толерантності до невизначеності Баднера, Джонса-Крендалла та інші. Психологи зарубіжних країн також займаються проблематикою психологічного вивчення особистості правоохоронців (Barrett G.V., Miguel R.F., Hurd J.M., Lueke S.B., Tan J.A., Cochraine R.E., Tett R., Vandecreek L., Ono, M., Sachau, D.A., Deal, W.P., Englert, D.R., Taylor, M.D., Chibnall, J.T., Detrick, P., Luebbert, M.C., Wolfe S.E., Mclean K., Rojek J., Alpert G.P., Smith M.R.) [9; 10; 12; 13; 14; 15]. Для дослідження персоналу поліції демократичних країн використовують різні методи й засоби – психодіагностичні методи (опитувальники NEO-FFI і NEO-PI (Costa & McCrae), Hogan Resonal Inventory (HPI); Californian Psychological Inventory (CPI); Working Readiness and Adaptation Profile (WRAP); Survey of Life Experience (SOLE); Invald Personality Inventory (IPI); Gilford-Zimmerman Temperament Survey (GZTS), Position Analysis Questionnaire (PAQ), та інші, спостереження, інтерв'ю, метод критичних інцидентів, факторний аналіз тощо [6-12]. Робота щодо адаптації зарубіжного діагностичного інструментарію на разі продовжується співробітниками лабораторії психологічного забезпечення Державного науково-дослідного інституту МВС України.

Метою дослідження є проведення стандартизації двох адаптованих українською мовою зарубіжних опитувальників – CPI і ОГБ.

Для досягнення мети потрібно виконати такі *завдання*: а) визначити методологію процедури проведення стандартизації б) здійснити тестування репрезентативної вибірки поліцейських; в) встановити тестові норми для вибірок жінок і чоловіків.

У цьому дослідженні вперше представлені результати стандартизації адаптованих зарубіжних опитувальників.

Дослідження проводилось упродовж 2022 року з охопленням більше чотирьохсот поліцейських за основними видами діяльності (патрульної, кримінальної поліції, дільничних офіцерів поліції, слідчих тощо), віком від 22 до 46 років, із 10 областей України; 77 % респондентів становили чоловіки. Спеціальні звання працівників поліції становили від капрала до полковника поліції. За результатами експертного оцінювання усі обстежені охарактеризовані як успішні працівники. Враховуючи обсяг обстежених поліцейських і генеральної сукупності, кількісний показник вибірки є репрезентативним (при довірчому рівні ймовірності 0,99 із теоретичною статистичною похибкою 0,01).

Методи дослідження: психологічна діагностика; опитування та інтерв'ювання поліцейських, експертне оцінювання, кореляційний і факторний аналіз. Статистич-

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).22

ний аналіз даних проводився з використанням програм Microsoft Excel та SPSS Statistics.

Як відомо, стандартизація – це однаковість процедури проведення та оцінки виконання психологічного тесту. Вона розглядається у двох планах: як вироблення єдиних вимог до процедури експерименту та як визначення єдиного критерію оцінки результатів. На етапі розробки тесту процедура стандартизації включає три етапи: 1) створення єдиної процедури тестування; 2) створення одноманітної інтерпретації одержаних результатів; 3) визначення норм виконання тесту.

З метою створення одноманітної процедури тестування дотримувалась низка умов. Перед початком тестування проводилася підготовча робота: респондентам пропонувався стимульний матеріал опитувальників і повідомлялися призначення і мета тестування, роз'яснювалася інструкція. При тестуванні дотримувалися загальні умови: приміщення було просторим, провітреним, добре освітленим; інструкції повідомлялися за єдиним стандартом, письмово; текст інструкції був чітким і зрозумілим; стимульний матеріал був стандартним для всіх респондентів; перед початком роботи враховувався вплив ситуаційних чинників (втома або напруження респондентів); у процесі тестування жодному респонденту не надавалось переваг перед іншими; тестування проводилось в однакових умовах; часові обмеження для всіх були ідентичним; психодіагностична методика також відповідала загальним вимогам: простота і низька трудомісткість; лаконічність, точність і зрозумілість інструкції та тверджень; відносна простота обрахунків отриманих результатів.

Одноманітність інтерпретації досягалась за допомогою опрацювання отриманої від респондентів інформації за допомогою однакових "ключів" до тестів. Норми виконання тесту встановлювались на репрезентативних вибірках поліцейських – жінок і чоловіків з використанням необхідних статистичних розрахунків.

Розглянемо результати стандартизації адаптованого *Каліфорнійського психологічного опитувальника (CPI-U).*

За допомогою CPI-U проведено обстеження 380 працівників патрульної і кримінальної поліції, а також дільничних офіцерів НПУ (288 чоловіків і 92 жінок), спеціальні звання респондентів коливались від капрала до полковника поліції. Кількісний показник вибірки був репрезентативним (при довірчому рівні ймовірності 0,95 із теоретичною статистичною похибкою 0,05).

Отримані в процесі психодіагностичного тестування оцінки були проаналізовані за допомогою статистичних методів з використанням програм Microsoft Excel та SPSS Statistics.. Аналіз середніх значень, стандартного відхилення, моди і медіани виявив наявність закону нормального розподілу за усіма наведеними шкалами. Це дає можливість використовувати при аналізі результатів тестування стандартний набір статистичних методів програм Excel та SPSS. У табл. 1 і 2 наведено середньонормативні та інші статистичні показники за методикою CPI, отримані на загальній вибірці.

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).22

Таблиця 1

Статистичні показники, отримані в процесі тестування працівників поліції (*загальна вибірка, чоловіки. N = 288*)

Показ-ники	Категорії та шкали CPI																			
	1. Відносини з іншими							2. Управління собою							3. Когнітив-ний стиль			4. Особистісні характеристики		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
X	7,35	6,14	7,71	7,0	7,50	9,05	5,10	6,24	6,45	8,0	4,55	8,87	8,13	6,67	7,58	8,33	5,80	6,0	5,04	4,61
□	2,38	3,60	2,26	2,95	2,77	2,85	3,15	3,28	3,22	3,40	2,67	3,05	3,46	2,98	2,57	3,77	2,65	3,51	2,75	2,86
меді-ана	7	6	7	7	7	9	6	6	6	8	4	9	8	7	7	8	6	6	5	5
мода	7	6	8	8	7	9	5	6	7	9	5	9	8	6	8	8	6	6	5	4

За результатами тестування жінок зафіксовано вищі показники за шкалами четвертої категорії "Особистісні характеристики" (18–20), що може пояснюватись тенденцією до їх більшої проникливості, гнучкості і сензитивності у порівнянні з чоловіками. Також жінки продемонстрували менші індекси за шкалами стенічної групи 1–6, що означає їх меншу схильність до домінування, лідерства, спонтанності, незалежності.

Таблиця 2

Статистичні показники, отримані в процесі тестування працівників поліції (*загальна вибірка, жінки. N = 92*)

Показ-ники	Категорії та шкали CPI																			
	1. Відносини з іншими							2. Управління собою							3. Когнітив-ний стиль			4. Особистісні характерис-тики		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
X	6,37	6,05	6,50	5,78	6,75	9,02	6,45	9,24	5,11	9,08	6,34	7,55	8,37	9,12	7,11	9,35	6,60	6,4	6,30	7,80
□	2,30	3,28	2,26	2,40	3,38	2,03	3,02	2,98	2,21	3,32	3,07	2,55	3,13	2,45	2,15	3,85	3,32	3,01	3,40	2,50
медіа-на	6	6	7	6	7	9	6	9	5	8	6	8	8	9	7	9	6	6	6	7
мода	6	6	6	6	7	9	5	8	5	9	5	7	8	9	8	9	6	6	5	7

Розподіл балів для усіх вибірок перевірявся за допомогою використання критерію Колмогорова–Смірнова. Розрахунки дозволили зробити висновок про те, що розподіл балів за шкалами опитувальника загалом відповідає нормальному (p=0,01). Порівняння результатів тестування за методикою CPI у різних підрозділах поліції (патрульні, дільничні офіцери, оперуповноважені) не виявлено значимих відмінностей (середні значення достовірно не відрізнялися). Таким чином, отримані

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2022

середньонормативні показники для загальної вибірки можна вважати еталонними при опитуванні поліцейських різних підрозділів НПУ. Розрахунки показують, що коридор можливих значень за шкалами методики CPI становить від 0 до 12,0 балів), коридор середніх значень становить 5,0–9,0 балів. Бали нижче та вище зазначеного коридору вважаються низькими та високими відповідно.

При вивченні валідності відповіді обстежуваних факторизувались методом головних компонент з подальшим варимакс-обертанням. У процесі стандартизації україномовної версії CPI отримано чотирифакторну структуру, що за змістом збіглася з очікуваною. Відсоток поясненої дисперсії становив 14,7; 12,3; 10,5; 7,4 відповідно для категорій "Відносини з іншими", "Управління собою", "Когнітивний стиль", "Особистісні характеристики". У розробленій нами версії чотири фактори пояснили в сумі 53,7 % загальної дисперсії перемінних.

У табл. 3 наведено середньонормативні показники за методикою CPI (загальна вибірка). Отримані показники на вибірці успішних працівників поліції свідчать про деяке розходження "базових" та "емпіричних" оцінок за даною методикою.

Таблиця 3

Порівняння середньонормативних показників, отриманих у процесі адаптації CPI

а) емпіричні статистичні дані для чоловіків і жінок (в % від максимальної кількості; *N = 380*)

Показ-ники	Категорії та шкали CPI																			
	1. Відносини з іншими							2. Управління собою							3. Когнітив-ний стиль			4. Особистісні характеристики		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
M	*61,2*	51,2	64,2	*58,3*	*62,5*	*75,0*	*42,5*	53,0	53,7	*66,6*	54,0	*70,9*	*67,7*	*55,5*	53,1	*59,4*	54,1	44,1	43,0	*38,4*
□	10,1	11,7	12,4	10,9	*13,6*	*15,8*	9,0	10,7	12,8	14,5	11,6	13,6	12,3	13,1	13,9	14,0	*11,2*	*12,3*	11,0	9,5

б) базові статистичні дані (за даними розробників CPI) (в % від максимальної кількості)

Шкали ІТО	Категорії та шкали CPI																			
	1. Відносини з іншими							2. Управління собою							3. Когнітив-ний стиль			4. Особистісні характери-стики		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
M	*55,2*	50,5	66,1	*51,6*	*45,6*	*57,3*	*58,8*	58,7	59,4	*57,8*	60,6	*58,7*	*55,2*	*62,3*	55,1	*48,0*	51,8	46,5	42,7	*56,8*
□	10,0	11,1	13,7	11,5	*11,2*	*14,9*	10,7	12,3	11,4	13,1	13,5	12,3	14,1	12,9	12,2	13,7	*12,3*	*12,2*	11,5	11,9

Примітка: курсивом виділено показники, за якими зафіксовано статистично значущі відмінності (p = 0,01).

Враховуючи інформацію, наведену в таблиці, можна зробити висновок про те, що за багатьма шакалами CPI наявні відмінності між базовими даними,

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2022

представленими у авторських дослідженнях американських психологів, і тими, що отримані внаслідок нашого емпіричного дослідження. Так, середні показники за шкалами стенічного типу реагування 1–6 у середовищі працівників поліції дещо вищі від тих, які отримані американськими дослідниками. Також, за показниками деяких шкал гіпостенічного типу (9; 11; 15; 20), середньонормативні показники працівників поліції є нижчими від базових (p=0,01). Такі результати можна пояснити тим, що для поліцейських має бути характерною наявність стенічних особистісних рис, оскільки функціональні обов'язки потребують від них високої працездатності, лідерських якостей, стресостійкості, сміливості, активності, незалежності, спонтанності і рішучості. Поліцейські не схильні підкорятися, уникати відповідальності. Отримані значення шкал свідчать про критичність при оцінці професійних ситуацій, високу самооцінку, упевненість у собі.

Високі середні значення за шкалою 16 відображають виражену мотивацію досягання через незалежність, високий рівень домагань. Доволі високі оцінки за шкалою "Інтелектуальна ефективність" вказують на гнучкість мислення, хорошу научуваність, творчий потенціал. Водночас невисокі середні значення за шкалами 18–20 свідчать про те, що поліцейським незначною мірою притаманні риси гіпостенічного типу реагування – сензитивність, проникливість, гнучкість. Отримані дані загалом підтверджують раніше отримані результати з використанням інших психодіагностичних методик.

Розглянемо результати стандартизації опитувальника Белбіна (ОГБ).

Дослідження проводилось з охопленням тестуванням 450 поліцейських різних підрозділів (патрульної, кримінальної поліції, дільничних офіцерів поліції), віком від 20 до 45 років) із десяти областей України; 310 осіб становили чоловіки, 140 – жінки. Спеціальні звання респондентів коливались від капрала до полковника поліції. Кількісний показник вибірки був репрезентативним (при довірчому рівні ймовірності 0,95 із теоретичною статистичною похибкою 0,05). Статистичний аналіз даних проводився з використанням програм Microsoft Excel та SPSS Statistics.

Опитування 450 поліцейських зазначених підрозділів і порівняння отриманих результатів із експертною оцінкою керівників підрозділів дозволило встановити таке (табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл поліцейських різних підрозділів за виконуваними в команді ролями (%)

	Шеф	Організатор	Мозковий центр	Контролер	Дослідник	Трудоголік	Координатор	Фінішер
КП	13	9	10	6	21	22	9	10
ПП	12	10	11	10	20	18	12	7
ДОП	14	11	9	8	19	20	7	12
Середнє значення	13	10	10	8	20	20	9	10

Примітка: КП – кримінальна поліція; ПП – патрульна поліція; ДОП – дільничні офіцери поліції.

Наведені в таблиці розрахунки свідчать про те, що найпоширенішими ролями в усіх підрозділах є "трудоголіки", "дослідники", "шефи", "мозкові центри",

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2022

"організатори" і "фінішери" (середні значення розподілу поліцейських за ролями у підрозділах відповідно 20 %; 20 %; 13 %; 10 %, 10 %, 10 %. Далі за частотою вибору йдуть такі ролі, як "координатор" (9 %) і "контролер" (8 %).

Таким чином, найбільше опитаних (20 %) виконують важливу у підрозділах поліції роль "трудоголіка", що свідчить про такі риси, як старанність, консервативність, обов'язковість, організаційні здібності, практичність, самодисципліну і працелюбність. Стільки ж опитаних виконують роль "дослідника", яка також є типовою для поліції, та передбачає наявність екстравертованості, ентузіазму, допитливості, комунікабельності, активності, здатності контактувати з людьми і досліджувати щось нове, схильності до диспутів. Третьою за частотою вибору є роль "шефа", яка свідчить про тенденцію працівників до відповідальності, дисциплінованості, самоорганізованості і самоконтролю, стриманості і упевненості в собі. Десятій частині опитаних притаманні: роль "організаторів" з такими рисами, як дружність, динамічність, напруженість, готовність діяти, чутливість. Найменша кількість обстежених схильні до ролі "контролерів" (8 %) – стриманих, поміркованих, неемоційних, проникливих, здатних реально оцінювати події.

У таблиці 5 представлений рольовий розподіл у вибірках чоловіків і жінок.

Таблиця 5

Розподіл загальної вибірки поліцейських за виконуваними в команді ролями (%)

	Шеф	Організатор	Мозковий центр	Контролер	Дослідник	Трудоголік	Координатор	Фінішер
Чоловіки (n=310)	15	*12*	*16*	6	23	17	*7*	*4*
Жінки (n=140)	11	*6*	*8*	7	17	24	*13*	*14*

Примітка. Курсивом виділені показники, за якими зафіксовано статистично достовірні відмінності (p=0,01).

Як бачимо, жінки менш схильні до виконання керівних функцій (11 % проти 15 % у чоловіків), а також ролей організатора (6 % проти 12 %), мозкового центру (8 % проти 16 %), дослідника (17 % проти 23 %). Натомість вони частіше виявляють бажання до виконання рольових функцій трудоголіка (24 % проти 17 %), координатора (13 % проти 7 %) і фінішера (14 % проти 14 %).

Слід зазначити, що у підрозділах патрульної поліції 82 % результатів опитування підтверджено експертною оцінкою керівників; у підрозділах кримінальної поліції і дільничних офіцерів цей показник становить 85 % і 87 % відповідно. Отже, значення 84,6 % можна вважати показником критеріальної валідності опитувальника (за критерієм експертної оцінки). Таким чином, проведене дослідження підтвердило можливість і доцільність використання опитувальника Белбіна в поліції з метою підбору оптимального складу підрозділу, який би включав в себе представників різних ролей.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що адаптовані україномовні варіанти опитувальників СРІ і ОГБ – це потужний психодіагно-

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).22

стичний інструмент для роботи з персоналом Національної поліції України. Опитувальники уможливлюють комплексну психологічну діагностику індивідуально-особистісних властивостей працівників, а також схильності до виконання у команді (підрозділі) однієї (або декількох одночасно) групових ролей – "шефа", "організатора", "мозкового центру", "контролера", "дослідника", "трудоголіка", "координатора команди" і "фінішера". За даними проведеного дослідження, адаптовані опитувальники характеризуються задовільними показниками надійності, валідності, внутрішньої узгодженості тощо. Виконання респондентами запропонованих в україномовному опитувальнику завдань не потребує значних часових витрат. Здійснене тестування репрезентативної вибірки працівників НПУ з використанням перекладених текстів та інструкцій адаптованих зарубіжних психодіагностичних методик, за результатами якого отримані статистичні середньонормативні дані для вибірки жінок і чоловіків. Отримані дані відповідають встановленим вимогам до психодіагностичного інструментарію та свідчать про можливість використання адаптованих методик у психодіагностичній роботі психологів системи МВС. Отже, перед психологами відкриваються додаткові можливості для покращення психологічного забезпечення працівників поліції. Використання стандартизованих методик допоможе психологам НПУ сформулювати обґрунтований прогноз щодо ефективності професійної діяльності поліцейських при проведенні професійного добору і призначенні осіб на посади і таким чином підвищити ефективність психологічного супроводу службової діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Національну поліцію: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41 (від 09.10.2015). Ст. 379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення: 21.01.2019).

2. *Барко В.І., Криволапчук В.О., Остапович В.П.* Психолого-правові засади вдосконалення професійного відбору персоналу Національної поліції України. Психологічний часопис. Науковий журнал. № 1. Вип. 21. 2019. С. 22–40.

3. Методики психологічної діагностики індивідуально-психологічних особливостей працівників Національної поліції України: методичні рекомендації / В.О. Криволапчук, А.С. Сизоненко, В.П. Остапович, В.І. Барко. Київ: ДНДІ МВС України, 2020. 140 с.

4. *Allport G.W.* (1967) Pattern and growth in personality. NY.: Holt, Rinehart & Winston, 593 p.

5. *Bouchard C., Blair S.N., Haskell W.L.* (2007). Physical activity and health. Champaign: Human Kinetics, 410 p.

6. *Cochraine R. E., Tett R., Vandecreek L.* (2003). Psychological Testing and the Selection of Police OfficersA National Survey. *Criminal Justice and Behavior.* № 30(5). P. 511–537. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/247743668 (дата звернення: 03.02.2020).

7. *Dunnette M.D., Borman W.C.* (1979). Personnel Selection and Classification Systems. Annual Review of Psychology. Vol. 30. № 1. P. 477–525.

8. *Barrett G.V., Miguel R.F., Hurd J.M., Lueke S.B., Tan J.A.* (2003). Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. *Public Personnel Management.* Vol. 32. № 4.

9. *Barko V., Beck A., Tatarenko A.* (2002). Developing of Police Management Training in Post-Soviet Societies: Understanding the Context and setting the Agenda. Police Quarterly. Vol. 5. № 4. P. 447–469.

10. *Barko, V., Okhrimenko, I., Medvediev, V., Vagina, O., & Okhrimenko, S.* (2020). Professional Psychological Profile of a Modern Patrol Officer as the Basis of Efficient Official Activities. *Postmodern Openings*, 11(3), 01-19.

11. *Barko, V., Okhrimenko, I., Ostapovich, V., Medvediev, V., & Sprynchuk, S.* (2020). Professional psychological potential of a modern police manager as the basis for the formation of an effective managerial system. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(11), 203–214.

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2022

12. *Ostapovich, V., Barko, V., Okhrimenko, I., Yevdokimova, O., Ponomarenko, Y., Prontenko, K., Antonova, O., Sydorchuk, N., Sokolovskyi, O., & Bloshchynskyi, I.* (2020). Psychological Profile of Successful Criminal Police Officer. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(3), 120–133.

13. *Corr, P.J., Perkins, A.M.* (2006). Cognitive ability as a buffer to neuroticis m: Churchill'secret weapon? *Personality and Individual Differences*, Vol. 40, Issue 1: 39–51.

14. *Sanders, B.A.* (2008). Using personality traits to predict police officer performance". *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*. 31(1): 129–47.

15. *Pleban, R.J., Allentoff, H.L., Thompson, T.J.* (1989). Preliminary Assessment of Selected Predictors of Special Forces Qualification Course Success. Alexandria: *U.S. Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences*, Research Report № 1539.

REFERENCES

1. Pro Natsionalnu politsiiu. "About the National Police: Law of Ukraine dated 10.12.2015 No 889-VIII". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. No 40–41 (October 9, 2015). Art. 379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (Date of Application: 21.01.2019) [In Ukrainian].

2. *Barko V.I., Kryvolapchuk V.O., Ostapovych V.P.* (2019). Psykholoho-pravovi zasady vdoskonalennia profesiinoho vidboru personalu Natsionalnoi politsii Ukrainy. "Psychological and legal principles of improving the professional selection of personnel of the National Police of Ukraine". Psychological magazine. Scientific journal. No 1. Issue 21. P. 22–40. [In Ukrainian].

3. Metodyky psykholohichnoi diahnostyky indyvidualno-psykholohichnykh osoblyvostei pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy: metodychni rekomendatsii. "Methods of psychological diagnosis of individual and psychological characteristics of employees of the National Police of Ukraine: methodological recommendations" / Kryvolapchuk V.O., Syzonenko A.S., Ostapovych V.P., Barko V.I. Kyiv: State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, 2020. 140 p. [In Ukrainian].

4. *Allport G.W.* (1967). Pattern and growth in personality. N.Y.: Holt, Rinehart & Winston. 593 p. [In English].

5. *Bouchard C., Blair S.N., Haskell W.L.* (2007). Physical activity and health. Champaign: Human Kinetics. 410 p. [In English].

6. *Cochraine R.E., Tett R., Vandecreek L.* (2003). Psychological Testing and the Selection of Police OfficersA National Survey. Criminal Justice and Behavior. No 30(5). P. 511–537. URL: https://www.researchgate.net/publication/247743668 (Date of Application: 03.02.2020). [In English].

7. *Dunnette M.D., Borman W.C.* (1979). Personnel Selection and Classification Systems. Annual Review of Psychology. Vol. 30, No 1. P. 477–525. [In English].

8. *Barrett G.V., Miguel R.F., Hurd J.M., Lueke S.B., Tan J.A.* (2003). Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. Public Personnel Management. Vol. 32. No 4. [In English].

9. *Barko V., Beck A., Tatarenko A.* (2002). Developing of Police Management Training in Post-Soviet Societies: Understanding the Context and setting the Agenda. Police Quarterly. Vol. 5. No 4. P. 447–469 [In English].

10. *Barko V., Okhrimenko I., Medvediev V., Vagina O., & Okhrimenko S.* (2020). Professional Psychological Profile of a Modern Patrol Officer as the Basis of Efficient Official Activities. Postmodern Openings, 11(3). P. 01–19. [In English].

11. *Barko V., Okhrimenko I., Ostapovich V., Medvediev V., & Sprynchuk S.* (2020). Professional psychological potential of a modern police manager as the basis for the formation of an effective managerial system. International Journal of Applied Exercise Physiology, 9(11), P. 203–214. [In English].

12. *Ostapovych V., Barko V., Okhrimenko I., Yevdokimova O., Ponomarenko Y., Prontenko K., Antonova O., Sydorchuk N., Sokolovskyi O., & Bloshchynskyi I.* (2020). Psychological Profile of Successful Criminal Police Officer. International Journal of Applied Exercise Physiology, 9(3), P. 120–133. [In English].

13. *Corr P.J., Perkins A.M.* (2006). Cognitive ability as a buffer to neuroticis m: Churchill'secret weapon? Personality and Individual Differences, Vol. 40, Issue 1: 39–51 [In English].

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2022

14. *Sanders B.A.* (2008). Using personality traits to predict police officer performance. Policing: An International Journal of Police Strategies & Management. 31(1): 129–47 [In English].
15. *Pleba R.J., Allentoff H.L., Thompson T.J.* (1989). Preliminary Assessment of Selected Predictors of Special Forces Qualification Course Success. Alexandria: U.S. Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences, Research Report No 1539 [In English].

UDC 159.9

Barko Vadym,
Doctor of Psychological Sciences, Professor, Main Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-4962-0975
Ostapovych Volodymyr,
Doctor of Juridical Sciences,
Senior Researcher, Head of the Research Laboratory,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9186-0801

RESULTS OF THE STANDARDIZATION OF ADAPTED FOREIGN PSYCHODIAGNOSTIC QUESTIONNAIRES

The article is devoted to the coverage of the results of an experimental research devoted to the psychological standardization of some psychological diagnostic techniques of individual characteristics of the employees of the National Police of Ukraine, in particular the California Psychological Questionnaire and the Belbin Group Roles Questionnaire, adapted in the Ukrainian language. The results of testing of a representative sample of police officers (criminal investigation officers, police patrol officers; pre-trial investigation agencies; district police officers) are presented. Estimates obtained in the process of psychodiagnostic testing were analyzed using statistical methods using Microsoft Excel and SPSS Statistics programs, which allowed the study of the main individual-personal characteristics of the employees of the National Police of Ukraine. The mentioned psychological peculiarities determine the level of a person's professional fitness for work according to the criteria of personal characteristics and peculiarities of interpersonal interaction. The article presents average normative indicators for a sample of police officers (women and men), as well as the results of comparison with the basic data for each questionnaire. According to the results of this study we found, that the adapted Ukrainian-language psychodiagnostic questionnaires represent a powerful psychodiagnostic tool for working with law enforcement personnel. The data obtained meet the established requirements for psychodiagnostic tools and testify to the possibility of using the adapted techniques in psychodiagnostic work of psychologists of the Ministry of Internal Affairs. Thus, the practical psychologists of the National Police have additional possibilities to improve the psychological support of the personnel.

Keywords: National Police of Ukraine, individual characteristics, psychological diagnosis, professional suitability, psychodiagnostic questionnaires.

Отримано 03.10.2022

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2022

УДК 159.99:351.74

Пампура Ігор Іванович,
старший науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-7202-1391
П'янківська Людмила Володимирівна,
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-9086-271X

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

У статті висвітлено проблематику мотивації професійної діяльності поліцейських. Здійснено теоретичний аналіз сучасних підходів до професійної мотивації та рівнів її формування. Представлено результати емпіричного дослідження щодо вивчення мотиваційної компоненти у професійній діяльності поліцейських поліції охорони. Визначено ступінь задоволення основних потреб та наявність актуальних потреб у поліцейських відповідно до напряму їх професійної діяльності. За результатами проведеного аналізу побудовано усереднений профіль мотиваційної готовності поліцейських поліції охорони до виконання професійних завдань. Надано рекомендації щодо поліцейського менеджменту, його впливу на формування продуктивної мотивації персоналу та створення механізмів управління цим процесом.

Ключові слова: *мотивація, потреби, мотиви, професійна діяльність, працівники поліції, мотивування, поліцейський менеджмент.*

Професійна діяльність працівників поліції здійснюється в умовах складної системи суб'єктно-об'єктних відносин. Їх ефективність забезпечується всією системою психологічної організації особистості працівника, ключове місце у якій займає мотивація.

Мотив проявляється з різною силою залежно від конкретних життєвих обставин, впливу інших людей, часових показників та інших факторів. Спонукальна сила окремих мотивів іноді може змінюватися під впливом різних соціальних і психологічних факторів. Мотивація організовує цілісну поведінку, підвищує професійну активність, істотно впливає на формування мети і вибір шляхів її досягнення і суттєво впливає на весь процес генезису психологічної системи діяльності [1, с. 30].

Під формуванням мотивації особистості у психологічний науці розуміється спеціально організований, цілеспрямований, комплексний процес появи кількісних та якісних змін у мотиваційних характеристиках особистості, передусім – інтересу до професійної діяльності та віри у власні здібності.

Професійна мотивація має два рівні: перший формується до початку практичного виконання службово-трудових функцій і завдань, другий –

© Pampura Ihor, Piankivska Ludmyla, 2022

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).23

безпосередньо під час проходження служби. Мотиваційна готовність є своєрідним орієнтиром професійної поведінки, визначає сенс і значимість професійних дій, забезпечує ефективну професійну адаптацію, самореалізацію та саморозвиток.

Центральним питанням у дослідженні особливостей мотивації працівників поліції до професійної діяльності є вивчення усвідомлених мотивів, здатних активізувати власну поведінку у цій діяльності. Комплексність, теоретична і практична значущість проблеми мотивів професійної діяльності визначили широту та інтенсивність її дослідження не лише у психології, а й у інших галузях науки (правознавстві, педагогіці, соціології, менеджменті тощо) [2].

Дослідженню проблем розвитку мотивації професійної діяльності правоохоронців у своїх роботах приділяли увагу: М. Ануфрієв, В. Андросюк, Л. Балабанова, О. Бандурка, В. Барко, С. Бочарова, В. Васильєв, Н. Євдокимова, І. Жданова, О. Землянська, Л. Казміренко, Н. Ковальчишина, В. Криволапчук, П. Макаренко, А. Москаленко, Г. Попова, О. Роша, Н. Сергієнко, О. Столяренко, О. Тімченко, С. Яковенко та ін.

Можемо констатувати, що попри чималу кількість напрацювань у цій сфері, низка актуальних завдань із вказаної тематики досі не розв'язана. Досліджень мотиваційної сфери особистості поліцейського, з огляду на специфіку діяльності різних служб та регіонів, майже не проводилось.

Сучасна поліція охорони як складова частина Національної поліції України динамічно розвивається, виконуючи свої професійні обов'язки щодо захисту майна та життя громадян від злочинних посягань. Професійна діяльність поліції охорони пов'язана з виконанням низки важливих правоохоронних завдань і висуває підвищені вимоги до індивідуально-психологічних особливостей та професійних компетентностей поліцейських.

Враховуючи особливості професійної діяльності поліцейських поліції охорони, специфіку тематики статті та з метою кращого представлення ключових аспектів проблеми у роботі було застосовано комплекс взаємопов'язаних наукових методів: аналіз та синтез, узагальнення наукових джерел, психологічна діагностика, систематизація, моделювання, а також методи математичної статистики.

У процесі опрацювання психодіагностичних методик для визначення особливостей мотивації професійної діяльності ми відібрали такі методики, що ґрунтовно та всебічно розкривають предмет нашого дослідження. Відібраний психодіагностичний інструментарій структуровано за критерієм взаємодоповнення, що дає можливість оптимально дослідити особливості мотивації у професійній діяльності поліцейських. Крім того, особливу увагу нами було приділено таким важливим характеристикам, що стосуються точності та коректності вимірювального інструментарію, як надійність і валідність.

У дослідженні застосовано такі психодіагностичні методики: "Методика діагностики ступеня задоволення основних потреб В. Скворцова (за теорією А. Маслоу)" [4] та "Мотиваційний профіль особистості (тест Річі–Мартіна)" [3]. Статистична обробка отриманих результатів емпіричних даних проводилася за допомогою застосування стандартизованого пакету програм *IBM SPSS Statistics 26.0*.

© Pampura Ihor, Piankivska Ludmyla, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).23

Методика діагностики ступеня задоволення основних потреб В. Скворцова сприяла визначенню ступеня задоволення основних потреб поліцейських [4]. В основу методики покладена концепція ієрархії потреб А. Маслоу і структурний підхід до вивчення мотивації соціальної активності молоді О. Соколової. Водночас базові потреби за А. Маслоу автор методики замінив на матеріальні, бо вважає, що вони є найважливішим засобом реалізації базових потреб у сучасному соціумі. Застосована методика ґрунтується на процедурі ранжування основних потреб, що дає змогу вибудувати мотиваційну систему потреб працівника поліції в професійному середовищі.

За результатами проведеного тестування підраховується загальна сума набраних балів за ключем та здійснюється інтерпретація потреб: матеріальні потреби; потреби в безпеці; потреби в любові і приналежності; потреби у визнанні; потреби у самоактуалізації. Також отримані дані дають змогу визначити ступені вираження групи потреб: задоволення, часткового задоволення та незадоволення.

Методика "Мотиваційний профіль особистості (тест Річі–Мартіна)" застосовувалася з метою встановлення актуальних потреб працівника поліції в процесі професійної діяльності [3, с. 124]. Методика розроблена у 2004 році Ш. Річі та П. Мартіном. Теоретичним підґрунтям мотивації автори уважають задоволення потреб людини в процесі професійної діяльності. Вони виокремили 12 базових потреб: висока заробітна плата; хороші умови праці; чітка структурувана робота; соціальні контакти; підтримка довгострокових взаємин; визнання; складні цілі і їх досягнення; впливовість та влада; різноманітність; креативність; самовдосконалення та цікава, суспільно корисна праця. Безпосередньо поєднання актуальних потреб особистості утворює мотиваційний профіль, демонструє відносну значущість кожної потреби.

Тестування за методикою здійснюється шляхом ранжування 4 варіантів відповідей на 33 твердження. За результатами тестування вираховується сума балів за ключем і визначається кількісний показник їх значущості для особистості.

Емпіричне дослідження особливостей мотивації професійної діяльності поліцейських проведено серед поліцейських поліції охорони (далі – поліцейських). Об'єм вибірки дослідження склали 269 поліцейських віком від 19 до 47 років (середній вік – 30,8 років) зі стажем роботи від 1 місяця до 25 років (середній стаж – 9,3 роки). Під час формування вибіркової сукупності ми дотримувалися вимог до її змістовності та еквівалентності.

У межах нашого дослідження проаналізуємо особливості мотивації поліцейських за допомогою методики діагностики ступеня задоволення основних потреб В. Скворцова. Установлено, що у вибірці, яка досліджувалася, домінуючим є середньогруповий показник потреби у безпеці працівників поліції (26,06 б), що тісно відгукуються з реаліями сьогодення і чого прагне кожна людина, що проживає в Україні (табл. 1). Подальший аналіз засвідчив вираженість ще таких потреб у поліцейських, як: матеріальні (25,77 б); у визнанні (24,33), у самоактуалізації (22,86) та соціальні (22,24).

© Pampura Ihor, Piankivska Ludmyla, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).23

Таблиця 1

Показники потреб працівників поліції

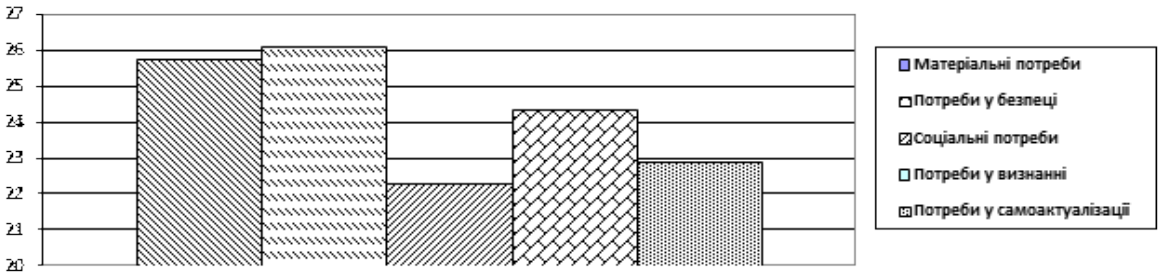

Заслуговує на увагу і розподіл потреб працівників поліції за ступенем їх вираженості, що подані у табл. 2. Констатовано, що загалом усі потреби поліцейських є частково задоволеними (від 53,90 % до 63,57 %).

Таблиця 2

Ступінь вираженості потреб у працівників поліції, що впливають на професійну діяльність (% від загальної кількості поліцейських)

Потреби	Ступінь вираженості		
	Задоволення	Часткове задоволення	Незадоволення
Матеріальні потреби	7,06 (19)	59,48 (160)	33,46 (90)
Потреби в безпеці	8,18 (22)	53,90 (145)	37,92 (102)
Соціальні потреби	18,58 (50)	59,11 (159)	22,31 (60)
Потреби у визнанні	8,55 (23)	63,57 (171)	27,88 (75)
Потреби в самоактуалізації	15,24 (41)	59,85 (161)	24,91 (67)

Нами констатовано, що потреби у безпеці працівників поліції є значущими та найменш задоволеними. Як видно із табл. 2, у 37,92 % поліцейських ця потреба викликає незадоволення, у 53,90 % – визначається як частково задоволеною, а у 8,18 % поліцейських є задоволеною. У професійній діяльності зазначена потреба може виявлятися у прагненні зміцнити власне становище, мати відчуття захищеності, стабільності, а також уникненні неприємностей.

Матеріальні потреби у 33,46 % поліцейських є незадоволеними, у 59,48 % – частково задоволені і тільки у 7,05 % працівників поліції є задоволеними. Ця потреба виражається у поліцейських прагненням до кращого матеріального забезпечення й забезпечення власного комфорту і добробуту.

Потреби у визнанні є незадоволеними у 27,88 % осіб, частково задоволеними – у 63,57 % поліцейських, задоволеними – у 8,55 %. У незадоволених професійною діяльністю поліцейських вона виражається прагненням досягнути власного визнання і поваги інших, підвищенням рівня професійної майстерності та компетентності, досягненням певних успіхів, а також – впливовості.

Виявлено, що потреби в самоактуалізації є незадоволеними у 24,91 %, частково задоволеними – у 59,85 % осіб, а в 15,24 % є задоволеними. Невдоволеність

© Pampura Ihor, Piankivska Ludmyla, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).23

характеризуються безпосереднім прагненням поліцейських повніше розвивати професійні компетентності, й реалізовувати себе як професіонала.

У поліцейських соціальні потреби є незадоволеними у 22,31 % осіб, частково задоволеними у 59,11 % та у 18,58 % – задоволені. Незадоволеність цих потреб вказує на те, що у таких поліцейських наявне бажання мати добрі стосунки з колегами, мати добрих друзів, сформувати власне коло спілкування й віднайти приналежність до певної групи.

Отже, можна констатувати, що у групі поліцейських поліції охорони, що досліджуються, найбільшою є потреба у безпеці. Потребують детальнішого аналізу та уваги керівництва щодо можливого вирішення матеріальні питання. Для подальшого якісного психологічного супроводу значущими є такі потреби, як: безпека, визнання, самоактуалізація та соціальні потреби.

За допомогою методики "Мотиваційний профіль особистості (тест Річі-Мартіна)" установлено особливості задоволення потреб працівника поліції в процесі їх професійної діяльності (рис. 1).

Проведений аналіз отриманих результатів засвідчує вираженість у структурі мотивації поліцейських таких домінуючих потреб: у високій заробітній платі та матеріальній винагороді (M = 40,80), у цікавій, суспільно корисній праці (M = 36,70), в чіткому структуруванні роботи (M = 36,14), у визнанні з боку інших (M = 32,43), у самовдосконаленні та розвитку (M = 31,16).

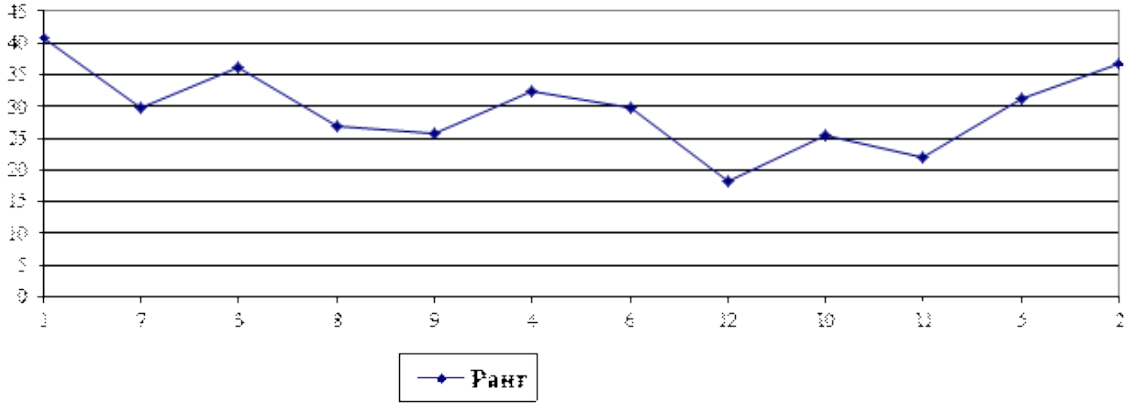

Рис. 1. Основні потреби працівників поліції у процесі виконання професійної діяльності

Примітка. Ранги: 1 – потреба у високій заробітній платі та матеріальній винагороді; 2 – потреба у цікавій, суспільно корисній праці; 3 – потреба в чіткому структуруванні роботи; 4 – потреба у визнанні з боку інших; 5 – потреба у самовдосконаленні та розвитку; 6 – потреба ставити для себе сміливі, складні цілі та досягати їх; 7 – потреба в хороших умовах праці; 8 – потреба в соціальних контактах; 9 – потреба формувати і підтримувати довгострокові, стабільні стосунки; 10 – потреба в різноманітності, змінах; 11 – потреба бути креативним; 12 – потреба у впливовості та владі.

Мотивація поліцейських з домінуючими потребами у високій заробітній платі та матеріальній винагороді (M = 40,80) вказує, що вони прагнуть до належного матеріального забезпечення, докладаючи належні зусилля. Можна вважати, що їх мотивація залежить від дотримання чіткого причинно-наслідкового зв'язку між їх прикладеними зусиллями та винагородою. Водночас вона може вказувати на прояви можливого з'ясування справедливого рівня винагороди, відповідності професійного рівня і оплати праці та ін.

© Pampura Ihor, Piankivska Ludmyla, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).23

Потреба у суспільно корисній праці у поліцейських, що досліджуються, (M = 36,70) засвідчує, що для працівників вона має достатньо пріоритетне значення відносно інших потреб. Необхідні безпосередні зусилля керівника у належній організації професійної діяльності підлеглих задля належного її підтримання та стимулювання.

Потреба в чіткому структуруванні роботи (M = 36,14) поліцейських вказує на важливості для них чіткості, необхідності дотримання встановлених правил і норм виконання роботи, належного зворотного зв'язку і поінформованості з метою зниження ситуацій невизначеності. Саме структурованість і необхідність дотримуватись вимог регламентується відповідними нормативними документами та специфікою службової діяльності. Працівники поліції з високими такими потребами прагнуть точних інструкцій, високого рівня організованості, упорядкованості, передбачуваності та контрольованості задля якісного виконання професійної діяльності.

Потреба у визнанні з боку інших (M = 32,43) працівників поліції засвідчує, що для них важливим є належне оцінювання їх результатів роботи та досягнень. Для них мотивуючими є вчасне задоволення цієї потреби різними засобами: від усної подяки до матеріального заохочення.

Потреба у самовдосконаленні та розвитку (M = 31,16) для поліцейських проявляється прагненням до професіоналізму. Саме персональний розвиток стимулює до самостійності, майстерного виконання професійних завдань. Водночас належне підтримання цієї потреби залежить також від уміння керівника співвідносити прагнення підлеглих з професійними завданнями працівника поліції.

Можна стверджувати, що у працівників поліції мотивація до професійної діяльності найчастіше виявляється потребами у високій заробітній платі та матеріальній винагороді, у цікавій і суспільно корисній праці, в чіткій структурованості діяльності, у визнанні з боку інших та у самовдосконаленні та розвитку.

Узагальнення даних за двома методиками, відображених на рис. 2, сприяло побудові усередненого профілю мотивації професійної діяльності поліцейського. Отримані результати (рис. 2) засвідчують, що домінуючими мотивами професійної діяльності поліцейських є матеріальні потреби (46,17), потреба в самоудосконаленні, самоактуалізації та розвитку (42,59), потреба у визнанні (40,55), зацікавленість у суспільно-корисній праці (36,70), потреба у структурованості роботи (36,14), а також потреба у соціальних контактах (35,75).

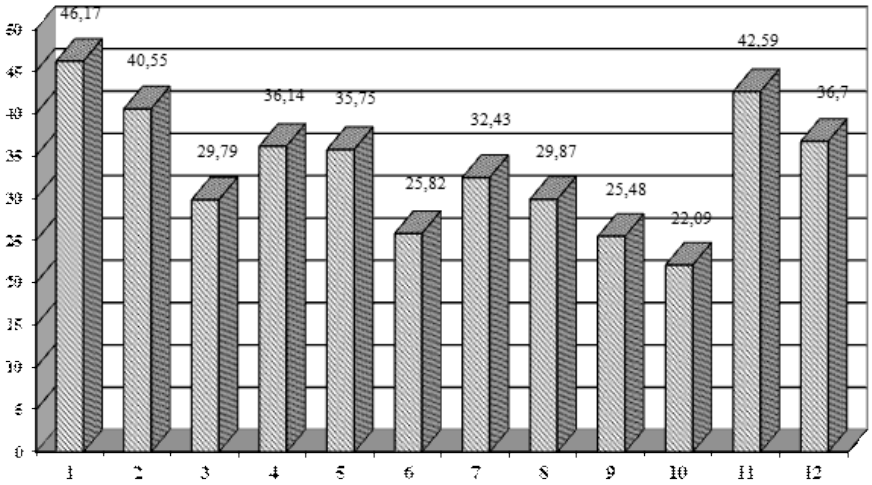

Рис. 2. Усереднений профіль мотивації професійної діяльності поліцейського

© Pampura Ihor, Piankivska Ludmyla, 2022

Примітка. 1 – матеріальні потреби; 2 – визнання; 3 – умови праці; 4 – структурованість роботи; 5 – соціальні контакти; 6 – стосунки; 7 – цілі та досягнення; 8 – влада і впливовість; 9 – прагнення до змін та нового; 10 – креативність; 11 – самоудосконалення, самоактуалізація та розвиток; 12 – зацікавленість у суспільно корисній праці.

Аналізуючи отримані результати, можемо стверджувати, що посилення мотивації та продуктивності роботи поліцейських є складним, але досяжним завданням. Його реалізацію необхідно пов'язувати з поступовою зміною привабливості певних мотивів, що зумовлює необхідність визначати відповідні тенденції та розвивати стратегії менеджменту щодо роботи з персоналом.

Важливо враховувати наявну різноманітність мотивів та зосереджувати основну увагу на розвитку та посиленні дії необхідних мотивів або обмеженні їх дії, які заважають ефективному управлінню професійною діяльністю. Очевидно, що другий тип мотивування значно складніший, а відтак, вимагає значно більших витрат, а також наявності високого рівня управлінської майстерності.

Важлива роль у гармонізації мотивації працівників поліції належить керівнику. Одним із завдань, які він повинен виконувати, є активізація діяльності підлеглого шляхом створення таких умов, за яких забезпечуються його особистісні потреби. При цьому стимулювання мотивації працівника має бути таким, щоб це сприяло досягненню цілей всього підрозділу. Звісно, технології мотивування є індивідуально орієнтованими, їх застосування може бути доречним лише в певних умовах. Найбільш раціональним є поєднання відразу кількох різних типів мотивування, яке дозволяє досягнути максимального результату при найменших затратах.

Серед мотиваційних чинників формування особистості більш значущими є ті, які викликають відчуття осмисленості існування і сприяють особистісному зростанню працівника поліції. Чинники, що мотивують, або мотиватори, безпосередньо пов'язані із сутністю самої діяльності та її характером. Вони сприяють підвищенню рівня задоволеності професійною діяльністю і розглядаються як самостійна група потреб. До основних мотиваторів відносять: успіхи у професійній діяльності, суспільне визнання, цікавий зміст діяльності, наявність можливостей професійного зростання, відповідальність при виконанні професійних завдань, професійний статус.

Таким чином, управління професійною мотивацією характеризує взаємодію правоохоронців та керівників органів поліції. Від правильного стилю керівництва підлеглими, стосунків між керівником та підлеглими в багатьох випадках залежить якість виконуваної роботи і стан дисципліни в підрозділі. Для здійснення керівниками сприятливого впливу насамперед необхідно постійно аналізувати інформацію щодо умов праці та можливостей повноцінного виконання службових завдань поліцейськими (об'єктивні чинники). Крім того, слід проводити моніторинг серед самих правоохоронців щодо того, які чинники сприяють їхній ефективній роботі, а які не дають змоги повноцінно виконувати службові обов'язки, що їх заохочує до трудової активності, і навпаки, відбиває бажання сумлінно працювати (суб'єктивні чинники).

Мотиваційна сфера приховує в собі великі можливості та є більш динамічною, ніж інші особистісні сфери. Позитивний вплив на формування мотивації та

© Pampura Ihor, Piankivska Ludmyla, 2022
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2022.3(57).23

управління нею – це забезпечення успішності досягнення результатів будь-якої діяльності.

Вивчення мотивації має важливе значення під час здійснення процедур виявлення й оцінювання придатності людини за індивідуально-психологічними характеристиками до професії, тобто під час проведення професійної орієнтації, психологічного добору. Сукупність професійно важливих якостей, особистісних особливостей, а також система ціннісних орієнтирів людини, спрямованість й інтенсивність спонукальних сил, прагнень, досягнення найближчих і віддалених цілей у розвитку та реалізації суб'єкта діяльності зумовлюють успішність виконання завдань поліцейського.

Важливою умовою успішної діяльності правоохоронної системи є зацікавлена участь усього особового складу органів поліції у підвищенні результативності та якості праці, єдність особистої мети та мети системи правоохоронних органів загалом. На жаль, аналіз наявної управлінської практики дозволяє констатувати той факт, що існуюча модель поліцейського менеджмента не завжди враховує важливість створення механізму мотивації персоналу як одного з елементів розвитку організації.

Отже, мотиваційному компоненту належить провідна роль у формуванні особистості поліцейського, оскільки неможливим є ефективне опанування професійної діяльності без відповідної мотивації, а висока позитивна мотивація може відігравати роль компенсаторного чинника навіть у випадках недостатньо розвинутих професійних здібностей особистості. Тому першочерговим для вирішення цього завдання вбачається вивчення мотивів праці поліцейських та налагодження успішного процесу управління їхньою професійною мотивацією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Большакова А.М.* Життєтворчі здібності як детермінанта мотивації досягнення і оптимістичності атрибутивного стилю. *Наука й освіта (Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України)*. Одеса, 2002. № 5. С. 29–33.

2. *Галустян О.А., Захаренко Л.М., Казміренко Л.І., Юрченко- Шеховцова Т.І.* Розвиток внутрішньої мотивації поліцейських до професійної діяльності: методичні рекомендації. Київ, 2017. 87 с.

3. Професіограма керівника територіального (відокремленого) підрозділу (відділу) територіального органу Національної поліції України: *методичні рекомендації* / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.О. Криволапчука. Київ: ДНДІ МВС України, 2021. 182 с.

4. *Соломін В.П., Михайлов Л.А, Малікова Т.В., Шатрова О.В.* Психологічна безпека: навч. посіб. Москва: Наука, 2008. 288 с.

5. *Чабанюк Н.І.* Особливості мотивації молодого фахівця ОВС до професійної діяльності: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2012. 228 с.

6. *Elntib S., Milincic D.* Motivations for Becoming a Police Officer: a Global Snapshot. *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2020. DOI: 10.1007/s11896-020-09396-w.

7. *Bjork M.* Fighting Cynicism: Some Reflections on Self-Motivation in Police Work. *Police Quarterly*. 2008. 11, No 1. P. 88–101. DOI: 10.1177/1098611107309010.

8. *Johnson R.R.* Officer Attitudes and Management Influences on Police Work Productivity. *Am J Crim Just*. 2011. № 36, P. 293–306. DOI: 10.1007/s12103-010-9090-2.

REFERENCES

1. *Bolshakova A.M.* (2002). Zhyttietvorchi zdibnosti yak determinanta motyvatsii dosiahnennia i optymistychnosti atrybutyvnoho styliu. "Life-creating abilities as a determinant of achievement

© Pampura Ihor, Piankivska Ludmyla, 2022

motivation and attributive style optimism". Science and education (Scientific and practical journal of the Southern Scientific Center of the Academy of Sciences of Ukraine). Odesa, No 5. P. 29–33. [In Ukrainian].

2. *Halustian O.A., Zakharenko L.M., Kazmirenko L.I., Yurchenko- Shekhovtsova T.I.* (2017). Rozvytok vnutrishnoi motyvatsii politseiskykh do profesiinoi diialnosti. "Development of internal motivation of police officers for professional activity: methodical recommendations". Kyiv. 87 p. [In Ukrainian].

3. Profesiohrama kerivnyka terytorialnoho (vidokremlenoho) pidrozdilu (viddilu) terytorialnoho orhanu Natsionalnoi politsii Ukrainy. "Professional profile of the head of the territorial (detached) subdivision (department) of the territorial body of the National Police of Ukraine: methodical recommendations" / according to general ed. doctor of Jurid. Sciences, Full Prof. Kryvolapchuka V.O. Kyiv: State Reserch Institute MIA Ukraine, 2021. 182 p. [In Ukrainian].

4. *Solomin V.P., Mykhailov L.A, Malikova T.V., Shatrova O.V.* (2008). Psykholohichna bezpeka. "Psychological safety: education. manual Moscow: Nauka. 288 p. [In Ukrainian].

5. *Chabaniuk N.I.* (2012). Osoblyvosti motyvatsii molodoho fakhivtsia OVS do profesiinoi diialnosti. "Peculiarities of the motivation of a young specialist in professional activities": diss. Ph. D. Psychol. Sciences: 19.00.06. National University of Internal Affairs of Kharkiv. Kharkiv. 228 p. [In Ukrainian].

6. *Elntib S., Milincic D.* (2020). Motivations for Becoming a Police Officer: Global Snapshot. Journal of Police and Criminal Psychology. DOI: 10.1007/s11896-020-09396-w. [In English].

7. *Bjork M.* (2008). Fighting Cynicism: Some Reflections on Self-Motivation in Police Work. Police Quarterly. 11, No 1 P. 88–101. DOI: 10.1177/1098611107309010. [In English].

8. *Johnson R.R.* (2011). Officer Attitudes and Management Influences on Police Work Productivity. Am J Crim Just. No 36, P. 293–306. DOI: 10.1007/s12103-010-9090-2. [In English].

UDC 159.99:351.74

Pampura Ihor,
Senior Researcher, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7202-1391
Piankivska Ludmyla,
Candidate of Psichological Sciences, Senior Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9086-271X

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE MOTIVATION OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF POLICE OFFICERS

Professional activity of police officers is carried out in a complex system of subject-object relations. Productivity of relations provides the whole system of psychological organization of the employee's personality, in which motivation occupies a key place.

The study of motivation plays an important role in the procedures for identifying and assessing the suitability of a person by individual psychological characteristics to the profession, that is, in conducting vocational guidance and psychological selection. The set of professionally important qualities, personal qualities, as well as the system of human values, the direction and intensity of the motivating forces, striving for achieving short-term and long-term goals in the development and implementation of the subject of activity determine the success of the police officer's tasks.

Further motivation for professional activity serves as a prerequisite for the formation of a police officer's personality as a process of creating professionally

© Pampura Ihor, Piankivska Ludmyla, 2022

significant motives, the development of which contributes to the employee's awareness of the significance of their work, the realization of their own capabilities in it through the performance of professional tasks, and also public recognition of achievements in the activity, which must be taken into account when providing psychological support for professional development.

The aim of this article lies in highlighting the issues of motivating the professional activities of police officers and presenting the results of an empirical study of the motivational component in the professional activities of police officers of the protection police.

The conducted analysis of the research into the level of satisfaction of basic needs and the availability of urgent needs of police officers of the security police allowed to build an average profile of their motivational readiness to perform professional tasks.

Summarizing the obtained results helped to offer recommendations on the organization of police management and its impact on the formation of productive professional motivation of personnel and the creation of mechanisms to manage this process.

Keywords: motivation, needs, motives, professional activity, police officers, motivation, police management.

Отримано 04.10.2022

© Pampura Ihor, Piankivska Ludmyla, 2022

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

РЕКОМЕНДАЦІЇ
за результатами роботи науково-практичного круглого столу "Актуальні питання забезпечення діяльності органів і підрозділів системи МВС України в умовах воєнного стану" (м. Київ, 27 липня 2022 року)

Учасники науково-практичного круглого столу "Актуальні питання забезпечення діяльності органів і підрозділів системи МВС України в умовах воєнного стану":

– підтверджуючи необхідність консолідації зусиль вітчизняних органів публічної влади, інститутів громадянського суспільства та громадян у відсічі збройної агресії росії проти України;

– враховуючи функції та роль органів і підрозділів системи МВС України у забезпеченні національної безпеки;

– відзначаючи численні виклики та загрози, з якими в умовах воєнного стану зіткнулися військовослужбовці, поліцейські, особи рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, державні службовці та інші працівники органів і підрозділів системи МВС України;

– будучи переконаними, що ефективність функціонування органів і підрозділів системи МВС України в умовах воєнного стану потребує ґрунтовного наукового осмислення;

– бажаючи забезпечити базу для фахового наукового обговорення та широкого висвітлення питань удосконалення правових та організаційних механізмів реалізації завдань та функцій органів та підрозділів системи МВС України з урахуванням наявних внутрішніх та зовнішніх загроз національній безпеці України, *вважають за доцільне і рекомендують органам і підрозділам системи МВС України:*

1. Взяти до відома інформацію, представлену у доповідях учасників круглого столу, визнати її як таку, що сприяє розширенню світоглядних та наукових позицій і можливостей щодо удосконалення правових та організаційних механізмів охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, підтримання публічної безпеки і порядку, протидії злочинності.

2. Здійснити комплексне вивчення та узагальнення набутого досвіду з організації та проведення в умовах воєнного стану освітнього процесу у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Дослідити практику залучення курсантів до несення служби в територіальних органах і підрозділах системи МВС України в екстраординарних умовах. Включити до робочих програм навчальних дисциплін тематики, пов'язані з особливостями несення служби в умовах воєнного стану; засвоєння навичок комунікації з постраждалими цивільними особами, надання їм домедичної, психологічної та іншої допомоги; набуття знань та вмінь документування та розслідування воєнних злочинів тощо.

3. Інтенсифікувати взаємозв'язок між освітою, наукою та практикою з метою організації та проведення навчального процесу, наукових досліджень з урахуванням оперативної обстановки, викликів і загроз національній безпеці України та відповідно до потреб практичних підрозділів органів і підрозділів системи МВС України

4. Активізувати впровадження системи "Custody records" в діяльність територіальних органів Національної поліції України. Імплементувати у національне законодавство та правозастосовну практику міжнародні стандарти та позитивний досвід країн – членів ЄС та НАТО щодо дотримання прав і свобод затриманого, підозрюваного, обвинуваченого та забезпечення захисту правомірних дій поліцейських.

5. Продовжити практику створення мобільних робочих груп з виявлення, фіксування та розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, вчинених на тимчасово окупованих територіях. Розширити співпрацю органів і підрозділів системи МВС України з іншими відомствами, неурядовими організаціями щодо надання психологічної, медичної та іншої допомоги особам, постраждалим від ґендерно зумовленого насильства.

6. Поглибити співпрацю Національної поліції України та інших органів і підрозділів системи МВС України із суб'єктами надання безоплатної правової допомоги з питань дотримання прав і свобод людини під час виконання службових обов'язків, а також надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги жінкам, чоловікам та, особливо, дітям, постраждалим від збройної агресії росії.

7. Удосконалити правові та організаційні механізми проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану, зокрема щодо: збереження матеріалів досудового розслідування (процесуальних документів та речових доказів); дотримання процесуальних строків; затримання особи; тимчасового доступу до речей та документів; відновлення втрачених матеріалів досудового розслідування; зупинення досудового розслідування. Крім того, доцільно активізувати розробку та впровадження механізмів ведення кримінального провадження в електронному вигляді, а також збирання і дослідження електронних доказів.

8. Посилити боротьбу з протиправною діяльністю у кіберпросторі, зокрема: різноманітними видами шахрайства; пропагандою війни; колабораційною діяльністю; збутом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, зброї, боєприпасів, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів; використанням, збутом або розповсюдженням шкідливих програмних чи технічних засобів; збутом або розповсюдженням інформації з обмеженим доступом. Удосконалювати механізми підвищення інформаційної грамотності населення з питань безпеки у кіберпросторі.

9. Удосконалити механізм взаємодії органів і підрозділів системи МВС України з вітчизняними правоохоронними органами, іноземними партнерами, міжнародними та національними неурядовими організаціями, засобами масової інформації щодо проведення спільних заходів, у тому числі з документування та розслідування воєнних злочинів на території України та формування відповідних матеріалів для їх передачі Міжнародному кримінальному суду або іншим міжнародним юрисдикційним інституціям.

НАУКА І ПРАВООХОРОНА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

NAUKA I PRAVOOKHORONA

SCIENTIFIC JOURNAL

Випусковий редактор
Лелет С.М.

Редакційна група:
Кожухар О.В.
(переклад на англійську мову)
Гира Я.М.

Комп'ютерна верстка
Мухіна Т.М.

Issuing Editor
Lelet S.M.

Editorial Group:
Kozhukhar O.V.
(English interpreter)
Hyra Ya.M.

Makeup
Mukhina T.M.

Підписано до друку 21.10.2022.
Формат 60x80 $^{1}/_{8}$. Гарнітура Petersburg. Друк офсетний.
Папір офсетний. Ум.-друк. арк. 9,9.
Наклад 50 прим.

Видавець ФОП Горбенко Ю.В.
м. Харків, вул. Ахсарова, 3, корп. В, кв. 168.
Дата та номер запису в ЄДР
01.08.2017 № 24800000000198912.